
T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI
REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN ROMANLARINDA SOSYAL TENKİT
Hüseyin ÇELİK
REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN ROMANLARINDA SOSYAL TENKİT
Hüseyin ÇELİK
T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI KÜLTÜR ESERLERİ

REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN ROMANLARINDA SOSYAL TENKİT

T C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 2492
Yayımlar Dairesi Başkanlığı
Kültür Eserleri Dizisi / 271

REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN ROMANLARINDA SOSYAL TENKİT

Doç. Dr. Hüseyin ÇELİK

© T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI, 2000 - ANKARA
ISBN 975-17-2505-4
Kapak Düzeni / Fırat Ofset

Çelik, Hüseyin
Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında sosyal tenkit / Hüseyin Çelik. - Ankara Kültür Bakanlığı, 2000.

XII,322 s. ; 24 cm. - (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2492. Yayınlar Dairesi Başkanlığı kültür eserleri dizisi 271)
ISBN 975-17-2505-4

I. k.a. II. Seriler:
813.4

www.kultur.gov.tr
E-mail: kultur@kultur.gov.tr.

Birinci Baskı, 3.000 Adet.

FIRAT OFSET
Ankara Matbaacılar Sanayi Sitesi 559 Sokak E Blok No. 26
Yenimahalle - ANKARA
Tel: (0312) 395 32 49 Fax: (0312) 395 20 38

Bir milletin edebiyatı, çeşitli yönleriyle o milletin hayatını yansıtır. Mehmet KAPLAN'ın ifadesiyle: "Türk edebiyatı en eski çağlardan bugüne kadar, bütün sahaları, devirleri ve sosyal tabakaları ile Türk milletinin hayatını, zevkini, dünya görüşünü, yaratma gücünü gösteren bir duygu, düşünce ve hayal dünyasıdır. Onu ne kadar tanımaya çalışırsak kendimizi o kadar iyi anlarız."

Yazıldığı dönemin aynası niteliğinde olan edebiyat eserleri üzerinde yapılan tahliller ve araştırmalar çok önemli sonuçların ortaya çıkmasını sağlar. "Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit" adlı elinizdeki çalışma da bu sahada yapılan önemli araştırmalardan biridir.

Reşat Nuri'nin eserleri Anadolu insanının hayatını ve sorunlarını çok canlı bir şekilde yansıtır. II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı, Mütareke, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde toplumun her kesiminden insanın inanç ve düşünceleri, hayal kırıklıkları, aile çıkmazları, aşkları Reşat Nuri'nin eserlerine konu olur. Toplum hayatımızdaki değişimleri dış görüntüleriyle anlatır, olayların sebeplerini şahısların karakter ve alışkanlıklarına bağlı olarak yorumlar.

Roman, hikâye, tiyatro, eleştiri, makale, gezi ve çeviri türlerinde edebiyatımıza çok değerli eserler kazandıran Reşat Nuri'nin romanları üzerinde çalışarak ortaya koyduğu bu önemli eserden dolayı Sayın Doç. Dr. Hüseyin ÇELİK'i kutluyor, kitabın yayımlanmasında emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

M. İstemihan TALAY
Kültür Bakanı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ XI

GİRİŞ 1

SOSYAL TENKİT UNSURLARI 11

I. FERT VE TOPLUM İLİŞKİSİ 13

-Ferdin Suçunda Toplumun Payı, Suçlunun Toplum Dışına İtilmesi 13

-Düşkünleri Ezme, Acımasızlık 19

II. EĞİTİMLE İLGİLİ MESELELER 25

-Osmanlı Dönemi Eğitim Kurumlarındaki Bozulma ve Eğitimde Eski-Yeni Çatışması 25

-Eğitimde Kullanılan Yanlış Yöntemler 40

III. BÜROKRASİ İLE İLGİLİ MESELELER 49

-Osmanlı Dönemi Bürokrasisi ile İlgili Tenkitler 49

-Cumhuriyet Dönemi Bürokrasisi ile İlgili Tenkitler 68

IV. AHLÂKÎ MESELELER 75

-Yolsuzluk-Rüşvetçilik 75

-Dedikoduculuk 86

-İkiyüzlülük-Dalkavukluk 87

-Vefâsızlık 92

-İç Güzelliğinin Dış Güzelliğe Feda Edilmesi 95

-Servetin İtibar Ölçüsü Haline Gelmesi veya Hayatın Maddileşmesi 97

V. EKONOMİK MESELELER 103

-Bozulan Osmanlı Maliyesi, Geri Kalmışlık ve Ekonomik Sıkıntılar 103

-Anadolu'nun İhmal Edilmesi 107

-Maddi Sefaletin Manevi Sefalete Yol Açması 119

-Maişetin Memuriyette Aranması, Tembellik, Teşebbüs Ruhunun Olmayışı 122

VI. DİNLE İLGİLİ MESELELER 129
-Dinin Ürkütücü Bir Unsur Olarak Kullanılması 129
-Dinin Dünyevi Menfaatlere Alet Edilmesi 130
-Batıl İnanışlar 131
-Din Olgusu Karşısında Aydınların Tutumu 140
-Din ile Devlet İlişkisi 153

VII. KÜLTÜREL MESELELER 159
-Yüzeysel Batılılaşma ve Etkileri 159
-Aydınlarla Halk Arasındaki Kopukluk 172
-Sanata ve Sanatkara Önem Verilmemesi 175
-Türk Musikisinin İhmal Edilmesi 178
-II. Meşrutiyet Dönemi Basını 179

VIII. SOSYAL SINIFLARLA İLGİLİ MESELELER 181
-Ezenler-Ezilenler 181
-Sosyetenin Uygunsuz Halleri 186
-Sosyal Devlet ve Toplum Anlayışının Olmaması 189

IX. SİYASİ MESELELER 193
-Sultan Abdülhamid ve İstibdat Dönemi 193
-İttihatçılarla İlgili Meseleler 198
-Askerlerle İlgili Meseleler 204
-Politikacılara Yönelik Tenkitler 206

X. KADINLARLA İLGİLİ MESELELER 209

ROMANLARIN ÖZETLERİ 223
Harabelerin Çiçeği 225
Gizli El 229
Çalıkuşu 233
Damga 239
Dudaktan Kalbe 243
Akşam Güneşi 247
Bir Kadın Düşmanı 251
Yeşil Gece 255

Acımak 259
Yaprak Dökümü 263
Kızılcık Dalları 267
Gökyüzü 271
Eski Hastalık 275
Ateş Gecesi 279
Değirmen 283
Miskinler Tekkesi 287
Kavak Yelleri 291
Son Sığınak 297
Kan Davası 301

SONUÇ 307
BİBLİYOGRAFYA 315

ÖNSÖZ

Reşat Nuri Güntekin, Cumhuriyet dönemi Türk romancıları arasında, eserleri en çok basılan ve okunan yazarlarımızdan biri olduğu halde, hâlâ onun bütün cepheleriyle incelendiğini söylemek mümkün değildir.

Reşat Nuri üzerine gerek akademisyenler tarafından gerekse de akademisyen olmayan araştırmacılar tarafından yapılmış değerli çalışmalar vardır. Bunların önemli bir kısmına araştırmamızın bibliyografyasında yer verilmiştir. Bugüne kadar, Reşat Nuri'nin romanlarındaki sosyal tenkit unsurlarının bir bütün olarak çalışılmamış olması bizi böyle bir araştırma yapmağa iten en önemli faktör olmuştur

Araştırmanın başlığından da anlaşılacağı üzere burada Reşat Nuri'nin romanları bir bütün olarak tahlil edilmemiş, romanlar, sadece içerdikleri sosyal tenkit unsurları açısından ele alınmıştır.

Araştırmada, yazarın mevcut on dokuz romanı esas alınmıştır. Bazı kaynaklarda, Reşat Nuri'ye ait bir de tefrika romandan söz edilir. Sözkonusu roman, Rusya'nın eski Çekoslovakya üzerindeki emellerini konu alan "Ripka İfşa Ediyor, Ismarlama İhtilal" adını taşımaktadır. Ancak, Ulus gazetesinde 10 Nisan 1949-14 Mayıs 1949 tarihleri arasında tefrika edilen bu roman, telif değil çeviri bir roman olduğu için araştırmaya dahil edilmemiştir Çalışmamıza esas olan romanların hangi yayınevi tarafından yayınlandıkları, kaçıncı baskı oldukları ve baskı tarihleri dipnotlarda değil sadece bibliyografyada belirtilmiştir.

Başlangıçta, müstakil olarak her romandaki sosyal tenkit unsurlarını tespit edip bunları kendi içinde tahlil etme yoluna gittiğimiz halde, bazı hocalarımızın tavsiyeleri üzerine bundan vazgeçilerek yazarın bütün romanlarındaki sosyal tenkitler belli başlıklar altında toplanarak tematik bir inceleme yapılmıştır. İnceleme esnasında detaylarını veremediğimiz bazı meselelerin daha anlamlı ve anlaşılır olması için her romanın bir bütün olarak özeti çıkarılmış ve bu özetler çalışmamızın sonuna eklenmiştir.

Bu çalışmada, aslında sosyal gerçekçi roman ekolüne mensup olmayan Reşat Nuri'nin sosyal ve siyasal gerçekleri edebiyatın imkanlarından yararlanarak ne kadar ustalıkla ortaya koyduğu görülebilir. Reşat Nuri üzerinde yapılmış araştırmalara ve dolayısıyla Türk Edebiyatı araştırmalarına bu çalışma ile bir parça katkıda bulunabilirsek kendimizi mutlu sayacağız.

Doç.Dr. Hüseyin ÇELİK
Ankara-2000

GİRİŞ

Her edebî eserin psiko-sosyal bir bileşim olduğu malûmdur. Yazar cephesinden bakıldığı zaman ferdî, hitap ettiği, etkilediği veya etkilendiği muhit cephesinden bakıldığı zaman sosyal bir tarafı vardır. Ayrıca "*edebiyat hayatı temsil eder*"[1] Özellikle roman "*hayatı her cephesiyle kucaklayan, insanı iç ve dış varlığın bütün karışıklığı ve karmaşıklığı ile anlatan*"[2] edebî bir türdür.

Taine'e göre, "*edebiyat, gerçekte, sosyal olayların yansıması değil, fakat bütün tarihin ruhu, özü ve özetidir.*"[3] Elbette edebî eserler tek başlarına sosyal olayların ifadesi ve sosyal vesikalar olarak kullanılamazlar. Ancak tarihi vesika değeri taşımasalar bile edebî eserlerden ana hatlarıyla çeşitli devirler, toplumlar, sosyal ve siyasi oluşumlarla ilgili bilgiler elde etmek mümkündür. "Shakespeare'in Mery Wives of Windsor'u, Ben Johnson'un çeşitli oyunları ve Thomes Deloney'in eserleri bize, Elizabeth devri (İngiliz) orta sınıfı hakkında bir çok şeyler anlatır. Addison, Fielding ve Smollet 18. yüzyılın yeni orta sınıfını, Jane Austen, 19. yüzyılın köy ileri gelenlerini ve köy papazını, Trollope, Thackeray ve Dickens, Viktoria devri dünyasını anlatırlar. Wells orta sınıfın alt tabakasını, Bennet ise taşra kasabalarını anlatırlar.

---

[1]R. Wellek A. Warren *Edebiyat Biliminin Temelleri*, Çev. Ahmet Edip Uysal. s.123
[2]Birol Emil. *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, s.V
[3]Wellek, a.g.e., s.125

Amerikan yaşayışına ait bunlara benzer bir seri sosyal konulu eseri Beecher Stowe ve Howells'den, Farrel ve Steinbeck'e kadar pek çok romancının eserleri arasında bulmak mümkündür. Restorasyon sonrası Paris'i ve Fransa'sı, Balzac'ın *İnsanlığın Komedisi*'nin sayfaları arasında dolaşan yüzlerce kahraman hayatında saklı gibidir. Proust, çökmekte olan Fransız aristokrasisindeki sosyal tabakalaşmayı derin ayrıntıları ile anlatmaktadır. Turgenyev ve Tolstoy'un romanlarında 19. yüzyıl Rusya'sı görülür, Chekhov'un hikâye ve oyunlarında tüccar aydınlar, Sholokov'da kollektif çiftlik hayatını buluruz" [4]

Ülkemizde toplumsal gerçek ile sanat olayları arasındaki ilişkiye yeteri kadar önem verilmemiş olmasını tenkit eden Kösemihal, bundan sosyologlar kadar, çeşitli sanat dallarını inceleyen bilim adamları ve uzmanları da sorumlu tutar.[5] Aynı yazar, *"Kısası edebiyat, söz, yazı biçimini almış bir yaşantı veya yaşantılaşmış sözlü ya da yazılı bir anlatış biçimidir."* şeklinde bir tarif yaparak edebiyatın gerçek hayatla olan iç içeliği üzerinde gereği gibi durulmamasını tenkit eder.

"Bugüne dek edebiyat yapıtının edebiyat ve edebiyat dışı türlü öğeleriyle, (unsurlarıyla) nitelikleriyle uğraşmışız hatta yukarıda gördüğümüz gibi edebiyatı bunlardan birine indirgemek gibi çok kolay, çok tembel bir yola sapmışız, ama edebiyatı edebiyat yapan o bilinmeyen, anlaşılmayan niteliğe (vasıf); o büyülü, tılsımlı esinli (ilhamlı) yaşantılı deyişe, edebiyat yapıtının, çeşitli edebiyat dışı öğeleri, nitelikleri arasındaki bağlılığı, birliği sağlayan, onlara can, anlam veren o öze, o ruha, o söz, yazı biçimini almış yaşantıya, bir türlü yaklaşamamış, korkuyla etrafında dolaşmış, durmuşuz."[6] Prof.Dr. Cahit Kavcar ise, sanatın ve sanat eserinin fonksiyonundan söz ederken şöyle der: "Gerçekten sanatın ve sanat eserinin asıl amacı, iyiye ve güzele yönelmeye, estetik zevklerin gelişmesine, insanların ve toplumun ilerlemesine hizmet etmektir. Sanatçı bu ödevini, bazen iyiyi canlandırmak, bazen de kötüyü, toplumun ve insanların aksak yönlerini ortaya koymak

---

[4]Wellek, a.g.e., s.136, 137

[5]Nurettin Şazi Kösemihal, "Edebiyat Sosyolojisine Giriş" *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 19-20, 1964, s.1

[6]a.g.m., s.9

suretiyle yerine getirir. Vereceği dersi kanun maddeleri veya ders notları ezberletir gibi kuru kuruya değil, telkin yoluyla, estetik yolla verir."[7]

Bu açıdan bakıldığında, Reşat Nuri'nin gerçekten söz ve yazı biçimini almış hayatlar olan romanları çok daha önem kazanır. Halide Edip'in ifadesiyle onun "hakiki hayat sahneleri" ve "realiteye dayanan karakterler" yaratmada edebiyatımızda müstesna bir yeri vardır.[8]

Reşat Nuri'nin romanlarında olayların cereyan ettiği zaman dilimi, Türk kültür hayatında en radikal değişmelerin meydana geldiği bir zamandır. 19. asrın son çeyreği ile 20. asrın ilk yarısını içine alan bu dönem, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ile Türkiye Cumhuriyetinin kurulduğu ve Batı medeniyeti dairesine resmen girilmeğe çalışıldığı bir dönemdir. O, ilk romanlarından itibaren bu çok dolu dolu olan, sosyal, siyasî ve kültürel olarak çok yoğun geçen dönemi eserlerine konu etmiştir.

Romancı, *Gizli El* romanının başına "İlk Romanımın Romanı" başlıklı iki sayfalık bir açıklama eklemiş. Açıklamaya göre adı geçen romanının gazetede tefrika edilecek orijinal şekli sansüre takılır. Sansür memurunun yazara yaptığı değişiklik teklifi, hem romanla ilgili yerleşik ancak yanlış bir kanaati hem de Reşat Nuri'nin romancılık anlayışını ortaya koyar. Şemsi Efendi konuşuyor: Canım roman demek, aşk ve alaka demektir. Onları bırakıp da ne diye uğraşırsınız böyle kazalı şeylerle... Şu devlet adamı ile vurguncunun karanlıkta işleyen gizli elini, mesela güzel bir kadın eline çevirirseniz biz de tatlı tatlı okuruz."[9]

Onun romanlarında, bütün toplum katmanlarını kucaklayan, sevginin, şefkatin hakim olduğu bir anlatım bulunmakla birlikte aynı zamanda kuvvetli bir sosyal tenkit vardır. Kuvvetli bir gözlemci olan yazarın romanlarında rastladığımız birçok fiktif şahıs, mekan ve olay aslında kendisi tarafından tanınmış, görülmüş ve yaşanmıştır. *Anadolu*

---

[7]Cahit Kavcar, "Çalıkuşu ve Türk Eğitimindeki Yeri" *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1969, C.2. S.1-4, Ankara, 1970, s.165

[8]"Reşat Nuri Güntekin'e" *Yeni Istanbul*, 17 Aralık 1956, s.2

[9]*Gizli El*, s.7

Notları isimli eseri incelendiğinde bu durum hemen göze çarpar. Eserleri gibi tenkitleri de okuyucu üzerinde kuvvetli bir gerçeklik duygusu uyandıran Reşat Nuri, romanda muhayyel bir dünya bulmağa alışmış okuyucu tarafından da çok sevilmekte ve çok okunmaktadır. Edebiyat sosyolojisi açısından son derecede ilginç olan bu duruma bilim adamları açıklamalar getirmektedirler. Prof. Kaplan'a göre "Reşat Nuri kendisini muayyen bir ideoloji ve hayat görüşüne bağlamadığı için, müşahadelerini bir davayı ispat etmek gayesine göre tanzim etmez. Bunlar meziyetlerle beraber kusurları da görmesini bilen serbest düşünceli bir insanın müşahedeleridir. Bundan dolayı okuyucuyu daha çok ikna ederler."[10]

Prof. Akyüz, onun, güçlü bir gözlemciliğe dayanan realizmi cazip bir romantizmle birleştirdiğinden söz ederken[11] Prof.Emil, onun sevilmesindeki sırrı, yazarın cemiyete ve anlayışlara yönelttiği tenkitlere rağmen fert karşısında takındığı müspet tavır ile izah eder:

"Hayat mağlûplarının, kader ve cemiyet kurbanlarının, kanun mahkûmlarının nasibi, şüphesiz hazin bir talihtir. Fakat onların davranışları arkasındaki irsî, sosyal ve psikolojik sebepler yahut romancının onlara bulduğu mazeretler iyi anlaşılınca bu insanların hiçbiri kötü değildir. Kötülük hiçbir zaman bir insan ve hayat prensibi olamaz. Bunun içindir ki kötü insan yoktur; daha az iyi insan vardır. Reşat Nuri'nin bilhassa küçük, ezik, fakir zavallı insanlar karşısındaki tavrı böyledir. Hemen her romanında rastlanan tipler bizi bir başka yoldan Reşat Nuri'nin insanlık anlayışına götürür. Bu anlayışta insanların eşitliği, kardeşliği, bunlara dayanan evrensel barış ve adalet, zengin-fakir, ezen-ezilen tezadı gibi doktrin ve ideoloji safsataları yoktur. Kelimenin Marksist manasında bir sınıf mücadelesi veya ideolojik bir sınıf şuuru mevcut değildir. Her duygu, düşünce ve sosyal problem insan etrafında toplanmıştır. İnsan ve kötülüğe galebe yine ancak insanla ve insanlıkla mümkündür. Düşkünler ve zavallılar bütün ezilmişliklerine rağmen derin insanî duygulara sahiptirler. Fırsat verildi mi büyüklerin olamayacakları

[10]Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri*, s.212
[11]Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, s.188

kadar insandırlar. Onların sevgi, şefkat, sadakat ihtiyaçları ve kabiliyetleri sonsuzdur."[12]

Reşat Nuri üzerinde yapılan araştırmaların en kapsamlısı olan eserinde, "halis romancılara has bir maharetle o, ayrı nizamları olan realite dünyası ile romanesk dünyayı birleştiren aslında bir "fiction" sanatı olan romanı bir "hayat sanatı" yapan noktayı çok iyi bulmuştur" diyen[13] Prof. Emil, Onun eserlerinin hayatla ne kadar iç içe olduğuna işaret etmektedir.

Prof. Enginün ise Reşat Nuri'nin çok sevilip okunmasını temiz diline, hafif ironisine, eserlerin hepsini saran sevgi ve müsamaha dolu bakış tarzına, iki satırda özetlenebilecek basit olay örgüsüne sahip romanlarını bir çeşit halk hikayecisi gibi anlatmasına bağladıktan sonra onun tenkitçi cephesine işaret eder: "O, bunu yaparken, yukarıda saydığımız özellikleriyle birlikte, çok dikkatli bir tenkitçi olarak da karşımıza çıkar. Reşat Nuri'nin romanları birçok tabakalardan oluşmuştur. En üstte sevimli kişiler ve onların maceraları gelir. Okuyucu çok hoşlandığı karakterlerin macerasını öğrenmek için sayfaları çevirirken yazarın diğer özelliklerine de rastlar. Cumhuriyet devri romanlarında sosyal tenkit çoktur. Fakat bunların hiç biri Reşat Nuri'ninki kadar geniş planda ele alınmamıştır. Diğer romanlarda ortaya konulan sosyal tenkitler çoğu zaman okuyucuda bir tepki uyandırır; bazen de okuyucu, "toplumsal gerçekliği" benimseyen romancıların kitaplarında sunulan hazır reçetelerin cazibesine kapılır. Reşat Nuri'de ise en şiddetli tenkit bile okuyucuyu itici değildir. Okuyucu biraz düşününce, o kahramanlarla aynileşir (özdeşleşir).

Reşat Nuri kahramanlarını belirli durumlar ve çevreler içinde ele alırken cemiyetin çok geniş panoramasını çizer. Bu panorama içler acısı bir sosyal tenkiti havidir."[14]

---

[12]Birol Emil, "Edebayıtmızın Her Zaman Yaşayacak Adlarından Biri: Reşad Nuri Güntekin" *Gösteri*, Aralık 1989, Sayı: 109, s.8

[13]Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, s.X

[14]İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s.216

Gerçekten de ilk anda okuyucuya aşk, muaşaka hikâyeleri gibi gelen romanları, dikkatli bir gözle incelendiği zaman buralardaki aşk maceralarının söylenmek istenenler etrafında örülmüş, cezbedici birer kılıf olduğu görülür. Agâh Sırrı Levent'in ifadesiyle o, romanlarında "bir aşk veya ihtiras hikayesi içinde bize memleket havası getirmiş, vilayet hayatının değişik köşelerini tanıtmış ve yarattığı çok canlı ve çok hakiki tiplerle bizi karşı karşıya bulundurmuştur."[15]

Selim İleri, Reşat Nuri'nin romanlarında "duygusal ilişkilerle toplumsal sorunların hep kaynaşmış"[16] olduğunu vurgularken, Fethi Naci, onun eserlerinde hep mevcut olan sevgi, şefkat, acıma, dayanışma, iyilik etme gibi ilkelere işaret ettikten sonra konuyla ilgili olarak şöyle der: "Reşat Nuri, bir yandan halkın değerlerine sahip çıkarken, bir yandan da, başta bürokrasi olmak üzere, toplumda aksayan, yolunda gitmeyen her şeyi kıyasıya eleştirmiştir, halkı ezenlere karşı halkın yanında yer almıştır."[17]

Nahit Sırrı ise Reşat Nuri'nin "Daima aşk maceralarının ve gönül ihanetlerinin hikayesine hasredilmek istenen ve hikmet-i vücudu sade bu macera ve ihanetlerin hikayesi zan olunan roman"ı[18] bütün bir sosyal hayatı kucaklayan bir sanat olarak kullandığını söyler ki, haklıdır.

Tenkitleri Osmanlı dönemiyle sınırlı değildir; Cumhuriyet dönemi ile ilgili tenkitleri de önemli bir toplam tutar. Hatta bu tavrı bazı dostları tarafından tenkit edilmiştir. *Anadolu Notları*'nın sonuna ilave ettiği "Bir Dost Tenkitine Cevap" başlıklı yazı, onun Cumhuriyet Türkiyesi'ndeki aksaklıkları dile getirmesinden rahatsız olanların bulunduğunu gösterir. Meçhul dostu, kendisine yazdığı mektupta yazara soruyor: "İnkılâp Anadolusu süratle ilerliyor, yükseliyor ve güzelleşiyor. Ondan bahseden

---

[15]Agâh Sırrı Levent, *"Gökyüzü" Yeni Türk*, Mart 1936, nr.39, s.127

[16]Selim İleri, "Öykümüzde Bir Sevecenlik Fırtınası: Reşat Nuri Güntekin" *Türk Dili*, Temmuz 1975, s.75

[17]Fethi Naci, *Reşat Nuri'nin Romancılığı*, s.14-15

[18]Nihat Sırrı, "Yeşil Gece hakkında" *Hayat*, 8 Kasım 1928, C.IV, nr.102, s.471

muharririn baş rolü bu terakkinin bir dev parmağıyla çizilmişe benzeyen haşmetli grafiğindeki zirveleri belirtmektedir. Halbuki sen bu grafiğin eskiyi, fenayı, sakat ve geriyi gösteren aşağı çizgilerde mütemadiyen gecikmekten hoşlanıyor gibisin. Bu terakkiyi hızlandırmak için Anadolu'yu, halkın bilhassa gençliğin gözüne daha başka türlü ışıklarla parlatmak, ruhları daha başka ateşlerle tutuşturmak lazım olduğunu anlamayacak bir insan da değilsin amma bilmem neden böyle oluyor?"

Reşat Nuri dostuna verdiği cevapta kendisinin neredeyse tenkitlerinden dolayı bozguncu ilan edileceğini ancak bozguncu olmadığını, tenkitlerinin memleket aşkından kaynaklandığını, kendisinin sevdiğinde kusur görmek istemeyen, aşktan gözleri kusurları seçemez hâle gelmiş aşık olmak istemediğini, vurgular. "...Normal zamanlarda hele bizim gibi mutlak bir emniyet ve muvazene içinde büyük inkılâbını yapmakta devam eden bir memlekette tenkite sadece tenkit demek lazımdır ve gene müsaadenizle ilave edeyim ki bu bir yazıcı için haktan daha da ehemmiyetli bir şey, bir vazifedir.

İnsanları sevmek gibi memleketi sevmenin de tek şekli yoktur. Aşk vardır ki cezbeye benzer; insana sevdiğini hiçbir eksiği olmayan bir ideal gibi gösterir. Bu, belki aşkın en makbul şeklidir. Fakat öylesi de vardır ki karanlıkta nöbetçi gibi daima pusuda ve kuşkudadır; en ehemmiyetsiz gölge ve patırtıdan evhama düşer.

Gene aşkın öylesi vardır ki sevdiğinde kusur görmeye tahammül edemez. İyi giden taraflardan ziyade, aksayan ve geri kalan taraflar görmeğe ve bunlardan endişe duymaya meyleder.

Bu nihayet bir kabiliyet ve istidat meselesidir ki saydığım sevgi çeşitlerinin hepsi bir memleket için ayrı ayrı lazımdır, faydalıdır. Ben herhalde bu son kategoriden bir insan olacağım ki aşkın bu tarzını, sakat, geri ve tehlikeye arka çeviren idealist bir aşka daima üstün tutuyorum."[19]

---

[19] *Anadolu Notları*, s.286, 287

Kendi ifadesiyle ülke meselelerine tenkiti bir yaklaşımla eğilmeyi haktan öte, bir vazife kabul eden Reşat Nuri, gerçekten bunu hakkıyla yapabilmiş bir yazardır. Ne var ki onun romanlarında bazen bir kelime, bazen bir tamlama, bazen bir cümle ve bazen de uzun paragraflarda ifadesini bulan ciddi tenkitlerde bile mütebessim, şefkat dolu, seven, sevdiren bir tavır, bir üslupla karşılaşırız.

Agâh Sırrı levent, *Miskinler Tekkesi* üzerine yazdığı bir yazısında, "Romanı, yalnız aşk ve maceradan ibaret sananlar eserin gerçek değerini takdir edemezlerse mazurdurlar"[20] demek suretiyle Reşat Nuri'nin, sosyal tenkit ağırlıklı eserlerini takdir etmektedir.

Reşat Nuri'nin romanlarındaki olaylar, XIX. asrın son çeyreği ile XX. asrın ilk yarısında Türkiye'de cereyan ettiği varsayılan olaylardır. Romanlarının gerçek olaylara dayandığını ispatlamaya çalışmak, lüzumsuz bir gayret olacaktır. Ancak, onun hayali bir dünya üzerine kurulan roman sanatı ile hakiki dünyamıza çok yakın olduğunu söylemek yanlış olmaz. Onun romanlarındaki şahıslar, toplum, problemler vs. ülke gerçeklerinin ne ta kendisi ne de gayrisidir. Prof. Tural, edebî eserlerdeki olay ve durumların gerçekliği ile olarak şöyle demektedir: "Edebî eseri meydan getiren olay veya durumlar ile onların doğurduğu duygu, düşünce, hayal veya davranışlar, gerçek hayattaki benzerlerinden farklıdır, yer yer seçilmiş, ayıklanmış, yer yer eklenmiş, barizleştirilmiş, şiddetlendirilmiştir."[21] Ayıklanmış veya değiştirilmiş olsa da romanlarındaki herşey bize aittir. Şayet Reşat Nuri İran'da, İsviçre'de, Amerika'da veya bir başka yerde yaşamış olsaydı, romanlarındaki şahıslar, olaylar, fikir motifleri, tenkit unsurları, kısaca herşey olduğundan çok farklı olurdu. O halde onun romanlarından cemiyetimizle ilgili iddialı olmayan bazı hükümler çıkarmak yanlış olmaz. Edebi eserlerde elbette öncelikle aranan şey estetik değer olmalıdır; ancak estetikle bütünleşen fikrin edebi eserin mühim bir yanını teşkil ettiği meselesi de gözden ırak tutulmamalıdır. Aynı zamanda bir öğretmen, bir kültür ve devlet adamı olan Reşat

---

[20]"Miskinler Tekkesi", *Sanat ve Edebiyat*, Sayı: 31-32, 9 Ağustos 1947, s.2

[21]Sadık Tural, *Edebiyat Bilimine Katkılar*, s.58

Nuri'nin estetik kaygıları kadar pedagojik, etik, politik kaygıları da vardır. Tanpınar onun için "Halbuki o temiz ve musaffa bir insanlığın peşinde idi"[22] derken yazarın bu idealist tarafından söz ediyordu. Romanlarındaki mekân itibariyle de dar bir alana hapsolmamış olan yazar, neredeyse bütün bir vatan coğrafyasını romanlarına mekan olarak seçmiştir. Eserlerinde Rumeliden Van'a, Arabistan'dan Trablusgarp'a, Trabzon'dan Milas'a uzanan geniş bir alanda sadece Cumhuriyet Türkiyesi'nin değil Osmanlı Devleti'nin de sınırlarını buluruz.

Reşat Nuri'nin romanlarında çoğunlukla otobiyografik bir anlatım tarzı seçilmesi, eserleri ile ilgili olarak okuyucuda kuvvetli bir gerçeklik duygusu uyandırmıştır. Bu türdeki bütün romanlarda olduğu gibi Reşat Nuri'nin romanlarında da "Okuyucu, olayları hikâyenin baş kişisinin gözlerinden görür, onun ağzından dinler. Bu yüzden olaylara iyice yakındır. Onlara kendisi de katılıyor gibidir. Bu durum romanın canlılık ve gerçeklik kazanmasında yardımcı olur.[23]

Kendisiyle yapılan bir mülakatta, romanlarını çoğunlukla niçin kahraman anlatıcılara anlattırdığı ile ilgili olarak "Ben kahramanlardan birini alıp onun ağzından anlatmayı daha kolay bulurum. Hem bu suretle vak'alar dağılmaz. Vak'ayı anlatan kahraman vahdeti muhafaza eder. Sonra bunun bir iyiliği daha vardır, romancı mesuliyetin mühim bir kısmını üstünden silkip atmış olur. Ekseriya bir romancının yaptığı bir tasvir okuyucuya soğuk gelebilir. Çok defa okuyucular romancının bir adamı anlatışını beğenmeyebilir. İşte roman kahramanın ağzından anlatırsanız mesuliyetin bir kısmını sizden ziyade kahramanın görüşüdür. Bu işte biçare kahraman yanmıştır."[24] demektedir.

Konuyla ilgili olarak "Şurası da vardır ki, "ben" ile konuşan muharrirlerin çoğunda kahramanla birleşme kuvvetli olur. Bu adeta sakınılmaz bir akıbettir"[25] diyen Tanpınar, romanlarındaki kahramanlarla aynileşerek

---

[22]Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s.442
[23]Ünal Aytür, *Henry James ve Roman Sanatı*, s.26
[24]Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri*, s.15
[25]*Edebiyat Üzerine Makaleler*, s.443

bizde, yaşanmış olayları anlatıyor intibaı bırakan Reşat Nuri'den söz etmektedir. Kahraman anlatıcı bulunan romanlarla ilgili olarak Prof. Aktaş ise şu tespitlerde bulunuyor:

"Kahraman anlatıcı olarak ise, aynı insan, aradan geçen zaman zarfında çeşitli verilerle öğrendiği ve kazandığı tecrübelerle aynı vakayı kendisine bağlı unsurların bütünüyle birlikte değerlendirme imkanına sahiptir. İnsanın kabiliyetlerinin zamanla geliştiğini, olgunlaştığını dikkate alarak kahraman anlatıcı durumundaki itibari şahsın geçmişte yaşadığı hadiseleri daha iyi değerlendirebileceğini söyleyebiliriz. Böylece de eser, bizde daha kuvvetli bir gerçeklik duygusu uyandırır."[26]

Fethi Naci, yazarın "ben öyküsel" bir anlatıma başvurmasını, konuşma dilinin yazı diline göre daha yeni ve daha canlı olmasına bağlar. Naci'ye göre, bir çeşit hatırat tarzında yazılan eserler daha kolay okunuyor.[27]

Eserlerindeki sosyal tenkit unsurlarını ele alırken "Edebiyatımızın her zaman yaşayacak adlarından biri"[28] olan Reşat Nuri'nin "eskimez" oluşundaki sırlardan birini daha ortaya koymuş olacağız.

---

[26]Şerif Aktaş. *Roman Sanatı ve Roman İncelenmesine Giriş*, s.102

[27]Fethi Naci, *Reşat Nuri'nin Romancılığı*, s.21

[28]Birol Emil. "Edebiyatımızın Her Zaman Yaşayacak Adlarından Biri Reşat Nuri Güntekin" *Gösteri*, Aralık 1989. Sayı: 109. s.4

SOSYAL TENKİT UNSURLARI

I. FERT VE TOPLUM İLİŞKİSİ

Ferdin Suçunda Toplumun Payı, Suçlunun Toplum Dışına İtilmesi Giriş'te de vurguladığımız gibi Reşat Nuri'nin romanlarına baştan sona bir sevgi seli hakimdir. Onun bu sevgi seli, sadece masum insanları, sıradan kişileri değil; şu veya bu şartın itmesi, ellerinde olan veya olmayan faktörlerin tesiriyle suçlu damgası yemiş kişileri de içine alır. Tanpınar'ın deyişiyle "O, Türkçe'nin ortasında geniş bir sevgi ve şefkat ürpermesi idi."[29] Yetişme çağlarında Emile Zola'nın tesiri altında kalan romancının[30] eserlerinde Naturalistlerde olduğu gibi kalıtımcı bir anlayış bulunmamakla beraber ferdin macerasında çevreye büyük bir önem verilmiştir. "Reşat'ın büyük vasıflarından biri de müsamaha idi"[31] diyen Tanpınar çok haklıdır. Onun müsamahası, cemiyetin, "ıslahı mümkün değil" diye damgaladığı insanlar için çok daha geniştir.

Bir Kadın Düşmanı isimli romanının kahramanı Ziya, ailenin, okulun ve diğer çevrelerin yanlış davranışları yüzünden adeta insanlığa düşman olmuştur. Fizikî olarak çok çirkin bir görünüm arzeden Ziya'da, başka güzel hasletler görülememiş aksine kendisine karşı acımasız

---

[29]Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s.443

[30]Oğuz Özdeş, "R.N. Güntekin" *Hafta*, 12.6.1950'den Naklen, Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri Güntekin*, s.56

[31]Tanpınar, a.g.e., s.440

tavırlar takınılmıştır. Güçlü kuvvetli bir bedene sahip olan Ziya'da, zamanla kendisine karşı olumsuz tavır takman insanları gücüyle ezmek arzusu uyanmıştır. Ondaki ruh güzelliğini göremeyen kadınlara ise tam manasıyla düşman olmuştur. Bir süre sonra Ziya'nın adı unutulacak ona "Homongolos" adı takılacaktır. Bazılarına göre ise o bir "kayabalığı"dır." Tamamı mektup türünde yazılmış olan Bir *Kadın Düşmanı* romanının ikinci bölümü, Ziya'nın yani Homongolos'un okul arkadaşı Necdet'e ölümünden sonra yazdığı mektuplardır. Birinci bölümdeki Sara'nın Nermin'e yazdığı mektuplar okuyucuda Ziya'nın çirkin, acımasız, sert, haşin, bütün ince duygu ve zevklerden nasipsiz biri olduğu intibaını uyandırır. Gerçekten de Ziya gelmiş olduğu nokta itibariyle böyle birisidir. Ancak onun Necdet'e yazdığı mektupları okuduğumuz zaman gerçeği öğrenir, Ziya'ya kızmak bir yana ona acır hatta onu severiz bile.

Ziya, aileden sonra, okulda da karşılaştığı olaylar sonucu toplumda iyi insana yaşama hakkı tanınmadığı gibi bir kanaate sahip olmuştur. Nitekim, bir grup acımasız öğrencinin elinden kurtardığı Necdet ile aralarında geçen konuşma onun bu saplantı haline gelen fikrini açığa vurur. Necdet'e

-Neden sana bu kadar çatıyorlar?

diye sorunca o,

-Anlamıyorum ki... kimseye fenalık yapmıyorum.

şeklinde cevap verir. Ziya kendi sorusuna yine kendisi cevap verir.

-Daha ne anlayacaksın? Pekala anlamışsın... Kimseye fenalık etmediğin için sana çatıyorlar... Daha evvel davranıp onlara köteği atayдın böyle olmazdı" [32]

Toplumun kendisine karşı olan acımasız tutumu ve vardığı sonuçta toplumun payı, şu cümlelerle ifade edilmiştir:

---

[32] *Bir Kadın Düşmanı*, s.137

"Küçüklüğünde sevilmeyen, okşanmayan, nazını çekecek kimse bulunmayan bir çocukta ince ve güzel hislerin doğmasına nasıl imkan tasavvur edilir. Onun mahrumiyeti bu kadarla da kalmamıştı. Onunla mütemadiyen eğlenmişler, ona hakaret, hatta zulmetmişlerdi"[33]

Reşat Nuri'nin toplumun kurbanı kahramanlarından biri de *Acımak* romanın kahramanı Mürşit Efendi'dir. O, okuldan mezun olunca memuriyet hayatında ahlâk prensiplerine bağlı kalacağına dair yemin etmiş, kendi kendisine söz vermiştir. Fakat bizzat pratiğin içersine girince idealizm hayatın realiteleri karşısında iflas etmiştir. Çevre ve şartlar sonuçta Mürşit Efendi'yi geri dönüşü mümkün olmayan bir uçuruma itmiştir. Başlangıçta kızı Zehra'nın gözüyle tanınan Mürşit, ne kadar zalim ve itici bir tip ise tuttuğu günlük okunduktan sonra o derece masum ve merhamete layık bir kişidir. Romancının ustalıkla kurduğu kişi ve çevre ilişkisi neticesinde Mürşit Efendi'nin yüz kızartıcı suçları bile okuyucu vicdanında atfedilir bulunur. Prof. Kaplan, Reşat Nuri'nin romanlarındaki Mürşit Efendi benzeri memurları, "ahlâk prensiplerine bağlı kalmak için çırpınan fakat muhittin tesiri ile sükût eden temiz ruhlu memurlar"[34] olarak vasıflandırır. Okuyucu onların temiz ruhlu oldukları sonucuna ancak romancının bu kimselerin işledikleri suçların arka planını göstermesi, yani onlar için bulduğu mazeretlerden sonra varır. Prof. Emil, bir yazısında sözkonusu tiplerle ilgili olarak "Onların davranışları arkasındaki irsî, sosyal ve psikolojik sebepler yahut romancının onlara bulduğu mazeretler iyi anlaşılınca bu insanların hiçbirisi kötü değildir."[35] şeklinde bir değerlendirme yapar ki bu, romancının insana bakışındaki temel noktadır. Yazar, sadece roman kahramanlarının davranışlarını meşrulaştırmak için mazeret bulmaz; o, gerçek hayatında da bunu yapar, Cevat Dursunoğlu, onun müfettişliğini değerlendirirken şöyle diyor: "Denetmen olarak girdiği sınıflarda insanı kuru, cansız bir konu olarak ele almaz, her türlü imkanları gözönünde tutarak anlayış gösterir. Kendi

---

[33]a.g.e., s.139

[34]Mehmet Kaplan, "Öğretmenler ve Memurlar Romancısı Reşat Nuri" *İstanbul*, Şubat 1957'den naklen Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri*, s.211

[35]Birol Emil, "Edebiyatımızın Her Zaman Yaşayacak Adlarından Biri Reşat Nuri Güntekin" *Gösteri*, Aralık 1989, Sayı: 109, s.8

deyimiyle "mazeret noktalarını birer birer arar bulur elinden geldiği kadar adaletli olmağa çalışıyordu."[36]

Nitekim Mürşit Efendi, kendisini geçimsizliğe, itaatsizliğe, amire karşı serkeşliğe, hırsızlığa ve sarhoşluğa götüren sebeplerin sadece kendi şahsı ile ilgili olmadığına inanmakta ve şu soruyu sormaktadır: *"Sicilimi yazanların yerden göğe kadar haklı olduklarını kabul ederim. Ancak bütün bu fenalıklar hep kendi su-i taksirim neticesi mi?"*[37]

Reşat Nuri, çoğunlukla görünüşte suçlu olanlara mazeretler bularak onları masumlaştırırken bazen de bunun tersini yapar. Görünüşte dürüst, namuslu, masum olan bazı kimselerin gerçekte böyle olmadıklarını ortaya koyar. Çevirdikleri hileleri kabul eden, bunları kaçınılmaz bulanlar yanında suret-i haktan görünüp aynı fiilleri işleyenler de vardır. Bunun en tipik bir örneğini *Damga* romanında buluruz. İçi çürümüş ancak dışında bir anormallik görülmeyen ağaçlarda olduğu gibi cemiyetin içten içe çürümüşlüğünü Avukat Celal Bey, romanın kahramanı İffet'e, kendisinin de içinde bulunduğu bir yığın örnek vererek anlatır.

"...Demin sen geldiğin vakit burada benimle konuşan adam, namuslu bir tüccardır. Ben de tabii namuslu bir iş adamı... Mamafih, bu, bizi geçenlerde vefat etmiş bir alacaklının mirasçısına para vermemek çarelerini başbaşa müzakereden menetmiyordu. Bu, gürültüye getirilecek borçtan tabii ben de hisse alacağım... Bütün bu saydığım insanlar ve daha niceleri gayet muteber, maruf, haysiyet ve mevki sahibi insanlardır. Mahkeme, rezâlet, mahkumiyet onlar için küçük şeylerdir. Geçici bir hüzün bile duymazlar..."[38]

Reşat Nuri, toplumun meyvaları olarak gördüğü suçluların, yeniden topluma kazandırılma yerine neredeyse sosyal hayattan tecrit edilmelerine de ciddî tenkitler yöneltir. *Dudaktan Kalbe* romanının kahramanı Hüseyin Kenan, babasının hırsızlık suçundan dolayı cezaevine düşmesin-

---

[36]"Reşat Nuri Güntekin" *Ulus*, 14 Aralık 1956
[37]*Acımak*, s.109
[38]*Damga*, s.69

den sonra annesi de kızkardeşi ile birlikte İzmir'deki dayısı Saib Paşa'nın konağına sığınmıştır. Saib Paşa, bir hırsızın oğlu olmasından dolayı her fırsatta Kenan'a hakaret eder. Bir gün Paşa'nın kıymetli altın saati kaybolur. Paşa sadece yeğeninden şüphelenmez, onun çaldığından emin bir şekilde onu hırsızlıkla itham eder. Kenan'ı karşısına alarak *"pek vakitsiz başladın küçük... Galiba babanı mutlaka rahmetle yadtettirmeğe azmin var.. Hiç olmazsa üç, beş sene daha bekleyebilirdin... O vakte kadar bizde vurulacak vurgun kalmaz mı diye korktun! Adam, sen de Babandan sana miras kalan altın bilezik sağ olsun... dünyada vurulacak enayi mi eksik?"*[39] şeklinde rencide edince genç adam, ağzını açıp tek kelime edemez. Halbuki bir süre sonra kayıp saat paşanın yeleğinin astarı içersinde bulunur. Buradaki tavır, suçlu olmayan bir insanın üzerine üzerine gidilerek onu suça teşvik etmekten başka bir şey değildir. Sonradan kazanılan özellikler kalıtımla geçiyormuşçasına ilgililerin suçlanmasını romancı daima ince bir alayla karşılar. Saib Paşa'nın *"Kurdun çocuğu akıbet kurt olur kızım... Bu kanun-ı tabiattır"*[40] yolundaki sözleri, halk arasındaki benzeri sözlerin sadece bir örneğidir. Aynı söz bir kez de *Kızılcık Dalları* romanında geçer. Konağa daha bir çocukken sığıntı olarak gelen ve konağın sahibesi Nadide Hanım'ın torunu Bülent'in dadısı olan Gülsüm'e herkes hakaret dolu sözler söyler. Dadısına çokça bağlanmış olan Bülent de bir süre sonra anne ve babasının konak halkının yaptığı gibi Gülsüm'e kem sözler söylemeye başlayınca Nadide Hanım "*Kurdun çocuğu nihayet kurt olur*"[41] cümlesiyle ifade ettiği hükmü verir. Nadide Hanıma göre Gülsüm'ün "*mayası bozuk*"tur ve "*mayası bozuk insana terbiye kâr*"[42] etmez. Aynı saplantılı durum *Kan Davası* romanında da konu edilecek, burada da "*Kurdun oğlu akıbet kurt olur*" denecektir.[43]

Kendisi bir öğretmen, bir eğitimci olan Reşat Nuri, insanların doğuştan itibaren iyi veya kötü olarak vasıflandırılmalarını tenkit eder.

---

[39] *Dudaktan Kalbe*, s.22
[40] a.g.e., s.23
[41] *Kızılcık Dalları*, s.168
[42] a.g.e., s.117
[43] *Kan Davası*, s.87

İyilik veya kötülüğü kalıtımsal bir kadermiş gibi kabul etmenin modern terbiye sistemi, yani pedagojinin prensipleri ile çeliştiğini düşünen romancı, özellikle *Kan Davası* romanında vardığı sonuçla bunu ortaya koymuştur.

Romancı, suçlu kahramanlarına mazeretler icat edince, okuyucu onları rahatlıkla affediyor, ama zaman zaman şahısların kendileri sadece psikolojik bir avunma olarak hatalarını örtbas etmek için suçu kaderde, dünyanın düzeninde arıyorlar. Bu durumdaki kahramanlar pek de inandırıcı olamıyorlar. Bu durumun en tipik örneği *Dudaktan Kalbe* romanının kahramanı Hüseyin Kenan'ın küçük bir kız olan Lamia'yı baştan çıkardıktan sonra kapıldığı günahkârlık duygusu ve kendisini teselli etmek için bulduğu mazerettir. "*Ben de ne berbat adam oldum yarabbi!... Bir genç kızla... hatta buna bir genç kız bile denmez... Bir kız çocuğuyla bu kadar oynamak fena tehlikeli bir hareket... adam sende görülüyor ki dünya böyle... Pislik dünyanın kuruluşunda, bizim mayamızda*" Herkesten iyi olacağım diye kendime işkence etmekte mana yok..."[44]

Damga, hak etmediği halde hırsız damgası yemiş olan bir insanın romanıdır. Romanının kahramanı İffet, cemiyetin bu durumlardaki müsamahasızlığını bildiği için sırtındaki hırsız damgasını adeta kabullenmiş, kendisinden ve toplumdan kaçmıştır. Girdiği hemen her çevre, davranışlarıyla İffet'in alnındaki "hırsız" damgasının silinmemek üzere kalmasını sağlıyor. Yengesi bile onun yatacağı odaya telaşla çocuğunun oyuncaklarını almak bahanesiyle girer ama gerçekte aldığı şey çalınmasından endişe duyduğu mücevherleridir.[45] İş istemeye gittiği Rum tüccar Aristidi Efendi'nin ona ancak profesyonel bir hırsızın altından kalkabileceği sahte işler teklif etmesi ve menfaati uğruna vaki olduğuna inandığı hırsızlığını meşrulaştırmaya çalışması;[46] Hukuk-ı Millet gazetesinin baş muharriri Sami Beliğ Bey'in, hırsızlıktan mahkûm olmasından dolayı mesul müdür olamayacağını yüzüne vurması[47] ve

---

[44] *Dudaktan Kalbe*, s.97
[45] *Damga*, s.69
[46] a.g.e., s.76-77
[47] a.g.e., s.84

İffet'i yapacağı şantajlarda kullanmak istemesi[48] nihayet, Selamet-i Milliye gazetesinin Hukuk-ı Milleti, İffet gibi bir hırsızı çalıştırmakla suçlaması onun vehmini katmerleştirmiştir.

Toplumun, işlediği suça tekabül eden cezayı çeken insanları ayrıca damgalarla ömür boyu mahkûm etmesi, aslında sosyal bir rahatsızlıktır. *Damga* yiyen suçluların, zamanla damgalarını birer kimlik gibi kabullenip ona göre davranmaları tabii bir hale geliyor. "İyisin iyisin" demekle bir insanın iyileşme ihtimali, "kötüsün kötüsün" demekle bir insanın kötüleşme ihtimalinin çok yüksek olduğu göz önünde bulundurulursa Reşat Nuri'nin bir "tezli, sosyal roman"[49] olan *Damga* ile vermek istediği mesajın etik değeri ortaya çıkar.

Nitekim, meşru yollardan çalışıp hayatını sürdürme imkanı kalmayan İffet'in, gayrimeşru yollara başvurarak para kazanmasını "*makinanın dişlerine kendimi kaptırmıştım*"[50] şeklinde yorumlaması ilginçtir. Aslında İffet, sözünü ettiği makinamn dişlerine doğru itilmiştir.

Reşat Nuri, aynı müsamahayı düşmüş kadınlara da gösterir. Bu konu "Kadınlarla İlgili Meseleler" başlığı altında ayrıca ele alınacaktır. Onun fert karşısında almış olduğu tavrı, en iyi *Harabelerin Çiçeği* romanının kahramanı Süleyman'ın, mecburiyetten dolayı sokağa düşmüş bir kadın karşısında duyduğu sevgiden ziyade acıma telkin eden *"Çılgın bir insaniyet aşkı"*[51] ifade eder.

Düşkünleri Ezme, Acımasızlık

Romancı, Sultan Abdülhamit dönemini neredeyse bütün romanlarında vesileler icat ederek yermesine rağmen, bu devirde ikbali parlak olan devlet adamlarının Meşrutiyet döneminde düştükleri durumu acındıracak bir üslûpla anlatır.

---

[48]a.g.e., s.88

[49]Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, s.35

[50]a.g.e., s.100

[51]*Harabelerin Çiçeği*, s.67

Damga romanının kahramanı İffet'in babası Halis Paşa, II. Abdülhamit dönemi paşalarındandır. II. Meşrutiyetten sonra Paşa Midilli'ye sürüldüğü gibi bütün servetine de el konmuştur. Gün görmüş bir ailenin çocuğu olan İffet Bey'in, Mebus Cemil Kerim Bey'in çocuklarına ders vermeğe giderek hayatını kazanması zaten yeteri kadar güç bir durumken yalıya misafir gelen Rıfkı Bey'in sürgünde vefat etmiş olan Halis Paşa'yı ima ederek uzun uzadıya "*terbiyesiz bir lisanla*" müstebidlerden bahsetmesi tam anlamıyla "zebûnküşçe" bir tavırdır.[52]

Paşa'ın ikbâlinin parlak olduğu günlerde bayram seyran vesile edilerek el etek öpmeğe gelenler, ikbâlin sönmesiyle artık adım bile atmıyorlar. Üstelik hepsi hürriyet-perver adamlar olmuştur.[53] İffet'e göre ağabeyi Muzaffer bile batan gemiyi tek başına terkedip kaçmıştır.[54] Devlet tarafından el konan servet iade edilince artık parası olan İffet Bey'e, eskiden semtine uğramayan, kötü dostlar gelip gitmektedirler.[55]

Değirmen romanında, kaymakam Halil Hilmi Bey, işinin başında iken karşısında eğilip bükülenler, soruşturma geçirince, hele ilçeye Mutasarrıf ve vali geldikten sonra onunla ilgili bir yığın şikâyet konusu icat ederler. Ondan az çok zarar görmüş olanlar veya umduğu menfaati görememiş olanlar ayaklanır ve kaymakamla ilgili bir yığın dedikodu çıkarırlar.[56]

Acımak romanının ana teması, acımasızlığın insanî olmadığı, katı kurallar ve prensipler uğruna acıma duygusunun katledilmemesi gerektiği meselesidir. Romanın kahramanı Zehra, işine bağlı, kendisini öğrencilerinin yetişmesine adamış, bir öğretmen olmakla beraber, belki de kendisi şefkatten mahrum büyüdüğü için, katı prensipleri uğruna acıma nedir bilmemektedir. Doğruluk, fedakârlık, maddi ve manevi temizlik, çok

---

[52] *Damga*, s.40-41
[53] a.g.e., s.33
[54] a.g.e., s.32
[55] a.g.e., s.33
[56] *Değirmen*, s.112-114

düşkün olduğu kavramlardır. Öte yandan "*haksızlığın, riyânın, bütün anlâksızlıkların ve zaafların müthiş düşmanıdır.*"[57]

Okula geç kalan, okula, standart kıyafetin dışındaki kıyafetleriyle gelen öğrencileri hiç affetmez. Hele suç işleyenleri toplumdan ayıklanması gereken muzır unsurlar olarak görür. Zehra öğretmen, arka plana, yetişme tarzına, aile çevresine bakmadan öğrencilerini, salt fiilleriyle değerlendirir ve yargılar. Hırsızlık yapan bir gruba gözcülük eden küçük bir kız çocuğuna bile asla müsamahakâr bir tavırla yaklaşmayan Zehra öğretmenin bu tarafını, Milli Eğitim Müdürü Tevfik Hayri Bey, Mebus Şerif Halil Bey'e şöyle anlatıyor:

"*Kabahatlı insan, düşkün insan onun gözünde ekin tarlalarında bitmiş muzır otlar gibidir. Onu acımadan söküp atıyor. Yapılmış bir fenalık için mazeret tanımıyor. Hak namına, hakikat namına insafsızca vurmak, bunu bir adliyeci, bir hakim için anlarım. Hatta onlar bile bazı kayıtlarla... Öyle ya, suçların iç yüzü her zaman bildiğimiz, anladığımız gibi midir acaba? Evet, bu, katiyeti bu huşuneti bir hakim için bir dereceye kadar anlarım. Fakat bir mektep hocası için...*"[58]

Reşat Nuri, Tevfik Hayri Bey'in ağzından, romanlarındaki ana temalarından biri olan "acımak" ile ilgili görüşünü genelleştirerek ortaya koyar.

"*Acımak... Ben insan ruhlarındaki derinliğin ancak onunla ölçülebileceğine kaniim. Evet, dibi görünmeyen kuyulara atılan taş nasıl çıkardığı sesle onların derinliğini gösterirse başkalarının elemi de bizim yüreklerimize düştüğü zaman çıkardığı sesle bize kendimizi, insanlığımızın derecesini öğretir... Fikrimce yalnız doğruluk hastalığı bir hak ve hakikat meselesi etrafında toplanmak kabiliyeti bir cemiyeti mesut etmeğe kafi gelemez... Bunun için acımak, birbirimizin feryadını, iniltisini duyabilmek de lazım...*"[59]

---

[57] *Acımak*, s.8
[58] a.g.e., s.9
[59] a.g.e., s.9-10

Prof. Emil, Reşat Nuri'nin Tevfik Hayri Bey'e söylettiği bu sözleri aktardıktan sonar "Reşat Nuri Güntekin'in en geniş manada pedagoji prensibi bu duygudan kaynaklanır. O, esasen direktif üzerine yazıldığı söylenen *Yeşil Gece* romanı hariç, bütün öteki romanlarında çocuk terbiyesi üzerinde başka bir düşünceye sahip değildir. Bunun içindir ki, ikisi de öğretmen olan Feride ve Ömer'in her şeyden mahrum köy çocukları karşısındaki davranışları ile her iki romanda yer alan ve ne meselesi ne de insanî şahsiyetleri olmayan iki Maarif Müdürü'nün davranışları arasındaki tezat hakikaten çarpıcıdır."[60] demektedir. Gerçekten de Tevfik Hayri Bey'i *Çalıkuşu*'nda ve *Kan Davası*'ndaki Maarif Müdürlerinden ayıran şey, sözü edilen insanî yaklaşımdır.

Tevfik Hayri Bey, Zehra'nın suç işleyen öğrencilerin iyi itiraflarını görmeyip onları toplumun dışına itmesini hem pedagojik hem de insanî bulmaz. Tecrübeli Milli Eğitim Müdürü, anlaşılmamak veya yanlış anlaşılmak kavramlarından söz eder ki, bu son derece önemlidir: "*Hakikaten düşkün, ruhen malül olanlara, dejenerelere, biraz başka türlü muamele edilmesini anlarım... Fakat bu arada yanlış anlaşılmışların, yahut iyi anlaşılmamışların da yanmasından çok korkarım*"[61] Kötülere edilecek başka türlü muamelenin sıfatının "biraz" olması da dikkat çekicidir. Reşat Nuri, Zehra'nın şahsında adeta tornadan çıkma, tek tip insan özlemi içersinde olan, eğitim tarzlarını bu esas üzerine oturtmuş öğretmenleri de tenkit etmektedir.

Zehra'nın olayların sadece dış yüzünü görmesi, içyüzüne nüfuz edememesi de büyük bir kusurdur. Nitekim o, babasına da böyle bakmış, ergen bir insan olduktan sonra da babasının o derece düşmesinin sebeplerini merak bile etmemiştir. Ancak onun günlüğünü okuduktan sonra olayların görünen yüzüne aldanmanın ne olduğunu anlamıştır. Nitekim Zehra babasının gerçek hikayesini öğrenip eski tavrından dolayı pişmanlık duyduktan sonra, romancıya göre "*muallimin artık bir eksiği*

---

[60]Birol Emil. *Reşat Nuri Güntekin*, s.55-56

[61]*Acımak*, s.21

kalmamıştı. Acımayı öğrenmişti."[62] Prof. Enginün'ün ifadesiyle "Mürşit Efendi'nin hikayesi, Zehra'nın donmuş vicdanını harekete getiren, hastalığını gideren ve gözünü açan bir mahiyet taşır."[63] Bir diğer acımasızlık örneği *Bir Kadın Düşmanı*'nda geçmektedir. Ziya, savaşta yaralanan arkadaşı Necdet'in başucundan ayrılmamıştır. Necdet'in suratı dehşet verici bir görünüm arz etmektedir. Nişanlısının ve kendisinin bütün yalvarmalarına ve feryatlarına rağmen Ziya, görüşmelerine "Doktor müsaade etmedi" diyerek izin vermemiştir.[64] Bu olayı duyan herkes, Homongolos lakabı taktıkları Ziya'nın ne kadar acımasız olduğuna hükmetmiştir. Halbuki o, ölüm döşeğinde olan Necdet'in, nişanlısı tarafından hep o eski, tahrip olmayan güzel yüzle hatırlanmasını istemiştir.[65] Buradaki acımasızlık örneği her ne kadar görünüşte Ziya'ya aitse de romancı, meselenin aslını ortaya koyarak esas acımasızların ona acımasız damgası vuranlar olduğunu belirtmiş olur.

Reşat Nuri'nin acıma duygusu insanlarla sınırlı değildir. O, bütün canlılara karşı acıma hissi duyar. *Çalıkuşu*'nda, köydeki çobanın hediye ettiği keçi yavrusu Mazlum'a ve evde yetiştirdiği kuşlara Feride sevgi dolu bir ihtimam göstermektedir.[66] Öte yandan hayvanlara zulmedilmesine hiç tahammül edemez. Tekirdağ'da, bir balıkçı, kaynattığı bir teneke katranı döken bir sokak köpeğini, elindeki sandal küreği ile öldüresiye dövmektedir. Zavallı köpek nereye kaçacağını şaşırmış vaziyettedir. Bu durum Feride ve onu kovalayan Kâmuran ile Müjgan'ın rikkatine dokunur. Olayı daha önce gören ve balıkçının zulmüne tepki gösteren Feride,

-*Ne var, ne istiyorsun zavallı hayvandan?* diye sorar.

"*Vaktim olsa, bu zavallı köpeği kurtarmak için bir şey yapardım*" diyen Çalıkuşu'nun içinden geçeni Kamran gerçekleştirir; balıkçıya para vererek köpekten vazgeçmesini sağlar.[67]

---

[62]a.g.e., s.27
[63]İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s.229
[64]*Bir Kadın Düşmanı*, s.42
[65]a.g.e., s.124-126
[66]*Çalıkuşu*, s.261
[67]a.g.e., s.75

Agâh Sırrı Levent, bir yazısında Reşat Nuri'nin eserlerindeki acıma, acındırma tablolarıyla ilgili olarak yerinde bir değerlendirme yapmaktadır. "Konu yeni değildir. Gerek romantiklerin gerek realistlerle natüralistlerin eserleri bunlarla doludur. Evvelkiler acıyarak ve acındırmaya çalışarak ötekiler ise merhametsizce deşerek, hatta tiksindirmekten çekinmeyerek mustarip ve yoksul hayatın türlü safhalarını gözlerimizin önüne sermişlerdir."[68] Yazara göre, Reşat Nuri ne romantikler gibi aşırı bir acıma ve acındırmaya gitmiş ne de natüralistler gibi tiksindirici, hayattan nefret ettirici bayağılıklar sergilemiştir. Onun eserlerindeki dokunaklı taraflar, konunun özelliğinden, ifadenin hem saran hem de kavrayıp sürükleyen kuvvetinden gelmektedir.

Düşmüş Kadınlar ve toplumun adeta elbirliğiyle bunları biraz daha düşürmek için gösterdiği gayrete, Kadınlarla İlgili Meseleler bölümünde değinilecektir.

[68]Miskinler Tekkesi", *Sanat ve Edebiyat*, 9 Ağustos 1947, Sayı: 31-32, s.2.

II. EĞİTİMLE İLGİLİ MESELELER

Kendisi de bir öğretmen ve eğitim yöneticisi olan Reşat Nuri'nin romanlarında eğitimle ilgili meseleler öncelikli bir yer işgal eder. Dört romanın (*Çalıkuşu, Yeşil Gece, Acımak, Kan Davası*) kahramanlarının öğretmen olması bir yana, hiçbir romanı yoktur ki eğitimle ilgili bir veya birden fazla meseleyi ihtiva etmesin. Bu rakamlarda eğitimin önemiyle beraber eğitim sistemi ile ilgili problemler de gündeme gelir.

Osmanlı Dönemi Eğitim Kurumlarındaki Bozulma ve Eğitimde Eski Yeni Çatışması

Eğitim kurumları ile ilgili Reşat Nuri'nin ilk ve ciddî tenkitleri *Çalıkuşu* romanı ile başlar. Roman kahramanı öğretmen Feride'nin İstanbul'daki Maarif Nezareti ile İstanbul Maarif Müdürlüğü'nde başlayan serüveni, hep eğitim kurumlarında geçmiştir. Romancı, Çalıkuşu'nun macerası arasında, zaman zaman bu macerayı gölgede bırakacak düzeyde, eğitim kurumlarının problemlerine, bozulmuşluğuna temas eder. Sözkonusu tenkitlerde dikkati çeken husus, bozulmuşluğun sadece Anadolu'da olmayıp başkentin de dahil olduğu bütün vatan coğrafyasında yaygın olmasıdır. Feride'nin tayin edildiği bütün okullar modern bir görümünden, derli toplu bir nizamdan mahrumdur. Başta Zeyniler köyündeki olmak üzere bu okullarda kelimenin tam anlamıyla, maddî ve manevî sefalet buram buramdır.

Feride'yi Zeyniler köyüne gönderen Maarif Müdürü, okulu büyük fedakârlıklarla yenileştirdiklerini söyler. Feride'nin gördüğü okul manzarası ise tamamen farklıdır. "*Burası, her halde eski bir ahır olacaktı. Yalnız, altına tahta döşemişler, pencereleri genişleterek cam çerçeve takmışlardı.*

Ocak bacaları gibi kapkara görünen duvar kaplamalarında tepe aşağı takılmış bir harita ile iskelet levhası, bir çiftlik bir yılan resmi sarkıyordu. Bunlar da herhalde yeni ders aletleri olacaktı.

Dershanenin bahçe tarafındaki duvarın dibinde -ahir zamanından kalma- bir hayvan yemliği vardı ki kaldırmağa lüzum görmemişler, üstüne bir tahta kapak çakarak bir nevi dolap haline getirmişlerdi."[69]

"Büyük fedakârlıkla meydana gelen" araç gereçlerin mühim bir kısmı da beş tane eski biçimli hantal sıradır. Eski tarzda eğitim yaptıran, muallimden çok belki hoca denebilecek Hatice Hanım, Minare gibi şeyin üstünde adamın zihnine ders mi girer? itirazıyla sözkonusu sıraları da kenara atıp çocukları yere oturtarak ders veregelmiştir.[70]

Feride'nin Zeyniler'den sonra tayin edilmek istendiği Çadırlı'daki Okul da Maarif Müdürü'nün ifadesiyle "*berbat bir yer*" dir. "*Çocuklar köy kahvesinde okuyorlarmış.*"[71] Harap okullarla boğuşmak zorunda kalan tek öğretmen Feride değildir. Acımak'taki Zehra öğretmen, tayin edildiği yıkık dökük okulu bizzat çalışarak düzene sokmaya çalışmış, masrafları da ilçede iyi ilişkiler kurduğu insanlara ödetmiştir.[72]

Öte andan *Yeşil Gece*'nin Şahin Öğretmenin Sarıova'daki okulu "*barınılmaz bir halde*"dir. Bugün damın bir tarafını aktarıyorlar, yarın öbür tarafı akmaya başlıyor, "*Duvarlar, merdivenler desteklerle duruyor*" Tamir için iki senede harcanan para ile yenisini yapmak mümkündür.[73]

---

[69]*Çalıkuşu*, s.169
[70]a.g.e., s.170
[71]a.g.e., s.225-226
[72]*Acımak*, s.7
[73]*Yeşil gece*, s.63

Bütün olumsuzluklara rağmen Feride'nin gönlünde ümit kıvılcımları vardır. Feride, her ne kadar çocuksu bir aşk macerasından kaçsa bile, Reşat Nuri'nin sonraki romanlarında ortaya koyduğu idealist öğretmen tiplerinin başlangıcı sayılır. Nitekim o İzmir'de Sörler Mektebinde hocalık alma ile o zaman ıssız bir kasaba olan Kuşadası'na tayin edilme tercihiyle karşı karşıya kalınca Kuşadası'nı tercih eder ve bu tavrını şu sözlerle izah eder:

"*Bir tarafta rahat bir hayat vardı. Öbür tarafta belki yine zaruret, sefalet, fakat bunun da başka bir tesellisi, başka bir cazibesi yok muydu/ Gözümün önüne, mekteplerimizin bakımsız kalmış, kaba saba ellerde ziyan olmuş miniminileri geldi. Bu biçareler, açılmak için biraz güneş, bir parça şefkat bekleyen çiçekler gibiydi. Bu şefkat, bu hareketlere, gönüllerinin bütün minnet ve muhabbetini veriyorlardı. Her şeye rağmen, bu küçük sefilleri, derin derin sevmeğe başladığımı anladım. Munise bile onlar arasından gelmemiş miydi?*".[74]

Çalıkuşu'nun idealizminde muharrik güç herhangi bir ideoloji değil, kendisinin de çok tekrarladığı şefkat, muhabbet, sevmek kelimeleri ile özetlenebilecek duygulardır. Nitekim o öğretmenliğe başlayışı ile ilgili olarak yukarıdaki paragrafın devamı olarak şöyle diyecektir. "*Ben, muallimliği açlıktan ölmemek için kabul etmiştim. Hesabım doğru çıkmadı. Bu meslek, bir gün açlıktan öldürebilir. Fakat ne ziyanı var? Değil mi ki, benim gönlümün şefkate olan açlığını doyuracak, kendi hayatını başkalarının saadetine vakfetmek tesellisini bana verebilecek*" [75]

Yeşil Gece'de ise öğretmen Ali Şahin'e inandığı dava yön ve cesaret verir. Hemen şunu belirtelim ki Reşat Nuri, *Yeşil Gece*'deki Ali Şahin istisna edilirse, romanlarındaki öğretmen kahramanlara idealizm yüklemekle beraber onları adeta beşer üstü "mükemmel, hiç aksamayan, sürçmeyen, yanılmayan, öğretmen tipine irca" etmez.[76] Bu dönemde

---

[74]*Çalıkuşu*, s.310

[75]a.g.e., s.311

[76]Birol Emil, "Öğretmenler Romancısı, Reşat Nuri Güntekin", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1990, Sayı: 2, s.74

Anadolu'da görev yapan öğretmenler, memurlar ve subaylar bir yandan "içtimai davalarla ilgili"ler, öte yandan "kendi ferdi hayat meseleleriyle" uğraşıyorlar. Dolayısıyla gerçek ile ideal arasında kalış, onların hayatına trajik bir mahiyet verir.[77]

Fethi Naci, *Reşat Nuri'nin Romancılığı* isimli eserinde, Reşat Nuri'nin bazı romanları ile ilgili olarak bir takım haklı tenkitlerde bulunur. Ancak bazı tenkitlerde de isabet ettiğini söylemek zordur. Zeyniler'de bütün olumsuzluklara rağmen, kendilerine şefkatle yaklaşan Feride'ye, çocuklar açığa vurmadıkları bir sevgiyle bağlanmışlardır. Maarif Müdürünün talimatıyla okul kapanması ve Feride'nin ayrılması sözkonusu olunca Cuma günü (tatil günü) olmasına rağmen haberi alan çocuklar okula koşup öğretmenlerinin elini öpüyorlar, analar babalar okulun kapanmasından dolayı üzüntülerini dile getiriyorlar.[78] Fethi Naci, çocukların ve velilerinin okula ve öğretmene bu denli ilgi göstermelerini inandırıcı bulmuyor ve "Köy Enstitüsü çıkışlı yazarlar, hikâyelerinde, romanlarında genellikle babaların çocuklarını okula göndermemelerinden şikâyet eder, öğrencilerin devamsızlıkları üzerinde dururlar; Reşat Nuri'nin 1910'ların başlarında böyle iyimser bir tablo çizmesi gerçekliği mi yansıtıyor, yoksa kişisel iyimserliğini ya da özlemini mi?"[79] diye soruyor.

Köy Enstitüsü öğretmenlerinin tespiti doğrudur. 1970'li yıllara kadar bile jandarma marifetiyle çocukların yatılı okullara veya köy okullarına devamlarının sağlanmaya çalışıldığı bizim de gözlemlerimiz arasındadır. Ancak bunun esas sebebi harf inkılabı ve tevhid-i tedrisat kanunundan sonra yeni okullarda okutulan çocukların "dinsiz" olacağı şeklindeki söylentiler ve yapılan propagandalardır. Din ile eğitimi özdeşleştiren bir toplumdan sekülarist bir topluma geçişte yaşanan sıkıntıları, Osmanlı döneminde yeni tarzda eğitim veren eğitim kurumlarına gösterilen ve Cumhuriyet dönemindekilerle mukayese bile kabul

---

[77]Mehmet Kaplan, "Öğretmenler ve Memurlar Romancısı, Reşat Nuri", *İstanbul*, Şubat 1957'den naklen Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle* Reşat Nuri, s.210

[78]*Çalıkuşu*, s.210

[79]Fethi Naci, *Reşat Nuri'nin Romancılığı*, s.59

edilemeyecek kadar hafif olan tepki ve bunlarla bağlantılı sıkıntılarla karıştırmak doğru değildir. Nitekim eski tarz eğitimle yeni tarz eğitimin kıyasıya mücadele ettiği *Yeşil Gece* romanındaki bu roman da aynı dönemle ilgilidir- münferit olarak çocukları hıfza çalıştırmak veya medreseye vermek için okuldan almak isteyen veliler bulunmakla beraber ciddi boyutta bir devamsızlık meselesi yoktur. Cumhuriyet dönemindeki eğitime gösterilen tepki, pasif bir tepkidir ama çok yaygındır. Devletin mutlak hakimiyeti olduğu için belki bu tepkiler kendisini sözlü veya yazılı olarak ifade edemiyor ama özellikle kırsal kesimde, Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerin şikayet edeceği boyutta çocukların okula gönderilmemesi ile ifadesini buluyor. Dolayısıyla Reşat Nuri'nin 1910'ların başıyla ilgili olarak *Çalıkuşu*'nda çizdiği tablonun kanaatimizce iyimserlik ve özlemle pek de alâkası olmamalıdır. Nedense aydınlarımız, "*Yaban*"dan itibaren köyden ve köylüden ille de olumsuzluklar beklemek gibi bir alışkanlık içerisindedirler.

Reşat Nuri'nin romanlarında, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde eğitimde yaşanan düalizm birçok yönüyle ele alınmıştır. Bir yanda mahalle mektepleri ve medreseler; öte yandan Numene-i Maarif adı altında modern eğitim veren ilkokullar, rüştiyeler, idadiler, darülmuallimin ve darülmuallimat türünden meslek okulları... Medresenin bozulmuşluğu, eski eğitimin ezberciliğe dayanması, bu eğitimin din adamı, üstelik yeniliklerden, ilimden habersiz, mutaassıp din adamı yetiştirmekten öteye bir işlevinin kalmadığı gibi konular yoğun olarak *Yeşil Gece* romanında yer almaktadır. Ancak *Yeşil Gece*'deki tenkitler incelenirken bazı hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu roman, Reşat Nuri'nin tek tezli romanıdır, denilebilir. Atatürk'ün direktifi üzerine yazıldığı söylenen[80] *Yeşil Gece*, gerçekten yazarın diğer romanlarından çok farklıdır. Prof. Dr. Birol Emil'in konuyla ilgili değerlendirmesi şöyledir:

---

[80]Oktay Akbal, "Yeşil Geceden Kubilay'a" Cumhuriyet, 25 Ocak 1973'ten naklen Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, s.313

"*Yeşil Gece*'nin Atatürk'ün isteği üzerine yazılmış olabileceğini doğrulayan bir başka husus da şudur: Bu eser, Reşat Nuri'nin diğer romanları arasında tek ideolojik romandır. Ondan önce veya sonraki romanlarının hiç birinde, bu genişlikte ve katılıkta bir ideolojik fikir, tem veya şahıs görülmez. Romancı bu eserinde, bütün öteki romanlarının temlerini vücuda getiren sevgi, şefkat, merhamet, müsamaha gibi beşeri duyguları bir yana bırakarak aslî şahsı, ideolojik bir sabit fikirle eski zihniyetin temsilci ve müesseselerine amansızca saldırtmıştır. Reşat Nuri'nin başka hiç bir romanında din ve din adamına Ali Şahin gibi yalın kılıç hücum eden bir kahraman yoktur. Bu davranışının romancının asli temayüllerinden biri olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu uğurda Reşat Nuri'nin halis romancı mesleğini ne kadar zorladığı ve neler pahasına ideolojik bir bütünlük kurmaya çalıştığı şahısların tahlilinde daha iyi görülecektir."[81]

Gerçekten de Reşat Nuri, diğer romanlarında Ermeni, Rum, Yahudi gibi gayr-i müslim roman şahıslarına bile sevgi ve müsamaha ile yaklaşırken[82] onların daha çok sevilecek taraflarını aktarırken bu romanda, Ali Şahin'in şahsında, romancı medrese muhitinde bir tane de olsa sevimli bir tipe rastlamamıştır. Sözü edilen din adamlarının en ufak bir müspet tarafı mevcut değildir.

Nazım Hikmet'in *Yeşil Gece*'yi "Reşat Nuri'nin en derin eseri"[83] ilân etmesi tesadüfî değildir.

Romanın ana teması, esasen, mektepli zihniyetle medreseli zihniyetin çatışmasıdır. Cumhuriyet döneminde yazılan roman, medreselerin kaldırılmasını haklı kılacak bütün vasıtalara başvurarak medreseleri, ıslahı kabil olmayan müesseseler olarak takdim eder. Reşat Nuri, ayrıca inandırıcı olabilmek için neredeyse medreseden icazet alacak

---

[81]Emil, a.g.e., s.314

[82]*Çalıkuşu*'ndaki Hacı Kalfa denen Ermeni otel odacısı, karısı Nevrik hanım, oğlu Mir'at, kızı Hayganuş; *Harabelerin Çiçeği*'ndeki rum kızı Mariyanti ve balıkçı babası; *Acımak*'taki Sivaslı Ermeni kadın, *Dudaktan Kalbe*'deki Meryem Dudu; *Akşam Güneşi*'ndeki Rum kızlar; *Ateş Gecesi*'ndeki Ermeni kızı Varvar Dudu ve Rum kızları vs.

[83]Fethi Naci, *Reşat Nuri'nin Romancılığı*, s.129

kadar taşradaki ve İstanbul'daki medreselere devam etmiş, bu müesseseleri, talebesi, hocası, günlük yaşayışı, geçim kaynakları, özetle bütün teferruatıyla avucunun içi gibi bilen kahramanın gözüyle tenkit etmektedir.

Romancı'ya göre, Medreselilik çocukların başına sarık sarılıp arkadaşlarından ayrıldıkları andan itibaren başlayan sevimsiz, ürperti veren bir şeydir:

"*Sokaklarda oynayan yalınayak, başı kabak halk çocukları arasından yakalanarak medreseye gönderilen ve başına sarık sarılan çocuklar, ayrı bir bayrağın altına geçmiş gibi olurlar ve eski arkadaşlarıyla aralarına bir yabancılık girerdi. Sarıklılarla sarıksızlar arasındaki bu yabancılık gitgide artar, onları bir daha anlaşmalarına ve birbirlerini sevmelerine imkan olmayan iki düşman fırkaya ayırırdı.*"[84]

Ali Şahin'in gözlemlerine göre medreseye devam eden çocukların büyük çoğunluğu, medreseli olmayı çobanlıktan daha kolay gördükleri için o sıkıcı atmosfere katlanmaktadır. Bunlar dağda koyun sürüleri gütmektense şehir ve kasabada "*İnsan sürüleri*" gütmeye hazırlanıyorlar. Dindar halkı sürü olarak gören Ali Şahin, medreselilerin kader, ahiret inancı, cennet, cehennem hatta Allah telâkkilerini "*kaba ve iptidai bir dünya*"[85] olarak değerlendirir.

Medreselileri her fırsatta sefil mahlûklar olarak gören Ali Şahin, onlarla ilgili ilk hayal kırıklıklarını "*Medreselerde gökkubbesinin ardındaki ilahi muammaları arayan talebe-i ulûm bunlar mıydı? Bir gün yeşil bayrağın ardında cihanın dört köşesini istilaya gidecek yeşil ordunun gönüllüleri bu adamlar mıydı?*"[86] şeklinde dile getirir.

Somuncuoğlu medresesinin çok renkli simaları vardır. Hafız Remzi, sesi ve yakışıklılığı ile kadınların gönlünü fethederken, Zeynel hoca;

---

[84] *Yeşil Gece*, s.16
[85] a.g.e., s.20
[86] a.g.e., s.21

Dante'nin Cehennemi'nden bin kere daha korkunç cehennem tasvirleri yapmakta, elinden geldiği kadarıyla kimseyi cennetin kapısına bile yaklaştırmamaktadır.[87] Mecit molla ise saray imamlarından biri olan babası vasıtasıyla Sultan Abdülhamid'e jurnaller yetiştirmektedir.[88]

Şahin, medresedeki talebelerin genel durumunu ise şöyle tasvir etmektedir:

"*Açlığın, sefaletin Anadolu köylerinden başlarında bir yırtık sarık, sırtlarında birer meşin heybe ile sürüp getirdiği alil, ebleh müstereddi, yarı meczup çocuklar, karlı havalarda yiyecek aramak için şehirlere inen aç kurtlara benzeyen tekrar yalnız sıhhatten, iştihadan ve hayvani sevk-i tabiilerden ibaret birçok iptidai mahluklar -isimleri, çehreleri karışmış, korkunç bir heyûla sürüsü halinde- boş hücrelerde, rutubetten taşları yosun bağlamış avluda her günkü hayatlarını yaşıyorlardı. Kimi kaynayan kara fasülye tenceresinin altındaki çalı çırpı ateşini gözleri dumandan yanarak üflüyor, kimi basamakların üstünde oturmuş, sökük dikiyor; kimi burada şadırvanın yanında çamaşır yıkıyor... sonra sütunların dibine çömelmiş, ellerinde sarı yırtık yapraklı kitapları ezberleyenler... O yanda bir dinî münakaşa... Bu yanda yine bir boğaz kavgası. Yahut dağdaki sığırtmaçların birbirini öldürürcesine itişip boğuşmalarına benzer şakalar...*"[89]

Ali Şahin, medrese öğrencilerinden ümidini kesince başlangıçta saygı duyduğu "*yeşil ordunun kumandanları*" olan medrese hocalarına bel bağlamaya başlar. Bir süre sonra onların da "*dini ve ilmi menfaatlerine alet etmiş kimseler*" olduğunu görmüş, onların da amansız ekmek kavgasına tutuşmalarını, "*aralarında birbirlerinin namusuna canına kastedercesine rekabetler*" olmasını ibretle müşahede etmiştir.[90]

---

[87] a.g.e., s.22-23
[88] a.g.e., s.24
[89] a.g.e., s.24-25
[90] a.g.e., s.27

Darülmuallimin imtihanına giren Ali Şahin, hiç de kazanma ümidinde değildir. Çünkü medresenin kendisine hiçbir şey öğretmediğine inanmaktadır, ama herşeye rağmen müdüre gidip imtihanın sonucunu öğrenmek ister. Müdür ikincilikle kazandığını söyleyince kendisi ile alay ettiğini sanır ve tepkisini şöyle ifade eder:

"*Beyefendi... ben halimi biliyorum. Medreseden bize işe yarar, dişe dokunur bir şey öğretmedilerse kabahat bizim mi? Zaten kendi derdim kendime yetiyor. Felekzede bir garip softa ile alay etmek yakışır mı?*".[91]

Sarıova'da ileri gelenlerden yenilikçi Müderris Zühtü Efendi, medreselerin ıslah edilmesi gerektiği ile ilgili Sarıova gazetesinde bir yazı yazmıştır. Bundan dolayı Şahin Efendi, Zühtü Efendi'yi diğer softalardan daha tehlikeli bulur. Çünkü bir şeyin ıslah edilmesi yine de onun yaşamaya devam etmesi anlamındadır. Mühendis Deli Necib'e bu konudaki tereddütünü şu şekilde anlatıyor:

"*Zühdü Efendi Hazretlerinin bu teceddüt perverliği beni ötekilerin kör ve anut taassubundan ziyade korkutuyor. Medreseleri ıslah edecekler diye yüreğim titriyor.*"[92]

Eski medresenin yerinde inşa ettirmeye çalıştığı yeni okulu ile medreseyi karşılaştıran Şahin Efendi Öğretmen Rasim'e hitaben:

"*Bak şu yeşil türbe kandiline Rasim. Medresenin ilim ve nur dediği şey bu sisli ışığa benzer... Hep böyle mezarları, insana kasvet ve ümitsizlik veren şeyleri aydınlatır.. Erişebildiği yerlerdeki eşyanın şeklini, rengini değiştirir, her şeyi korkulu vehimler ve hayaller şekline sokar. Bir ışık ki sekiz, on adımlık çevresi haricinde yine gece vardır. Asırlardan beri nur diye hep bu yeşil gecenin içinde yaşadık. Ben aydınlık diye ona derim ki, beş altı saat sonra doğacak gün gibi her yeri, her köşeyi berrak bir mücevher ışığına boğar... bu yeşil geceye nihayet verecek gün bizden, yeni mektep dediğimiz bu kötü, karanlık viraneden doğacak.*"[93] der.

---

[91] a.g.e., s.40
[92] a.g.e., s.59
[93] a.g.e., s.62

Şahin Efendi'nin İslâm dinine olan saldırıları, içinde bulunduğu zamanla sınırlı kalmıyor bütün İslâm ve Peygamberler tarihini de içine alıyor. Ona göre "*En eski tarihlerden beri din, daima ordunun geçtiği yerlerde ebedi bir yeşil gece hüküm sürmüştür.*"[94]

Yazar, Şahin'in din hususundaki düşüncelerine şöyle tercüman oluyor:

"*Somuncuoğlu Medresesi'nden başlayarak yavaş yavaş genişleyen, bütün şimdiki zamanı yakan yangın; Osmanlı, İslâm ve peygamberler tarihi içinde de en eski zamanlara doğru ilerliyordu. Onun geçtiği yerlerde muhteşem süslü cepheler dökülüyor, kubbeler çöküyor, yığın yığın enkazdan ve kendilerinden başka bir şey kalmıyordu.*"

Yazara göre, medrese düşünceye ve düşünmeye kapılarını çoktan kapamıştır. Şahin, kafasındaki şüphelere cevaplar ararken hocalarından bazıları ona, cevap verme yerine "*Tecdid-i iman et habis... Kafir oldun. Bir daha böyle şeyleri aklından geçirme*" şeklinde bir azarlama[95] ile karşılık veriyorlar.

Ali Şahin, ülkenin geri kalış sebebi olarak İslâmiyet'i görürken, kurtuluşun ise müspet ilimle olacağı görüşündedir.[96] Zühtü Efendi'nin Avrupalıların fen bilimlerini Doğu'dan aldıklarına dair bir eserin sahibi olduğunu alaycı bir eda ile ifade eden kahraman[97] dolaylı olarak bu iddianın gülünçlüğünü ortaya koymaktadır.

Tanzimat'tan sonra ülkede yaşanan düalizmin bir uzantısı da fesli sarıklı kavgasıdır. Darülmuallimin'e giren Şahin, burada feslilerle sarıklıların kavgalarına şahit olmaktadır. Sarıklılar feslileri, alafranga olmakla, fesliler ise onları taassup ve irtica ile itham etmektedirler. Sarıova'daki idadi müdürü, bu iki kardeş zümrenin arasına nifak

---

[94]a.g.e., s.29
[95]a.g.e., s.30
[96]a.g.e., s.47
[97]a.g.e., s.51

sokulduğundan şikâyet ederek kendisinin bağdaştırıcı, birleştirici uygulamalarından söz eder.[98]

Şahin Efendi'nin hedeflerinden biri de ilkokula gelen çocukları sarıktan kurtarmaktır. Bazı uygulamalarından dolayı şimşekleri üzerine çekince, taktik değiştirerek sarığın bir imtiyaz olduğunu, her önüne gelenin onu başına saramayacağını söyleyerek sarıklıları yatıştırmaktadır.[99]

Şahin Efendi, genel olarak ülkedeki eğitimin durumunu iyi görmediği için Darülmuallimin'deki fesli talebelerin vaziyetini de beğenmez. Ona göre bunların çoğu cahillik ve kabiliyetsizlikte sarıklı talebeye taş çıkartıyordu.[100]

Hıfza çalıştırılmak üzere okuldan alınan bir çocuğu bundan kurtarmak için doktor raporu aldırmaya teşebbüs eden Şahin ve mühendis Necip, ilçenin baskısından çekinip istedikleri raporu vermeyen doktorların tavrını "*Fen adamlığına*" yakıştırmazlar. Çünkü Fen adamlığı, onlar için adeta yeni bir dinin mensubu olmak gibidir.[101]

Yeşil Gece'nin tezli bir roman olduğunu kabul eden Prof.Dr. Cahit Kavcar, roman kahramanlarının öğretmen ve ülkücü kişiliklere sahip olmalarından hareketle *Yeşil Gece* ile *Çalıkuşu* arasında benzerlikler olduğunu söyler.[102] Nihat Sırrı, *Yeşil Gece*'yi Shakespeare'in *Jules Cesar*'ına benzetmenin Şerefli bir benzetme olacağını[103] söylerken Fethi Naci, Ali Şahin'in yapmacık ve heretik karakterine dikkat çeker: "Şahin'in kişiliği, sıvası yapılmamış bir beton binanın karkası gibidir. Ete, kemiğe bürünmemiş bir iskelet! Çünkü Reşat Nuri, Şahin'i olaylar ve insanlarla ilişkileri ve çatışmaları içinde geliştirmez,

---

[98]a.g.e., s.50
[99]a.g.e., s.90-91
[100]a.g.e., s.91
[101]a.g.e., s.125-126
[102]Cahit Kavcar, "Bir Öğretmenin Romanı: Yeşil Gece" *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1972, c.V, nr.1,2, s.168, 169
[103]Nahit Sırrı, "Yeşil Gece Hakkında" *Hayat*, 8 Kasım 1968, c.IV, nr.102, s.471

bir birey olarak bakmaz ona, dinsel inançların eleştirisi için bir araç olarak kullanır."[104]

Gerçekten Reşat Nuri, hiçbir romanında bu kadar resmi ideolojinin güdümünde olmadığı gibi, roman kahramanlarından hiç biri de Ali Şahin kadar yazarın güdümünde değildir. Hissî tarafı daima aklî tarafına baskın olan yazarın, Ali Şahin tipini oluştururken bir hayli zorlandığını tahmin edebiliriz. Dolayısıyla *Yeşil Gece* romanında Ali Şahin vasıtasıyla medreseye ve eski usul eğitime yöneltilen tenkitler, aslında yazıldığı dönemin resmi görüşünü ifade etmektedir. Medresenin bozulduğu, köhneleştiği, eski usul tedrisatın kısır bir döngü içerisine girdiği şüphe götürmeyen bir gerçektir. Ancak olaya bakış tarzı, bize alıştığımız Reşat Nuri'yi vermez.

Yeşil Gece'nin bilimci bir kafaya sahip, medreselerin, softaların amansız düşmanı mühendis Deli Necib'ine karşılık *Değirmen* romanının ise mühendis Deli Kâzım'ı vardır. Reşat Nuri, bugün için pek garipsenmeyen ama o gün için dile getirmek için cesaret isteyen bazı fikirleri "deli" lakabı taktığı bazı kahramanlara söyletir. Sözkonusu kişiler tam manasıyla heretik karakterli kişilerdir. Onların delilikleri çevreleri tarafından yadırganmalarından ve eskiye saldırırken gösterdikleri fevriliklerden kaynaklanmaktadır. Nitekim Deli Kâzım ülkenin ancak medreselerin yıkılması ve softaların sarıklarının hayvanların boynuna takılması halinde kurtulacağına inanmaktadır.[105]

Mühendis Deli Kâzım bu kadarla da yetinmemiş, Meşrutiyet Mektebi Muallimi Ahmed Masum'u da kendisine uydurmuştur. Ahmed Masum'a göre ilçedeki Çinili medrese bir nevi Engizisyon mahkemesidir. Müderris Efendi'yi de Ignas de Layola'ya benzeten Ahmed Masum, Kaymakam Bey'in, Müderrisin üzerine gitmesini sağlamaya çalışmaktadır. Kaymakam bey ise "*kırkı geçmiş birçok memurlar gibi kendisine de*

---

[104]Fethi Naci, *Reşat Nuri'nin Romancılığı*, s.130
[105]*Değirmen*, s.46

mürteci denmesinden çekindiği için, genç muallimin müderris hakkındaki sözlerini her zaman ifadesiz bir çehre ile dinler."[106]

Mektep medrese kavgası, ilçeye gönderilen yardım paralarının dağıtımında da gündeme gelir. Mühendis Deli Kâzım, Meşrutiyet Mektebinin onarımı için para vermeye yanaşmayan Evkâf Müdürüne "*Küflü medreseye bol para var da, buraya neden yok*" diye bağırır ve yeni mekteplerin faziletine dair nutuklar çeker.[107]

Eğitimde bir diğer eski yeni çatışması *Kızılcık Dalları*'nda geçmektedir. Nadide Hanım'ın konakta iç güveysi olan damatları, çocuklarını yeni tarz eğitim yapan ilkokullara yani "Nümûne-i Maarif" mekteplerine göndermek istiyorlar. Eski tarz yetişmiş bir kadın olan Nadide Hanım ise mahalle mektebindeki Hoca Efendi'nin gönlünü kırmamaktan yanadır.

"Son nesil okuma çağına eriştiği zaman mahalle mektepleri can çekişmektedir." "Damatlar, bir aralık çocukları, yeni açılan Maarif Numunelerine vermeye kalkışmışlardır." Bu durum karşısında mahalle mektebinin hocası konağa koşmuş hem sitemlerini hem de yeni okullar hakkındaki kanaatini dile getirmiştir: *"Çocuklarınızı okutmak benim hakkımdır. Ben hepinizin hocasıyım. Sizi fena mı yetiştirdim? Ekmeğimi elimden alırsanız hocalık hakkımı haram ederim. Hem şimdi ben de usul-ı cedit üzerine okutuyorum. Hoca diye Maarif Mekteplerine tayin edilen o düdük züppeleri on kere cebimden çıkarırım."*[108] yollu sözler sarfeden Hoca Efendi, söz arasında "*ben de usûl-ı cedid üzerine okutuyorum*" demesiyle aslında yeni usul karşısındaki yenilgisini ilân etmektedir.

Damatlardan Harbiye mezunu bir binbaşı olan Feridun Bey'le mesleği belirtilmeyen Şakir Bey'in Batılı tarzda eğitim görmüş olmaları, Nadide Hanım'ın muhalefetine rağmen, mahalle mekteplerine karşı cephe almalarının en önemli sebebidir.

---

[106]a.g.e., s.39
[107]a.g.e., s.62
[108]*Kızılcık Dalları*, s.42

Osmanlı'nın son dönemlerinde Batılı tarzda eğitim yapan okullar açılmış olmakla beraber bunlar, ne yabancı okullar ne de ülkedeki gayr-i müslimlerin açtıkları okullar kadar iyi eğitim verebilmektedir. İşin içinde bir de iyi yabancı dil öğrenme hedefi olunca, hali vakti yerinde olan birçok Müslüman Türk aile çocuklarını sözkonusu yabancı okullara göndermiştir. Kendisi de bir misyoner okulu olan İzmir Frerler mektebinden mezun olan yazar, bu okulları bazı yönleriyle hafif tarzda da olsa tenkit etmiştir.

Çalıkuşu, Sörler Mektebinde gördüğü onca ihtimam ve şefkate, samimi arkadaşlarına rağmen bu mekanı sıkıcı bulur. Bir Müslüman kızı olan Feride'nin, romanda, ciddi bir İslamî eğitim ve terbiye gördüğüne dair bir ipucu yoktur. Her türlü peşin hüküm dışında, hayat dolu olan küçük Feride, bir Hristiyan misyoner mektebi olan Dame de Sion'da kendilerinden gizlenen bir hayatın özlemi içerisindedir. Nitekim Sörlerle ilgili "*Ben de onları atlatarak bizden gizlemeğe çalıştıkları hayatı seyrediyormuşum gibi bir şey, bir atlatma bir intikam zevki duyardım.*"[109] yolundaki ifadeleri bu hakikatı ortaya koyar. Feride, bu okulun fizikî atmosferinden de memnun değildir. Burası bir din okulu olmasa da bir hapishaneyi andıran, Hristiyanlığın her tarafına sindiği bir çeşit manastırı andırmaktadır. Feride okulu şöyle tasvir eder: "*Pancurları açılmayan, mağmum, loş havası olan mektep sanki manastır terbiyesi vermek için yapılmış. Burası benim on yıl kapalı kalacağım sör mektebiydi.*"[110]

Gizli El'in kadın kahramanı Seniha da Dame De Sion mezunudur. O, okulunu Türkçe dersi okutulmadığı için tenkit eder.[111] Seniha'nın babası Aziz Paşa'nın Gemlik'teki Narlı Çiftliğinde bulunan konağında sık sık Istanbul'dan gelen misafirlere ziyafetler verilir, burada eğlence alemleri düzenlenir. Seniha sözkonusu eğlencelere mesafeli dururken

---

[109]*Çalıkuşu*, s.5-6
[110]a.g.e., s.18
[111]*Gizli El*, s.37

Gemlik'teki halk Narlı Çiftliğin'deki alemlerin merkezinde Seniha'nın bulunduğu kanaatindedir. Bir öğretmen "*zaten Fransız mektebinde okutulan kızdan ne hayır gelir*"[112] derken aslında o günkü kamuoyunun hissiyatına tercüman olmaktadır. Nitekim Reşat Nuri bir konuşmasında, *Çalıkuşu*'nun yazıldığı dönemde, ki *Gizli El* de bu yıllarda yazılmıştır, "ecnebi mekteplerinde, yahut ileri aile muhitlerinde yetişmiş tek tük kızlar(ın) iyi gözle görülme"diğini söyleyecektir.[113]

Gizli El'in kahramanı Şeref, Seniha'ya ders verirken Fikret'in *Rubâb-ı Şikeste*'sinden muaşaka ile ilgili bazı beyitler okumuş ve bunları Aziz Paşa duyduğu için de utanmıştır. Paşa, benzeri mısraları çocuklara okutmada bir fenalık olmadığını söyler. Şeref Bey ise okullarda erkek çocuklara bile bu tip şeylerin okutulmasından çekinildiğini belirtir. Bunun üzerine Paşa, tabular üzerine oturtulmuş, yasaklara dayalı eğitimi yeren iğneleyici ve istifham dolu hükmünü verir.

"*Daha nelerden çekinilir o mekteplerde?*"[114]. Reşat Nuri'nin tenkitlerinden bir eğitim kurumu olarak İstanbul Darülfünun'u da nasibini alır. Miskinler Tekkesi romanında, romancı kahramanın gözüyle Zeynep Hanım Konağı'nda açılan İstanbul Darülfünunu'nun başlangıçtaki halini, üniversiteden ziyade "bir yol geçen hanına" benzetmektedir. Burası, diplomalı diplomasız insanların doluştuğu bir mekandır. Yaş baş, meslek meşrep ne olursa olsun çok değişik zümrelerden insanlar Darülfünun'a devam etmektedir. II. Meşrutiyetten sonra ise Darûlfünun, her yer gibi, tam bir "politika kazanı" olmuştur.[115] Eğitim bürokrasisi ile ilgili tenkitler, bürokrasi ile ilgili meseleler bölümünde ele alınacağı için burada bu konuya ayrıca girilmeyecektir.

---

[112]a.g.e., s.60
[113]Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin*, s.11
[114]*Gizli El*, s.40
[115]*Miskinler Tekkesi*, s.35

Eğitimde Kullanılan Yanlış Yöntemler

Burada "eğitim" kelimesi genel anlamıyla kullanılacaktır. Okul eğitim öncelikli olmakla beraber genellikle insan eğitimi ile ilgili olarak yapılan yanlışlıklara Reşat Nuri'nin getirdiği tenkitler ele alınacaktır.

Gizli El romanındaki Aziz Paşa, Şarkta Garplı gibi yaşayan biridir. Evinin dekorundan günlük yaşayışına, hatta sefahatlerine kadar herşeyi ile bir Batılı gibi olmaya çalışır. Gemliklilere modern tarımla ilgili nasihatler veren Paşa, bu konudaki cahilliklerinden, ihmalkârlıklarından dolayı kasabalıları vatana ihanetle suçlar, onları horlar ve azarlar. Bu yöntemle onları eğiteceğini sanan Paşa'ya, Kasabalılar bakışlarıyla "*niye kendi çiftliğinde yapmıyorsun bunları*"[116] der gibidirler. Paşa sözünü kimseye dinletemediği gibi kendi çiftliğini de iflas aşamasına getirir.

Romancı, bu örnekle eğitimde fiili nasihatin her zaman sözlü nasihatten daha önemli olduğunu, yani eskilerin tabiriyle "lisan-ı hâlin lisan-ı kalden" daha mühim olduğunu vurgulamaktadır.

Reşat Nuri, birçok romanında cezanın bir eğitim aracı olarak kullanılmasını tenkit etmiştir. Damga romanında toplu bir cezalandırma tarzı karikatürize edilmiştir. İlk mektepte Hoca Efendi, suçluyu bulamadığı zaman bütün sınıfı sıra dayağına çekmektedir. Üstelik "*ağlaya bağıra falakadan kalkan çocuk, kendinden sonra dayak yiyecek olanın ayağını tutar.*"[117]

Çalıkuşu'nda, Feride'nin Zeyniler köyünde karşılaştığı ilginç cezalandırma usülleri vardır. Okuldaki en geçerli terbiye vasıtası cezadır.[118]

Zeyniler Muhtarının oğlu küçük Vehbi cezalandırılmaya o kadar alışmış ki bir suç işlediği zaman kendiliğinden, önceleri bir hayvan yem-

---

[116] *Gizli El*, s.55
[117] *Damga*, s.10-11
[118] *Çalıkuşu*, s.169-177

liği olan dolabın içine girer, kapağını yine kendisi kapatır ve cenazenin tabutta uzanışı gibi uzanır. Vehbi'nin okuldaki zamanının çoğu bu dolapta geçer. Hatta babası bu durumu yadırgayacağına okulun eski hocası Hatice Hanıma "*Aferin Hatice Hanım, iyi ki aklıma getirdin. Bizim evde bir dolap var. İnşallah, hınzırı yaramazlık ettiği zaman ben de onun içine kapatayım*"[119] der. Tabii ki bu tedbire, dayakla uslanma sözkonusu olmazsa başvuruluyor. Muhtarın cehalet gibi bir mazereti olduğu için romancı onu hoş görüyor ya eğitimciler...!

Feride'nin şahit olduğu bir diğer cezalandırma olayı, B'deki Darülmuallimat mektebinde geçer. Cemile adındaki onaltı onyedi yaşlarındaki talebeye gelen mektubu, Ayşe kadın ismindeki hademe, etüt esnasında getirip verince okulun müdür muavinesi Şehnaz Hanım görür. Arkadaşları arasında Cemile'nin gururunu rencide eder tarzda mektubu elinden alır ve okutmadan odasındaki sönük sobaya buruşturup atar. Mektup sevgilisinden gelse bile Feride, gece yarısı buruşuk mektubu çıkararak bedbahtlığına ağlayan Cemile'ye ulaştırır.[120]

Öte yandan Feride, Dame De Sion'u, işlenen ufak tefek suçlarla ilgili olarak daha müsamahakâr bulur. Harabedeki köpeklere okuldan kaçak olarak yemek götüren yaramaz Çalıkuşu, yaptığı iş yasak olduğu halde cezalandırılmayınca "*Sörler ne garip insanlardı. Zannederdim ki başka bir mektepte bunu yapsam ya hapsedilir yahut da başka bir ceza görürdüm*"[121] demekten kendisini alamaz.

Akşam Güneşi romanının babacan kahramanı Nazmi Bey, subaylıktan mamülen emekli olup Marmara adasındaki çiftliğine çekildikten sonra Rumeli'de diplomat olan ailenin eniştesi Neyyir Bey'in vefat haberi gelir. Neyyir Bey'in genç kızı Jülide'ye bakacak tek kişi Nazmi Bey'dir. Bunun için Jülide adaya gelir. Avrupa şehirlerinde serbest bir tarzda büyümüş, şımarık ve kabına sığmayan Jülide'yi bundan sonra Nazmi Bey yetiştirecektir. Nazmi Bey başlangıçta genç kızı eğitmek için

---

[119] *Çalıkuşu*, s.169
[120] a.g.e., s.242-245
[121] a.g.e., s.21

tekdir ve te'dip metotlarını kullanmış ve zaman zaman da ona karşı çok kırıcı olabilmiştir. Hatta bir akşam keman çalan Jülide'nin yayını elinden alıp kırmaya varacak kadar onu rencide edici bir çok tedbire başvurmuştur. Ancak bunların hiçbiri işe yaramamıştır. Bütün bunlar, daha önce yerinde duramayan Jülide'yi bu sefer yaşayan bir ölü haline getirmiştir. Yani cezalandırma, Jülide'nin daha önceki müfrit tavrını tefrit noktasına getirmiştir. Nitekim Nazmi Bey de bunun farkına varmış ve şu itiraflarda bulunmuştur:

"*İlk zamanlarda ona karşı ne kadar yanlış bir terbiye sistemi düşünmüştüm. Bu çocuğu saf sade, kısa emelli, bahtiyar bir köy kızı gibi yetiştirmek istiyordum. Nasihatle, tekdirle, sakin bir hayat yaşamağa cebretmekle maksadıma varacağımı vehmediyordum. Bu ılık sakız kokularıyla dolu sessiz ve masum adanın ondaki muzır temayülleri boğacağını umuyor, tabiat manzaralarının nasıl herkese ayrı ayrı lisanlarla söylediğini unutuyordum.*

Belki Jülide'nin bize düşman olması şimdi geçen sene aramıza geldiği zamandan daha bedbaht ve hasta bir çocuk manzarası göstermesi bundan ileri geliyordu."

Sertlik ve cezalandırmanın eğitici olmaktan öte, bir genç kızda davranış bozukluklarına yol açan bir yöntem olduğu sonucuna varan Nazmi Bey, bundan sonra onu anlamaya çalışacak, sertliğin yerini şefkat alacaktır.

"*Artık vazifemi başka türlü görüyorum. Onun için çatkın çehreli bir enişteden ziyade munis bir büyük kardeş, bir arkadaş olacaktım. Jülide, bundan sonra kendini yalnız bulmayacaktı. On senelik bir inziva ve feragat hayatının alalede bir köylüye benzettiği enişteşinin göründüğü kadar sönük, manasız bir adam olmadığını anlayacaktı. Benimle düşündüğü, sevdiği şeylerden bahsedebilecekti. Hatta bu çocuk kalbinin bir mahremi bile olabilirdim. Belki bu manevi nüfuz sayesinde temayüllerini, sevgilerini, hüzünlerini daha iyi bir mecraya sevkeder, onu derin ruhlu, rakik bir genç kadın haline getirirdim.*"[122]

Bir Kadın Düşmanı'nda, Ziya'nın okul yılları sözkonusu olunca cezalandırma yine gündeme gelir. Fiziki çirkinliğinden dolayı okulda arkadaşlarının boy hedefi haline gelmiş olan Ziya, zamanla hırçın ve saldırgan bir hal almıştır. Okuldaki idareciler, varılan sonucun sebepleri üzerinde durup öğrenciyi anlamaya ve durumu düzeltmeye çalışacaklarına Ziya'ya bol bol ceza vermekle yetinmişlerdir.[123] Okul idarecilerinin sözkonusu vurdumduymazlığı, *Harabelerin Çiçeği* romanında da tenkit edilmiştir. Yangında yüzü ürküntü verecek şekilde yanan Süleyman, Paşa babası tarafından Galatasaray'a verilir. Ancak okul arkadaşları kendisine hayatı zindana çevirirler. Bu durum karşısında okul idaresi son derece duyarsızdır.[124]

Bir öğretmen ve eğitim müfettişi olan Reşat Nuri'nin, özellikle yatılı okullarda yaşanan benzeri olayları ince detaylarına varıncaya kadar gözlemlediği ve romanlarında bunları kullandığı anlaşılmaktadır.

Yeşil Gece'de, Komiser Kâzım Bey'in son derece zeki, hayat dolu oğlunu, eski hocası dayakla, tehditle korkuyla "*miskin itaate, ezberciliğe alıştıramadığı için*"[125] "*bu çocuk adam olmaz*"[126] diye babasına sürekli şikayet etmiş, komiser Kazım Bey ise bundan dolayı uzun süre oğluna adeta zulmetmiştir. Şahin Efendi'ye getirirken de "*döv, kemiklerini kır, ya ölsün ya adam olsun*" diye çocuğunu teslim etmiştir. Halbuki zamanla gösterilen şefkat ve ihtimâm sayesinde onun hiç de öyle adam olmayacak bir çocuk olmadığı anlaşılmıştır.

Acımak'ta, Mürşit Efendi, M... ilçesinde kaymakam iken bir öğretmenle ilgili bir şikayet alır. Buna göre sözü edilen öğretmen dilenci tabiatlı bir ihtiyardır. İddiaların doğru olup olmadığını araştırmak üzere okula giden kaymakam, ihtiyar muallimi, bir çocuğu arkadaşlarına yakalatmağa çalışırken bulur. Yaramazlık yaptığı için cezalandırılacak çocuğa öğretmenin söyledikleri, okullarda dayağın ne kadar normal bir

---

[122] *Akşam Güneşi*, s.194
[123] *Bir Kadın Düşmanı*, s.140-141
[124] *Harabelerin Çiçeği*, s.46-47
[125] *Yeşil Gece*, s.81
[126] a.g.e., s.87

eğitim aracı olduğunun göstergesidir. Çocukların, cezanın infazı esnasında görev alması da işin bir başka yanı!

"*Yakaladınız mı külhanı? Aferin çocuklar... Sen, beni ihtiyar, arkamdan koşup tutamaz diye kaçarsın ha... Sen, şimdi kızılcık reçelini ye de ağzın ballansın... Ay, yine yezit Ibni Yezitler sopamı çalmışlar. Ulan değnek nerede? Hanginiz aldınızsa verin.*"[127]

Reşat Nuri, bir eğitim aracı olarak dayağın yanlış bir yöntem olduğu konusunda o kadar hassastır ki romanlarından birinin adı bile dayağı çağrıştıran bir isimdir: *Kızılcık Dalları... Kızılcık Dalları*, konakta sığıntı olarak Yaşayan Gülsüm'ün hem evde hem de okulda yediği dayakları sembolize eder. Bu romanda, yazar dayak atanlarla ilgili oldukça alaylı bir dil kullanır: "*Mektepte her gün beş altı nöbet de dayak olurdu. Bu lazımdı. Tokmak vurmadan kazık çakmak nasıl imkansızsa, sopa vurmadan çocukların kafasına ilim ve edep sokmak da öyle imkansızdı. Son zamanlarda maarif, dayağı yasak ettiği için hoca, çocuklardan birini falakaya yatıracağı zaman pencereleri, kapıları kapatıyor halvet yapıyordu.*"[128]

İşin içinde Gülsüm gibi hâmisi olmayan biri oldu mu dayak daha rahat, daha endişesiz atılıyor. Hoca Efendi'nin Gülsüm'e amme cüzünden ders vermesi esnasında Gülsüm'ün gözleri cüzden çok hocanın elindeki sopayı görmektedir. "*Gülsüm, şaşı gözleri hocanın elinde titreyen değnekte, talimli bir sirk maymunu gibi onun en küçük hareketi karşısında sağa sola kaçınarak düşünüyor, bir türlü bulamıyordu*"[129] cümlesi sopanın gölgesinde yapılan bir eğitimin ne kadar sağlıksız olduğunu ortaya koymaktadır.

Dayak sadece okulda bir eğitim aracı olmakla kalmaz. Halk arasında da özellikle çocukların ve kadınların en ufak yanlışını düzeltmek için başvurulması gereken bir çare olarak görülmüştür. Nitekim Gülsüm'ün amcası "Yorgancı", kardeşi İsmail'i alıp giderken uykuda olan Gülsüm'ün

---

[127] *Acımak*, s.72
[128] *Kızılcık Dalları*, s.41
[129] a.g.e., s.45

teskin edilmesi için "*Kardeşinden ayrıldığı için biraz gürültü ederse gayri kusuruna bakmazsınız... Olmazsa ağzına bir iki şamar vurursunuz*"[130] demesi halk arasında dayağın ne kadar yerleşik olduğunun ifadesidir. Bu yanlış uygulamanın bugün için de büyük bir problem olmadığını söylemek zordur.

İnsan eğitimde dayak ve bu gibi cezalandırma vasıtalarına başvuranlar, bazen de fatalist bir anlayışla insanların iyi veya kötü doğduklarına ve kötülerin eğitimle ıslah olamayacağına inanırlar. Birinci bölümde, suçlulara karşı toplumun tavrını ele alırken değindiğimiz gibi, Reşat Nuri bu anlayışı her yeri geldikçe tenkit etmiştir. Nitekim **Kan Davası**'ndaki öğretmen Ömer, eşkıya çocukları eğitimle ıslah etmeyi başarmıştır.

Yukarı Sazan'la Aşağı Sazan arasında kan davası vardır. İki köy arasındaki düşmanlık, eğitimsizlik, ilgisizlik sonucu eşkıyalığa soyunan Yukarı Sazanlı çocukların cezalandırılıp cezalandırılmamasının tartışıldığı kahvehanede, öğretmen Esma Güneyli, çocukların ıslahının mümkün olmadığını anlatmak için "*Kurdun oğlu akibet kurt olur.*" atasözünü telaffuz etmiştir.

Bunun üzerine Aşağı Sazan'ın başmuallimi "*Yoo... yo.. o kadar da ileri gitmemeli. Yoksa bizim mesleğin ne kıymeti kalır? Sen hocasın. Bunu söylemek sana yakışmaz...*"[131] diye onu azarlamıştır. Fakat öğretmen Esma, fena yaratılışlı insanları yola getirmenin mümkün olmadığında ısrar etmeğe devam etmiştir. Ömer Bey'in de söze karışması üzerine Esma Güneyli adeta onun resim yapması ile alay ederek "*kötüleri adam etmenin resimlerini yapmağa benzemediğini*" söylemiştir.

Ömer Bey'in yaklaşımı çok daha insanîdir. Muallime Hanıma hitaben,

-Öyleyse orman açar gibi Yukarı Sazan'ı yakıvermeli... Evleri, insanları ve çocuklar ile beraber.. Bu, dağ başında onlardan yeni bir hayat türemesine imkan bırakmayacak bir temizlik olur. Bu, birkaç

---

[130] a.g.e., s.22

[131] *Kan Davası*, s.87

saatlik çok kolay bir iştir"[132] der. Onun esas amacı muhatabına cezalandırmanın, hapsetmenin kolay, kazanmanın, eğitmenin zor ama doğru bir tercih olduğunu anlatmaktır.

Zaten romanın bütününde, devletin yaptığı en kolay işin insanları hapsetmek olduğu da ince bir alayla hicvedilmektedir.

Reşat Nuri'nin tenkit ettiği bir diğer husus öğretimde kullanılan yanlış metotlardır. Feride Zeyniler'de öğrencilerin niçin hep bir ağızdan "bağıra çağıra" ders çalıştıklarını eski tarz eğitim veren Hatice Hanım'a sorunca, yaşlı kadının cevabı ilginç olur: "*Keser vurulmadan ağaç yontulur mu? Ne kadar ses çıkarırlarsa, ders o kadar zihinlerinde yer eder.*"[133]

Sözkonusu tenkit eskiye, Osmanlı dönemi Milli Eğitimine yöneltilmiştir. Cumhuriyetten sonra yapılan düzenleme ve iyileştirmelere rağmen özellikle ezbere dayalı öğretim devam etmektedir. *Son Sığınak*'ta Cumhuriyet dönemi Milli Eğitimi de romancının tenkitinden payını alır. Üstelik bu sefer tenkit edilen ilkokul değil üniversitedir.

Yirmidört yaşındaki Remziye Hanım, kumpanyaya katılmak için imtihana girmiştir. Servet Bey, üç yıl üniversitede okuduğu halde tahsilini niye tamamladığını, bir haksızlığa uğrayıp uğramadığını sorunca genç kadının cevabı şu olur:

"*-Hayır Efendim, öyle bir şey yok. Tahsil, pek zekâ isteyen bir şey değildir. Papağanlığım iyidir, kolay ezberlerim. Tez değilse bile kolayca diplomamı alabilirdim.*"[134]

Remziye Hanım'ın tahsilini yarıda bırakmasının sebebi şahsîdir. Ne var ki o ezberciliğe dayalı, zekayı ikinci plana iten eğitim metodundan da pek hoşnut değildir.

---

[132] a.g.e., s.45
[133] a.g.e., s.22
[134] *Kan Davası*, s.87

Reşat Nuri, talim, terbiye ve eğitimde şiddeti reddederken öte yandan disipline olmayı ve disipline etmeyi savunur. Despotizm ile disiplini ayrı kategoriler olarak değerlendiren yazar, öğretmenlere anne ve babalara, eğitimcilere, özellikle *Yaprak Dökümü*'nde iyi bir ders verir. Çocuklarını yetiştirirken onlardan şefkatin zerresini esirgememiş olan Ali Rıza Bey'in pasif, iradesiz hali hem kendisinin hem de çocuklarının felâketine sebep olmuştur. Yakup Kadri'nin, "Naim Efendi" ile çok daha önceleri ortaya koyduğu bu tip, eğitim açısından son derecede olumsuz bir tiptir. Nitekim kızı Fikret babasının edilgen haline isyan eder: "*Baba gözünü aç, bunlar evi bir felâkete sürükleyecekler, dedim aldırmadın; yabancı gibi köşeye çekildin; sade darılıp surat asmakla iktifa ettin... Sen, erkekçe hareket edeydin bu olanlar olmazdı.*"[135] His ve hevesin hakim olduğu ilk gençlik yılları basiretin de henüz açılmadığı yıllardır. Yetişmekte olan insanlar, tamamen kendi hallerine terkedildikleri zaman sonuç çok zaman olumlu olmuyor. Şefkatle beslenmiş bir otoritenin olmadığı yerde anarşi olur. Ortaokullarda, liselerde demokrasi, özgürlük rüzgarlarının estiği günümüzde, eğitimde bu kavramların sınırının gerçekte ne olduğunun tespit edildiğini söylemek güçtür.

Aile ortamında çocuk yetiştirme ile ilgili başka bazı yanlışlıklar da Harabelerin Çiçeği romanında sergilenmektedir. Süleyman'ın yangından önceki çocukluk yıllarında yetişmesi için kullanılan metodlar pedagojik olarak son derece yanlıştır. Öncelikle kardeşler arasında, ilgi ve sevgi açısından gözle görülür ayrıcalık çocuk terbiyesine aykırı bir tutumdur. Süleyman kendisi ile kardeşleri arasındaki ayrıcalığı anlatırken bu yanlışlık bütün çıplaklığı ile görülür:

"*Kardeşlerime, çok az yüz verirlerdi. Onlar, dadılarının odasında, hizmetçi çocukları gibi yaşarlardı. Ben âdeta, bir küçük şehzade idim. Ne yapsam, ne yaramazlık etsem hoş görürlerdi.*

---

[135] *Yaprak Dökümü*, s.77

Babamın gözüne girmek isteyenler, beni sevmekle, methetmekle başlarlardı. Anneme gelen ricacı hanımlar, beni araya koyarlardı.[136]

Diğer bir yanlışlık, Süleyman'ın çevreden âdeta tecrit edilerek gayr-i tabiî şekilde büyütülmeye çalışılmasıdır.

Yangından sonra, önceleri Süleyman'a olan ifrat derecesindeki sevgi ve alakanın tefrit derecesinde ilgisizlik ve şefkatsizliğe dönüşmesi, tenkit edilen bir başka tutumdur. Bize öyle geliyor ki romancı, özellikle anne ve babanın yangından sonra Süleyman'a karşı olan tutumlarında mübalağa etmiştir. "Kirpi bile yavrusunu pamuğum diye sever" atasözü, evlatlar ne olursa olsun, nasıl olarsa olsun, anne ve babaların yaratılışlarında onlara karış fıtrî bir şefkat bulunduğunun ifadesidir. Reşat Nuri, Süleyman'ın durumunu çok daha trajik bir halde gösterebilmek için, anne ve babanın gönlünden bir an için şefkati sanki söküp almış gibidir. Hiç olmazsa anneyi daha müşfik gösterebilirdi.

Biribirlerine kızan büyüklerin bu kızgınlıklarını hiçbir günahları olmayan çocuklara karşı da sergilemeleri romanda nefrete sebep olan bir davranış olarak görülür:

Hilmi Bey'le Paşa tartışınca, Paşa'nın konağına gece yatısına gelen aile, burada kalmaz erkenden ayrılır. Hiçbir şeyden haberi olmayan Hilmi Bey'in kızı Seniha; Paşa'nın elini öpüp ayrılmak isteyince paşa, onu "*üstüne sıçrayan bir kedi yavrusu gibi*" iter.[137] öte yandan Seniha'nın annesi, günahsızlığına inandığı Süleyman'ı, kocasını Fizan'a sürgün ettiren paşanın oğlu olsa bile, bağrına basar.[138]

---

[136] *Harabelerin Çiçeği*, s.54
[137] a.g.e., s.28
[138] a.g.e., s.35

III. BÜROKRASİ İLE İLGİLİ MESELELER

Osmanlı Dönemi Bürokrasisi İle İlgili Tenkitler

Reşat Nuri'nin romanlarında sosyal tenkit denince akla ilk gelen şeyin, bürokrasi olması gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü hemen her romanında bürokrasi ile ilgili tenkitler bulmak mümkündür. On üç romanında ise bürokrasiye yönelik tenkitler ön plândadır. Prof. Emil, Reşat Nuri'nin romanlarındaki şahısları incelerken yeri geldikçe romancının bürokrasi ile ilgili tenkitlerine de yer vermiştir. Fethi Naci, ilgili yayınlarda Reşat Nuri'nin "bürokrasi eleştirisi" üzerinde pek durulmadığını söyler ki bizce de bu hüküm genelde yanlış değildir.

Reşat Nuri, ilk romanı *Gizli El*'den itibaren gerek II. Abdülhamid dönemi gerekse II. Meşrutiyet dönemi bürokrasisine ciddi tenkitler getirmektedir. Sözkonusu tenkitleri yaparken yazar, daima ironik bir dil kullanır. Çoğu zaman okuyucu, pek de yabancısı olmadığı bu durumlara aşina olurken kızarak da olsa tebessüm etmekten kendini alamaz.

Gizli El'de tenkit edilen bürokrasi, İttihatçıların kontrolündeki bürokrasidir. İnsanlara ehliyetlerine göre değil, referanslarına

göre iş verip muamele etmek bu dönemde artarak sürmektedir. Şeref Bey, bir hukuk mezunu, kabiliyetli bir genç olduğu için değil, Dr. Cemil beyin dostu olduğu için ve o tavsiye ettiği için idarede söz sahibi olan Miralay Murat Bey tarafından himaye edilir.[139] Öte yandan resmen er asker olan Şeref Bey'in savaş devam ederken, bir subaydan daha rahat bir hayat yaşaması, istediği zaman Gemlik'e, evine gitmesi, akşamları kibar muhitlerde istediği gibi dolaşmasının tek sebebi Aziz Paşa'nın damadı ve Dr. Cemil'in dostu olmasıdır. Hatırlı, gönüllü olunca kurallar kanunlar kendiliğinden ortadan kalkıyor.[140]

İttihatçıların kendileri gibi toy, tecrübesiz subayları söz sahibi etmek için ordudan tecrübeli subayları, yaşlı oldukları gerekçesiyle tasfiye etmeleri Aziz Paşa tarafından tenkit edilir.[141]

Sultan Abdülhamid döneminde olduğu gibi, II. Meşrutiyet döneminde de muhalefetin, hatta iktidar içindeki muhalefetin tenkitlerine tahammül edilmemesi bu romanda yönetimle ilgili olarak üzerinde durulan bir diğer husustur. Miralay Murad Bey'in hükümeti ve başkomutanlığı pervasızca tenkit etmesi karşısında Şeref Bey, hayretini şu ifadelerle dile getiriyor: "*Çünkü bu zamanda bunu rastgele biri yapsa adamı asarlardı. Hem devletin içinde olmak, hem de ona bu şekilde sataşmak bana hayretle gözlerimi açtırıyordu.*"[142]

Şeref Bey, bir umum müdür ile kirli bir iş için görüşmeğe gitmiştir. Umum Müdür, koridorlarda işleri için saatlerce bekleşen insanlar karşısında ne kadar haşin ve acımasız ise, açıklarının farkında olan Şeref Bey'e karşı o derece sönük ve zelildir. Halkın işini yapmakla görevli umum müdürü saatlerce şantajlarıyla içerde işgal eden Şeref Bey, umum müdürün makam arabasına binmek üzere beraber çıktıkları zaman koridorlarda gördüğü manzarayı anlatır:

---

[139]*Gizli El*, s.45-46
[140]a.g.e., s.96
[141]a.g.e., s.91
[142]a.g.e., s.101

"Müdürün bu vakitsiz çıkması, koridorda gizli, sessiz bir telaş uyandırdı. Uzun boylu, kara sakallı, zayıf bir adamın gölge gibi bir zaman peşimizden koştuğunu göz ucuyla gördüm. Yaklaşmak, mutlaka bir şey söylemek istiyordu. Merdivenin altında bize yetişti. Fakat cesaret edemedi, birdenbire durdu.

Otomobile bindiğimiz vakit başımı çevirdim. O, siyah redingotu, şaşkın çehresiyle kapıda duruyordu. Bir şeyini çalıp götürüyormuşuz gibi arkamızdan bakakaldı.[143]

İttihatçılar, sözde yönetimi rayına sokmak ve ülkeyi düze çıkarmak için devleti ellerine geçirmişler ancak işler düzeleceğine her gün biraz daha kötüye gitmiştir. Bu dönem bürokrasisinin en detaylı tenkiti *Çalıkuşu* romanı ile yapılmıştır. Prof. Tural, bir yazısında, *"Çalıkuşu'nun çok okunmasının sebeplerinin, Türk halkının değil, yeni oluşmaya başlayan Türk bürokrasisinin ince ince tenkit edilmesi; küçük kasabaların dar muhitlerindeki yaşayışın, renkli fotoğraflar halinde tespit edilmesi olduğunu sanıyorum"*[144] demektedir.

Klasik Osmanlı düzeninde kontrol, karşı kontrol mekanizmaları vardır. İcradan sorumlu sadrazam padişaha karşı, padişah vereceği kararlarda meşihat makamına, yani Şeyhülislamın şahsında ulemâya karşı, ulemâ "şer'i- şerife" karşı sorumludur. Tanzimat'tan sonra bu işleyiş değişmiştir. Batılı bir idari sistem kurmak üzere yola çıkan bürokrat sınıf, bunu yapamamış ancak zamanla ulemâyı, hatta padişahı bile pasivize ederek devletin bütün yönetimini eline geçirmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde her ne kadar yetki Bâbıâli'den tekrar saraya geçmişse de bu durum, daha aşağı kademelerdeki bürokrat sınıfın despotizmine engel olamamıştır. Nitekim Mizancı Murad Bey, bu dönem bürokrasisini *Turfanda mı yoksa Turfa mı* isimli romanda çok başarılı bir şekilde tasvir ve tenkit etmektedir.

---

[143]a.g.e., s.10

[144]Sadık Tural, *Zamanın Elinden Tutmak*, s.8

II. Meşrutiyetin ilanı ile beraber sivil bürokratlara asker bürokratlar da eklenince Osmanlı bürokrasisi, devletin niçin çözüldüğünün en iyi göründüğü bir alan olmuştur. Kuvvetli bir gözlem yeteneğine sahip olan Reşad Nuri, *Çalıkuşu*'nda Cumhuriyet'in eşiğindeki Osmanlı bürokrasisini, kahramanlarının gözüyle en ince detaylara kadar tasvir ve tenkit etmiştir.

Romanda bürokrasinin tenkiti ile ilgili ilk ifadelere, Feride'nin çocukluk yılları anlatılırken yer verilmiştir. Feride'nin babası Süvari Binbaşısı Nizamettin Bey, bir kere İstanbul dışına tayin edilmiş, çoğunluğu sıcak Arap ülkeleri olmak üzere yıllarca diyar diyar oradan oraya gönderilmiştir. Eşi, Güzide Hanım'ın hastalığından dolayı İstanbul'a tayin yapmak isteyen Nizamettin Bey'in bütün çabaları boşa gitmiş, İstanbul'daki kayın validesinin çaldığı bütün kapılar yüzüne kapanmıştır.[145]

Romanda, bürokrasinin esas çehresiyle, Feride'nin bir öğretmenlik alarak Anadolu'ya gitmeye karar vermesinden sonra uğradığı Maarif Nezareti ve Marif Müdürlüklerinde karşılaşırız. Hemen hiç hayat tecrübesi olmayan saf ve idealist Feride, öğretmenlik talebinde bulunmak üzere Maarif Nezaretine giderken bütün çarkları yerli yerinde çalışan bir nezaret hayal etmekte dolayısıyla işlerinin gayet kolay biteceğini ummaktadır:

Nezaret kapısını buluncaya kadar cesur ve neşeliydim. İşlerimin, gayet kolay biteceğini umuyordum. Bir hademe, beni Nazır"ın yanına götürecek, o da diplomamı görür görmez; "Hoş geldin hanım kızım. Biz de sizin gibileri bekliyorduk" diye beni, Anadolu'nun en yeşil bir memleketine tâyin ediverecekti. Fakat, kapıdan girince hava birdenbire değişti; beni bir heyecan, bir korku aldı.[146] Çalıkuşu'nun basamaklarına tırmanmaya başladığı bina dahil etraftaki her şey ona ürküntü vermektedir. Binanın acaib yapılı merdivenlerinde bir alay insan vardır ama o, kim-

[145] *Çalıkuşu*, s.10
[146] a.g.e., s.120

seye bir şey sormaya cesaret edemeden şaşkın şaşkın etrafına bakınmaktadır. Kapısında "Makam-ı Nezaret" yazısı bulunan odaya yönelince ilk çarptığı engel, kapıdaki köhne koltukta oturan, kolları yaldızlı bir general edasıyla duran hademedir. Feride korka çekine hademeye yaklaşarak Nazır Paşa'yı görmek istediğini söyler. Hademe bıyık burarak ziyaretin sebebini sorar. Feride öğretmenlik almak için görüşmek istediğini söyleyince hademe, o tür işler için Nazırın rahatsız edilemeyeceğini ve ilgili daireye giderek "usûl-i dairesinde muamele yapmasını söyler. Usûl-ı dairesinde muamelenin ne olduğunu öğrenmek isteyen Feride'nin sorusu cevapsız kalmıştır. Çünkü hademe, cevap vermeye bile lüzûm görmeden "*aynı mağrur ve şahane edâ ile başını öbür tarafa çevir*"miştir. Bürokrasi ile ilk defa yüzyüze gelen genç kız bu ilk intibaını "*Peçenin altında, korku ile dilimi çıkardım. Bu, böyle olursa efendisi, kim bilir, ne olacak? Vay gelen başımıza...*"[147] cümlesi ile anlatır.

Kadınlı erkekli bir yığın insanın bekleştiği koridorda şaşkınlığını yenmeye çalışan Feride'ye yaşlı, gün görmüş bir hocahanım yol gösterir. Hocahanım Feride'ye "*Meslekte müptedi olduğunuz görülüyor*" dedikten sonra "*Nezarette tanıdığınız kimse yok mu?*" sorusunu soruyor. Aslında bu soru bürokrasinin içyüzünü anlatmaya yeterlidir. Çalıkuşu'na göre "fakat buna ne lüzum var?" Bir yanda tecrübe ve realizm; öte yanda toyluk ve idealizm... Hoca hanım genç kızı Tedrisat-ı İptidaiye Dairesi'ne götürür. Burada Müdür-i Umumi Beyefendi'yi görmeye çalışması gereklidir.

Maarif Nezareti'nde hademeden Nâzıra kadar herkes "nasıl yardımcı olabilirim" tavrı içerisinde olmaktan ziyade "nasıl zorluk çıkarabilirim" zihniyetine sahiptir. Devlet nezdinde bir işinizi yürütmeniz için hatırlı, gönüllü bir tanıdığınızın olmasının gerekliliği, çatık kaşlı memurlar, amirler, özden çok teferruatta boğulmuşluk hali, sonraki safhalarda da devam eden hallerdir. Reşat Nuri, söz konusu bozukluğu

---

[147] a.g.e.. s.121

ortaya koyarken, çoğu zaman kişileri ve tavırlarını karikatürize etmekten kendini alamaz. Çeşitli kademelerdeki memurların hoş olmayan davranışlarını, romancı çok ustaca, sevimsiz, adeta abus bir çehre ile bütünleştiriyor ve okuyucuda bu duruma karşı peşin bir nefret uyandırıyor.

Feride'nin bir öğretmenlik alabilmek için Maarif Nezareti'ne gidiş gelişi bir aydan fazla sürer ama netice boştur. İyi kalpli, hastalıklı memur Şahap Efendi'nin Feride'ye "*Muamele takib etmek güç bir şeydir, hemşire hanım*" yolundaki sözleri Türk bürokrasisinin bugün de pek değişmeyen bir çıkmazıdır. Sonunda Feride'ye öğretmenlik verilmesi; ehliyet, kabiliyet, diploma vs. ile olmamış, Şube müdürünün devreye soktuğu, "Nazır" üzerinde nüfuzu olan ünlü bir şairin ricasıyla gerçekleşmiştir.

Merkez teşkilatı böyle de Anadolu'dakiler farklı mı? Romancı Feride'yi Anadolu'da dolaştırırken esas hedeflerinden biri de başta taşra bürokrasisi olmak üzere Anadolu'nun meselelerini dile getirmektir.

Feride B (Bursa) vilayetinin Merkez Rüşdiyesine Resim ve Coğrafya muallimliğine atanmıştır, ancak tayin emrini alıp okula gidince aynı göreve Gelibolu'dan Huriye Hanım diye başka birinin de atandığını öğrenir. Gerek Huriye Hanım, gerek okul idaresi ve gerekse Maarif Müdürlüğünün Feride'yi sözkonusu görevden vazgeçirmek için çevirdikleri entrikalar tam manasıyla çirkindir.[148] Durumun düzeltilmesi için İstanbul'a yazılan yazıya verilen cevapta son atamanın, yani Feride'nin atamasının geçerli olduğu bildirilmesine rağmen, işin içine iltimas, adam kayırma girer ve Huriye Hanım tercih edilir. Maarif Müdürünün Feride'yi sözkonusu tayinden vazgeçirmek için söylediği yalanlar ise işin cabasıdır. Bu safhayı Feride şöyle anlatır:

---

[148]a.g.e., s.136-139

"Müdürün hademesi merdivende beni görünce: "İsabet ki geldin hocanım, dedi, bey de seni arıyor. Birazdan otele gelecektim."

Bey dediği Maarif Müdürü idi. Hayret! O, yine kırmızı çuha kaplı yazıhanesinin önünde ebedî yorgunluğunu dinlendirir gibi elini, kolunu salıvermiş, yakasını gevşetmiş, gözleri yarı kapalı düşünüyordu.

Beni görünce, esnedi, gerindi ve tane tane söylemeğe başladı:

-Hanım kızım, Nezaret-i Celileden henüz bir cevap almış değiliz. Ne irade buyurulacağını kestiremiyorum. Ancak Huriye Hanım kıdemli bir muallime olduğu için sanırım ki onu iltizam ederler. Aksi bir cevap geldiği takdirde müşkül bir mevkide kalacaksınız. Aklıma bir çare-i tesviye geldi Buraya bir, iki saat mesafede bir "Zeyniler" nahiyesi var. Havası, suyu güzel, menazır-ı tabiiyesi ferahfezâ, ahâlisi halûk ve müstakim, cennet gibi bir yer. Orada bir Vakıf Mektebi vardı. Geçen sene, bir hayli fedakârlıkla tamir ve tecdit ettik. Birçok levâzım-ı tedrisiye ve ikmâl-i nevakısına muvaffak olduk. Mektebin içinde muallimlerin ikâmetine mahsus daire de var. Şimdi bir genç muallimimizin himmet ve fedakârlığına muhtacız. Gönül ister ki, oraya sizin gibi güzide bir hanım gitsin. Cidden iyi bir yer. Hem de aynı zamanda ecirli bir hizmet-i vataniye olur Gerçi, maaşı sizin burada alacağınız maaştan noksan. Fakat buna mukabil, et, süt, yumurta vesaire fiyatları buradakiyle nispet kabul etmeyecek kadar ucuz. İsterseniz bol para da biriktirebilirsiniz. Mamafih, ilk fırsatta maaşınıza zam yaparak bugünkü miktara iblağ ederim. O taktirde buradaki İdadî Müdürlüğünden daha kârlı bir vaziyete gelirsiniz.[149]

Müdür Bey'in yalanları bu kadarla da bitmiyor Feride ne zaman isterse onu hemen merkeze alacak, zaten orayı gördükten sonra merkezi istemesine de ihtimal yokmuş ya... Köy "*şöyle böyle İsviçre köyleri gibi bir şeymiş*" ama Feride, bunları, yaşını başını almış ve önemli bir makamı

[149]a.g.c., s.150-151

işgal eden bir adamın ağzından duyunca inanmasın da ne yapsın? Bundan sonra onun yapacağı şey, teklifi kabul edip hayal ettiği "*güneşli yollar, bahçeler, dereler, ormanlar*"ın kollarına kendini atmaktır. Ama gerçek hiç de öyle değildir...

Burada dikkati çeken bir diğer husus bürokrasinin dilidir. Yazar, Maarif Müdürünü konuşturmaya başlayınca ağdalı bir Osmanlıca devreye girer.

B'nin Maarif Müdürü, Zeynileri bir İsviçre köyüne benzerlikleri ile överken, buradaki okuldan düzenli, derli toplu bir okulmuş gibi söz ederken beş ay sonra köye gelen yeni Maarif Müdürü Reşid Nazım Bey, "*Mektep değil adeta ahır*" diyerek okulu kapatma kararı alır.[150]

Feride İzmir'e giderken yine Maarif Müdürü olarak kendisini Zeyniler'e gönderen "*O uyur gibi oturan, sayıklar gibi söyleyen battal zat*"la karşılaşır. İş isteyen Feride'ye "*Kızım buraya iki saatlik mesafede bir nahiye mektebi var. Ab u havası lâtif, manzarası ferahfezâ*[151] diye nutka başlayan Müdür Bey'e, doğru söylemediği Feride tarafından ihsas edilince bu sefer yalanlarını "*icabât-ı idariye*" gibi bir mazeret ile izah eder. Diğer enteresan bir konu, Müdür Bey "*bir kaç gün sonra uğrayın bakalım*" deyince Feride'nin bunun "*birkaç ay sonra*" anlamına geldiğini anlamasıdır. Bütün bunlar dönemin bürokrasinin kayırma, rüşvet, kırtasiyecilik, şekilcilik üzerine bina edilmiş olduğundan başka çok yavaş ve aksak olduğunu ifade eder.

Bir süre sonra Zeyniler'deki okulu kapatıp evrakıyla Maarif Müdürlüğüne gelen Feride, "*Dairenin loş basık sofasında tam üç saat müdürü bekle*"miş ve sonrasını günlüğüne şöyle kaydetmiştir:

"*Ben, böyle düşünürken loş sofada birdenbire bir telâş uyandı. İhtiyar bir hademe, bir elinde bir palto, bir elinde bir bastonla Maarif Müdürünün odasına doğru koşuyordu.*

---

[150]a.g.e., s.207
[151]a.g.e., s.298

Birkaç dakika sonra minimini boylu müdürün azametle boynunu yükselterek, tek gözlüğünü parlatarak merdivenden çıktığını gördüm. Arkasından odaya girecektim. Biraz evvel müdürün paltosuyla bastonunu götüren sakallı hademe karşıma dikildi:

-Dur be hanım, efendi nefes alsın. Acelen ne? Ananın karnında dokuz ay nasıl bekledin diye bana çıkıştı.[152]

Feride artık bu tarz muamelelere alışmıştır. Maarif Müdürü kendisini beklemediği halde hademeye "*beklediğiniz muallime geldi*" diye müdüre haber vermesi için rica eder. Bu davranışını ise "*Ne yaparsın, bu kurnazlıkları öğrenmek lazımdı*" şeklinde tevil eder. Bir süre sonra genç muallime, huzurdadır ama o ağzında purosu koltuğuna gönülmüş, karşısındaki adama öğretmenlerin bile kendilerine bir kartvizit bastırmadıklarından şikayet eder. Feride epey bir gayret sarf ederek kendisini tanıtır ve bizzat Müdür Bey'in emri ile kapattığı okulu ile ilgili evrakı getirdiğini söyler. Evrak başkatibe havale edilir. Başkatip, kırtasiyeci, bürokrasinin ta kendisidir. Feride'den "*Müteferrika senetleri*" "*evrâk-ı müsbite*" "*lüzum müzekkeresi*" "*beyannâme sureti*" gibi bir yığın manasını bilemediği evrâk ister. Çalıkuşu, bunlara anlam veremeyince de Başkatip Efendi gerek sözleriyle gerekse davranışları ile onu adam akıllı ezer. Altı ay önce Zeyniler'e giden Feride'den yıllar öncesinin hesapları sorulur.

Zeyniler mektebinin hesap kitap işini Feride'yle çözemeyen kirli yakalı Başkatibin şekilciliği, teferruatta boğulmuş olması Maarif Müdürünü bile çileden çıkarır. Maarif Müdürü, sesi koridorlardan duyulacak şekilde Başkatibi "*Bıktım efendim senden, bıktım senden. Bu ne şekilperestlik, bu ne küflenmiş kırtasiyeci kafası....*"[153] diyerek azarlamaktadır. Aslında buradaki "küflenmiş" "kırtasiyeci" "şekilperest" kelimeleri başkatibin vasıfları olmaktan öte bu sözlerin sahibinin de içerisinde bulunduğu Osmanlı bürokrasisinin sıfatlarıdır.

---

[152]a.g.e., s.219
[153]a.g.e., s.222

Müdürden azar işiten Başkatibin sarf ettiği "*Adam sen de, kim bu devlete hizmet etmiş de bir "Allah Razı olsun, demişler*"[154] yolundaki sözler, idealizmini tamamen yitirmiş, bir işe yaramaktan çok, ay başını getirme endişesinde olan memur zihniyetinin ifadesidir. Ziya Paşa'ya

Derde uğrar kim sadakat etse elbet devlete
İstikâmet mahz-ı cinnet bu mülk u millete

dedirten de aynı zihniyet değil midir?

Zeyniler'deki mektebin kapanma muamelesini kabir azabına benzer bir sıkıntıdan sonra bitiren Feride, şimdi nereye tayin edileceğini soracaktır. Çatık kaşlı müdüre bu soruyu sormak bile meseledir. Ne var ki Çalıkuşu mutlaka bir yere tayin edilmek zorundadır. Müdürün cevabı "*Münhal vukuunda*" şeklindedir. Münhalin ne zaman, nasıl vuku bulacağı ise meçhuldür. Israr üzerine, Zeyniler'deki okulu radikal reformistlik anlayışıyla, elverişsizliği üzerine kapatan Maarif Müdürü son çare olarak Feride'ye "Çadırlı" köyünün muallimliğini önerir. Müdürün anlattığına göre, burası berbat bir yerdir, çocuklar köy kahvesinde ders görüyorlar. Öğretmen için ise yatıp kalkacak yer yoktur.[155] Bu tavrıyla kendisi ile çelişen Maarif Müdürünün Feride'ye karşı sert, haşîn tavrını, Fransız gazeteci Piyer For ve eşi Kristiyan'ın içeri girmesi değiştirir. Tesadüf bu ya... Kristiyan, Feride'nin Dame de Sion'dan arkadaşıdır. Muallimenin gelen misafirlerle ana dili gibi Fransızca konuşması müdürü şaşırtmıştır. Piyer For ve eşine yaranmak için Müdür Bey Feride'yi Darülmuallimat Fransızca öğretmenliğine tayin eder. Maarif Müdürünün Fransız gazeteci ve eşi karşısındaki ezik büzük tavrı ise Batı karşısında zaafa uğramış Osmanlı Devleti'nin tavrından farklı değildir.

Prof Emil, *yukarıda sözü edilen durumla ilgili "Bu tipler ve bu sahneler, sadece Nezaret çevresinde, Feride'nin ilk meslek tecrübesi değil,*

---

[154]a.g.e.. s.224
[155]a.g.e., s.224-225

1910'lar Türk Maarifinin en yüksek makamı hakkında da bir fikir vermesi bakımından önemlidir Ayrıca romanın zenginliğini yapan unsurlardan birinin de bunlar olduğu söylenebilir."[156] demek suretiyle eserle devir arasındaki münasebete değinmiştir.

Eğitim bürokrasinin durumu bir kez de Yeşil Gece ile karşımıza çıkar. Yine bir öğretmen yine Maarif Nezaretindeyiz.

Ali Şahin, Darülmuallimin'den mezun olunca tayin kurası çekmiştir ama tayin edildiği yerin değiştirilmesini istemektedir. Maarif Nezareti İlköğretim Şube Müdürü Basri Bey, onun da taşraya gitmek istemeyen herkes gibi İstanbul'a tayin yaptırmak istediğini sanarak daha tayin edildiği yerin neresi olduğunu bile öğrenmeden söze başlar:

"*Oğlum, evladım, nur-ı aynım, biz keenne sizin pederleriniz makamındayız. Şu İstanbul sevdasından vazgeçin. Hemen harcırahınızı alıp mahall-ı memuriyetinize gidin. Size isabet eden yer aranmakla bulunmaz bir yerdir. Ab u havası, menâzır-ı tabiiyesi fevkaladedir. Ahalisi melek gibi insanlardır. Fevkalade imtizaç edemeyecek olursanız bana yazarsınız. Hemen bir yolunu bulup sizi terfian İstanbul'a aldırırım. İstanbul, kaçmıyor ya... Sâye-i Peygamberde daima sancağımız altındadır. Gideceğin yer de mübarek, ucuz bir yerdir. Beş, on para sahibi olur, kılığını kıyafetini düzeltirsin*"[157]

Basri Bey, bütün bu dilleri döktükten sonra Ali Şahin'in kurasının İstanbul'a çıktığı anlaşılınca bu sefer pişkin bir tavırla karşısında oturan misafirine "*yalan söylemeden insanları idare etmek kabil olmuyor biradder*" diyerek yaptığına meşruiyet kazandırmaya çalışır.

Çalıkuşu romanında, Feride'ye, bir İsviçre köyü tasviri yaparak onu Zeyniler'e gönderen Maarif Müdürü ile Basri Bey'in yaptıkları tamamen

---

[156] *Birol Emil, Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası,* s.107
[157] *Yeşil Gece,* s.8

aynıdır. Bizzat içinde bulunduğu Maarif teşkilatını çok iyi bilen Reşat Nuri'nin bu gözlemi, hele tekrar ettiğine göre, pek de hayal ürünü olmamalıdır.

Romanda bürokratların rahatlarına düşkün kimseler olmaları da yerilmiştir. Sarıova Mutasarrıfı Müfit Bey'den söz edilirken onun günde birkaç imza atmanın dışında bir şey yapmadığı, ilçedeki güçler arasında anlaşmazlık çıkmadığı sürece Mutasarrıf Bey'in keyfine diyecek olmadığı belirtildikten sonra, aksi bir durumda ise Mutasarrıf Bey'in sıkıntısı ile ilgili olarak;

"*Fakat, onlar arasında anlaşmazlık çıkınca iş değişiyordu. O vakit, her biri mutasarrıfı kendi tarafına çekmek, günde on iki saat uyku ile mütemadiyen kazandığı kilolardan birkaçını kaybettiriyordu*"[158] denir.

Aynı Müfit Bey, halletmesi gereken tartışmalı bir mesele ile karşılaşınca "*Şimdi ben ne yapayım?*"[159] şeklindeki sözleri ile aczini ve şaşkınlığını ortaya koymaktadır. Sarıova'daki Maarif Müdürü de Müfit Bey'den pek farklı değildir.

Miskinler Tekkesi'nde romancının kalemi, bir kez daha düzenli işlemeyen devlet çarkını, işleri görmek için değil sanki düğümlemek için kullanılan mevzuat hazretlerini, işleri çıkmaza sokmakta son derece mahir olan bürokratları hedef almıştır. Dilenci kahramanımız bir tütüncü dükkanı açmak ister ve bunun için yetkili mercilere müracaat eder. Sonrasını kendisi anlatıyor: "*Beni saatlerce kapı diplerinde bekletiyorlar, daireden daireye, kalemden kaleme gönderiyorlar. Kendileri kağıdımı kaybetmek veya yanlış yazmak gibi kusurlar yaptıkça beni azarlıyorlar. Günlerce pencere içlerinde, merdiven basamaklarında, üstü tahta ile kaplı yangın kovaları üzerinde oturuyorum*"[160] Fakat netice yine olumsuz! Kanunun, nizamın, prensiplerin hakim olmadığı bürokraside "*küçük*

---

[158]a.g.e., s.74
[159]a.g.e., s.112
[160]*Miskinler Tekkesi*, s.101

memur her şeydir; keyfine göre insanı kurtarmağa yahut yakmağa muktedirdir."[161] İnsanlar işlerini ancak ayılıp bayılarak veya yalvararak yaptırabilmektedir.[162]

Bürokraside, insanların kabiliyetlerine ve ihtisaslarına göre değil de şuna buna yakınlıklarına göre makamlara getirilmeleri bir diğer şikayet sebebidir. Liyakatları olmadığı halde kayırmacılıkla iş başına gelen bürokratlar, hem ehil olan insanların yolunu tıkıyorlar hem de işlerin aksamasına sebep oluyorlar.

Akşam Güneşi'nde babacan bir jandarma baş çavuşu vardır. Tam bir halk adamı olan İsmail başçavuşun en büyük kusuru zaman zaman ağzını bozmasıdır. Marmara Adası'nda Dr. Kemal Bey'le aralarında geçen bir diyalog esnasında kendisini günaha sokacak bir söz söyler. Doktor kendisini "*tövbe de başçavuş günaha giriyorsun*" diye uyarınca o, bir filozof edasıyla günah üzerine yorumlar yapmağa başlar. Başçavuşa göre "*günah aklının ermediği işe girişmek, ibadullahı zarara sokmaktır bey... Sen işini bilmeden doktorluk edersen günah olur... Ahmed'in, Mehmed'in, Yorgi'nin Mişon'un koyunu kuzusu çalınırken ben, Jandarma İsmail, yerimde rahat otursam günah olur... Koyun çobanlığı bilmeyen adam mutasarrıflık, kadılık etmeye kalkarsa günah olur.*"[163]

Gökyüzü'nde İttihatçı bir kişi ağzından bu dönem bürokrasisinin istihdam politikası tenkit edilir. İttihatçılar iş başına geldikten sonra "işe göre adam"dan çok "adama göre iş" prensibini uygulamışlardır. Umumun menfaati yerine "ferdin menfaati" gözetilmiştir. Kahraman'a Darülfünun'da öğretim üyeliği verilmesi üzerine o bu keşmekeşin, kendi kendisine muhasebesini yapar.

"*Allah razı olsun, İttihatçılar beni âlim diye tanıyorlar... Fakat neyin âlimi olduğumun kendileri de farkında değiller... Teşrih,*

---

[161] a.g.e., s.102
[162] a.g.e., s.109
[163] *Akşam Güneşi*, s.8

makine yahut musiki mütehassısı olduğumu söylersem hemen kabul edecekler...

Elverir ki bir ihvanın hatırı hoş olsun"[164]

Sevim'in hastalığı dolayısıyla evde bir yığın insan toplanmıştır. Kahraman, bu durumu kalabalıklaştıkça verimi düşen devlet dairelerine benzetmektedir.[165]

Acımak romanının erkek kahramanı okulu bitirince aylarca bakanlık koridorlarında iş dilenciliği yapmıştır. Sonunda vardığı sonuç şudur: "*Neticede şuna kanaat getirdim ki memuriyet almak için sade diploma yetişmiyor. Ayrıca tavsiye mektupları, selamlar da isteniyor.*"[166] Sonunda o da Dahiliye Nezareti'nde bir Müdür-i Umumî bulur. Meğer bu Müdür-i Umumî en kötü memuriyetleri bile birine verirken bunun bir "*teveccüh-i mahsus olduğunu söylemeyi*" adet haline getirmiştir. Nitekim Mürşit Efendi'ye de aynı şeyleri söyler: "*Nazır Paşa hazretlerinin size teveccüh-i mahsusları var. Kendilerine mülkiyenin en ehliyetli mezunlarından olarak takdim edildiniz, bu memuriyeti size münasip gördüler. İlerde inşallah terfiiniz mukarrerdir.*"[167]

Miskinler Tekkesi'nde, dilenci kahramanın arkadaşı memur Talat Bey, kamudaki ücret sisteminin adaletsiz olduğundan, insanlara kabiliyetlerine göre değil, referanslarına göre iş verildiğinden yakınır.[168]

Reşat Nuri, her fırsatta bürokrasi gibi bürokratların da munis olmayan, çatıkkaş çehrelerini sergilemiştir. *Ateş Gecesi*'nde Milas kaymakamı, İzmir valisinden söz ederken huzuruna "*salavatla giril*"diğini, Vali Paşa'nın ceberrut sahibi bir Firavun gibi olduğunu ve karşısında ağız açıp söz söylemenin cesaret gerektirdiğini söyler.[169]

---

[164]*Gökyüzü*, s.31
[165]a.g.e., s.152
[166]*Acımak*, s.47
[167]a.g.e., s.46
[168]*Miskinler Tekkesi*, s.105
[169]*Ateş Gecesi*, s.222

Osmanlı bürokrasisinin merkez teşkilatları bozukken elbette taşranın düzgün olması beklenemez. Reşat Nuri, taşradaki bürokrasiyi tenkit ederken ağırlıklı olarak buralardaki memurların perişan vaziyetlerine dikkat çeker. Bu memurların çoğu İstanbul'dan kopup buralara gelmişlerdir. Anadolu'daki vilayet ve kasabalarının hemen hepsi bu insanları tatmin edecek sosyal yapıya sahip değildir. Bu dar muhitlerde bir de maddi sıkıntılar, ücretin yetmezliği veya aylarca ödenmemesi sözkonusu olunca birçok memur, teselliyi içkide aramaya yönelmiştir. Ulaşımın zor olduğu, haberleşmenin çok güçlükle yapılabildiği bu çevrelerde memurlar, çoğu zaman merkezin kendi haline terkettiği insanlar konumundadırlar. Himayeyi devletten bulamayan bu kişiler bulundukları yerlerdeki feodal yapıya uyarak mütegalibenin emrine girmek zorunda kalmıştır. Yapıya karşı direnenler ise mutlaka bundan zarar görmüştür. Sonuç ya sürgün veya azledilmektir.

Kanaatimizce Reşat Nuri'nin romanlarında en ustaca ele alınan sosyal problemlerden birisi, taşra bürokrasisi ve taşrada çalışan memurların durumudur.

Acımak romanının, hayat mücadelesi trajik bir ölümle sona eren Mürşid Efendisi, okulu bitirince kendi kendisine bazı prensiplerden taviz vermeyeceğine dair yemin etmiştir. Buna göre daima vicdanının sesini dinleyecek, hiç bir zaman kanun harici iş görmeyecek, meslektaşları ile iyi geçinecek, yalan söylemeyecek, rüşvet almayacak, yalnız meslek hayatında değil, şahsi hayatında da namuslu kalacak, vazifesini daima hakkından üstün tutacaktır.[170] İlk görev yeri olan Sivas'a bu duygularla gitmiştir. Ancak işe başladıktan sonra ideal ile realite arasındaki farkla yüz yüze gelmiştir. Devlet dairelerindeki memurlar büyük bir vurdumduymazlık içerisindedir. Kendileri çalışmadığı gibi çalışanlara da ahmak muamelesi yapmaktadırlar. Gündüz dedikodu ve biribirlerini çekiştirmekle vakit öldüren memurlar, gece içki meclislerinde sefahat eden "*bir yığın tembel alayı*"[171] dır. Kendisini ciddiyetle işine veren

[170] *Acımak*, s.59
[171] a.g.e., s.53

Mürşid, arkadaşları tarafından sevilmez. Onun çalışması diğerlerinin tembelliğini ortaya çıkaran bir mukayese unsuru olduğu için ona düşman kesilirler. Taşradaki memurların içkiye mahkum olduğunu, içkinin bir teselli aracı olduğunu söyleyen maarif başkatibi Tahsin Efendi'nin dedikleri, Osmanlı Devleti'nin bütün müesseselerinde olduğu gibi, devlet bürokrasisinin uzantıları olan taşradaki memur çevrelerinin de ne büyük bir çıkmazda olduğunu göstermektedir. Tahsin Efendi, Mürşid Efendi'yle dertleşirken ona içini döker:

"*-Böyle yerde rakısız nasıl yaşanır evlât? Gönüllerin pasını silmek için bundan başka vasıta yok. Akşam oldu mu şehir, bir kocaman kabristana dönüyor; yüreklere bir kasvettir çöküyor. İnsan, mütemadiyen yük hayvanları gibi çalışamaz ya. Biraz da başını dinlemek, gönlünü eğlendirmek ister. Bu kabristanda nereye gidersin? Bu da olmazsa ölüden farkınız kalmayacak.*"

"*-Hatırın kalmasın amma, toysun evlât... Dünyanın Hanyası, Konyasını bilmiyorsun. Bu olmasa insan ...ya çıldırır, ya ölür... Meğerse ya sinirsiz bir hayvan, yahut yaşamak zevki ne olduğunu anlamamış, gözü kapalı bir insan ola... Ben, çok içerim... Bu gece lâakal bunlardan yirmi tane içeceğim. Bak, dinle, sana hepsinin hesabını birer birer vereyim... Bugün dairede birkaç yolsuzluk oldu. Sabahleyin, müdür, vali paşa ile dalaşmış. O hırsla kalem odasına geldi, maiyetimdeki memurların karşısında bana türlü hakaret etti. Ne çare, boyun eğdik. Yapılacak başka şey yok ki... Ya bu deveyi güder, ya bu diyardan gidersin. Bu diyardan gitmek canıma minnet. Fakat nereye? İstanbul öyle bir hale gelmiş ki, sokakta kaldırımların üstünde yatıp açlıktan ölsen: "Acep insan açlığından nasıl ölürmüş, hele bir seyredelim!" diye etrafına bir yığın ahali birikecek... Binaberin, müdürün haksız hakaretine eyvallah diyoruz. Bunu hazmetmek için ...iki kadeh rakı çok mu? Az sonra memurlardan biri bir aksilik ediyor. Sesimi çıkaramıyorum. Çünkü şehirde valiyi bile yıldırmış derebeylerinden birinin adamı... İki kadeh de bunun için... Etti mi dört? Öğleye doğru mâzul bir muallim geliyor.. Yana yakıla derdini anlatmaya başlıyor. Adamcağız, esasen haklı... Fakat kime dert anlatırsın? Dinle; elinden bir şey gelmeyecek, yok yere dilsiz olacaksın... Dinleme, gönlün*

rahat etmeyecek. Bu sıkıntıya mukabil de iki kadeh... Etti altı... Öğleden sonra vazifesini bilmeyen iki memurla ve aylık çıkmadığı için gelen ev sahibi ile ağız dalaşı... Haydi, bunlar için de birer kadeh... Etti dokuz... Anadoluhisarı'nda doğmuş, Boğaz'ı seyrede ede büyümüş bir adamın akşama kadar dairenin penceresinden kuru topraklara, tezekten evlere bakmasına karşı da bir, eder on... Biraz sonra kafalar tütsülenince musiki faslı başlayacak, bu meclisi şenlendiren muhterem rüfeka, sahan kapakları çalacak, yumrukla kapı tahtalarına, tekme ile evin zangır zangır döşemelerine vurarak bağıra bağıra şarkıya başlayacaklar... Buna tahammül için de lâakal beş kadeh içmek lâzım ya... Ediyor on beş... Geceyarısına doğru eve dönülecek... Karının menhus suratı görülecek... Bir karı ki, sırf kavga ve beddua etmek, para istemek için ağzını açar... Sonra da balık gibi susar. Onu görmemek, kerih sesini işitmemek için insan küple rakı içip kendini kaybetse yeridir ve lâkin ben bunun için yalnız beş kadeh içeceğim... Rakısız yaşanmaz evlât... Hele biraz zaman geçsin, sen de bana hak vereceksin...

Mey neş'eye de, hüzne de mahsus değil amma;
Erbab-ı gamı belki tez öldürmek içindir."[172]

Prof. Enginün, Tahsin Efendi'nin içki içmesini meşrulaştırmak için ileri sürdüğü gerekçeleri değerlendirirken problemin sosyal ve siyasi boyutuna değinir: "Tahir Efendi (Tahsin Efendi olmalı) içki düşkünlüğünü mantıkî bir zemine oturtmak için bunları sayar. Fakat bunun arkasında sadece bir tip çıkmaz ortaya, bu konuşmada Osmanlı Devleti'ni çökertmiş olan idarî mekanizmanın, devlet-halk münasebetinin kopukluğu da kendisini gösterir. Memurların kendilerini gittikleri yerlerde gurbette hissetmelerinin en önemli sebebi, arkalarında "devlet"i bulamamaları hatta yaptıkları işin karşılığını ve yaşamalarını, haysiyetlerini korumaları için şart olan maaşlarını bile alamayarak halk nazarında itibarlarını kaybetmeleridir."[173]

---

[172]a.g.e., s.50/52

[173]Inci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s.223

Prof. Enginün'ün sözünü ettiği "*kendini gurbette hissetme*" meselesinin bir başka boyutu ile ilgili olarak Reşat Nuri, *Anadolu Notları*'nda şunları söyleyecektir:

"Anadolu, her yabancıya az çok garipseme duygusu verir. İnsanı ıssız bir dağ başında yakalayan geceyle, en mamur, fakat yabancı bir eğlence şehrinde yakalayan gece arasında bilmem pek fark var mıdır? Çünkü netice itibariyle ikisinde de derece farkıyla aynı gurbet kurdunun için için kalbimizi kemirdiğini duyarız. Bu kurt bazı ağaç kurtları gibi, bizim vücudumuzun yapısında doğmuş ve büyümüş bir tufeylidir. Anadolu'yu bu vaziyette gezen seyyahın, yahut herhangi bir kasabasında yaşayan İstanbullu memurun onu karanlık renklerle tasvir etmesi ve hayatsızlıktan şikayet etmesi herhalde bundan ileri geliyor..."[174]

Nitekim, Mürşit Efendi Diyarbakır'ın tahrirat müdürü olarak tayin edilince, istemese de önceleri ayıpladığı memurların durumuna düşer. O da artık teselliyi içkide bulur: "*Rakıya alıştığıma memnun değilim. Fakat akşam üstleri gayr-i ihtiyarı, insanın omuzlarına bir ağırlık çöküyor, ortalık kararıyor. "Bir gün daha geçti. Bu hep böyle mi geçecek?" diye mahzun bir düşünceye kapılıyor. Bu düşüncenin bazen derinleştiği, gece yarılarına kadar devam ettiği de oluyor. Sanırım bu garip akşam hastalığına rakıdan iyi şifa yok.*"[175] Tahsin Efendi'nin anlattıkları, ferdî meseleler gibi görünmekle beraber aslında yaygın bir halin ifadesidir. Nitekim Reşat Nuri *Anadolu Notları*'nda Cumhuriyetten sonra da devam eden içki ile ilgili durumu bizzat gözlemlerine dayalı olarak anlatmaktadır.

Yazar, müfettiş olarak bir taşra vilayetine gitmiştir. Kendisine şehirde sarhoştan geçilmediği, bakkallarda temel gıda maddelerinin, temizlik malzemelerinin bir çoğu bulunmazken her bakkal dükkanında rakı bulunduğunu söylemişlerdir. O da bu durumu yadırgamış hatta ayıplamıştır. Akşam olunca şehrin sokaklarına bir ölüm sessizliği çökmüştür. Sarhoşların seslerinin yükselmesi için ise vakit henüz erkendir.

---

[174] *Anadolu Notları*, s.213-214
[175] *Acımak*, s.76

Yazar, uzun uzadıya şehirde kış soğuğuna rağmen dolaşır ama gidilecek bir yer yoktur. Sonrasını şöyle anlatır: "*Bir köşe başında gözüme aydınlık bir camekân ilişmiştir. Kısa bir mücadeleden sonra bu camekâna yaklaştım, gündüzkü düşüncelerimin bu kadar çabuk iflasından kendi kendime karşı utanmış, bir ufak şişe rakı olarak paltonun cebine attım ve hızlı hızlı otelime döndüm*" [176]

Osmanlının son dönemlerinde maliyenin bozulmasıyla beraber taşradaki idarecilerin, harcamalar için yaptıkları ödenek talepleri çoğunlukla yerine getirilemez. Merkezin gözünde en iyi memur kendilerine taşradaki problemleri yansıtmayan memurdur. Taşradaki idareciler merkezin teveccühünü kazanabilmek için problemleri örtbas etmeyi tercih ederler. "*Asayiş berkemaldır*" ifadesi İstanbul'un en çok duymak istediği ifadelerdir. Mesela 1873-1875 yılları arasında Anadolu'yu kasıp kavuran kuraklık, ardından gelen aşırı yağışlar ve seller halkı perişan ederken, hadise yöneticilerce, İstanbul'a gerçek boyutları ile bildirilmediği için devlet vatandaşına ulaşamamış ve büyük oranda toplu ölümler meydana gelmiştir.[177]

Bu durum en iyi şekilde *Değirmen* romanında sergilenmektedir. "*Değirmen*" aslında yeknesâk, aşina olunan tarzda işleyen devlet çarkının sembolüdür. Romancı, Kaymakam Halil Hilmi Bey'i tanıtırken "*o, klasik bir idare adamıydı; meslek hayatında vakaları daima olduklarından hafif göstermeyi bir idare kaidesi olarak bellemişti. Dolu, zelzele, orman yangını, su baskını gibi insan mesuliyetini aşan gök âfetleri karşısında da, ne olur ne olmaz bu kaideyi değiştiremezdi.*"[178] diyecektir. Demek ki olayları olduklarından hafif göstermek bir idare kaidesidir!... Nidâ-yı Hakk'ın Sarıpınar zelzelesi ile ilgili olarak verdiği haber, Milletin Sesi gazetesi editörlerini atlatıldıkları telaşına düşürmüştür. Olayın teferruatını valiye veya mutasarrıfa cevaplı telgraf çekerek öğrenmeyi düşünen editörlerden Ali Rüsühî

---

[176] *Anadolu Notları*, "Rakı", s.201-204

[177] Davison, Roderic H., *Reform in The Ottoman Empire 1856-1878* Princepton, 1963, s. 302-305

[178] *Değirmen*, s.28

yukarıdaki idare kaidesinden dolayı endişesini "*Hem ister misin sâye-i şahanede bir şey yoktur diye cevap versinler*"[179] cümlesi ile dile getirir.

Bürokratik çarktaki işleyişin yavaşlığı, amirin memura, memurun amire ve neticede herkesin birbirine karşı güvensizlik duyması Reşat Nuri'nin tenkit ettiği konular arasındadır. Yine *Değirmen* romanına dönüyoruz. Belediye Başkatibi Rifat'ın Nidâ-yı Hakk'a bildirdiği zelzele haberinden sonra hemen acil işler için kullanılmak üzere ilçeye bir miktar para gönderilmiştir. Kaymakam paranın bu kadar sür'atlı gelmesiyle ilgili şaşkınlığını "*devlet tarihinde bir misli daha görülmemiş süratle gönderilen para*"[180] tavsifi ile ortaya koyar. Çarkın işleyişi ya ifrat derecesinde çok nadiren hızlı veya tefrit derecesinde mutat olarak yavaştır. Nitekim mutasarrıflıktan yola çıkarılan yardım arabaları muhayyel depremin haftasında yola çıktıktan üç gün sonra ilçeye ulaşır.[181] Bereket ki gerçekte bir deprem sözkonusu değildir!...

Kaymakam, ayağını kaydırdığını düşündüğü kaymakam vekili Eşref'e karşı paktlar kurmaya çalışırken, bir yandan da Mutasarrıf, Belediye Başkanı Reşit Bey'den gelebilecek tehlikeye, Vali Bey'den gelmesi muhtemel olan gazaba karşı durmaya çalışmaktadır. Vali Hurşid Bey ise İstanbul'un kendisini de suçlu görmesinden endişe etmektedir. Netice itibarıyla zincirleme bir güvensizlik ve aldatmaca üzerine kurulan çarpık bir bürokratik işleyiş...

Cumhuriyet Dönemi Bürokrasisi ile İlgili Tenkitler

Reşat Nuri, *Kavak Yelleri, Kan Davası* ve *Son Sığınak* romanlarında tenkit oklarını Cumhuriyet dönemi bürokrasisine de yöneltmiştir. *Kavak Yelleri*'nde tenkit edilen şey merkeziyetçi yapıdır. Halk, Cumhuriyete rağmen bürokratlara güvenmemektedir. Tabii olarak bu sefer tenkitlerin hedefi İstanbul değil, Ankara'dır.

---

[179] a.g.e., s.40
[180] a.g.e., s.51
[181] a.g.e., s.72

Doktor Sabri'nin vazife yaptığı ilçenin Belediye Reisi, halkın doktora karşı olan sevgi ve sempatisini dile getirmek için söz arasında "*Mebusları Ankara değil de halk seçse sen çoktan ittifak reyi ile mebusumuzdun*"[182] demiştir. Belediye reisinin bu sözleri aslında son derecede sitemli sözlerdir. Ülkeye Cumhuriyet idaresi gelmiş ama henüz demokrasiden eser yoktur. Birçok insan herşeyden habersiz olarak uyuduğu bir gecenin sabahında, sadece haritada ismini gördüğü bir vilayetin milletvekili olduğunu öğrenince kendileri de şaşırmıştır. Ayrıca hakimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğu levhası altında faaliyet gösteren mecliste gerçekte hakimiyetin tamamen Ankara'da olması muhtemelen Reşad Nuri'nin de memnun olmadığı bir durumdur. Ankara'nın merkeziyetçi yapısına iğneleyici bir söz de *Son Sığınak*'ta gelir. Halkevi başkanının, kurulması tasarlanan tiyatro kumpanyasına, yarı ciddi yarı şaka, katılmak isteğine tepki emekli öğretmen Hoca Eyüp'ten gelir: "*Yok sen olmaz... Sen yakında mebus olacaksın inşallah! Oyununu başka yerde oynarsın!*"[183] Tabii ki Halkevi başkanını mebus seçecek olan halk değil Ankara'dır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra da halk eskiden alıştığı uygulamalardan dolayı bürokrasiye güvenmez. *Kavak Yelleri*'nde Dr. Sabri, karısının defnedildiğinin akşamı ısrarla Hacı Ömer'in hasta eşini gidip muayene etmek isteyince Hacı Ömer itiraz eder, bunun üzerine doktor:

"*-Var mı benden başka doktor kasabada, bir aksilik olursa ben nasıl hesap veririm?*" der.

Hacı Ömer'in buna verdiği karşılık, ülkede kimsenin yaptığından dolayı hesap vermediğini, en azından halkta böyle bir imajın yerleştiğini ifade eder.

"*-Geç yahu... kim kime hesap vermiş bu memlekette ki sen hesap vereceksin?*

---

[182] *Kavak Yelleri*, s.167
[183] *Son Sığınak*, s.32

Hacı Ömer, doktoru kararından vazgeçiremeyince oradaki kaymakama müracaat eder, kaymakam,

"*-Ne gelir elimden vazifedir gidecektir*" deyince sosyal konumundan dolayı devlet adamlarına karşı rahat konuşan Hacı Ömer, bu sözlerin samimiyetine inanmamıştır ve Kaymakama,

"*-Get.. get... Sizin de vazifenizi de biliriz biz...*" demiştir.[184]

Kan Davası romanında ise devletin işleyişindeki aksaklıklar tenkit edilmektedir. Ne mülkî, ne de mahallî çark düzgün çalışmamaktadır. Devlet, en ücra köylerden asker ve vergi toplar ama buralarda bir problem olduğu zaman devletin eli çok geç uzanır. Devletin olmadığı yerde halk hukukî, asayişle ilgili meselelerini kendisi halletmeye kalkışınca bu sefer devletin polisiye gücünü karşısında buluyor. Devletin yaptığı şey, her şey olup bittikten sonra gelip sonucu değerlendirmektir.

Aşağı Sazan'da, Bozova belediye başkanı, mebusu ve bir grup insan eşkıya tarafından soyulunca herkes eşkıyanın yakalanmasındaki ihmalinden dolayı Nahiye Müdürünü suçlar, Nahiye Müdürü kendini savunurken, jandarma kumandanının hasta olduğunu telefonların ise çalışmadığını söyleyerek sorumluluğu üstlenmez.[185] Aşağı Sazanlılar'ın ise buna tepkisi "Ya devlet başa, ya kuzgun leşe" atasözünü hatırlatmaktadır. Nitekim aşağı Sazanlılar'dan biri nahiye müdürüne hitaben:

"*Madem ki jandarmalarda hayat yokmuş, telefon işlemiyormuş, bir yerden acele bir yardım gelmemiş, yani hükümetin eli kolu bağlı imiş; biz kendi başımızın çaresine bakarız. Ama birkaçımız yine toprağa, birkaçımız Bozova mahkemesine düşecekmiş... Ne diyelim, alın yazısı...*"[186] der.

Burada dikkati çeken bir diğer nokta, hükümetin devletle özdeşleşmiş olmasıdır. Tek partili dönemde hükümetin devlet gibi icraat

---

[184] *Kavak Yelleri*, s.15
[185] *Kan Davası*, s.54
[186] a.g.e., s.55

yapmasından dolayı halen köylünün devletle hükümeti aynı şey olarak algılamaya devam etmesine sebep olmuştur.

Romanın kahramanı Ömer, jandarma kumandanının hasta olması sebebiyle eşkıya takibine gidecek müfrezenin komutanlığını üzerine alır. Dağda yakın bir mesafede bir ateş görürler. Eşkıyanın bu kadar yakın bir yerde ateş yakmaya cesaret edemeyeceğini söyleyince jandarmalardan biri "*onlar devletin bu saatte buralara zahmet etmeyeceğini bilirler*"[187] diyor.

Bozova'dan gelen bir yazılı emir, Yukarı Sazan'daki 13 çocuğun yatılı okullara dağıtılmak üzere gönderilmesini istemektedir. Ne var ki çocukların il merkezine götürülmesi üzerine ne yeni valinin ne de yeni maarif müdürünün yazıdan haberi bile yoktur. Hatta vali bir parça Ömer'e kızar bile: "*Karda kışta, zamanı mıydı bunun be evladım? Neye bozdum çocukların rahatını da kendi rahatını da ?*".[188] Bu durum, prensiplerin, sağlam bir işleyişin devlet idaresinde devamlılığın değil, kişilerin inisiyatifinin hakim olduğu bir yönetim anlayışını ortaya koymaktadır.

Yazarın Cumhuriyet dönemi bürokratlarına yönelttiği en önemli tenkitler *Son Sığınak* romanına saklanmıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra, bazı yöneticilerin yeni rejime ütopik bir yaklaşımla adeta perestiş etmelerini Reşad Nuri alaycı bir tarzda tenkit eder. Romanın baş kısmında sözü edilen Halkevi düğününde vatandaşın biri kucağındaki çocuğu ilerideki birine uzatıp,

"-Yahu, hiç olmazsa şunu al, bir köşeye oturt. Ağlıyor, öksürüyor" deyince halkevinin başkanı öksürüğü "öksüz" olarak anlar ve hemen atılarak adamı haşlar:

"-*Türkiye Cumhuriyetinde öksüz yoktur*"[189].

Samsun'da vali kumpanyadan La Dam O'kameliya oyununu oynamalarını ister. Romanın anlatıcı kahramanı Süleyman Bey, Vali'ye teknik

---

[187]a.g.e., s.63

[188]a.g.e., s.220

[189]*Son Sığınak*, s.172

imkansızlıktan söz edince o da Halkevi Başkanının söylediğine benzer olarak,

"*-Teknik imkansızlık yoktur, Cumhuriyet Türkiye'sinde*"[190] der.

Kendisini Cumhuriyet romantizmine kaptırmış idarecilerin gözü bundan dolayı eksiklik ve aksaklıkları da göremez. Öyle ya teknik imkansızlığın sözkonusu bile olmadığı Cumhuriyet Türkiye'sinde aksaklıktan eksiklikten söz edilebilir mi?"

Tiyatro kumpanyalarını vilayetine pek yaklaştırmayan başka bir vali ise:

"*-Türkiye Cumhuriyeti'nde maskaralığa yer kalmamıştır.*" demektedir.[191]

Uzun bir süre Van'da kalan kumpanya mensupları, Vali ile iyi ilişkiler kurmuşlardır. Vali'nin tayini çıktığı zaman onu uğurlamaya gitmekten son anda vazgeçen kumpanyanın endişesi, yeni vali nezdinde, eski valinin adamları olarak bilinmek tehlikesidir[192].

Son sığınak olarak bir tiyatro kumpanyasına sığınmış tiyatrocular Suriye sınırında bir kasabadadırlar. Burada kaçakçılığa karşı bir yığın gümrük memuru, komisyonlar vesaireler olmasına rağmen kaçakçılık gündelik ve meşru bir iş gibi yapılıyor. "*Ahali, günde dört beş defa hududta mekik dokuyor, dünyanın eşyasını alıyor... Satmak güçlüğü de yok.*" *Fakat garip olan şey, "her şey mevzuata uyuyor".*[193]

Cumhuriyet dönemindeki emekli memurların sefaletini *Yaprak Dökümü* romanında ele alan Reşat Nuri, asırlardır süregelen sosyal bir yarayı deşmiştir. Yıllarca devlet dairelerinin çeşitli kademelerinde hizmet ettikten sonra emekliye ayrılan memurları bekleyen yığınla sıkıntı vardır. Her şeyden evvel alacakları emekli aylıkları geçimlerini sağlamaya

---

[190]a.g.e., s.103
[191]a.g.e., s.181
[192]a.g.e., s.219
[193]a.g.e., s.212-213

yetmez. Bu insanlar, emeklilik günlerinde sıkıntıların bitmediği, isteklerin ardı arkası kesilmeyen, bunlar karşılanamayınca da huzurun uçup gittiği evlerinden kendilerini dışarıya atınca sığınacakları tek yer kahvehanelerdir. Ali Rıza Bey, emekli olmadan önce "*kahvehânelerin, gazinoların baş düşmanı"dır. "Nedir bu miskinhâneler efendim! Elimde kuvvet olsa bunların hepsini kapatırım*" diyen yaşlı adam, emekli olunca, fazla değil bir ay sonra buraların müdavimi olmak zorunda kalmıştır. Çünkü o, kahvehanelerin "*işi, ekmeği ve evinde rahatı olmayan zavallı tekaütler için ne bulunmaz teselli köşeleri olduğunu*"[194] anlamıştır.

Kendilerine lâyık görülen akıbetten dolayı hayıflanan bazı emekliler; "*mademki sonu böyle olacaktı, vaktimizi daha hoş da mı geçiremezdik? Geceli gündüzlü çalışıp çabaladık, bizi limon gibi sıkıp suyumuzu aldıktan sonra posamızı attılar*" derken bazıları da ellerinde fırsat varken niye çalmadıklarına hayıflanıyorlar.[195]

Aralarında emekli vali, mal müdürü, belediye reisi, subay, öğretmen ve daha bir çok meslek erbabı bulunan emekliler, karşılaştıkları olaylar, can sıkıntısı, eskiden olduğu gibi itibar görmemek gibi sebeplerden dolayı adeta çocuklaşmışlardır. Onların bu hale gelmesinde birinci faktör elbette "*şerait-i iktisadiye*"[196] dir. İkinci sebep ise bir süre sonra onlara katılacak olan, bürokrasinin daha üst kademelerinde bulunan yöneticilerin kayıtsızlığıdır.

---

[194] *Yaprak Dökümü*, s.42

[195] a.g.e., s.43-44

[196] a.g.e., s.44

IV. AHLÂKÎ MESELELER

Yolsuzluk-Rüşvetçilik

Reşat Nuri, Osmanlı Devleti'nin çöküşünde önemli bir faktör olan yolsuzlukları, rüşvetçiliği birçok romanında tenkit etmiştir. Daha Tanzimat Fermanında "harabiyyet-i mülkün sebeb-i âzamı" olduğu belirtilen "rüşvet madde-i kerihesi"nin fermanda emredildiği gibi "adem-i vuku'u"[197] sağlanamadığı gibi yıkılışa doğru gittikçe artmıştır. Hal böyle olunca Reşat Nuri gibi sosyal tenkitçi bir yazarın bu meseleye eğilmemesi düşünülemezdi.

Gizli El romanının adından başlamak üzere, eser yolsuzlukları hicvetmektedir. Nitekim yazarın, bu romanın baştarafına koyduğu "ilk romanımın romanı" başlıklı bir açıklama meseleye zaten yeteri kadar açıklık kazandırmaktadır: "O tarihte vurgunculuk ve nüfuz ticareti günün meselesiydi. Köprüyü geçmeye para bulamayan birtakım kimselerin, günün birinde vagon sattığı ve birdenbire harp zengini olduğu görülüyordu. Zihnimde öyle bir mevzu vardı ki, bir türlü tiyatro şekline sokamıyordum ve soksam da oynayacağı şüpheliydi.

---

[197]Mehmet Kaplan, Birol Emil, Inci Enginün, "Tanzimat Fermam" Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I, s.3

Sedat'ın (Simavi) ısrarına karşı "bir deneyeyim bakalım" dedim ve çalışmaya başladım. Hesabımca, bu bir hiciv romanı olacaktı. Fakat, vukuat, onu büsbütün başka bir şekle soktu."[198]

Sansürcüler tarafından yapılan müdahalelere rağmen *Gizli El*'de yine de bu mesele geniş yer tutmaktadır.

Romanın başında, Şeref Bey, bir umum müdür ile bir afyon meselesini görüşmeğe gitmiştir. Kendisi kirli işlerin girdabına düşmüş bir insan olduğu halde umum müdürün bir açığını yakalamış ve ona şantaj yapmaktadır. Umum Müdürün suçluluk psikolojisiyle karşısında küçülmesi hatta yalvarması ona garip bir zevk vermektedir. Ne var ki işini takip etmeğe, umum müdüre bir derdini anlatmaya gelmiş sıradan bir insan ona yaklaşmaya bile cesaret edememektedir. Suçunu bilenler karşısında zelil hâle düşen umum müdürün koridora çıkışını ve yaşanan çelişkiyi Şeref şöyle anlatıyor: "*Müdürün bu vakitsiz çıkması koridorda gizli, sessiz bir telaş uyandırdı. Uzun boylu, kara sakallı, zayıf bir adamın gölge gibi bir zaman peşimizden koştuğunu göz ucuyla gördüm. Yaklaşmak, mutlaka bir şey söylemek istiyordu. Merdivenin altında bize yetişti. Fakat cesaret edemedi, birdenbire durdu.*

Otomobile bindiğimiz vakit başımı çevirdim. O, siyah redingotu, şaşkın çehresiyle kapıda duruyordu. Bir şeyini çalıp götürüyormuşuz gibi arkamızdan bakakaldı.

Evet, hayat zannettiğimizden çok başka şey... Demin düşük, eski redingotuyla kapıda bıraktığımız adamcağızın telaşını ben de şimdi yanımdaki büyük adama ilham ediyordum."[199]

Şeref Bey, askerliğe alınmak üzere Bursa askerlik şubesine, gittiği zaman bile dürüst bir memurdur. Ne olmuşsa bu safhadan sonra olmuştur. Onu kirli işlere bulaştıran, ihtikâr ve iltimaslara sevkeden güya adına "iç

---

[198]*Gizli El*, s.5
[199]a.g.e., s.10

teşkilat" denen ve devletin içerisine kurdun gövdeye girmesi gibi giren, sureten vatana hizmet ediyorlarmış gibi görünen ama gerçekte ülkeyi maddi ve manevi olarak sömüren sivil ve asker bürokratlar ve onların maşalarıdır. Bu dönüm noktasını kendisi şöyle anlatır: "*o gün, Ahz-ı Asker Şubesi'ne gittiğim ve tanıdıklardan bir yazıcı neferinin iltimasını kabul etmeyerek köylülerin arasında sıraya girdiğim zaman, bambaşka bir insandım.*"[200]

Reşat Nuri, Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve İstiklâl Savaşı'nı idrak eden bir yazar olduğu halde doğrudan doğruya cepheyi eserlerine yansıtmayı tercih etmemiştir. Onun romanlarında savaşın perde arkası, yani cephe gerisi ve burada savaşın etkileri daha büyük bir yer tutar. Savaş halindeki ülkenin cephe gerisindeki en önemli problem savaşın getirdiği maddi sefalet ve bundan yararlanan savaş zenginleridir. *Gizli El* romanının ana teması bu meseledir, denilebilir.

Şeref, Miralay Murat Bey'in adamları arasına girince vazife icabı İstanbul'a gider. Murat Bey, ona ünlü Tokatlayan otelinde yer ayırtmıştır. Burada aynı tezgahın mensuplarından İdris'le karşılaşır. İdris, Mercan Lisesinden arkadaşıdır. Lise yıllarında başarısızlığı ve beceriksizliği ile tanınan İdris, yaptığı kirli işler sayesinde zengin olmuştur. Geçmişte fakir bir Boşnak çocuğu olarak bilinen İdris'e sorulursa o, servetini atadan dededen kalanları satarak elde etmiştir. İdris şimdi, Olga isimli bir kadınla beraberdir. Murat Bey de İdris'in servetinin nereden geldiğinin farkındadır. Nitekim bir gün, "*Babamın Bosna'da büyük, çok büyük arazisi vardı. Gidip gelirken saye-i alînizde onları sattım*" demesi üzerine Murat Bey, yüzüne karşı "*sen onları değil, bizi sattın*" demiştir. Ancak Murat Bey, İdris'i Şeref'e örnek göstermekten de geri kalmaz. İşin en garip tarafı, Murat Bey'in, İdris ve benzerlerinin bu durumuna, vatan için göz yumulması gerektiğini söylemesidir:

Şeref'e hitaben: "*Göre göre göz yumacaksın bazı işine yarayan adamların böyle hallerine, İşine yarayan diyorsam tabii birer hiç olan*

---

[200]a.g.e., s.94

biçare şahıslarımızın değil, her şey olan memleketin, vatanın işine... Bunları sana söyleyişim, İdris'e tam numarasını vererek onun söyleyeceği çok faydalı olduğu muhakkak bazı şeyleri ona göre dinlemen içindir arslanım".[201] Bu anlayış, yolsuzluk ve vurgunculuğa bile vatan hizmeti maskesi geçiren anlayıştır. Meşru olmayan yollarla meşru hedeflere ulaşılamayacağı biline biline...

Bir yandan savaşın tabii neticesi olan pahalılık ve sefâletten ülke kırılırken öte yandan mutlu bir azınlık herşeye rağmen refah içinde lüks bir hayat yaşamaktadır. Tokatlayan otelinde kalan Murat Bey, Şeref'e pahalılıktan yakınarak "*Yaşanılacak halden çıkardılar zavallı memleketi*" diyor. Öte yandan "*lüzumundan çok fazla pahalı diye işaret ettiği yemeklerden*"[202] ısmarlıyor.

İstanbul'da iş muhiti denilen muhitlerde kadınlı erkekli toplantılar düzenleniyor ve bütün işler buralarda alınıp veriliyor. Sözkonusu toplantıların şaşmaz müdavimi Şeref, bu alemleri şöyle anlatır:

"*Dükkânda, atelyede, yahut etrafı kitap raflarıyla çevrili masada yapılan işler daima küçük işlerdir; küçük karınca, küçük balarısı ve ipekböceği işleridir. Büyükler ziyafetlerde, baloda, at koşularında kombine edilir. En büyükleri, kıtaları birbiriyle çarpıştıran, koca ülkeleri birkaç saat içinde haritalardan silip çıkaran, bir küçük telsiz işaretiyle astronomik servetleri yapan, yahut yıkan devlet işleri, tröst, borsa vesaire işleri, sırtlarda frak, bazen maskeli balo travestileri, ellerde şampanya kadehleriyle salonlarda, koridorlarda ayak üstünde bağlanıp çözülürler. "Kongre eğleniyor" sözü yeni zamanları anlamayan saf eski zaman ulemâsının bir sözümona alayıdır.*"[203]

Sahte iltifatlarla, tebessümlerle birbirlerine hatır soran, biribirini selamlayan insanlarla kaynayan, sözümona, kibar muhitleri, yeni iş!

---

[201] a.g.e., s.109
[202] a.g.e., s.107
[203] a.g.e., s.114-115

aleminin ayrılmaz tamamlayıcılarıdırlar. Fakat Şeref bunu bir türlü Seniha'ya anlatamamaktan yakınır:

"Bir türlü anlatamıyorum ki, bunlar benim yeni işimin tamamlayıcılarıdır. O, eğlenmekten içmekten, oyun oynamaktan başka bir şey düşünmez gibi görünen insanların bir kısmı işadamlarıdır; bir kısmı devlet adamları, fırka adamları, mebuslar vesaire şahsiyetlerdir ki, onlarsız iş yapmak ve hatta soluk almak mümkün değildir Bazılarıyla sadece bir kalabalık içinde beraber görünmeniz, ellerinizle birbirinizin omuzlarına vurmanız bile size ummayacağınız servetlerin, ikbâllerin kapılarını açabilir. Elbette beraber güleceksiniz; beraber içiyor görünecek ve biraz da içeceksiniz; kumar masasında oturmasanız bile oyun bilmiyor görünmeyeceksiniz; hiç olmazsa ortak olarak bir parça kenarda oynayacaksınız."[204]

Reşad Nuri, asrın başında bu satırları yazarken muhtemelen bir çok insan bunları fantezi buluyordu ama günümüzde, bu durumu herkesin anlaması çok sıradan bir şeydir.

Stokçular, vurguncular yüzünden şeker ortadan kaldırılınca Bursa Emir Sultan'da kurtlu şeker yemek zorunda kalan birçok çocuk dizanteriden ölmüştür. Cenaze merasimine katılan Şeref, üstadı Miralay Murat Bey'in mantığı ile olup bitenlerden şahısları sorumlu tutmanın doğru olmayacağını, tek mesul varsa onun da savaş olduğunu etrafına anlatırken bir ihtiyar itiraz eder ve *"Beyefendi oğlum, mesulleri tutmak zannettiğiniz kadar müşkül değil, elimi uzatsam onların bir ikisini kulağından yakalarım."*[205] der. Şeref, vicdanen müsterih değildir. Amme vicdanında mahkum olmuş olmanın verdiği bir sıkıntıyı iliklerine kadar hissetmektedir; ancak kendisi ve kendisi gibi olanları bile sözkonusu kokuşmuşluk içinde çok aşağı basamaklarda görür. *"Elimi uzatsam mesullerden birkaçını kulağından yakalarım!"* diyen ihtiyara hak verir ve şöyle düşünür: *"o, millet kadar fakir ve millet kadar heybetli sesli ihtiyar!... Gerçekten de yakalayabilir ve hatta darağacına çekebilirdi. Fakat kimi?*

---

[204] a.g.e., s.115
[205] a.g.e., s.123

Beni, benim gibileri, yahut benden daha yüksekte olanları... Elin ereceği, gözün göreceği yerde olanlar..."[206]

Savaş bütün şiddetiyle devam ederken, Anadolulu Mehmetler serhad boylarında kan dökerken kirli ticaretle meşgul olan insanlar, hiçbir şey yokmuş gibi eğlenmeye devam ederler. Şeref bu vurdumduymazlığı yaşayan ve itiraf edenlerden sadece biridir: "*İngiliz tayyarelerinin Beyazıt'ta Harbiye Nezareti'nin kapısını bombaladıkları gece, biz otomobillerle Istıranca ormanlarında bir gece eğlencesine gidiyorduk. Şehrin içinde ve dışında iki adımda bir miğferli devriye kollarına rastlanan, bir kirpi gibi dehşetten tortop olmuş harp İstanbul'unda Istıranca ormanlarında kadınlı, erkekli bir gece gezintisi.... Ne teyyare bombaları, ne karanlığı korkunç bir donanma gecesine çeviren müdafaa topları bizi yolumuzdan alıkoyamamıştı.*"[207]

Yine bir akşam eğlencesinde toplulukça iyi tanınan sefih ve serseri bir müteahhidin aşırı keyifli olması " *o günlerde vurduğu büyük voli*"[208] ile açıklanır.

Bir harp zengini örneği de Ateş Gecesi romanında vardır. Romanın kahramanı Kemal Murad, sözde Sultan Abdülhamid dönemi mağdurlarından ve hürriyet kahramanı! olmanın mükafatını II. Meşrutiyet döneminde hak etmediği kadarıyla almıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla "-*Yine büyükler tarafından sevilen ve tutulan eski küçük sürgün sıfatıyla- ufak tefek ticaret işlerine atıl*"ır ve "*birkaç sene içinde haline göre küçük bir harp zengini vaziyetine gel*"ir.[209]

Kemal Murat da *Gizli El*'in Şeref'i gibi başlangıçta yaptıklarından dolayı vicdan azabı duymuştur. Ama sonra o da bütün emsalleri gibi yapılanlara alışmıştır.

---

[206]a.g.e., s.125
[207]a.g.e., s.128
[208]a.g.e., s.131
[209]*Ateş Gecesi*, s.254

"Vagon alım satımı, altın alışverişi nev'inden yolsuz kazançlar karşısında ilk önce biraz irkilir gibi olmuştum. Fakat erbabının bunları birer uçlarından kanuna uydurduklarını göre göre sonradan ben de yumuşadım. Kazancın tadını aldığım zaman ise bu işlere bu kadarını da aramayacak derecede alışmış bulunuyordum."[210]

Akşam Güneşi romanında ise, gerek nüfuzu gerekse parasıyla bürokratları susturmayı başarmış ve bu sayede devleti rahatlıkla soymaya devam etmiş Kerim Bey isimli hırsız bir tüccarla karşılaşırız.

Dürüst bir insan olan İsmail Çavuş'un Dr. Kemal Bey'e karşı olan özel sevgisinin sebebi diğer memurlar gibi bu Kerim Bey denen adama boyun eğmemesidir. Doktorun kasabaya gelişinin üçüncü günü kasaba ilkokulundan şikayet gelir: Okula kontratla et veren esnaftan Kerim Bey, Okula sürekli bozuk et vermektedir. Okul müdürü artık tahammül edemez ve eline aldığı bir et parçasını sallayarak doktora dert anlatır:

"Beyefendi, evlâd-ı vatanı kendi elimizle öldüreceğiz. Kerim bey isminde, eşraftan, daha doğrusu mütegallibeden bir kontratımız var.. Bir türlü diş geçiremiyorum... Herif aynı zamanda vilayet meclisinde de üye. İcabeden bütün makamata başvurdum. Kimseden imdat yok."[211]

Bunun üzerine Dr. Kemal etleri belediye binasının önünde köpeklere yedirir. Bütün halk bu olaya şahit olur. Bir süre sonra *"hükümet memurlarına uşak gibi muamele etmeye alışmış"* Meşincioğlu Kerim Bey, doktorun odasına pervasızca girer ve küstahça hesap sormaya başlar, ancak tecrübeli doktor ince bir alayla onu odasından kovar ve çaresiz kalan Kerim Bey, onunla mahkeme huzurunda hesaplaşacağını söyleyip uzaklaşır.[212]

Burada sözü edilen "mütegallibe" tiplere başka romanlarda da rastlıyoruz. *Acımak* romanında, Mürşit Efendi R... kazasına kaymakam

---

[210] a.g.e., s.258
[211] *Akşam Güneşi*, s.9
[212] a.g.e., s.10

olarak tayin edilince bu yapıdaki bir eşraf güruhu ile karşı karşıya gelir. Kazaya gelen her kaymakamı ve yetkili memurları kurdukları menfaat şebekesi sayesinde pasivize ederek istediklerini yaptıran eşraf, Mürşid Efendi'ye de "*siz istikamet dairesinde çalıştığınız müddetçe biz, sizi başımıza taç ederiz*"[213] demişlerdir. Aslında burada sözü edilen "istikamet" istikametsizliktir.

Mürşit Efendi, *Yaprak Dökümü*'ndeki Ali Rıza Bey ve onun kahvehânede tanıştığı dürüst memurlar, zamanında çalıp çırpmadıkları için sefalet çekmektedirler. Ülkedeki cari sistem veya şartlar dürüst memura ömrünün sonuna kadar insanca yaşaması için imkan temin etmez. Böyle olunca yolsuzluk ve rüşvetle durumunu düzelten memurlar özenilen insanlar durumuna gelmişlerdir. Buna bir de memurların "asrî hayat"a ayak uydurmaya çalışan ailelerinin bitip tükenmek bilmeyen istekleri ilave edilince durum iyice çıkmaza girer.

Yaprak Dökümü romanı, temelde, kazandığından çok harcayan, asri hayat tarzına özenen ve neticede iflas eden bir ailenin romanı olmakla beraber yeni şartların zorlaması sonucu değişen bazı ahlâk normları romanda önemli yer tutar. Romanın kahramanı Ali Rıza Bey, ömrü boyunca dürüstlükten ayrılmayan ve çocuklarına da bu istikamette telkinlerde bulunmuş bir babadır. Bu taşra memuru, İstanbul'a döndükten sonra katı gerçekle yüzyüze gelmiştir.

Roman, daha önce Altın Yaprak Anonim Şirketi'nde çalışırken ayrılmış ve zenginler arasına karışmış eski bir muhasebe memurunun misafireten geldiği şirketle, eski iş arkadaşlarına kısa yoldan zengin olmanın yollarına dair çektiği nutka başlar. Sözkonusu şahıs, söze memuriyet günlerindeki geçim sıkıntısı, istediği hemen hiçbir şeyi yapamadığı ile başlar. Söz dürüstlük, namusluluk meselesine gelince eski muhasebe memuru ahkâm kesmeğe başlar:

"*Babam fazla namuslu adammış...*" *Bir babanın çocuklarına bırakacağı en kıymetli miras temiz bir isimdir*" *der gidermiş...*

---

[213] *Acımak*, s.67

Temiz bir isim, bir miktar dünyalıkla beraber olursa âla, fakat züğürt evlatlarda ancak bir, nihayet iki göbek dayanabilir. Her neyse babam iyi etmiş, kötü etmiş, o ayrı bahis... Fakat etrafımızdaki zenginlerin hepsi koltuklarında çek defterleriyle analarından çıkmadılar ya... Allah'ın kafalarına koyduğu iz'anı "ebcet" gibi ölüye, diriye yaramaz, şeylere sarfedeceklerine, yerine sarfetmişler, yüklerini tutmuşlar. Madem ki pek beyinsiz, eşek gibi bir şey olmadığını iddia ediyorsun. Elini kolunu bağlayan yok ya! Dilenci gibi boş yere sızlanacağına sen de talihini bir tecrübe et... Muvaffak olursan ne âlâ... Olamazsan: "Ne yapalım, elimizden geleni yaptık amma olmadı der, kabahati kör talihe yükler geçersin."[214]

İşinden istifa ettikten sonra, gümrük komisyonculuğu yapan eski Muhasebe memurunun "*talihini bir tecrübe et*" dediği hiç de öyle alın teriyle kazandıracak teşebbüsler değildir. Bir ay içinde zengin olma yoluna giren sözkonusu şahsın konuşmasına Ali Rıza Bey de istemeyerek kulak misafiri olmuştur. O, kendi halinde çalışan belki de hayatından memnun olan insanlarda böyle olmayacak arzuların, isyanların uyandırılmasından hoşlanmamıştır. Nitekim eski muhasebe memurunu uyarır. Ancak netice itibariyle esas uyarılan Ali Rıza Bey olmuştur: "*Şimdi, insanlar artık sizin zamanınızın insanları değil. Gözlerin açılması emelleri, hırsları artırdı. Kimse artık kendi halinden memnun olmuyor. Bu cereyan neticesinde eski ahlâk kaidelerinin yıkılıp değişmemesine nasıl imkan görürsünüz.*"[215] şeklindeki sözleri ile eski memur, Ali Rıza Bey'in rahatını kaçırmıştır.

Dürüstlüğün en sevimsiz görüldüğü yer şüphesiz ki Ali Rıza Bey'in evidir. Hayriye Hanım, Leyla ve Necla ağız birliği etmişçesine ailenin sefaletinin Ali Rıza Bey'in bir işe yaramayan hatta zararlı olan dürüstlüğünden kaynaklandığını her vesile ile dile getirirler. En çok tekrarladıkları söz "*Bir doğruluktur tutturdun, bizi düşünmedin*"[216] yo-

---

[214] *Yaprak Dökümü*, s.6
[215] a.g.e., s.9
[216] a.g.e., s.63

lundaki sitemdir. Olaylar karşısında pasif olan, aksiyoner olmayan Ali Rıza Bey, bu sitemler karşısında tam manasıyla şaşkındır. Onun şaşırdığı şey, namussuzluğun, hırsızlığın değil, dürüstlüğün kabahat olarak ayağına dolanmasıdır. Bu durumu romancı şu cümlelerle ifade eder:

"*Ali Rıza Bey, filozof adamdı. İnsan olanın başına her şeyin gelebileceğine ihtimal verirdi. Fakat, doğruluk ve namusunun bir gün, çocukları tarafından bir büyük ayıp, affedilmez bir kabahat gibi başına kakılacağını hiç aklına getirmemişti*"[217]

Ali Rıza Bey'i en çok anlayan çocuğu Şevket de, bütün olup bitenlerden sonra bir hayat mağlubu olarak sevimsiz gerçeği itiraf eder. Karısı Ferhunde'nin evden ayrıldığını haber veren babasına, "*Hasılı, insan olmağa çalışmak sana da bana da zarardan başka bir şey getirmedi. Bakalım, biraz da hayvanlığı tecrübe edelim.*"[218] der.

Ahlâki çöküş yaşayan toplumlarda, "doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar", "iyilik eden kötülük bulur", "gemisini kurtaran kaptandır" benzeri olumsuz prensipler geçer akçe olur. Cumhuriyet döneminde, bütün değerlerin alt üst olması bunların yerine konmak istenenlerin de zemin tutmaması sonucu tam bir ahlâki "corruption" yaşayan cemiyetimiz, fertten başlamak üzere aileye, oradan da daha geniş toplum birimlerine sirayet eden bir yaprak dökümü yaşayagelmektedir. Reşat Nuri, bu romanda bu sosyal yaraya bir edebi eserin çerçevesi içersinde olayları, tezini ispatlayacak şekilde zorlayarak, parmak basmıştır.

Dürüst olduğu için aile fertleri tarafından suçlanan tek kişi Ali Rıza Bey değildir. *Miskinler Tekkesi*'nin dilenci kahramanın Süleymaniye'deki komşularından birinin hanımı da, kocasının dürüstlüğünden şikayetçidir. "*Herkes işini uydurup etek etek para toplarken kocası, doğruluk diye bir şey tutturmuştur.*"[219] Yazar, memurun amiri, hastanın rapor almak için

---

[217]a.g.e., s.63
[218]a.g.e., s.111
[219]*Miskinler Tekkesi*, s.184

doktoru, yetkilinin vatandaşı kandırırken ortaya çıkan problemler karşısında "*pek fazla ince eleme*" zihniyetinin topluma hakim olmasını ciddi şekilde tenkit eder.[220]

Ateş Gecesi'nde, Milas'ın babacan kaymakamının adı bir rüşvet olayına karışmıştır. II. Meşrutiyetten sonra ortaya çıkan bu durum kaymakama pahalıya mal olmuştur. Yahudi bir tefeci ile beraber boyunlarına çürük domateslerden oluşan çelenkler geçirilen kaymakam bir çöp arabasına konarak ilçeden çıkarılmıştır.

Romanın kahramanı Kemal Murat, kaymakamın iyi bir insan olduğunu teslim etmekle beraber, onun rüşvet almış olabileceğini uzak bir ihtimal olarak görmez.[221]

Burada dikkati çeken bir husus vardır: Reşat Nuri bütün suçlu kahramanlarına mazeretler bulduğu gibi şu veya bu şekilde rüşvet ve yolsuzluk olaylarına adı karışan memurlara da "Şerait-i iktisadiyye", çevre şartları, ailelerinin karşı konmaz dayatmaları gibi mazeretler bulur.

Ticaret ve devlet müesseselerindeki yolsuzluk, rüşvet ve bozulmalar Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. *Kavak Yelleri* romanında bir ticari yolsuzluğa değinilirken aynı zamanda buna karşı tedbir almayan Cumhuriyet hükümeti de tenkit edilir:

Doktor Sabri ile Emin Hulusi, lüks mağazaların vitrinlerinde gördükleri, elektrik lambalarının altında pırıl pırıl parlayan Avrupa malı damgası vurulmuş elbiselerin, kumaşların büyük bir kısmının yerli firmalara ait, yerli üretim olduğunu tespit ederler. Sözkonusu firmalar, bu yolla, büyük kiralarını, vergilerini, ışıklı reklam masraflarını "*budalalara, mirasyedilere*" ödetirler.[222]

---

[220]a.g.e., s.140

[221]*Ateş Gecesi*, s.20

[222]*Kavak Yelleri*, s.176

Romancı "*bizde hükümet kontrolü olmadığı için*" ifadesi ile tenkit oklarını, ticari hile yapanlar, marka, dolayısıyla gösteriş meraklıları ile beraber hükümete de yöneltmiş olmaktadır.

Dedikoduculuk

Reşat Nuri, ezeli bir hastalık olan dedikoduculuğun gülünçlüğünü ve sevimsizliğini birçok romanında ortaya koymuştur.

Çalıkuşu'nda, Feride'nin öğretmenlik yaptığı Anadolu'nun şehir ve kasabalarında, en büyük problemlerinden biri kendisi etrafında üretilen dedikodulardır. Bu dedikodular, iffetli bir kadının bile toplum tarafından nasıl haksız yere damgalanabileceğinin örnekleridir. Namus konusunda hassasmış gibi görünen insanların genç bir öğretmeni adeta göz hapsine almaları ve en masumca hallerinden manalar çıkarıp bunları dedikodu malzemesi yapmaları toplumsal bir çelişki olarak roman bütünlüğü içerisinde tenkit edilir.

Dudaktan Kalbe romanında Lamia ile ilgili dedikodular da mesnetsizdir. Kütahya'da Dr. Vedat'la karşılıklı otururken mangaldan çıkan gazla zehirlenmeleri sonucu olay şehire, ikisinin kucak kucağa ölmek isteyen günahkâr aşıklar olduğu şeklinde yansıtılmış ve uzun zaman bunun dedikodusu yapılmıştır. Aynı romanda, yanıbaşlarına taşınan komşunun en ufak eşyası ile ilgilenip buradan dedikodu malzemesi çıkaran kadınların davranışı ahlâkî bir problem olduğu kadar aynı zamanda bir zaaf olarak sunulur.[223]

Acımak romanında[224] memurların, Yaprak Dökümü'nde emekli memurların birbirlerini çekiştirmeleri, sabahtan akşama kadar vakitlerini onun bunun dedikodusunu yaparak geçirmeleri hem işsiz insanların psikolojisini hem de bunun sebep olduğu ahlâkî çürümeyi gösterir.[225]

---

[223] *Dudaktan Kalbe*, s.134-135
[224] *Acımak*, s.50-66
[225] *Yaprak Dökümü*, s.43-47

İkiyüzlülük-Dalkavukluk

İkiyüzlülük Reşat Nuri'nin romanlarında iki kategoride ele alınmış görünmektedir. Birincisi, kişilerin kendi aralarındaki münasebetlerde sergiledikleri ikiyüzlülük ve dalkavukluklar; ikincisi kişilerin hakim siyasi eğilimlere karşı sergiledikleri ikiyüzlülük ve dalkavukluklar...

Gizli El'de, Narlı Çiftliği'nin sahibi Aziz Paşa ile Gemlikliler arasındaki ilişki samimiyetten uzaktır. Gıyabında Paşa'yı çekiştirmeyi kendisine "*iş güç edinmiş olanların birçoğu*" onunla yüzyüze, karşı karşıya geldiklerinde kendisine büyük bir sevgi ve saygı besliyorlarmışçasına bir tutum takınıyorlar.[226]

Çalıkuşu'nda, B ilindeki Maarif Müdürlüğünde, Müdürün başkatibi azarlamasını duyan büro memurlarının sevinçten ağızları kulaklarına varır. Başkatibin gıyabında hadiseyi "*dinsizin hakkından imansız gelir*" şeklinde yorumlayan memurlar, yüzüne karşı ise "*zatı aliniz olmasanız üç günde bu dairenin altı üstüne gelir.*"[227] derler.

Dudaktan Kalbe'nin kahramanı Kenan'ın asla adam olamayacağına inanan ve onu her fırsatta tahkir eden dayısı Saib Paşa, yeğeni Avrupa'ya gidip şöhretli bir bestekâr olduktan sonra onun bir hırsızın oğlu olduğunu, kurdun çocuğunun da kurt olduğu yolundaki yersiz mantığını tamamen unutmuştur. Dahası artık Hüseyin Kenan dayısının "*nur-ı didesi, medâr-ı iftiharı*"[228] gözbebeği[229] dir. Onsuz eğlence paşa dayının içine sinmez![230] Eskiden çalgıcılıkla suçladığı Kenan, ona göre artık bir "operatör"dür.[231] Belediye başkanlığına seçilen Paşa, gazetelerdeki resminin altına "Belediye Başkanı" ibaresini yazmayı

---

[226]*Gizli El*, s.55
[227]*Çalıkuşu*, s.223
[228]*Dudaktan Kalbe*, s.41
[229]a.g.e., s.47
[230]a.g.e., s.107
[231]a.g.e., s.225

yeterli görmez: Onun ünvanı antık "*şehrimizin Belediye Reis-i Muhteremi ve Bestekâr Hüseyin Kenan Bey'in dayısı Saib Paşa Hazretleri*"[232] dir.

Gençliğinde sosyete meclislerinde bolca vakit geçirmiş ve bu meclislerin müdavimlerini yakından tanımış bir insan olan *Akşam Güneşi*'nin kahramanı Nazmi Bey, kocasının çiftçi olmasını istemeyen evlatlığı Ayşe'ye nasihat ederken yaldızlı çehrelerden söz eder:

"*Hüseyin'in kaba saba bir adam olmasından korkma... O, belki salon adamları gibi nazik ve ince değildir. Fakat namuslu bir çocuktur... Sen o zârif adam, nazik adam, kibar adam dediğimiz maskaralara bakma kuzum. Onların bir parça yaldızlarını kazısan altından ne çıkacağını anlayamazsın...*"[233]

Bir Kadın Düşmanı'nın kimseyi beğenmeyen Sâra'sı da Anadolu insanını, sözde kibar çevrelerin insanından daha samimi bulur:

Sâra, kasabada kendisini hayranlıkla seyreden erkekleri tarif ederken onları salon centilmenleri ile mukayese ediyor: "*Sık sık kasabaya inişim adeta bir vak'a bir bayram oluyor... Dışarlık erkekleri bizim talimli maymunlara benzeyen salon centilmenlerimizden değil... Onlar hayretlerini, takdirlerini hiç süslemeden, gizlemeden söyleyiveriyorlar. Şekil gerçi kaba ve gülünç ama... Ne yapalım, samimiyetlerine bağışlamalı...*"[234]

Gerçekten Reşat Nuri'nin bütün romanlarında taşralıların samimi kabalığı, sosyetenin yapmacık nezâketinden üstün tutulmuştur. Kasabada, dayısının konağında yenen bir yemek esnasında Ziya, kaba konuşmalarından sonra Sâra'ya sorar:

-Bana kızdınız mı?

O sakin bir tebessümle şu cevabı verir:

---

[232] a.g.e., s.10
[233] *Akşam Güneşi*, s.150
[234] *Bir Kadın Düşmanı*, s.217

-Hayır... düşündüğünüzü söylediniz... Bu beni salon centilmenlerinin riyakâr komplimanlarından ziyade memnun etti."[235]

Ateş Gecesi'nde Sklavaki'lerin misafiri askeri doktor Kemal Bey'e, Milas kaymakamının fazla mültefit davranması, Kemal Murat Bey'in hoşuna gitmez. Çünkü onun da Afife'yi sevebileceği, dolayısıyla kendisine rakip olabileceği endişesini taşımaktadır. Kaymakamın tavrını samimi bulmayan Kemal Murat, onu kapalı bir tarzda dalkavuklukla suçlamıştır. Kaymakam dalkavukluk yapmadığını söyledikten sonra "*Böyle bir ithamı reddedecek babayiğit devede kulaktır. Allah kabul etsin sırası geldikçe hepimiz asır icabına uymakta kusur etmiyoruz.*" demekten de kendini alamaz. Kaymakamın bu itirafı dalkavukluğun dönemin yaygın hastalıklarından biri olduğunu göstermektedir.

Değirmen romanında, bozulmuş Osmanlı devlet yapısının doğurduğu bir dalkavukluk örneği vardır ki bugün de toplumumuzun önemli sıkıntılarından biridir. Hak ve hukukun, kanun hakimiyetinin hakim olmadığı toplumlarda işin başında bulunan kimselerin inisiyatifi ön plana çıkar. Hal böyle olunca insanlar, ancak devlet adamlarıyla şahsi yakınlıklar kurarak işlerini gördürebiliyorlar. Sarıpınar'da başta Belediye Başkanı Reşit Bey olmak üzere eşrâf, devlet adamlarına yakın olmak için akla gelmedik yollar deniyorlar.[236] Ömer Bey'in konağı ve çiftliği ilçeye gelen hatırlı gönüllü insanların uğramadan, izzet ikram görmeden geçemedikleri yerlerdir. Belediye Reisi Reşit Bey, daha önce gururla Mutasarrıf Hamit Bey'i misafir ederken ilçeye Vali'nin geleceği haberi üzerine evini daha yüksek bir memur olan Vali Bey'e hazırlamak için kibarca Mutasarrıfa yol verir.[237] Ne var ki Vali Bey daha ilçenin dışındaki karşılama esnasında tercihini Ömer Bey'den yana koymuştur.[238]

Romanda ehliyetli, kabiliyetli aynı zamanda şahsiyetli devlet memuru olarak takdim edilen tek kişi Deli Kâzım'dır. Onu, Vali'yi karşıla-

---

[235] a.g.e., s.55
[236] *Değirmen*, s.125
[237] a.g.e., s.122
[238] a.g.e., s.123

maya bile zorlayarak götürmüşler. "*Yapamam kanımda yok dalkavukluk*"[239] demiş ama yine de götürmüşler. Aslında Mühendis Kâzım deli falan değil, delilik standartların dışında olmaktır. Mühendis, içinde bulunduğu toplumun değer yargıları, hayat felsefesi, yaşama biçimiyle çatışma halinde olduğu ve impulsif bir mizaca sahip bulunduğu için "deli" lakabıyla anılmıştır. *Yeşil Gece*'deki Mühendis Deli Necip'in de durumu aynıdır.

Eski Hastalık'ta değişen siyasi şartlara göre menfaati yönünde değişen tip Züleyha'nın dayısı Şevket Bey'dir. O, mütareke ve İstiklal Savaşı dönemlerinde büyük bir hariciye memurudur. Züleyha'nın babası Ali Osman Bey'in Kuva-yı Milliye safında olması Şevket Bey'e göre delilikten başka bir şey değildir. Şevket Bey aslında eniştesini sevmektedir ama "*bu sevgi, elinde sopa ve saban demirinden başka silahı olmayan dört buçuk köylü ile, dünyanın en medeni ordularını memleketten kovmak gibi boş bir hayale inanmış bir insana deli denmesine mani değil*" dir.[240] Kurtuluş mücadelesini bir macera olarak gören Şevket Bey'e göre milleti ancak siyaset kurtarabilir ama buna da Kuva-yı Milliyecilerin "Çılgınlığı" engel olmaktadır.

Züleyha, kolejli bir öğrenci iken dayısı ile babası arasında mukayese yapınca dayısını daha akıllı bulmaktadır. Çünkü o işgalciler tarafından el üstünde tutulmakta ve çoluk çocuğunu çok iyi şekilde yaşatmaktadır. Babasını ise Fransızlar öldürmeye teşebbüs etmişlerdir. Tabii ki bu kanaat dayı Şevket Bey'in sürekli telkinleri sonucu oluşmuştur.[241]

Ne var ki zaferden sonraki Şevket Bey için, "*Divanyolu'nda Şark Mahfeli'ne yerleşmiş olan Kuva-yı Milliye paşasını ziyarete gitmiş ve gayet iyi karşılanmıştı. İhtiyar diplomat, o akşam eski dostu General Pele'nin imzalı resmini çerçeveden çıkardı, yerine çok zeki bulduğu bu kumandanın bir fotoğrafını taktı.*"[242] diyen romancı, burada da her devrin

---

[239]a.g.e., s.128
[240]*Eski Hastalık*, s.26
[241]a.g.e., s.27
[242]a.g.e., s.30

hakim temayüllerine göre şahsiyetinden sıyrılarak tanınmayacak kadar değişen menfi bir tip çizmiştir.

Reşat Nuri ikiyüzlülük ve dalkavukluğun siyasi boyutuna da değinerek kanaatimizce bu ahlâkî zaafın kaynağını ima etmektedir. Müstebit yönetimlerle yönetilen toplumlarda daha çok görülen bu durum, aslında biraz da ferdin kendisini olduğu gibi ifade edebilmesine imkan tanınmamasından kaynaklanmaktadır...

Yeşil Gece'de dönemlerin hakim eğilimlerine göre kendisini bir bukalemun ustalığı ile uyduran kişilerin en tipik örneği Hafız Eyüp'tür. İstibdat döneminde, yönetimin en itibarlı adamı olan bu ufak tefek, sıska adam, II. Meşrutiyet döneminde de Mutasarrıf, Maarif Müdürü hatta Partinin Katib-i Mes'ulü Cabir Bey üzerinde kuvvetli bir nüfuz kurmuştur. Şahin Efendi'ye göre bütün irticai faaliyetlerin arkasında Hafız Eyüp'ün gölgesi vardır. Yunan işgali başlayınca bu sefer softalardan oluşan bir heyetle Yunan komutanına bir demet çiçekle başvurmuş, eski yönetimi kötülemiş hürmet ve bağlılığını bildirmiştir.[243] Bu saatten sonra işgalci Yunan komutanın yanıbaşında, arabasında hep Hafız Eyüp vardır.[244]

Hafız Eyüp, Cumhuriyet kurulduktan sonra da gölge adam olarak idare üzerindeki nüfuzunu muhafaza etmiştir. Hatta Ali Şahin sürgünden dönüp Maarif Müdürüne eski görevine iade edilmesi için başvurunca, Sarıova'ya ilk geldiği günkü gibi yine karşısına Hafız Eyüp çıkmıştır. Fakat bir farkla. Bu sefer başında melon şapka vardır. Maarif Müdürüne Ali Şahin'in bir Yunan işbirlikçisi olduğunu söyleyip onu kapı dışarı ettiren yine Hafız Eyüp'ten başkası değildir.[245]

Nahit Sırrı, *Yeşil Gece* ile ilgili yazısında Hafız Eyüp'ü fiktif bir karakter gibi değil de gerçek bir şahsiyetmiş gibi karşısına alarak ona kinini, hıncını döker. Nahit Sırrı'ya göre Reşat Nuri Hafız Eyüp ile ilgili

---

[243] *Yeşil Gece*, s.207
[244] a.g.e., s.202
[245] a.g.e., s.221-223

her şeyi söylememiştir. "Reşat Nuri Bey söylemiyorsa da bıyıklarını tıraş etmiş olduğu da muhakkak. Bu münafık ve dessas herif kininin ve ihtiyatının emriyle öyle hareket ediyor ki, Şahin, Yunanlıların alet-i şecaatleri olmuş oluyor ve kasabadan ayrılmağa mecbur, hakkını aramak ve almak için, bütün bir milletin ve çetin bir cidal esnasında gözlerini ayırmadığı o yere, Türklüğün Mekkesi'ne doğru yollanıyor."[246]

Gökyüzü[247] ve *Ateş Gecesi*[248] romanlarında istibdat döneminde şu veya bu adi suçtan dolayı sürgüne gönderilenlerin II. Meşrutiyetin ilanından sonar birer hürriyet kahramanı kesilmeleri mizahî bir üslupla anlatır.

*Ateş Gecesi*nde Milas kaymakamı, Kemal Murat'a, İzmir valisiyle, onunla ilgili yaptığı bir görüşmeden bahseder. Kaymakam, ondan namazlı niyazlı biri olarak söz etmiştir. Genç adam, "*-Ben namaz kılmam ki efendim*" deyince kaymakam "*-Malum... Ben de öyle, Allah affetsin... Dua-yı padişahın ancak bayram ve donanma günlerinde, başkaları bize bakarken, dilimizi tezyin ettiği de muhakkak... Fakat seni valinin gözüne sokmak için öyle konuşmak lazım geldi.*"[249] demiştir. Daha da ilginç olan şu ki, kaymakamın böyle bir görüşme yaptığı da doğru değildir.

Osmanlı Döneminde dindar olmadığı halde, insanların dindarmış gibi görünmesi neyse, Cumhuriyetin ilânından sonra dindar insanların başka türlü görüntüler sergilemek için başvurdukları yapmacıklıklar da odur. *Kavak Yelleri*'nin Müftüsü bu ikinci türün tipik bir örneğidir.[250]

Vefâsızlık

Modernizmin getirdiği bireycilik anlayışının zamanla katı bir egoizme dönüşmesi, sosyal hayat için son derece olumsuz sonuçlar

---

[246]Nahit Sırrı, "Yeşil Gece Hakkında" *Hayat*, 8 Kasım 1928, C.IV, nr.102, s.411.
[247]*Gökyüzü*, s.24
[248]*Ateş Gecesi*, s.253-254
[249]a.g.e., s.218
[250]*Kavak Yelleri*, s.52

doğurmuştur. Bireylerarası ilişkilerin salt menfaate dayanması, menfaatin ortadan kalkmasıyla ilişkilerin kesilmesi, veya olumsuz yönde tezahür etmesi, modern insanın yabancısı olmadığı davranış türleridir. Gerek dünya edebiyatı gerekse Türk edebiyatı sevgilinin, dostun, arkadaşın ve nihayet alemin vefasızlığından şikayet örnekleri ile doludur.

Sevginin romancısı Reşat Nuri'nin romanlarında bir yığın vefâsızlık örneği vardır. Bunların bir kısmı ihanet boyutuna varan vefâsızlıklardır.

Sonuçta işler tatlıya bağlansa da *Gizli El*'de, Seniha'nın Şeref'e gösterdiği sevgi ve sadakate rağmen, zenginliğin verdiği baş dönmesiyle onun her geçen gün karısına yabancılaşması;[251] Çalıkuşu'nun sevgisine Kamran'ın Sarıçiçek hikâyesiyle vurduğu darbe[252] birer vefâsızlık örneğidir.

Damga'da bir dizi vefâsızlık örneği vardır: Bunlardan birincisi: Kâmiyâp Kalfa'nın ölümüne "*emektar bir kedinin ölümü kadar ehemmiyet*" verilmemesidir. Halis Paşa ailesine yıllarca hizmet eden bu emektar insanın cenazesine bile gidilmemiştir.[253]

İkincisi: İffet'in para verip karakola götürülmekten kurtardığı kadının daha sonra kendisini soyup gitmesidir.[254]

Üçüncüsü: Halis Paşa ailesinden birçok iyilik gören, akrabalar dahil, etrafın, ailenin zor günlerinde kaçarcasına onlardan uzak durmaları.[255]

Dördüncüsü ve en mühimmi: İffet'in uğruna hayatını mahvettiği kadın olan Vedia'nın ona karşı göstermiş olduğu vefâsızlıktır.[256]

---

[251] *Gizli El*, s.126-130
[252] *Çalıkuşu*, s.106-107
[253] *Damga*, s.21
[254] a.g.e., s.124
[255] a.g.e., s.33
[256] a.g.e., s.143

Dudaktan Kalbe'nin Kınalı Yapıncağı Lamia'ya, Kenan'ın ettiği vefasızlığı romancı onu intihara sürükleyerek ödetmiştir.

Mürşit Efendi kayın validesi ve eşi Meveddet'e sonsuz bir sevgi ve ihtimam gösterdiği halde, onlar ona birkaç yönlü ihanet etmişler, hatta çocukları bile büyüklerin telkini ile kendisine düşman olmuştur.

Yaprak Dökümü'nün müşfik babası Ali Rıza Bey'e, başta ailesi olmak üzere neredeyse bütün çevresi vefasızlık etmiştir.

Kızılcık Dalları'nda konağın hanımefendisi Nadide Hanım ve konak ahalisi başta kendilerine yıllarca hizmet eden Lala Tahir Ağa, Nevnihal kalfa, sütnine Nefise Hanım ve Gülsüm'e vefasızlık etmişlerdir.

Ateş Gecesi'nde, Kemal Murad, kendisine Milas'ta sıcak bir aile ortamı aratmayan Sklavaki ailesini ve ona bütün bir sevgisini veren, hastalığı günlerinde ona hemşirelik eden kızları Afife'yi bir daha arayıp sormamıştır.

Reşat Nuri, natüralistler gibi sadece kötü örnekleri sergilemekle yetinmez. Onun iyileri her zaman kötülerden fazladır. Romanlarında vefasızlık örnekleri olduğu gibi vefâ örnekleri de vardır. *Çalıkuşu*'nda, Dr. Hayrullah Bey'in babacan tavırları, Feride'yi kutsal bir emanet gibi muhafaza etmesi, *Damga*'da, Damlacık Çiftliği'nde anlatılan masalın kahramanı İsmail'in kendisini sevdiği kadın Ayşe uğruna feda etmesi, İffet'in de aynı şekilde seviştiği kadın Vedia'yı kurtarmak için kendisine hırsız damgası vurdurması; II. Meşrutiyetten sonra sürgüne gönderilen babasını yalnız bırakmaması vefalılık ve fedakârlık örnekleridir.

Eski Hastalık'ta, Kilis'li Yusuf'un eski karısı Züleyha'nın İstanbul'da bir trafik kazası geçirmesi üzerine ona sahip çıkması, hem Züleyha'ya hem de Yusuf'un komutanı olan babası Ali Osman Bey'e gösterilmiş vefâlılık örneğidir. Halbuki Züleyha'nın İstanbul sosyetesinden olan sözde dostları, hatta Aristokrat dayısı Şefket Bey onu zor günlerinde kendi haline terketmişlerdir.

Kanaatimizce en güzel vefalılık örneği, *Miskinler Tekkesi* romanında sergilenmiştir. Avrupa'daki tahsilinden sonra Ankara'da önemli mevkilere gelen ve asilzâde bir kızla evlenen İsmail, yıllar sonra kendisini sokaktan alıp belli bir yaşa kadar büyüten, okutan, dilenci babalığını, ve Mesule Kalfa'ya eşini de yanına alarak ziyarete gelmiştir. Onlardan utanmak bir yana onlara sevgiyle sarılmıştır.

İç Güzelliğinin Dış Güzelliğe Feda Edilmesi

Bu tema ağırlıklı olarak *Harabelerin Çiçeği* ve *Bir Kadın Düşmanı* romanlarında işlenmiştir. Bedenen kusurlu olan insanların cemiyet tarafından hor görülmesi, onlardaki ruh güzelliğinin basiretsizlik sonucu görülememesi *Harabelerin Çiçeği* romanının ana fikrini oluşturur.

Süleyman'ın insanlardan kaçmasında, kendisini yalnızlığa mahkum etmesinde toplumun payı büyüktür. Yangın sonrasında yüzü harabeye dönünce anne ve babası bile ondan tiksinir, utanır hâle gelmiştir.[257] Dr. Süleyman'ın garip davranışlarını cemiyetin ona karşı merhametsizliğinde bulan Dr. Hayrullah Bey şöyle diyor:

"*Filhakika, insanlar içinde yabani bir yaratık gibi yalnız yaşayan, etrafından, hakaret ve alay gören bir insanın başka türlü olmasına imkan yoktu*"[258]

Bursa'da Dr. Süleyman'la ilgili birçok şey bilen komiser, onun çalışmaya ihtiyaç duymayacak kadar varlıklı olduğunu söyledikten sonra "*Aman, aman!... öyle para yerinde dursun.... ne öyle akçe, ne öyle suret!...*"[259] şeklinde bir yorum yapmaktan da geri durmaz. Yüzündeki yanıkların, sanki ahlâkî bir kusurmuş gibi telakki edilmesi son derece acımasızcadır.

Galatasaray Lisesi'nde arkadaşlarının Süleyman'ı horlamaları, onunla alay etmeleri sözlü olmaktan öteye geçerek tartaklamaya kadar

---

[257] *Harabelerin Çiçeği*, s.37-40
[258] a.g.e., s.20-21
[259] a.g.e., s.12

verir. Hatta ona "*paşa baban, sana kitap alacağına, niçin yüzüne bir maske almadı*" diyenler bile olur. Bu durum karşısında, ona acıyan ona yakınlık duymak isteyenler olsa da diğerlerinin baskısından dolayı uzak dururlar.

"*Mektepte bulunduğum o kış senesi içinde, bir gün bahtiyar olamadım. Bir tek arkadaş edinemedim O yaşta bir çocuk için, bu kadar mutlak bir kimsesizliğin ne olacağını kolayca tahmin edebilirsiniz...*"[260] diyen Süleyman, aslında benzerlerinin de dramını dile getirmiş olur.

Galatasaray'daki Fransız hocası Süleyman'ı Fransa'ya gitmeğe teşvik ederken "*oradaki gözler, emin olun daha başka türlü bakacak size... orada, daha ziyade maskelerin içine bakarlar*"[261] der. Gerçekten de Süleyman Paris'te halkın kendisine bakışından memnundur. "*Memlekette olduğu gibi halk bana düşman gözü ile bakmıyordu.*"[262] cümlesi, surete değil, sirete önem veren bir dinin mensuplarının yaşadığı Türk toplumu için ciddi bir tenkittir. Reşat Nuri, Türk toplumunun bu çelişkisini bu romanıyla ortaya koymuş olmalı.

Homongolos adı takılan "Bir Kadın düşmanı, Ziya'ya karşı toplumun tavrı Süleyman'a karşı takınılan tavırdan farklı değildir. Bu yönüyle bu iki karakter aynı kaderi paylaşan roman kahramanlarıdır. Ancak bir farkla ki, Ziya'nın çirkinliği doğuştan, Dr. Süleyman'ın yüzünün haraplığı sonradan olmadır.

Ziya'nın çirkinliğini kendi ailesi bile benimsememiştir. Evdeki hizmetçiler dahi onunla açıkça eğlenmekten çekinmezler. Bu insanların herbiri onun çirkinliğini başka bir sebebe dayandırmaktadır. Kimisi "*Anası gebeliğinde maymuna baktı da ondan...*" *derken, kimine göre "Lohusayı yalnız bıraktılar da iyi saatte olsunlar asıl çocuğu çaldı... Yerine ecinni yavrusunu bıraktılar..*"[263] Bir başka grup ise onu anne ve babasının günahının bir meyvesi olarak görmektedir.

---

[260] a.g.e., s.47
[261] a.g.e., s.54
[262] a.g.e., s.56
[263] *Bir Kadın Düşmanı*, s.139

Ziya, ölüm döşeğindeki arkadaşı Necdet'in nişanlısı Feride'nin onu son bir kez görmesine, feryatlarına gözyaşlarına rağmen, müsaade etmemiştir. Meselenin aslını bilmeyenler bu tavrını onun kalpsizliğine, canavarlığına yormuşlardır. Mektubundan esas sebebin, Necdet'in tanınmayacak hale gelmiş yüzünü nişanlısına göstermemektir. Ziya şehit arkadaşına "*Bir genç kızın pür hayal gözleri çirkin bir maskesinin altında saklı güzel bir ruhu görmeye muktedir midir sanıyorsun? Sen çirkinliğin ne olduğunu anlamadan yaşadın, anlamadan öldün. Homongolos bu derdin ezelî âşinâsıdır. Kimse hakikati onun kadar acı tecrübelerle görüp anlamamıştır*"[264] derken bir yandan hakikati açıklamış öte yandan kendi ızdırabını dile getirmiştir.

Ailede başlayan bu horlayıcı bakış, okulda ve cemiyet hayatında da devam etmiştir. Suret güzelliğinin gençlik yıllarına has olduğu, siret güzelliğinin bütün ömür boyunca hatta kişinin ölümünden sonra da devam ettiğini kavramayan insanların tavırları zamanla çirkin suratlı insanı ahlâken de çirkin olmaya itmiştir.

Servetin İtibar Ölçüsü Haline Gelmesi veya Hayatın Maddileşmesi

XIX. asır maddileşme asrıdır. Maddenin zaferini ilan eden bu asır, aynı zamanda ruhun ölümünü de beraberinde getirmiştir. Gerçi maddemana dualizmi, insanlığın yeryüzünde varolduğu günden beri insanoğlunun gündemini hep işgal edegelmiştir, ancak modern çağlar tercihini maddeden yana koymuştur. Bu sıkıntıyı *Gökyüzü*'nde bütün boyutları ile ortaya koyan Reşat Nuri, cemiyette maddi değerlerin itibar ölçüsü haline gelmesinden rahatsız görünmektedir. Bu rahatsızlığı en iyi şekilde *Ateş Gecesi*'nin kahramanı Kemal Murat dile getirir: maddi olarak ne istediyse hepsine sahip olmuştur, her şeyi vardır ama bir şeyden mahrumdur; o da ruhen tatmin olmuşluk duygusudur. Parası, pulu fazlasıyla mevcut olan, maişet cihetinden sıkıntısı hemen hiç olmayan kahramanın sıhhati de yerindedir. İçinde bulunduğu durumu "*yeknesak aydınlı, şiirsiz bir akşam*

[264] a.g.e., s.135

üstünde hiç bir sürprizi olmayacak bir geceyi bekleyen bir insan vaziyetindeyim"[265] cümlesi ile anlatan Kemal Murat, Yunus'un "*Bunca varlık var iken, gitmez gönül darlığı, mısraında ifade edilen büyük bir tatminsizlik ve gönül darlığı* içersindedir. Bunun da temel sebebi ruhun ölümüdür. İçinde bulunduğu boşluğu, aşağıdaki cümlelerle dile getiren Kemal Murat Bey, aslında sadece kendisinin değil neslinin sözcüsü durumundadır:

"*Evet, hiçbir maddi sıkıntı, korku ve gailesi, hiç bir şikayet bahanesi olmayan bir adamım. Fakat, bununla beraber içinde daima umduğunu elde edememiş, kendisine edilen bir vaatte durulmamış bir adam hoşnutsuzluğundan kendimi kurtaramadım. Ancak, bana verilip de tutulmayan vaat nedir? Galiba asıl şikayetim bunu bir türlü anlayamamış olmamdandır.*"[266]

Gizli El'de, Paşanın Narlı Çiftliği'ndeki evinde halkın muhayyilesine Bektaşilerin mum söndü âlemleri olarak yansıyan âlemler sergilenmektedir. İstanbul menşeli bu elit tabakanın, "halk nasıl karşılar" gibi bir endişeleri yoktur.[267] Bu ekibin içerisinde yer alan Nevnihal adında yaşlıca bir kadın vardır. Bu kadın ileri yaşına rağmen bedeni hazlardan başka fazilet tanımamaktadır. Böyle olduğu halde Nevnihal Hanım, etrafından hüsn-i kabul görür. Kahraman bu duruma tepkisini "*Meselenin karanlık bir tarafı kalmıyordu. Bu hanımefendi, büyükler dediğimiz sınıfın süprüntülerinden biriydi. Etrafındakiler ne mal olduğunu belki biliyorlardı. Fakat parası, mevkii, cemiyetteki alakaları, mesela baba, koca veya damadı için hoş görülüyordu.*"[268] diyerek dile getirecektir.

Fakir insanlardan biri, Nevnihal Hanım'ın durumunda olunca ahlâksızlığını ifade eden bir yığın damga yer ve cemiyetten dışlanır. Burada ahlâkî dejenerasyonun fert ve cemiyet planındaki boyutları söz konusudur. İhtiyar muhasebeci, Şeref Bey'den Narh Çiftliği'nde olup

---

[265] *Ateş Gecesi*, s.335
[266] a.g.e., s.336
[267] *Gizli El*, s.70-71
[268] a.g.e., s.70-71

bitenlerle ilgili havadis sorunca da yukarıdaki çifte standardı dile getirir. Muhasebeciye göre orta halli insanların birkaçı bir eve toplanıp biraz eğlenecek olsa, dedikodu olacak diye kapıyı bacayı tıkarlar ama kimin ne dediği üst zümrenin umurunda bile değil.[269]

Yukarıdakine benzer bir tenkit de *Dudaktan Kalbe* romanında vardır. Kenan bir gençken Leyla'yı sevme hakkını bile kendinde bulmazken şöhret ve servete kavuştuktan sonra evli bir kadın olan Nimet Hanım'ı teklifsizce öpebiliyor ve daha sonra kendi kendine "*demek muvaffakiyet her şeye hak veriyor*"[270] demekten de kendini alamıyor.

Reşat Nuri'nin bu konuda söyledikleri ile Şair Eşref'in aşağıdaki dörtlüğünde söyledikleri arasında fark yoktur. Çünkü insan aynı, zaaf aynıdır.

> Büyüklerce cihanda aciz aldatmak dirayettir.
> Yalan söz söylemek onlarca güya zerâfettir.
> Küçüklerden südur etse, fakat bunlar cinayettir.
> Büyüklük seyyiatı setr için astara dönmüştür.

Servetin kazandırdığı imtiyazlar bir yana, servet gösterisinde bulunmayı romancı bir başka ahlaksızlık örneği olmasa da hafiflik örneği olarak ortaya koyar.

Ateş Gecesi'nin kahraman Kemal Murad'ın Milas'ta pansiyoner olarak kaldığı evin sahibesi Varvar Dudu, zengin müşterisinin kesesinden bütün mahalleye gösteri yapmaktadır. Eve giren bütün gıda maddelerini, hâli vakti yerinde olmayan mahallelilere özellikle göstererek, bir kısmını teşhir ederek eve sokar. Fırına gönderilen börek, tatlı tepsileri herkesin sokakta olduğu saatlerde eve getirilir, alınan bir kısım gıdalar etraftakilere sadece tattırılır. Bunlar, matmazelin servet ve refah gösterilerinden sadece bazılarıdır.[271] Matmazel, Kaymakam'ın evine misafir gelişini de aynı

---

[269] a.g.e., s.59
[270] *Dudaktan Kalbe*, s.49
[271] *Ateş Gecesi*, s.44-46

mülahazalarla neredeyse bütün mahalleye duyurmuştur.[272] Aynı davranışlar yıllar sonra bu sefer Kemal Murat'tan gelmiştir. Üsküdar'daki ağabeyinin konağında Afife ile karşılaştığı ilk gün içersinde bulunduğu lüksü, yurt dışı seyahatlerini, büyük insanlarla temasını muzaffer bir komutan edasıyla anlatmıştır. Düşkün hale gelmiş, üstündeki eski elbiselerden utanan Afife karşısında, Kemal Murat Bey'in tavrı sahibini küçülten bir gösteriden başka bir şey değildir.[273]

Maddi değerler ölçü olunca haliyle insanlara kazandıklarıyla veya sahip olduklarıyla orantılı olarak değer verilmeğe başlanır. *Yaprak Dökümü*'nde, Ali Rıza Bey bu durumu en trajik bir şekilde yaşar.

Dünyanın her yerinde üreten, verimli olan insanlar, bir işe yaramayan, tembel insanlardan üstün tutulur; ancak bu şahıs dürüstlüğü, namusluluğu yüzünden işinden ayrılan bir insansa durum farklı olmalıdır. Ali Rıza Bey, ailenin tek geçim kaynağı olduğu zamanlar ailede başta eşi Hayriye Hanım olmak üzere bütün aile fertlerinden azami saygıyı görür. Ne zaman ki Ali Rıza Bey, paranın kaynağı olmaktan çıkar, eşi, kızları Leyla ve Necla'dan saygı göremediği gibi onlar tarafından hafife alınır. En büyük kızı, Fikret, babasına karşı saygılı ama yine de mesafeli durmaya başlamıştır. Fukaralık Ali Rıza Bey ailesi için bir imtihan olmuştur. Romancı bu durumu şu satırlarla ifade eder:

"*Fukaralık; Ali Rıza Bey için ne güzel bir mektep olmuştu. Herşeyi hakiki rengiyle, hakiki çehresiyle görmeğe başladı. Artık kimse bu parasız ihtiyara kendini olduğundan başka türlü göstermek için canını sıkıntıya sokmuyordu. Hatta çocukları bile...*"[274]

Yabancılara karşı mesut aile komedyası oynayan ev halkı başbaşa kalınca hem birbirlerine karşı, hem de yaşlı adama karşı adeta düşmanca tutumlar takınıyorlar.[275]

---

[272] a.g.e., s.53
[273] a.g.e., s.268
[274] *Yaprak Dökümü*, s.47
[275] a.g.e., s.74, 81, 114

Evde yaşlı adama karşı farklı tavır takınmayan tek şahıs, oğlu Şevket'tir.[276] Öyle ki uzun bir hastalıkla yatmasına rağmen çocukları semtine uğramamıştır.

"*Çocuklarının bu ihmali Ali Rıza Bey'e çok dokundu. Onun fikrince, insan, çoluk çocuğu ancak böyle günlerde etrafında bir ses işitmek, candan bir insan yüzü görmek için isterdi. Demek hastalığı daha ağır da olsa yine kimse onu arayıp sormayacak, evde bu kadar insan olduğu halde -gurbette, han köşesinde hastalanmış gibi- kendi kendine ölecekti.*"[277]

Hayriye Hanım, çaresiz kaldıkları zamanlarda kendisinden daha çaresiz Ali Rıza Bey'e başvurur. İçine düştüğü durumun farkında olan yaşlı adam, zaman zaman tepkisini dile getirmekten de geri kalmaz. Nitekim bir seferinde eşine "*Sıkı zamanlarda tabii ben... fakat elde sarfedilecek üç beş kuruş olduğu zaman benden başka herkes. Başınız darda kalmayınca beni adam yerine koyduğunuz var mı?*" diyerek isyanını dışa vurur.[278]

---

[276]a.g.e., s.48
[277]a.g.e., s.93
[278]a.g.e., s.87

V. EKONOMİK MESELELER

Bozulan Osmanlı Maliyesi, Geri Kalmışlık ve Ekonomik Sıkıntılar

Reşat Nuri'nin romanları, Osmanlı Devleti'nin bir seri felaketle karşı karşıya olduğu, yeni kurulan Cumhuriyetin ise bir yığın ekonomik ve sosyal sıkıntı ile cedelleştiği bir dönemi içine alan bir zaman kesitini konu edinir. Hal böyle olunca sözkonusu dönemin diğer problemleri gibi ekonomik problemler de onun romanlarında üzerinde önemle durulan meselelerdir. Ülkenin geri kalmışlığı yetmiyormuş gibi bir de üstüne gelen savaşlar devletin maliyesini alt üst etmiştir. Devletin maliyesi bozulunca bundan her kesimden fertler de payını almıştır. Aylarca maaşını alamayan memurlar, kıymetli eşyasını haraç mezat satmak zorunda kalan hali vakti yerinde aileler ve bitmeyen savaşlar dolayısıyla evlat acısını içine gömmekle beraber sefaleti iliklerine kadar hisseden Anadolu köylüsü, Reşat Nuri'nin romanlarında hep karşımıza çıkmaktadır.

Savaşın getirdiği vehâmet boyutundaki sefaletin Anadolu şehirlerinin istasyonlarına yansıyan manzarası, *Gizli El*'de şu satırlarla tasvir edilmektedir:

"İstasyonlarda, küçük kasabalarda, zebun katırlar ve eşeklerin sürüklediği Çeçen arabaları, gelip geçen yollarda akın akın ihtiyar ve sakat adamlar, ihtiyar kadınlar görüyorum. Bunların çoğu mütekait ve malûl askerler, mütekait sivil memurlardır. İhtiyaç maddeleri bol olan yerlerden, Eskişehir köylerinden, Konya köylerinden, Karaman'dan, darlık çeken büyük merkezlere, mesela mahrûm İstanbul'a yerine göre kendilerinin elde ve sırtta taşıyabilecekleri çantalar, çuvallar, sepetlerle yiyecek taşıyorlar. Bunlar, yardımcıların en küçükleridir. Köyden kasaba pazarına iniyor sandığımız bu insanlar, "Nereye?" diye sorduğumuz zaman elleriyle karşısını göstererek "İstanbul'a" diyorlar".[279]

Çalıkuşu romanında da, Osmanlı Devleti'nin müflis ekonomisi gerek fert bazında, gerekse devlet kurumları bazında roman boyunca bir efekt gibi hissedilir. Okulların harap, perişan hali, aylıklarını alamayan öğretmenler,[280] Zeyniler örneğinde olduğu gibi Anadolu köylerinin sefil durumu, ülkenin ekonomik durumunu gösterdiği gibi romancının bu vaziyet karşısındaki rahatsızlığını ortaya koyar.

Ülkenin yaşadığı ekonomik sıkıntılar karşısında, Ç'de Abdurrahman Paşa Konağı benzeri kesimlerde yaşanan debdebeli hayat ve bu durumun bir servet gösterisine dönüşmesi romancının tenkit ettiği bir diğer sosyal rahatsızlıktır.[281]

Değirmen romanında ise savaş muhacirleri dolayısıyla, bozulan mali yapı bir kez daha gündeme gelir. Balkan Savaşlarından sonra aç, perişan bir vaziyette kendilerini İstanbul'a atan Rumelili muhacirler, bir süre sonra Anadolu'nun değişik il ve ilçelerine dağıtılmıştır. Ne var ki Sarıpınar'a gönderilen muhacirlerin iskanı ve iaşesi için devlet para göndereememektedir. Kaymakam Halil Hilmi Bey'in, konuyla ilgili olarak Belediye başkanı ile dertleşirken söyledikleri Osmanlı maliyesinin iflas etmiş durumunu gösterir:

---

[279]*Gizli El*, s.119
[280]*Çalıkuşu*, s.219
[281]*Çalıkuşu*, s.270

"Para istersin 'inşallah maşallah' diye atlatırlar"[282]

Cumhuriyetten sonra baştan başa harap bir görünüm arzeden ülkeyi onarmak, Düyûn-ı Umumîye'den devreden borçları ödemek için hatırı sayılır meblağlara ihtiyaç vardır. Gider çok gelir az olunca Cumhuriyet döneminde de Devletin bütçesi bir türlü denkleştirilememiştir. Nitekim Son Sığınak romanının anlatıcı kahramanı, kurdukları tiyatro kumpanyasının mali yönetimini teslim ettikleri Lokman'a bir seferinde takılırken şöyle diyor:

"Bir yerlerden mebus çıkarsalar maliye vekili yapsalar seni, diyorum, bizim derbeder gruptan daha düzgün olmayan maliyemizi..."[283]

Yeni Tiyatronun perişan halinin Türk maliyesine benzetilmesi bu müessesenin durumuna yönelik ciddi bir tenkit olmalıdır.

Reşat Nuri'nin tenkit ettiği bir diğer ekonomik mesele israftır. Kanaatimizce *Gizli El*'de Aziz Paşa'nın şahsında Osmanlı Devleti'ni batıran mirasyedilik, müsriflik ve hesapsızlık hicvedilmiştir. Tıpkı Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak*'ındaki Naim Efendi gibi... Aziz Paşa müsrifliğinin, hesap kitap tanımazlığının sonucu Narlı Çiftliği'ni tamamen kaybetme noktasına gelmiştir.[284] Üst zümre, alıştığı, israfa dayalı hayat temposunu sürdürebilmek için o kadar çok paraya, servete bağlanmıştır ki meşruiyet endişesi neredeyse ortadan kalkmıştır. Genç Kızların evlenecekleri erkeklerde aradıkları ilk şart, zengin olmalarıdır.[285]

Acımak'ta, kazandığından fazlasını harcamak zorunda bırakılan Mürşit Efendi'nin bütçesi, döneminin devlet bütçesine benzemektedir. Müsrif kayın validesi ve karısının sonu gelmeyen isteklerini yerine getirmeye çalışan genç adam, hem kendisinin hem de ailesinin felaketine sebep olmuştur.[286] Gelir düzeyine bakmadan başka insanların yaşadığı

---

[282]*Değirmen*, s.69
[283]*Son Sığınak*, s.176
[284]*Gizli El*, s.28, 83-86
[285]a.g.e., s.27
[286]*Acımak*, s.82-83, 87-88

hayata özenen, onların sahip oldukları şeylere sahip olma hırsıyla yanıp tutuşan kayın validesi Makbule Hanım ve eşi Meveddet, bu tavırlarıyla benzerlerinin ortak tutumunu sergilerler.

Kavak Yelleri'nde ise devlet kesesinden yapılan israf, Cumhuriyet dönemindeki bir kasabalının ağzından kınanır.

İlçenin ihtiyar kaymakamı, biraz da Hacı Ömer'i tahrik etmek için, Osmanlı saraylarındaki israflardan söz eder; sırf mehtabı seyretmek için dağlarda, deniz kıyılarında köşklerin yapıldığını söyler. Hacı Ömer'in bunlara tepkisi şiddetlidir:

"*Vay haramzâdeler! Allah'ın mehtabı kulübeden başka, köşkten başka mı görünür ki ona da bu fakir milletin parasını sarfederlerdi. Kesemeden kaçırdık şunları elimizden*"

Hacı Ömer, sadece Osmanlı'nın israflarına tepki göstermekle yetinmez, Cumhuriyetten sonra inşa edilen yeni parklara, anıtlara da esip savurur.[287]

İsrafı, özellikle de halkın kesesinden, devletin bütçesinden yapılan israfı bu şekilde tenkit eden Reşat Nuri cimriliği de ihmal etmez. *Bir Kadın Düşmanı* romanında belediye memurlarından Vassaf Bey, Homongolos'un bir eşek çalma macerasını anlatır. Eşek, Samancıoğlu isminde yaşlı bir Rum'a aittir. Vassaf Bey bu yaşlı Rum'u şöyle tasvir eder:

"*Karşıdan görsen dilenci sanırsın. Pis, müseyyib, mendebur bir şey; velâkin hakikatte altın babası... İşte benim gibi yüz re's belediye başkatibini uşak diye kapısında kullanır... Bu Samancıoğlu'nun koca bir zeytinliği vardı. Fazla olarak köylüye faizle para verirdi. Samancıoğlu borcunu vermeyen bir köylüden zaptettiği uyuz bir eşeğe binerek köy köy dolaşır, seyyar sarraflık ederdi. Hasis herif bu eşeği gözünden kıskanırdı. Hatta rivayete göre kışın, hırsız korkusundan eşeği kendi odasında yatırırmış... Hoş, onun yattığı yerin de eşek ahırından farkı yok ya... Her neyse...*".[288]

---

[287] *Kavak Yelleri*, s.339

[288] *Bir Kadın Düşmanı*, s.74

Anadolu'nun İhmal Edilmesi

Tarih boyunca klasik imparatorluklar, fethettikleri ülkelerin, diyarların zenginliklerini merkeze taşımıştır. Bunun en tipik örneği Britanya İmparatorluğu'dur. İngilizler ele geçirdikleri ülkelerin ekonomik ve kültürel zenginliklerini devletin merkezi Britanya adasına taşımıştır. Bu durum başkent Londra'nın her tarafında hissedilmektedir. Namık Kemal'in Londra için "Enmuzec-i âlem" tabirini kullanması tesadüfî değildir. Osmanlı Devleti, klasik anlamda bir imparatorluk olmadığı için fethettiği topraklardan elde ettiklerini merkeze taşıma şöyle dursun oraları imar etmiştir. Merkez Anadolu, askerden vergiye kadar devletin bütün bir yükünü çektiği halde nimetlerden yararlanamamıştır.

"Anadolu, Osmanlı dönemi boyunca "taşra" olarak yad edilmiş ne yazık ki gerekli ilgiyi bulamamıştır. Bu ilgisizlik edebiyat sahası için de geçerlidir. Ahmed Mithat Efendi ve Nabizâde Nazım'dan başlamak üzere Anadolu birkaç edebi esere konu olmuş ancak bunlar acemice teşebbüsler olmaktan öteye geçmemişlerdir. Yakup Kadri, *Çalıkuşu* romanını değerlendirirken romanın üç önemli vasfından birinin "bize Anadolu havasının ille ürperişlerini verişi" olduğunu söyler. Karaosmanoğlu yazısının devamında bu fikrini şöyle açar: "Çalıkuşu'na bize ilk Anadolu harsını vermiş bir edebi eser vasfını vermekle, belki, haksızlık ettiğime zahip olanlar bulunacaktır. Zira edebiyat okurları pek iyi bilirler ki, ortada Refik Halit Karay'ın "Memleket Hikayeleri" vardır ve bu hikayeler "Çalıkuşu"ndan çok evvel intişar etmiştir. Ancak şu var ki her iki büyük yazarın bize bahsettikleri Anadolu aynı Anadolu değildir. "Memleket Hikayeleri" sert bir realizmin acısıdır. Çalıkuşu'nda gülümser bir idealizmin tadını buluruz."[289]

Milli Mücadele'den sonra bir anda bütün gözlerin çevrildiği Anadolu, gerçekten bir edebî eser çerçevesinde ilk defa kendisini *Çalıkuşu*'nda buluyordu. Mücadelenin kalbinin attığı yer olan Anadolu, asırların ihmali ardından adeta kutsal topraklar haline geliyordu.

---

[289] "Reşat Nuri İçin", *Varlık*, 1 Ocak 1957, nr.445, s.3

Tanpınar, Feride'nin Anadolu'ya kaçışı ile Milli Mücadele için Anadolu'ya kaçan kahramanlar arasında gizli bir bağ bularak şöyle der: "Anadolu mücadelesinin başladığı günlerde bu Anadolu'ya kaçış, eserin hudutlarını da aşıyordu. Romanın tefrika edildiği günleri benim gibi hatırlayanlar, onun nasıl sıcağı sıcağına o günlerde İstanbul'da esen havaya cevap verdiğini bilirler."[290]

İsmail Habib, *Çalıkuşu*'nun "asıl meziyeti"nin "bize Anadolu'nun birçok beldelerini ve halkını hayatta olduğu gibi, fakat zübde edilmiş bir hakikat halinde yaşatması" olduğunu kaydeder.[291]

Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak* ile *Sodom* ve *Gomore* romanlarında anlatılan maddi-manevi kirlenmiş İstanbul'dan kaçan aydınlar daha önce egzotik buldukları Anadolu'nun geri kalmışlığı, sefaleti ile karşılaştıkları zaman hayal kırıklığına uğrarlar. *Yaban*'ın kahramanı Ahmed Celal, abartılı da olsa bu hayal kırıklığını yaşayanlardandır. Reşat Nuri'nin, Yakup Kadri ve Refik Halit'ten farkı, Yakup Kadri'nin de ifade ettiği gibi, problemleri göz önüne sererken bedbin bir realizme düşmemesi ve okuyucusunu da düşürmemesidir. Eserlerinin çok okunmasının sırlarından biri de bu olmalıdır.

Cumhuriyet döneminin ilk romanı olan *Çalıkuşu*,[292] bundan dolayıdır ki Türk Edebiyatı ürünleri arasında en çok basılma ve okunma sırasında üçüncü durumda bulunmaktadır.[293] Prof. Dr. Birol Emil'e göre, "Aşağı yukarı yarım yüzyıldır eskimeyen bu şöhretin en umumî izahı şudur: "Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu* ile romancılığının mihverini kurmuştur ve Türk okuyucusu, bu eserde, kendi romanını ve romancısını bulmuştur."[294] şimdi üç çeyrek asır oldu ki *Çalıkuşu* gerçekten yerini korumaya devam etmektedir. Prof. Emil'in yukarıdaki ifadeleri romanın

---

[290] *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s.441

[291] Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri*, s.26

[292] İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergah Yayınları, İst., 1991, s. 215

[293] Sadık Tural, *Zamanın Elinden Tutmak*, Ecdad Yay., Ankara, 1991, s.7

[294] Birol Emil, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, İst. Ünv. Edb. Fak. Yayınları, İst., 1984, s. 72

sosyal boyutunu ifade etmektedir. Eser, Feride'nin şahsiyeti ve macerası etrafında dönüyor görünse de aslında romanda esas olan cemiyettir. Prof. Emil, romanın bu özelliğini şu cümle ile tespit etmektedir: "Bu itibarladır ki Feride'nin şahsiyetini ve hayatını manalı kılan, kendi kendisinden ziyade, romancının onu dolaştırdığı şehirler, kasabalar, köyler oraların her tabaka ve zihniyetten insanlarıdır."[295]

"Siirt Milletvekili Gazeteci Mahmut Soydan Büyük Taarruz'la ilgili güncesinde Atatürk'ün cepheye giderken *Çalıkuşu*'nu okuduğunu anlatır (21 Ağustos). Atatürk romanı çok beğenmiştir. 1922"

Bu bilgiyi aktaran Konur Ertop konu ile ilgili şu değerlendirmeyi yapar: "Kurtuluş Savaşı'nın başkomutanı ölümcül bir harekatın eşiğinde bu duygusal romanı bir genç kızın serüveni olduğu için okumuyordu elbette. Yapıtının kahramanı uçarı Feride'nin İstanbul'dan ayrıldıktan sonraki yaşantısı Anadolu'ya ait sert gerçeklerin acımasız aynasıdır. Bu yeni çevre bir yanıyla Türkiye'nin gelecekte çözüm aranacak sorunlarını sergiliyordu."[296]

Feride'nin Anadolu'da bir öğretmenlik alarak İstanbul'dan uzaklaşmak istemesi her ne kadar bir aşk macerasından kaçmaktan kaynaklanmıştır ama yazar, romanın ilerleyen safhalarında bu kaçışı bir misyon haline getirmiş ve Feride'nin macerasına idealizm katmıştır.

Romanda, Feride'nin Anadolu'ya öğretmen olarak gitmek istemesi bizzat Maarif vekaletindeki yetkililerce garipsenirken kimsenin Anadolu'ya gitmek istemediğinden de şikayet ediliyor. Maarif Nezareti'ndeki şube müdürünün Feride'nin isteğine verdiği cevap meseleyi bütün çıplaklığı ile ortaya koyar:

"-Amma yaptın ha! dedi" gönlünün rızasıyla Anadolu'ya gitmek isteyen muallimeye ilk defa tesadüf ediyorum. Ayol, biz muallimlerimizi İstanbul'dan çıkarıncaya kadar akla karayı seçeriz."[297]

---

[295]a.g.e., s.73

[296]"Reşat Nuri'nin Bir Romanı", *Gösteri*, Aralık 1989, sayı: 109, s.12

[297]*Çalıkuşu*, s.125

Aynı tavır ve şaşkınlıkla *Yeşil Gece*'nin öğretmen kahramanı Ali Şahin de karşılaşmıştır. Kur'ada kendisine İstanbul çıkması ve bunu değiştirip Anadolu'ya gitmek istemesi üzerine Şube Müdürü Basri Bey, emsali pek görülmemiş bu talep karşısında hayret dolu tepkisini şu şekilde dile getirir:

"*Fesuphanallah, bir yaşıma daha girdim. İnsan kılığında bunca yıldır bu makamı işgal ediyorum: "Beni İstanbul'a tayin ettiler" diye şikayete geleni ilk defa görüyorum. Demek sen, sen kendi arzunla taşrada memuriyet almak istiyordun da talihine İstanbul çıktı. İşte istihzayı sükûn diye buna derler*"[298]

Anadolu bir bütün olarak ihmal edilmiş, geri bırakılmış, ancak köyler bu ihmal edilmişlikten en fazla pay alan yerleşim yerleri olmuşlardır. Köy dendiği zaman İstanbul'un hemen dibindeki yeşil, müreffeh köyleri düşünen Feride ve Feride gibiler, Anadolu insanının ruhundan, faziletinden, cehaletinden hatta sefaletinden pek de haberli değiller. Feride, arabadan inip Zeyniler'e yönelince gördüğü köy manzarası karşısında fazlasıyla şaşırmıştır. Nitekim hayalindeki köyü genç muallime şöyle anlatır: "*Köy deyince gözümün önüne yeşillikler arasında eski Boğaziçi yalılarındaki güvercinliklere benzeyen sevimli, şen manzaralı kulübeler gelirdi. Halbuki bu evler, çökmeğe yüz tutmuş, simsiyah viranelerdi." Feride köyün genel görünüşünü tasvir ettikten sonra şunu itiraf edecektir. "Her halde, Zeyniler şimdiye kadar işittiğim ve resimlerini gördüğüm köylerden hiçbirisine benzemiyordu...*".[299]

Sarıpınar'da deprem olduğu şayiası üzerine olayı yerinde görmek amacıyla ilçeye şehzade Şemsettin Efendi de hareket etmiştir. İlçenin girişinde gördüğü manzara şehzadeyi dehşete düşürmüştür. Romancı hanedanın kendi ülkesine yabancılığını göstermek için şehzadeyi, gerçekte vaki olmamış bir deprem olayı karşısında oldukça gülünç duruma düşürmüştür:

---

[298] *Yeşil Gece*, s.9
[299] *Çalıkuşu*, s.161

"O güne kadar Beykoz'dan uzak yola gitmemiş ve Ortaköy ile Çengelköy'den başka köy görmemiş olan şehzade şemsettin Efendi, Sarıpınar'ı daha uzaktan görünce karşısında oturan Valiye "Hakikaten harabe haline gelmiş biçare şehir... Vah, vah... Vah, vah..." dedi. Biraz sonra heyet şerefine en yeni elbiselerini giyerek ilk sokağın iki tarafında selâm vaziyeti almış olan halkı gördüğü zaman ise "ne sefalet yarabbi, ne sefalet!" diye içini çekti." Zelzele ne kıyafete sokmuş zavallıları".[300]

Yukarıdaki paragrafta romancı, birçok şeyi birden tenkit etmiştir. Tenkitten kafes arkasında büyütülen şehzadelerin yetişme tarzı payını alırken, ilçe halkının en güzel kıyafetlerinin bile sefalet görüntüsü arzetmesinden hareketle merkez ile taşra arasındaki ekonomik gelişmişlik uçurumu da ihmal edilmemiştir.

Devlet görevlilerinin Anadolu'ya gitmek istememelerinin ilk sebebi şüphesiz ki orada hüküm süren mahrumiyet ve sefalettir. Ancak meselenin bir de diğer ciheti vardır: Kimse gitmek istemedi mi, hele öğretmen ve doktor gibi meslek sahipleri gitmedi mi Anadolu'nun cehalet ve sefaleti devam eder gider. Nitekim Ali Şahin Sarıova'ya girerken Anadolu'nun sefaletini iliklerine kadar hissetmiştir. Sarıova'nın görüntüsü Ali Şahin'e zaten yabancı değildir. Çünkü o hocalığı yıllarında **cere** çıkarken buna benzer ne beldeler görmüştür.

"Eski bir taş köprü ile dere geçildikten sonra fakir mahallelere giriliyor ve sefalet, bütün dehşeti ve çirkinliği ile başlıyordu. Ortalarında akan çirkef sularında yarı çıplak çocuklarla çamurlu köpekler oynayan eğri büğrü sokaklar.. Tezekle çamurdan yapılmış yarı yarıya toprağa gömülü penceresiz kulübeler... Birçoğunun aralık kapılarından pis kokulu dumanlar tütüyor. Başları yamalı peştemallerle sarılı, dizlerinden aşağısı çıplak kadınlar... Eski hasır parçaları üstünde güneşlenen iskelet gibi ihtiyarlar. Küçülmüş, ihtiyarlara benzeyen

[300] *Değirmen*, s.141

yüzlerindeki yaralara sinekler üşüşmüş, şiş karınlı, çıplak, sıska vücutlu çocuklar".[301]

Gizli El romanı, yukarıda da belirtildiği gibi ülkede yaygın hale gelen yolsuzlukların hicvedilmesi için yazılmış bir romandır. Ancak romanda sözü edilen başka bir yolsuzluk vardır. o da Anadolu'da eksikliği hissedilen karayollarıdır. Aziz Paşa bir otomobil almak istemektedir ama kendisini frenleyen bir engel vardır. O, bu engeli "*Yalnız hangi yollarda yürüteceğiz*"[302] cümlesi ile ifade eder. Yol namına Anadolu'da tek hatlı demiryolu vardır. Onun da düzenli çalışmadığı Kızılcık Dalları'nda tenkit edilmiştir.[303]

Eski Hastalık romanının bayan kahramanı Züleyha, tatillerde ailesini görmek üzere Anadolu'ya geldikçe gezdiği gördüğü diyarları yabancı bir turist gibi egzotik bularak inceler. Zaman zaman da Anadolu'nun sefil durumu onu üzer: "*Kendi, ay illeri gibi uzak ve parlak bir meçhule doğru koşarken, birtakım biçarelerin buralarda karanlık bir ömür geçireceklerini düşünmek, onu hodgam merhametin tad ve gururuyla adeta kendinden geçirir.*"[304]

İstanbul'un sosyete meclislerinde insanlara en ince Avrupaî adab-ı muaşeret kaidelerini öğretmeye kalkışan Şevket Bey de çok enteresan bulduğu Anadolu'nun asırlarca ihmal edilmesini affedilmez bulur ve Anadolu'ya önem veren Cumhuriyet yönetimini takdir eder.[305]

Ateş Gecesi'nde, Milas'ta sürgün olarak bulunan Kemal Murad, kaymakam, ceza reisi ve Doktor Selim Bey arasında geçen bir konuşmada söz dönüp dolaşıp genç sürgünün ilçeyi nasıl bulduğuna gelmiştir. Ceza reisi, bakımsız olan ilçenin ancak akşam karanlığı çökmeye başladıktan

---

[301] *Yeşil Gece*, s.46
[302] *Gizli El*, s.29
[303] *Kızılcık Dalları*, s.5
[304] *Eski Hastalık*, s.43
[305] a.g.e., s.196

sonra, tepeden bakılınca güzel olduğunu söyler. Kaymakam Bey de ilçenin bakımsız olduğunu kabul eder.[306]

Anadolu'nun ihmal edilmişliği, geri kalmışlığı yazarın Cumhuriyet dönemini konu alan romanlarında da ele alınmıştır. *Anadolu Notları* da bu dönem Anadolu'sunun problemleri ile doludur.

Kavak Yelleri'nde Anadolu'da başlatılan kalkınma faaliyetlerinden söz edilir. Ancak ihmâl ve geri kalmışlık o kadar iliklere işlemiştir ki meselenin üstesinden gelmek bir hayli zor görünüyor. İlçeye gelen mühendisler, burayı modern bir şehir haline getirmek için, en azından vaatler bu yöndedir, planlar hazırlarlar. Ancak Doktor Sabri Bey'e göre "*mühendislerin, yanlarına yerli bir kılavuz almadan kendilerinin bile dolaşamadıkları bu birbirine geçmiş dar ve dolambaçlı sokaklara, onların üstüne rastgele kürekle atılmış muazzam moloz yığınlarına benzeyen mahallede mühendis ne yapar, hendese ne yapardı?*".[307] Kasabadaki sokaklarda rastgele dolaşan, belediyenin itlâf ekiplerinden nasılsa kurtulmuş köpeklere gece karanlığında basmak, sokak diye girilen bahçelerde kuyuya düşmek, caddeye çıktık derken labirent gibi bir yerde dönüp dolaşmak ilçenin düzensizliğini; ilkelliğinin boyutlarını ortaya koymaktadır.[308]

Doktor ilçeye gelirken kendisine lacivert bir kostüm diktirmiştir. Ne var ki vazifeye ilk başladığı gün yakasına karadut şerbeti döküp lekelemiştir. Doktor bir vesile ile bu elbisesinden söz ederken aynı zamanda başta devlet memurları olmak üzere, ilçedeki insanların perişan kılık kıyafetlerini de tasvir eder:

"*Bu zavallı elbise, lekeli olduğu için değil, lüzumsuz olduğu için aşağı yukarı o günden beri odamın yükünde asılı duruyordu. Çünkü bu memlekette arkamdaki bile çoktu. O zamanki kaymakam, toza, toprağa iyi*

---

[306] *Ateş Gecesi*, s.12
[307] *Kavak Yelleri*, s.93
[308] a.g.e., s.94

dayandığını ve kolay yıkandığını söyleyerek yelken bezinden bir ceket bir pantolonla gezerdi. Kendisi ve kendisi boyundaki üç erkek çocuğu için top ile satın aldığı kumaşı evde karısına diktiren mahkeme reisi kasabanın en iyi giyinen erkeği sayılır ve marifetli bir karısı olduğu için başkalarınca kıskanılırdı. Karısı senelerden beri timarhanede bulunan fen memuru, ütü derdinden kurtulmak için pantolonun çizgi yerine makine vurdururdu. Akşam üstü Hükümet meydanına ve çarşı caddesindeki halkın ve köylü kalabalığının arasına döküldüğümüz zaman en şıkları yine de ben görünürdüm.".[309]

Aynı romanda, İstiklal Savaşı boyunca ve Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'da yeşeren Anadolu'ya gitme, orada hizmet etme aşkının kısa sürede söndüğüne temas edilmektedir. Anadolu romantizmi sağlam bir idealizmle beslenemeyince kısa sürede sönmüştür. Genç kızlar ve erkekler Çalıkuşu'nu çantalarına koyup Anadolu'ya gittiler ama kısa zamanda fiksiyon ile realitenin bir olmadığını anladılar. Hasan Ali Yücel, Çalıkuşu'nun İstanbul'da estirdiği havayı şöyle anlatır: "Çalıkuşu bizdik. Çalıkuşu memleketti. Çalıkuşu köydü. Çalıkuşu idealdi. Aydınla halk onda karşı karşıya gelmişti. Çalıkuşu gelinliklerini atıp Anadolu'ya köy hocası giden Feride değildi. Feride'de halka hizmeti, halka muhabbeti sevdik. Amerikan kolejinden (doğrusu Fransız koleji olmalı H.Ç.) çıkmış bu hoppa kız, nelere katlanmadı. Feride'nin bu ıstıraplarında halk hizmetlerinin tatlı acılarını duyduk. Kırık, dökük de olsa, belki de böyle kırık dökük olduğu için köye daussıla duyduk. Kısaca, Çalıkuşu'nda vatanımızı sevdik."[310]

Ne var ki bir süre sonra Anadolu sadece edebiyatı yapılan ama yine gidilmek istenmeyen meçhul bir diyar olacaktır. "Gençler Anadolu'ya" parolasını dilinden düşürmeyen birçok insan, İstanbul'daki rahat hayattan, medeniyetin nimetlerinden kopacağını düşündükçe Anadolu'ya gitmekten vazgeçiyorlar. Kısacası realizm idealizme galip geliyor.

---

[309]a.g.e., s.176-177

[310]Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri*, s.162

Kavak Yelleri'nin kahramanı Doktor Sabri ve arkadaşları da öğrenci iken Anadolu'nun büyüsüne kapılmışlardır. Kendisi bu durumu şöyle anlatır:

"*Biz, yedi genç idealist, Anadolu'nun sıhhî durumunu ıslaha gitmeye hazırlanıyoruz. Evvelden daha çok olduğumuzu zannettiğimiz halde sayımız, son günlerde bu miktara inmiştir. Ötekiler İstanbul'da iyi kötü bir iş bulmuşlar, hatta aralarında Avrupa'ya gidenler olmuştu. Doğrusunu söylemek lazım gelirse ben, bu yediler kafilesine en geç katılanlardanım. Daha evvel, ötekiler gibi yapmak için hayli uğraşmış, fakat muvaffak olamamıştım. Kışın bütün şiddetiyle geri dönmüş göründüğü soğuk ve yağmurlu bir bahar gününde, odunla işleyen bir trenle Haydarpaşa'dan ayrıldık. Arkadaşım Emin Hulusi, çamurlara batarak aynı zamanda ağlayarak vagonun yanında koşuyor, "Bir sene, nihayet bir sene" diye bağırıyordu. Ben "Altı ay, nihayet altı ay" diye cevap veriyor ve yağmurun arasından samimi sesimi işittirememiş olmaktan korkarak parmaklarımla işaretler yapıyorum. Altı ay... Bir sene... Halbuki şimdi on yedinci senenin içindeyiz ve hâlâ birbirimizi göreceğiz!*

Emin Hulusi de bizimle beraber gelecekti. Fakat bir kızı seviyordu. Zayıf ve hisli bir kızdı. Emin Hulusi, onu bırakırsa içlenip ölmesinden korkuyordu. Onun için son haftada bizim kafileden ayrılmış, beni de ideali de ona feda etmişti."

İdealistlerden biri, Eskişehir'de bir handa kendisini kömür çarptığını bahane ederek İstanbul'a dönerken; diğer birinin Ankara'da, Sağlık Bakanlığında büyük bir memur olan dayısı, kendisi için İstanbul hastahanelerinin birinde kadro bulunduğunu telgrafla haber vermiş; o da öylelikle geri dönmüştür.[311]

Reşat Nuri'nin Anadolu'daki geri kalmışlığı köy bazında müstakil olarak ele alan romanı *Kan Davası*'dır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki

---

[311] *Kavak Yelleri*, s.86

Anadolu'yu ekonomik kültürel ve siyasi problemleriyle beraber romanına konu edinen yazar, köye özellikle eğilmiştir.

Yakup Kadri, *Yaban* romanında köyün, köylünün ihmal edilmesinden dolayı devleti ve aydınları sorumlu tutuyordu. Ancak onun tenkit ettiği devlet Osmanlı Devleti; aydınlar ise Osmanlı aydınları idi. Reşat Nuri'nin burada tenkit ettiği devlet, Cumhuriyet dönemi Türk Devleti; tenkit ettiği aydınlar ve bürokratlar da Cumhuriyet dönemi aydın ve bürokratlarıdır. Öte yandan Reşat Nuri'nin köyün, köylünün problemlerine eğilirken takındığı tavır, Cumhuriyet döneminde kendilerine sosyal gerçekçi diyen romancıların tavrından bir hayli farklıdır. Onun yaptığı bir nevi özeleştiridir. Sosyal sınıflara dayalı bir kavgaya yer vermediği gibi, sonrakilerin yaptığı gibi "Agitation" edebiyatı da yapmaz. O, problemi ortaya koyar ama problemi çözecek kahramanları ve, sistem içinde kalmak kaydıyla, çözüm yollarını da gösterir.

Aslında romandaki Yukarı Sazan, kendi haline terkedilmiş, sefalet ve cehalet gayyasında yuvarlanan Anadolu köylerinin bir çeşit sembolüdür. İki köy arasındaki kan davasını, bu kendi haline terkedilmişlik, sefalet ve cehaletin bir sonucu olarak ortaya koyan yazar, Ramazan Kaplan'ın da belirttiği gibi[312] kan davasının çok çeşitli olan sebep, sonuç ve köylülerin hayatındaki tesirleri üzerinde derinlemesine durmamıştır.

Öğretmen Ömer, Toygar ilçesine inip ilçe doktorundan, Yukarı Sazan köyünü kasıp kavuran salgın hastalık için yardım istemiştir. Halbuki doktorun kendisi mikrop kapmış ölümle cedelleşmektedir. Ömer'in kendisine özgüven telkin etmesiyle doktor kendi kendisini tedavi eder. Önceleri köye gitmeyi reddeden doktor, Ömer'in romanı oluşturan hikayesini dinleyince Yukarı Sazan'a bir an önce gitmeğe can atar. Doktorun söylediği bir cümle devlete yönelik ciddi bir tenkittir:

"*-Kalacaksın Ömer... Yarın da kalırsan öbür gün seninle beraber dağa çıkacağız... Bak hava da sakinliyor... Yanımıza ilaç ve daha başka*

[312]*Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, s. 271

şeylerle yüklü iki katır alarak dağa çıkacağız. ***Böylece Yukarı Sazan köyüne ilk defa hükümet ayağı basmış olacak...***"[313]

Aynı sitemi Öğretmen Ömer, tayin edilip köye gelince köylüden işitir:

"*Hadi öyle olsun bakalım... Devlet haritada Yukarı Sazan'ı görüvermiş... Nasılsa bir hoca bulup gönderivermiş. Sağ olsun.. var olsun.. eksik olmasın!*".[314]

Öyle ki köylüler devlet görevlilerinin hiçbir konuda verdikleri söze inanmamaktadırlar. Çünkü hep söz verilmiş ama yerine getirilmemiştir. Roman kahramanı da bir meseleden dolayı köylülere söz veriyor ama ardından kendi kendine "*Söz... Onların buna inanmadıklarını biliyorum. Bu saatte benim için neler düşündüklerini biliyor ve utanıyorum*"[315] demekten de geri kalamaz.

Köylüye parlak sözlerin ötesinde bir şey verilmediğini Mühendis Murad Bey gözyaşları içinde şu sözlerle itiraf edecektir. "*Bu Yukarı Sazan, bizim bildiğimizden, zannetiğimizden ne kadar başka türlü, bizim horoz bakışlarımızın basitliğine karşı ne derece kompleks bir varlık... Yukarı Sazan, Yukarı Sazanlılar! Onlara vergi tahsildarlarından başkalarının da tırmanabilecekleri yolları olanlara, asırlardan beri yardım diye, ışık diye götürdüğümüz şey sadece edebiyattır, nutuktur*"[316] Köylünün, devletin sözlerine itimad etmediğine bir başka örnek, köye Murad Bey'in gayretleri sonucu gönderilen bir miktar yiyecek yardımın devam edeceğine dair sözlere köylülerin gösterdiği tepkidir: "*Aman Bey... Öyle derler de unutuverirler.*"[317]

Yukarı Sazan Muhtarı, Öğretmen Ömer'in köylülerin çocuklarını okula göndermeleri için yardımına başvurunca "*Bir boş fıçı içinde mekan*

---

[313] *Kan Davası*, s.11
[314] a.g.e., s.17
[315] a.g.e., s.119
[316] a.g.e., s.162
[317] a.g.e., s.709

tutmuş meşhur eski zaman filozofuna yakışacak gizli alaylar ve zehir gibi kelimelerle" ona hitaben

-Senin talebeler bu toprakların altında... Solucan gibi çeker çeker çıkarıveririz. Okutur adam edersin inşallah... Babalarının kimileri ölmüş, kimileri askerde... Kimileri Bozova hapishanesinde, kimileri başka yerlerde, kimileri temelli kayıp... Çocuklar da vıcır vıcır bir doğarlar, bir doğarlar... Eee onların da babaları gibi gün görmemelerini nasip etmiş Allah..."[318] der.

Muhtar, bu sözleri ile köylünün öteden beri süregelmekte olan ve devam eden çilesini dile getirmiştir. Bu sözlerde asker ve vergi toplamak gerektiği zaman köylüyü hatırlayan devlete sitemler vardır. Nitekim muhtarı dinleyenlerden biri olan Mühendis Murad Bey, devlet adına suçu kabulleniyor ve devam ediyor:

"*Devletiz biz diye öttük... Doğrusunu ararsan sahiden de öyleyiz burada... Öyle olunca da utanmamak güç olacak bu adamlar karşısında*".[319]

Yukarı Sazan o derece önemsenmemiştir ki Ömer Bey'e gelen yazıda köyün bağlı olduğu ilçe bile yanlış yazılmıştır.[320]

Mühendis Murad Bey'in Yukarı Sazan ve öğretmeni ile ilgili olarak açtığı kampanya sonucu İstanbul gazeteleri meseleye ilgi duymuşlardır. Ne var ki Yukarı Sazan'ın durumunun ortaya çıkması vilayet merkezindeki devletin ileri gelenlerini hiç de memnun etmemiştir. Bu zevat "*ovanın bir köşesinde zaman zaman bir bulut gibi görünüp kaybolan bu dağda, vilayetin bir yarasının, bir ayıbının ortaya çıkarılmış olmasını beğenmemişlerdir.*"[321]

---

[318] a.g.e., s.127
[319] a.g.e., s.128
[320] a.g.e., s.219
[321] a.g.e., s.220

Yukarı Sazanlılar, her türlü nimetten mahrum oldukları halde devlete sadece küskündürler. Köylüler hiçbir zaman devlet karşısında bile olsa gururlarının rencide edilmesine müsaade etmemişlerdir. Köylülerden Fettah'ın "*Biz hangi meselede yüzsuyu döktük ki?*" yolundaki sözleri fakir fakat gönlü tok Yukarı Sazan'ın karakterini ortaya koyar.

Aşağı Sazan'ı sel basınca, yardım için telefonla vilayet merkezi Bozova aranmıştır ancak aradan uzun zaman geçmesine rağmen "*emirden başka yardım alınamamıştır*"[322]

Maddi Sefaletin Manevi Sefalete Yol Açması

Acımak ile *Yaprak Dökümü* romanlarının ana temalarından birisi budur. İkisi de dürüstlüğü kendilerine rehber edinmiş memurlar olan Mürşit Efendi ile Ali Rıza Bey, yaşadıkları maddi sefaletten sonra manen de sefalete sürüklenmişlerdir. İki kahramanı da çıkmaza iten aile fertleridir. İki romanda da aile fertleri, kaynağını merak bile etmeden sadece talep ederler.

Mürşit Efendi, kayınvalidesi ile karısının sonu gelmez isteklerini karşılayabilmek için çırpınır, didinir ama meşru kazancı bunlara yetmez. Mürşit Efendi, sonunda hırsızlık da dahil olmak üzere gayrimeşru yollardan para temin etme noktasına varır. Bu ve sonrası onun için tam anlamıyla manevi sefalettir.[323]

Daha önce, bir avukatın metresi olan kızı Leyla'yı, bundan dolayı evlatlıktan reddeden ve bu olayı hayatının en büyük felaketi olarak değerlendiren Ali Rıza Efendi'nin sonunda sözkonusu avukatın Taksim'de Leyla için tuttuğu dairede hem de ailesiyle beraber kalmaya razı olması da ahlâkın para karşısındaki mağlubiyetinin ifadesidir.[324] Ali Rıza Bey bu ahlâk sükutundan önce çok çırpınmış ancak bütün şartlar onun aleyhinde ittifak etmişçesine onu bu sonuca katlanmaya itmiştir. *Yaprak*

---

[322] a.g.e., s.243

[323] *Acımak*, s.87-88

[324] *Yaprak Dökümü*, s.143-144

Dökümü'nde maddi sefaletten dolayı manevî sefalete düşen tek kişi elbette Ali Rıza Bey değildir. Oğlu Şevket'in çalıştığı bankadan hesabına para geçirmesi de parasızlığın yol açtığı bir suçtur. Karısı Ferhunde'nin müsrifliği ona böyle bir suç işletse de neticede manevi sükuta maddiyetsizlik yol açmıştır.[325] Oğlunun tevkifhâneye alınması üzerine oraya giden Ali Rıza Bey'i görevliler *"şimdi vakit geçti yarın sabah gel" diye savmak isterler. Ali Rıza Bey ise "artık eskisi gibi yalvarmaktan ve hakaret görmekten korkan bir adam olmadığı için sırnaşmağa başlar."*[326] Eskiden izzeti nefis sahibi, vakarlı bir insan olan Ali Rıza Bey'in zillet ifadesi olan yalvarmaktan çekinmemesi ve hakaret görmekten korkmaz hâle gelmesi ondaki değişimi çok iyi ifade etmektedir. Şevket, düştükleri manevi sefaleti babasına şu sözlerle aktarır: *"Hasılı, insan olmağa çalışmak sana da bana da zarardan başka bir şey getirmedi. Bakalım biraz da hayvanlığı tecrübe edelim."*[327]

Ali Rıza Bey'in hanımı Hayriye Hanım da maddi sefalet karşısında değişmiştir. Ali Rıza Bey, Muzaffer Bey'in şirketinden, kendi himayesindeki Leman isimli bir kızcağızın patron tarafından baştan çıkarılması üzerine ayrılmıştır.O, maddi zararını düşünmemiş, neticede bu tavrıyla "namusu kurtardığına" inanmıştır. Ali Rıza Bey'in aldığı bu kararın eşinde uyandırdığı tepki şöyle ifade edilir:

"Namus sözü bu saf, temiz ev kadınında her vakit büyük bir tesir yapardı. Fakat açlığın kapılarına vurduğu bu saatte bu kelime onun üstündeki kuvvetini kaybetmiş gibi göründü"[328] Nitekim sona doğru namus sözü Hayriye Hanım için hiçbir şey ifade etmeyecektir.

---

[325]a.g.e., s.99-101
[326]a.g.e., s.100
[327]a.g.e., s.111
[328]a.g.e., s.39

Memuriyeti esnasında dürüstlüğü ile şöhret kazanmış olan Sermet Bey'in kahvehânede ahlâktan faziletten bahsetmesi Ali Rıza Bey üzerinde onunla ilgili olumlu intibalar bırakmıştır. Ancak kahvehânedeki söylentilere bakılırsa Sermet Bey'in kızlarının ahlâksızlıkları ayyuka çıkmıştır. Yine söylendiğine göre Sermet Bey her şeyi "*domuz gibi*" bildiği halde bilmemezlikten gelmektedir.

Ali Rıza Bey, bu durumu öğrenince, kendi kendine "*insan, böyle şeyi bilir de nasıl tahammül eder*"[329] der.

Yaprak Dökümü romanında, önceleri namuslu dürüst olduğu halde emeklilik günlerinde, çektikleri maddi sıkıntılar sayesinde çoluk çocuğunun, esnafın maskarası haline gelmiş; birçok zilleti sineye çekmek zorunda kalmış daha bir yığın emekli memur vardır.[330]

Romanın başında, gümrük komisyonculuğu yapan eski muhasebe memurunun "*temiz bir ismi*" "*bir miktar dünyalık*" şartına bağlaması[331] üzerinde durulacak bir noktadır. Bu şartın genelleşmesi halinde fakir olan herkesin faziletten yoksun olduğu veya fakir bir insanın namuslu kalamayacağı şeklinde bir sonuca varılır ki en azından bizim toplumumuz için bu, doğru bir mesaj değildir. Tarih boyunca bir yığın sefalet badiresi atlatan Müslüman Türk toplumunun maneviyatına dayanarak özünü muhafaza ettiği bilinmektedir. Açlığın, sefaletin manevi sükuta sebep olduğu da inkarı mümkün olmayan bir gerçektir. Ama burada, Reşat Nuri, Ali Rıza Bey'i böyle bir sonuca götürmek için olayları oldukça zorlamıştır. Hele romanın sonunda namus, ahlâk, fazilet, dürüstlük gibi bütün değerlerin pes etmesi romanın mesajını sıkıntıya sokmuştur. Bu kıssadan hisse çıkaracakların çok azı, her şeye rağmen Ali Rıza Bey'in direnmesi gerektiğini düşünecektir. Romancı, kahramanını adeta bu sonuca mahkûm etmiştir. Reşat Nuri'nin *Yaprak*

---

[329] a.g.e., s.46
[330] a.g.e., s.43-47
[331] a.g.e., s.6

Dökümü'nde naturalist bir mantık ve yaklaşım sergilediğini söylemek yanlış olmaz. Burada ferdin iradesi çevre şartları karşısında iflas etmiştir.

Maişetin Memuriyette Aranması, Tembellik, Teşebbüs Ruhunun Olmayışı

El tezgahtarlığına dayanan Osmanlı sanayisinin Batıdaki fabrikasyon üretim karşısında iflas etmesi, tarımda modernizasyonun sağlanamaması, Osmanlı toplumunda insanların memuriyetle devlet kapılarında iş aramasını hızlandırmıştır. Çöküş yıllarında, hatırlı gönlü insanların tavassut mekanizmasını seri çalıştırmaları yüzünden devletin memur kadroları şiştikçe şişirilmiştir. Mizancı Murad Bey'in ifadesiyle memurdan çok "maaşlı müdavim"[332] denebilecek bir sözde çalışanlar sınıfı ortaya çıkmıştır. Okuma yazma bilen kimselerin bir yolunu bulup bir memuriyet kapmaları ve ellerini sıcak sudan soğuk suya sokmadan maaş almaları, memuriyetin halk tabakası için öteden beri bir cazibe unsuru olmasını sağlamıştır.

Romancı, *Kızılcık Dalları*'nda bu durumu Lala Tahir Ağa'nın gözü ile değerlendirir; daha doğrusu karikatürize eder:

"Lalanın okuyup yazması yoktu, fakat kitaba, mektebe o kadar ehemmiyet verir, gezdiği, yürüdüğü yerde tahsilin faydaları hakkında öyle propagandalar yapardı ki, kendisine bir maarif nişanı verilse hiç de haksız olmazdı.

Çiftçinin, işçinin fukaralığı, hamalın, arabacının çektiği eziyet, hep "cehaletlikler"inden, hep "ellerinde iki satırlık yazıları olmamasından" ileri geliyordu. Onun fikrince okuyan, mutlaka adam, yani kalem efendisi olur, oturduğu yerde maaş alırdı. Mesela memlekette okuyup yazma bilmeyen kalmasa Anadolu baştan başa katiple, kalem

---

[332]Mehmet Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, Haz: Birol Emil, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1983, s.138

efendisi ile dolar, bu mesut millet gündüzleri sıcak şilte üzerinde yazar, akşamları yer içer, uyurdu ve lakin bizde bunu anlayacak kafa nerede?".[333]

Akşam Güneşi'nde ise meselenin bir başka boyutu dile getirilir. Nazmi Bey, kimsesiz bir köylü kızı olan Ayşe'yi evlatlık edinmiş ve Hüseyin isimli çiftçi bir gençle nişanlamıştır. Ayşe ise bir süre sonra asri bir kız olan Jülide'nin etkisiyle Hüseyin'in işini beğenmemeyee başlar. Düğünün geciktirilmesini isteyen Ayşe, gerekçe olarak nişanlısı Hüseyin'in işsizliğini ileri sürer. Nazmi Bey'in "*Hüseyin'in işi hazır değil mi Ayşe? Babasının tarlasında çalışacak...*" demesi üzerine Ayşe, "*Hüseyin'in çiftlikten başka bir iş tutmasını istedim*"[334]der. Hüseyin'in çiftçi olması halinde kaba saba bir adam olmasından endişe eden Ayşe, insanca yaşamanın yolunun memuriyetten geçtiğini ima etmektedir.

Devlet kapısına yığılmanın, sanat ve ticaretin, üretimin terk edilmesinin salgın olduğu bir dönemde Ayşe'nin de kocası olacak genci aynı yolda görmek istemesi normaldir. Reşat Nuri'nin, neredeyse bütün üretim araçlarının gayr-i müslimlerin eline geçtiği bir dönemde böyle bir problemi gündeme getirmiş olması son derecede önemlidir.

Değirmen'de insanların yapabilecekleri işleri yapmayıp kahvehanelerde ömür tüketmeleri, tembel tembel oturmaları tenkit edilir:

Vali ilçeye (Sarıpınar) gelince ilçeyi çok bakımsız, yolları düzensiz bulmuştur. Yollar büyük çukurlarla gidilmez halde iken, insanlar kahvehanelerde tavla oynamakta, ilçe adeta pislik içinde yüzmektedir. Vali, ahâlinin kendi meselesine bile bu derece duyarsız olmasına sinirlenir başta Belediye Başkanı olmak üzere, ilçe halkını adam akıllı haşlar.[335]

---

[333]*Kızılcık Dalları*, s.38-39
[334]*Akşam Güneşi*, s.149
[335]*Değirmen*, s.126

Kavak Yelleri'nde ahâlinin tembelliğine isyan eden bu sefer Dr. Sabri'nin kayın pederi Hacı Müslim Efendi'dir. Hacı Müslim, tabiat aşığı bir insandır. Kırlara çıktığı zaman bazen karınca yuvalarının üzerine eğilir "*bu iğne burnu gibi hayvancıkların kışlık zahirelerini durup dinlenmeden taşımalarını seyreder; akşama kadar kahvede oturan, kavak altında uyuyan sürü sürü hemşehrilerinin bu mahlukalardan nasıl ibret almadıklarına şaşar*".[336]

Reşat Nuri, tembellik konusunda, bu çirkin alışkanlığı hicveden müstakil bir roman yazacak kadar hassastır. "*Miskinler Tekkesi* tembelliğin romanıdır" diyebiliriz. Tembel insan, çalışmadığı için başkalarına muhtaç olmak durumundadır. Bunun bir adım ötesi dilenciliktir. *Miskinler Tekkesi* romanının kahramanı her ne kadar mazisi itibarıyla bir konak çocuğudur ama o, profesyonel bir dilenci olduğundan itibaren tamamen değişik bir dünyanın insanıdır. Yazar, ciddi bir sosyal problemi, bir edebi eserin imkanları dahilinde ortaya koymuştur. Reşat Nuri, dilencilik gibi ciddi bir problemi son derecede alaycı bir üslupla ele almıştır.

Romanın bütününe, Fransız natüralistlerinde sıkça karşılaştığımız irsilik hakimdir. Yazara göre, dilenci toruna, dilencilik, atalarından miras kalmıştır. Kahramanın büyükbabası Kocabaş Kazasker Şemsettin Molla, Padişah II. Mahmud'un sofrasındaki ekmek kırıntılarını sakal-ı şerif ihtimamı ile sedef kutulara doldurarak konağa getirip, konak halkına yedirmektedir. Yıllarca ailenin yeni doğan çocuklarına teberrüken sözkonusu ekmek kırıntıları tattırılmıştır. Kahramana göre bundaki amaç "*yavrunun bütün ömründe yiyeceği ekmek zahmetsiz ve sıkıntısız bir el ekmeği olsun diye*" dir.[337]

Saraydan dedesi için gönderilen sadaka-i şahaneler ve sofada toplanılıp çekilen "amin"lerden söz eden kahraman, miskinliğin hazır yiyiciliğin atalarından kendisine kalmış bir miras olduğuna

---

[336]*Kavak Yelleri*, s.165
[337]*Miskinler Tekkesi*, s.10

inanmaktadır. "*Demek ki sadaka benim mayamdadır*"; *Kocabaşlar ailesinin hamuru onunla yoğrulmuştur ve şanlı dedelerimdeki Tanrı vergisinin ilerleye ilerleye bende tam kemal mertebesini bulmuş olmasına şaşmamak lazımdır.*"[338] şeklindeki sözler bu fatalist hayat görüşünün ifadesidir.

Kahramanın çocukluk günlerinde sıkça tekrarlanan bir söz vardır: "*Allah kör kurdundan bile geçmez" Dolayısıyla "kör kurdun nafakasına razı olduktan sonra da fukaralıktan korkmaya sebep kalmazdı*"[339] Adına tevekkül denen ancak tembelliğin ta kendisi olan bu inanç, ferdi sefalet gibi toplumsal sefalete de sebep olmuştur.

Kahraman, kendi miskinliğini, tembelliğini bir midyenin kayalığa yapışarak kabuklarını aralamasına benzetir. Kabuklara takılanlara bereket versin! Tembellik, dilencilik gibi hasletler! İzzet-i nefsin öldürülmesini gerektirir. Nitekim, küçük İsmail'in dilenci bir ailenin çocuğu olmasını kabullenememesi karşısında Kocabaş dilencinin yorumu "*Mesule Bacının kötü terbiyesi, yumurcağa izzet-i nefs denen hastalığın tohumunu atmıştı. Bu gördüğüm, onun filizleriydi. Hay, Allah belasını versin!*"[340] şeklindedir.

Romancı, kahramanın ağzından, dilenciliğin püf noktası olan duygu istismarcılığının tahlilini yapar, Vergi kaçıran, vergi kaçırmak için akla gelmedik yollar deneyen insanların küçük taksitler halinde dilencilere kendi rızalarıyla bir nevi vergi ödediklerini ifade eden yazar, duygu istismarının yegâne dayanağı olan "merhamet"in dilencilikteki rolünden bahseder: "*Dediğim gibi, dilencilikte merhamet başta geliyor. Sanatın bütün inceliği o damarı yoklayıp derin derin sızlatmaktadır. Tıpkı büyük şairler, vesairede olduğu*

---

[338] a.g.e., s.10
[339] a.g.e., s.28
[340] a.g.e., s.79

gibi. Fakat büyük şair olmak gibi büyük dilenci olmak da bir yaradılış davasıdır." Görüldüğü gibi burada tekrar dilenciliğin anadan doğma kazanılan bir hususiyet olduğu fikrine yeniden dönülür.

Tecrübeli bir dilenci olan roman kahramanına göre, dilencilerin en iyi tahsilatı, insanların kalp muvazenesini kaybettiği anlardır. Çok kederli veya sevinçli olunan anlar cömertliğin dorukta olduğu anlardır.

Bizzat sokaklarda el açarak dilenen dilencilerin yanında bir de modern dilenciler vardır. Sultanahmet'teki Adliye'ye sıksık girip çıkan dilenci kahramanımız burada miras davalarında üç beş kuruş elde etmek için birbirini yiyen, mal hırsıyla yapmadık sahtekarlıklar bırakmayanları kendilerinden daha bayağı dilenciler olarak görür.[341] Hele bir devlet dairesinde bir şube müdürünün bir vekil karşısında gösterdiği zelil tavrı gözledikten sonra kendi kendine "*Hay Allah, meğer bizim tekkemiz de pirimiz de buradaymış*"[342] demekten kendini alamaz. Sokakta dilenenlere çıkışan *"kelleli kulaklı, yüksek zatların"* "o mertebeye ermek için acaba ne yaptıkları[343] istifhamını yapıştırmadan da edemez.

Reşat Nuri, yabancısı olduğu bir dünyayı muhtemelen okumaları ve gözlemleri sonucu tasvir etmeği başarmıştır. Dilencilerin her türlü acındırma ve para koparma metotlarına varıncaya kadar realist tespitlerde bulunan yazar, belki de romanının ana fikri ile yeni kurulan Cumhuriyet idaresinin bu sosyal yarayı, kurulacak koruyucu müesseselerle sarmasını öneriyordu. Yoksul insanların ferdî merhametlere terkedilmemesi yanında, miskinlik yuvalarının da dağıtılması gerektiği, romanın sosyal boyutundaki mesajdır.

---

[341] a.g.e., s.111
[342] a.g.e., s.115
[343] a.g.e., s.115

İnsanlar, özel teşebbüs yerine, sanat ticaret yerine memuriyeti tercih ederken; öte yandan iki fakülte bitirmiş bir memur olan Talat Bey'in eline geçen az miktardaki maaşla geçinemediği için dilenci arkadaşından borç para alması[344] son derece ilginçtir.

[344]a.g.e., s.156

VI. DİNLE İLGİLİ MESELELER

Dinin Ürkütücü Bir Unsur Olarak Kullanılması

Çalıkuşu'ndaki Hatice Hanım, dini unsurları kullanarak çocukların yaşama sevincini adeta yok etmiştir. Fen derslerinde ders aracı olarak kullanılmak üzere gönderilen bir iskelet levhasını çocuklara gösterip "*yarın biz ölünce etlerimiz böyle çürüyecek, kemikler böyle kuruyacak*" demekte ölümün dehşetini ve kabir azaplarını uzun uzadıya anlatmaktadır.

Çocuklar o kadar kendilerini ölüm duygusuna kaptırmışlardır ki eğlenceleri bile cenaze oyunudur. "*Bu mihnet çekmiş, yaşlı başlı insanlara benzeyen yorgun çehneli, donuk gözlü kız çocuklarının en büyük eğlenceleri bahçenin bir köşesine toplanıp, ölüm, tabut, teneşir, zebanî, kabir gibi korkunç kelimelerle dolu ilahiler okumaktan ibaret!*"[345]

Henüz hayatının baharında olan ilkokul çocuklarına dini bilgi adı altında cehennem ve kabir azabı türü şeyler öğretilmesini pedagojik açı-

[345] *Çalıkuşu*, s.177

dan sakıncalı bulan yazar, Feride'nin ağzından bu tavrı adam akıllı eleştiriyor. Aslında sözkonusu öğretim tarzı İslam dinine de aykırıdır; insanlara Allah korkusundan çok Allah sevgisi ile yaklaşmak esastır.

Çalıkuşu'nda Hatice Hanım'ın ilkokul çocuklarına yaptığını *Kızılcık Dalları*'nda Nevnihal Kalfa konaktaki çocuklara yapar.

Nevnihal Kalfa'nın, din adına dilinden düşmeyen şey, kabir azabı, ceza vs. dir. Bundan dolayı Nadide Hanım, onun konaktakilere dinî telkinlerde bulunmasını yasaklamıştır. Özellikle çocuklara tafsilatlı işkence türlerinin, kötü amellerin cezası olarak anlatılması, onların uykularından bu rüyalarla uyanmaları tenkit edilir. Nadide Hanım'ın "*Kuzum Allah aşkına, din diyanet denilen şey hep bu mu?*"[346] şeklindeki isyanı, tabii ki Reşat Nuri'ye aittir.

Ateş Gecesi'nin kahramanı Kemal Murat, annesinden söz ederken "*Annem, mütemadiyen ölülerinden bahseden neşesiz bir kadındı. Binde bir gülecek olsa ayıp bir şey yapmış gibi hemen pişman olur, "Nemize gülüyoruz bilmem ki diye içini çekerdi*" der.[347]

Şarkta yaşlılar hayattan ziyade ölümle ilgilidirler. Yaşama sevinçlerini yetirmiş yaşlıların bunu gençlere, hatta küçük çocuklara yansıtması tenkit edilir. Adı geçen üç romanda da hayattan bezgin, hayata bile ölüm elbisesi giydirmiş tiplerin üçünün de yaşlı kadınlar olması tesadüfî değildir. Kadınlar erkeklere göre daha duygusal oldukları için onların sevinçleri de kederleri de daha aşırı olabilmektedir.

Dinin Dünyevî Menfaatlere Alet Edilmesi

Yeşil Gece romanının ana fikirlerinden birini teşkil eden bu konu, romanın bütününe adeta sindirilmiştir. Öğretmen Ali Şahin'e göre medreseliler, müderrisi, talebesi ile bir bütün olarak "*dini ve ilmi*

---

[346] *Kızılcık Dalları*, s.97
[347] *Ateş Gecesi*, s.34

menfaatlerine alet etmiş kimseler"[348] dir. Yine Ali Şahin'e göre Abdülhamid, "Halife-i Resulullah" unvanı taşıyan, bununla saltanatını sürdüren bir zalim ve ahlâksızdır.[349] Hafız Eyüp, Müderris Zühtü ve daha bir yığın kişi dini kullanarak nüfuz elde etmekte veya nüfuzunu sürdürmektedir.[350]

Yeşil Gece'de, dini menfaatlerine alet edenler arasında İttihat ve Terakki'nin kâtib-i mes'ulu Cabir Bey de vardır.[351] *Miskinler Tekkesi*'nde yazar, bu sefer oklarını ıskatçılara çevirmiştir. İskatçıları, bir nevi ölü simsarları olarak niteleyen romancı, onları amirlerine sırnaşarak, yaltaklanarak maaş zammı almağa çalışan küçük memurlara benzetir. İskatçılar, romanda para, mal karşılığı günah çıkaran tembel, din istismarcısı insanlar olarak takdim edilmiştir.[352]

Cumhuriyetten sonra tekke ve zaviyeler kapatılmıştır ama bazı kimseler değişik isimler altında dinî nüfuzunu sürdürmektedir. *Son Sığınak*'ta bunun ilginç bir örneği vardır.

Daha önce "dergah", "tekke" adı altında faaliyet gösteren bazı tarikat mensuplarının -Şeyh Efendi'nin eskiden de içki içtiğine, sazlı sözlü, kadınlı erkekli meclisler kurduğuna bakılırsa bunlar bektaşi olmalı- Cumhuriyetten sonra da "Halk odası" gibi yerlerde yine dini istismar ederek ve başka çehrelere bürünerek faaaliyet göstermeleri yeni dönemin zaafı olarak değerlendirilmiştir.[353]

Batıl İnanışlar

Reşat Nuri'nin romanlarında en çok tenkit edilen konulardan birisi batıl inanışlardır. Özellikle eğitim düzeyi düşük insanlar arasında yaygın

---

[348] *Yeşil Gece*, s.24, 27
[349] a.g.e., s.28
[350] a.g.e., s.24, 54
[351] a.g.e., s.55-56
[352] *Miskinler Tekkesi*, s.126
[353] *Son Sığınak*, s.191-192

olan batıl inanışlar aynı zamanda taassubun bağnazlığın da ifadesidir. Reşat Nuri'nin romanlarındaki batıl inanışların çoğu dine dayandırılan bid'a ve hurafelerdir. Hüseyin Rahmi'nin romanlarında da genişçe yer verilen bid'a ve hurafeler, Reşat Nuri'de ince bir alayla birleştirilerek okuyucuya takdim edilir. Ancak onun hiçbir romanında, Hüseyin Rahmi'de olduğu gibi bunlar roman boyunca devam etmez.

Çalıkuşu romanında bir yığın batıl inanış örneği vardır. Evde kalan kızların, kısmetlerinin açılması için Eyüp'teki Niyet Kuyusu'na koşmaları[354] faydasız kocakarı ilaçlarının bazı inançlara dayalı olarak halk tarafından kullanılması,[355] birçok büyücülük, nüshacılık ve üfürükçülük olayı asri bir genç kız olan Feride'nin gözüyle değerlendirilmiştir.

Feride'nin B'deki otelde tanıştığı Manastırlı kadının hikayesi etrafında bir yığın büyücülük olayı vardır. Kadına göre B'deki kuması kocasına fena bir büyü yapmıştır ancak Manastır'da olsalarmış üç Mecidiyeyi gözden çıkardı mı oradaki daha usta büyücüler vasıtasıyla iki günde kocasını rakibinin elinden kurtarabilirmiş. Manastırlı kadına göre Rumelili büyücülerin üstüne yokmuş. Hele "*Arif Hoca adında bir Arnavut varmış ki, domuz kulağını birçok ameliyatlarla, bir dürbün haline getirmiş, bir kadın bu garip dürbünü gözüne koyarak bir kere kocasına baktı mı erkek ne kadar haşarı olursa olsun, hemen yola gelirmiş. Çünkü bütün kadınlar ona domuz gibi görünürmüş.*

Arif Hoca, bazan, bir sabun parçasına, bir toplu iğne saplar ve sabunu okuyup üfledikten sonra toprağa gömermiş, sabun toprakta eridikçe, insanın düşmanı da oturduğu yerde erir, iğne-ipliğe dönermiş."[356]

---

[354]*Çalıkuşu*, s.298
[355]a.g.e., s.204
[356]a.g.e., s.144

Anadolu gerçeği ile ilk defa yüzyüze gelen Feride, yatırların şifa dağıtması olayı ile de ilk defa Zeyniler köyünde karşılaşmıştır. Zeyniler mektebinin eski hocası Hatice Hanım, Zeyni Baba türbesinden söz ederken *"Kimsenin iyi edemediği hastaları, buraya getirirler Ben, bir kötürüm kadın bilirim ki, buraya sırtta getirdiler, ayaklarıyla yürüye yürüye gitti" der. Yine Hatice Hanım'a göre, "bütün ömrünü kanaat ve sefalet içinde geçiren Zeyni Baba, öldükten sonra, üzerinde süslü ve işlemeli örtüler istememiş. Arasıra öteden, beriden gönderilen örtüler bir hafta dayanmıyor, parça parça çürüyüp eriyormuş"*[357] ve bundan dolayı da sandukanın üstü yeşil boyalı bir çinko ile kaplı imiş.

Hiçbir örtünün dayanmamasının gerçek sebebi nemli ortam olduğu halde Hatice Hanım'ın, bu durumu Zeyni Baba'nın öldükten sonra bile müstağni oluşuna yorması aynı zamanda batıl inanışın akılla izah edilemeyişinin bir ifadesidir.

Hatice Hanımın başka marifetleri de vardır: Fen Bilgisi dersi için ders aracı olarak gönderilen Levhayı şahmaran olarak niteler ve "Hasta plan köylülerin isimlerini yılanın karnına yazmak suretiyle onların tedavisine de çalışır."[358]

Feride, asrî bir kız olduğu halde, yatırlardan medet umacak birisi olmadığı halde Hatice Hanım'ın ısrarlı telkinleri sonucu Zeyni Baba'nın türbesine giderek çileye katlanabilmek için gayet acemice babadan kendi sabrından ona da vermesini diler.[359]

Yeşil Gece'de, insanların türbelere olan ilgileri ve bunlardan beklentileri, gayet alaycı bir şekilde tenkit edilmiştir. İslâm dininde, manevi büyüklerin türbelerini ibret için ziyaret etmek, onların ruhlarına fatiha okumak güzel bir davranış olarak görülürken Allah'tan istenecek şeylerin türbelerden istenmesi yasaklanmıştır. Ülkemizde, muhtemelen şiiliğin

---

[357]a.g.e., s.165-166
[358]a.g.e., s.177
[359]a.g.e., s.167

tesiriyle, türbelerin adeta başı sıkışanların sığındıkları yerler haline gelmiş olması çok eskilere dayanan bir meseledir. Bu konuda dindar insanlar arasında da bir tavır birliği yoktur. Ehl-i Sünnet cemaatlerinde beklenti içinde olmamak şartıyla mezar ziyaretleri önemsenirken Vehhabîler mezar ziyaretlerini önemsemedikleri gibi dinî büyüklerin türbelerine karşı saygısızlıkta bile bulunmaktadırlar.

Yeşil Gece'de türbelere İslâm dininin gerçeği adına değil, inançsızlık adına yaklaşılmıştır. Ali Şahin ve arkadaşları, geriliğin, taassubun kaleleri olarak gördükleri türbelerin tamamen ortadan kaldırılacağı günün özlemi içerisindedirler. Nitekim Ali Şahin daha Maarif Nezareti'nden tayin emrini alır almaz kapıda rastladığı tanıdık bir öğretmenin kulağına ağzını dayayarak "*Sokaklarda türbe kandillerini söndürteceğim*"[360] demiştir.

Eski, köhne medresenin yıkılması sözkonusu olunca, ilk kazmayı vuran işçinin, önceden ayarlandığı şekliyle, numaradan baygınlıklar geçirmesi medresede medfun bir velinin medreseyi yıktırmaya razı olmadığı, Örfi Baba'nın rüyasına girip "*Kemiklerimi nâpak ayaklara çiğnetmeyin, kasabayı başınıza yıkar, yuvalarınızı arümar ederim*" dediği şeklinde söylentilere yol açılır ve bu mesele ağızdan ağıza geçtikçe binbir türlü şekil alır. Ali Şahin, mutaassıp, geri kafalı olarak gördüğü halkın düşüncesiyle şöyle alay eder:

"*Değil mi ki medresenin henüz ismi bilinmeyen meçhul bir veli gibi bir muhafızı var.. Kimse artık ona ilişemeyecek. Yarın, öbür gün ona bir isim takılır, belki küçük bir türbe yapılır. Bir yeşil kandil asılır.*"[361] *Ali Şahin'in yandaşı Mühendis Necip daha ileri giderek medreseye, türbeye sahip çıkan halk için "Ne koyun gibi ahali, Yarabbim*"[362] diyecektir.

---

[360] *Yeşil Gece*, s.11
[361] a.g.e., s.78
[362] a.g.e., s.79

Ali Şahin, bulunduğu ortam dolayısıyla mezarlara, türbelere dinsizlik adına saldırmayı göze alamadığından "*Hakiki Müslümanlık*"tan dem vurarak söylemek istediklerini takiye yoluyla söylemeyi denemiştir. Resaî Molla'nın Sarıova'daki mezarlıkların bakımsızlığından şikayet eden gazete makalesine cevap olarak yazdığı yazıda "*Hakiki Müslümanlık mezarlara zannedildiği kadar ehemmiyet ve kudsiyet izafe etmezdi*"[363] anti-teziyle ortaya çıkmıştır.

Romanda, türbelerle ilgili en alaycı tenkitler Kelamî Baba türbesinin yıkılması dolayısıyla dile getirilmiştir. Romanda, türbenin kasabalıların hayatındaki önemi abartılı bir şekilde anlatılmaktadır:

"*Kelâmi Baba'nın Sarıovalılar gözünde öyle bir ehemmiyeti vardı ki bulunduğu tarafa yataklarının ayak ucunu çevirmezlerdi. Halk bütün hacetlerini ondan isterler, her başı sıkışan ilk önce onun mukaddes örtüsüne yüzünü sürerdi. Hükümete ve mahkemelere verilecek arzuhaller evvela ona götürülür, himmet ve yardımı rica edilirdi. Davalarını kazananlar, hapishaneden çıkanlar, bir kazadan sağlam kurtulanlar ellerinde mum desteleriyle ona koşarlardı. Hasılı Kelami Baba türbesi, hükümet üstünde bir hükümetti. Himmeti hazır ve nazır olsun, koca bulamayan kızlardan, şifasız dertlere uğrayan hastalardan, kiracısız kalan evlere, müşterisi az dükkanlara kadar her işle uğraşırdı. Sonra, kasabayı düşman şerrinden, zelzele, yangın, su basması gibi bütün âfetlerden koruyan da o idi.*"[364]

Kelâmi Baba türbesinin yanmasını, "*dinsizlik ve ahlâksızlığın artmasından dolayı*" Baba'nın artık kasabalılara himmet etmek istemediğine yaran bunun da çok büyük gazaplara sebep olacağına inanan ahâli dehşet içinde kalmıştır. Tekbir getirenler, tövbe istiğfar edenler, ağlaşanlar...

---

[363] a.g.e., s.127

[364] a.g.e., s.142-143

Yazar, Kelâmi Baba türbesinin halkın nezdindeki konumuna daha esrarengiz bir boyut katıyor:

"Kelâmi Baba" türbesi bir nevi enbiya tarihi müzesiydi. Orada kocaman bir kemik vardı ki, Yunus Peygamberi yutan balığa, bir sopa vardı ki Hazret-i Musa'ya ait olduğu söylenirdi. Yine orada Hazret-i Nuh'un gemisinden kopmuş bir tahta parçasıyla Eyüp Peygamberin fukaralığı zamanında üstünde yattığı kerevet görülüyordu.

Miskinlik, uyuz gibi hastalıklara tutulanlar bu kerevetin üstüne bir kere yattıkları gibi, Allah'ın izniyle bir hafta içinde tertemiz olurdu."[365]

Reşat Nuri, insanların ölüden medet ummasını, tabii ki ima yoluyla, cehaletin hayata hakim olmasına bağlıyor. Ancak meselenin bir diğer boyutu vardır; o da doktor bulamayan insanların yatırlara koşması, ilaç tanımayan kimselerin kocakarı ilaçlarına, büyülere başvurmasının kaçınılmazlığıdır. Halkın cehalet gibi bir mazereti vardır ama onların cehaletinden sorumlu olan devletin ve aydınların onlarla, bu yaptıklarından dolayı alay etmenin dışında yapmaları gereken çok şey vardır ve olmalıdır. Reşat Nuri'nin öğretmen kahramanı Feride, Ali Şahin gibi halkı horlayarak değil onları severek olabildiğince kötü alışkanlıklarını değiştirmeye çalışıyor.

Kızılcık Dalları'nda bid'acılığı, hurafeciliği daha çok halk kesiminden olan Karamusalli Sütnine ile Nevnihal Kalfa temsil etmekle beraber zaman zaman Nadide Hanım da onlara ortak olmaktan geri durmaz.

Mesela Karamusalli Sütnine'ye göre çocukların düştüğü yere birkaç damla şerbet dökmenin; elinde arpacık çıkmış çocukların arpacığını fiske ile kırklamanın, gece yanığı çıkarmışlar için pencereden sokağa bir kömür parçacığı atmanın ne zararı vardı?[366]

---

[365] a.g.e., s.144

[366] *Kızılcık Dalları*, s.79

Nevnihal Kalfa'ya göre "*şimşek nasıl uzak bir yerde fırtına olduğuna alametse, onun fikrince, kulak kızarması da konakta birinin kendini çekiştirdiğine alametti*"[367]

Tahmini olarak İsmail'in ölüm günü tesbit edilmiş ve kırkıncı gecesi için, Gülsüm harçlığından biriktirdiği paralarla lokmalar almış ve konak ahalisine yedirmeğe çalışmıştır. Yemek istemeyenlere

"*Kuzum Hanım... Vallahi temiz... Kaseyi sabunla yıkadım. Bir tanecik, diye yalvarıyordu." Ona göre, "Bu lokmadan hiç olmazsa bir taneciği, mutlaka yemeleri lazımdı. Çünkü bu gece İsmail'in burnu düşecek, lokma ile ağzını tat-layanlar ne kadar çok olursa İsmail, bu burun düşme acısını o kadar az duyacaktı*".[368]

Bütün bunları Gülsüm'e telkin eden ise Nevnihal Kalfa'dır.

Yine Nevnihal Kalfa'nın anlattığına göre İsmail'in bir türlü Gülsüm'ün rüyasına girmemesi ona dargın olmasından kaynaklanıyordu. "*Kalfa, ona başının altına koymak üzere okunmuş, zemzeme batırılmış ekmekler verir*" "*Yatarken okunacak dualar ezberletir.*" "*Fakat ne yapsa nafile*"[369] Aşçı Dursun Ağa ise Gülsüm'e "*Kız, şu patateslerin kabuğunu koparmadan soyarsan, yahut bulaşık suyundan bir kaşık içersen kardeşini görürsün*"[370] yollu nahoş hurafelerden söz etmektedir.

Nadide Hanım'a göre ise Gülsüm, konağın uğursuzluk kaynağıdır.[371] Uğurluluk veya uğursuzluk günümüzde de en yaygın batıl inançlardan biridir.

Güneş tutulması olacağını ve minarelerde sahan kapakları çalınacağını duyan Gülsüm, Bülent'in bundan korkmaması için çareler

---

[367]a.g.e., s.92
[368]a.g.e., s.95
[369]a.g.e., s.102
[370]a.g.e., s.103
[371]a.g.e., s.118

düşünür.[372] Ay tutulması olduğu zaman Anadolu'nun bazı yörelerinde damlara çıkıp teneke çalmak hâlâ devam eden bir hurafedir.

Halis dinî inançların zayıfladığı dönemlerde batıl inanışlara toplumun daha çok sarıldığı sosyolojik bir gerçektir. Dinî bazı teşbihler, mecazlar zamanla şekil ve mana değiştirerek kocaman hurafeler haline gelebilir. *Gökyüzü* romanında, dini zaten sözlüğünden silmiş olan kahraman öte yandan hurafelerle mücadele etmektedir. *Gökyüzü* romanındaki bazı batıl inançlar şunlardır:

Allah'ın, sinekleri Fatma anamız evde sıkılmasın, onları kovup eğlensin diye yaratmış olması.[373]

Dünyaya gelen bir çocuğun uğur veya uğursuzluk sebebi olduğu[374]

Yeni bir eve taşınan yaşlı kadınların, perilerin gönlünü hoş etmek için bir köşeye şeker şerbeti dökmeleri[375]

Evde kalan kızların Eyüp Sultan'daki niyet kuyusuna gitmeleri -ki bu *Çalıkuşu*'nda da vardı- veya Karacaahmet'teki Miskinler Tekkesi'ne gidip kendisi için bir değirmenin etrafında "amin" çağırtması.[376]

Ailesinde Mayandalar'a tütsületilmiş biri bulunan kişinin de mutlaka Mayandalar'a tütsületilmesi gereği, aksi takdirde acı çekerek öleceği.[377]

Batı'da yaygın olan batıl inanışlar: Bir kibritle üç sigara yakmamak 13 numaranın uğursuz sayılması.[378]

---

[372] a.g.e., s.154
[373] *Gökyüzü*, s.14
[374] a.g.e., s.25
[375] a.g.e., s.61
[376] a.g.e., s.169-170
[377] a.g.e., s.201-206
[378] a.g.e., s.209

"Gece yanığı" denen yaranın iyileşmesi için sönmüş bir kömür parçasının pencereden dışarıya atılması".[379]

Değirmen'deki hayali deprem üzerine yapılan konuşmalar esnasında Ömer Bey'in evindeki içki âleminde toplanmışlardan bir kısmı deprem olduğu iddiasına isyan ediyor. Onlara göre depremi "*yerin altındaki koca öküz değil, Arap Ziver'in Zilli maşası yapıyordu.*"[380]

Reşat Nuri, halk arasında yaygın olan bu batıl inanış üzerinde fazla durmaz. Aslı Hz. Muhammed'in bir hadisine dayanan ve burçlarla ilgili olan bu mesele, bir mecaz iken zamanla cahil çevreler tarafından hakikat kabul edilmiş ve batıl bir halk inanışı haline gelmiştir.

Değirmen'de ayrıca halkın modern tıp yerine kocakarı ilaçlarına rağbet etmeleri en pis şeyleri ilaç diye kullanmaları da ayrıca tenkit edilmiştir.[381] Aynı mesele bir kez de Kan Davası'nda gündeme gelir: Yukarı Sazanlı Fettah'la Zeyneb'in çocuğu hastadır. Çocuğun karnı gittikçe şişmektedir. "*Köyde kurbağa yutmuş diye kocakarı ilacı yapmışlar, Kırlangıçlara okutmuşlar*".[382] Burada kırlangıçlar denen şey, bir çeşit derviş kılığına girerek şuna buna okuyup üfürerek onları iyileştirdiklerini iddia eden din istismarcılarıdır.[383]

Kan Davası'nda bir diğer batıl inanış örneği Müslim'le Çöme'nin başından geçen bir olayla ilgilidir: Yukarı Sazan'da aç kaldıkları bir gün Müslim'le Çöme aşağıdaki Garipler köyüne yiyecek almaya inmişler. Fırtınada yollarını kaybedince katırcılara yol gösteren ak sakallı ermiş bir dede onlara yol göstermiş bir mağaraya kadar getirmiş, üstelik dede onlara orada bir de tavşan ikram etmiştir. Kesip kanını içerek açlıktan ölmekten ve donmaktan kurtulmuşlar.[384] Tabii bütün bunları Müslim

---

[379]a.g.e., s.217
[380]*Değirmen*, s.55
[381]a.g.e., s.63-66
[382]*Kan Davası*, s.137
[383]a.g.e., s.53
[384]a.g.e., s.201

görememiş, ancak Çöme dedeyi sakalına varıncaya kadar gördüğünü söylemektedir.

Son Sığınak'ta ise bir üfürükçülük olayı vardır. Üstelik bu halktan birisiyle ilgili değil bir Vali ile ilgilidir. Van'daki, Cumhuriyetin valisi bazı hastalıklardan dolayı muzdariptir. Kumpanyacılar Vali'ye istediklerini yaptırmak için arkadaşlarından birinin iyi bir üfürükçü olduğunu söyleyince, Vali Bey hemen Gazalî lakaplı, eski bir şeyh ailesine mensup genci konağına davet eder.

Reşad Nuri, bir yandan hurafeleri yererken öte yandan değişimin bir anda olamadığını, eski alışkanlıkların kolay kolay terkedilemediğini ima etmektedir.[385]

Kavak Yelleri'nde, ilerleyen tıbba ve tıbbî ilaçlara rağmen halkın geleneksel tedavi yöntemlerinde, özellikle de kocakarı ilaçlarında ısrar etmeleri yadırganır:

Eczacı Hacı Müslim'in kızı, daha sonra eşi olacak Celile'yi muayeneye giden Doktor Sabri biraz bekletilmiştir. Meğer Karabağlı Yenge, hastanın sırtına "keten tohumu lapası" koymakla meşguldur. Bunu öğrenen Hacı Müslim, "*Canım Efendim, sırası mı kocakarı ilaçlarının alla sen...*" diyerek Yenge'ye çıkışır. Hacı Müslim söylenmeğe devam eder:

"*-Kocakarı ilaçlarını fen adamlarının evinden bile deffedemezsek vay gidi milletin başına... Sanki böyle bir tedbire ihtiyaç olsa ben takdir ederek eczahaneden bir hardal yakısı getiremezmişim*".[386]

Din Olgusu Karşısında Aydınların Tutumu

Reşat Nuri'nin birçok romanında din olgusu öyle veya böyle yer almakla beraber iki romanında din, ana temayı oluşturur: *Yeşil Gece* ve *Gökyüzü...*

---

[385]*Son Sığınak*. s.222-223
[386]*Kavak Yelleri*. s.177

Reşat Nuri'nin roman kahramanlarını, din karşısında takındıkları tavra göre üç gruba ayırmak mümkündür. Birinci gruptakiler; din karşısında aldırmaz bir tutum sergileyenlerdir. Çoğu zaman bunların inanıp inanmadığını anlamak dahi mümkün değildir. İkinci gruptakiler, inanmadığı halde dine cephe almayanlardır. Üçüncü gruptakiler ise; inanmamakla yetinmeyip dine karşı savaşan tiplerdir.

Üçüncü tip kahramanların en aşırı ve en tipik olanı ise *Yeşil Gece*'nin kahramanı Ali Şahin'dir. Ali Şahin, özel olarak dine ve dindarlara saldırtılmak üzere icad edilmiş bir tipi andırmaktadır. Bu yönüyle o bir insandan çok, yazarın kumanda ettiği bir robota benzer. Fethi Naci'nin bu konudaki tesbitleri kanatimizce oldukça isabetlidir: "Şahin'in kişiliği, sıvası yapılmamış bir betonarme binanın karkası gibidir: Ete kemiğe bürünmüş bir iskelet! Çünkü Reşat Nuri, Şahin'i, insanlar ve olaylarla ilişkileri ve çatışmaları içinde geliştirmez, bir birey olarak bakmaz ona, dinsel inançların eleştirisi için bir araç olarak kullanılır."[387]

Sadece *Yeşil Gece*'de değil, Reşat Nuri'nin hiç bir romanında müsbet din adamına rastlamak mümkün değildir. Onun dindar diye takdim ettiği kimselerin hemen hepsi çıkarcı, bid'acı, hurafeci, jurnalcı, yeniliklere kapalı itici tiplerdir.

Halide Edip, *Vurun Kahpeye* romanında tamamen olumsuz din adamları ve dindar tipler tasvir ederken *Sinekli Bakkal*'dan itibaren bu konuda daha makul bir çizgiye ulaşmıştır. *Sinekli Bakkal*'da İmam İlhami Efendi'nin karşısına Mevlevi Vehbi Dede'yi çıkarmıştır. Bu iki dindar tip arasındaki temel fark: Birincisinin insanları korkutarak Allah'ı sevmeye çağırması; ikincisinin Allah sevgisini öne çıkararak insanların ondan korkmasını sağlamaya çalışmasıdır. İlhami Efendi serttir, haşindir, ürkütücüdür, öte yandan Vehbi Dede hoşgörülü, merhametli ve sevdiricidir.

---

[387] *Reşat Nuri'nin Romancılığı*, s.130

Reşat Nuri'nin romancılığında Halide Edib'inkine benzer bir değişim safhası var mıdır? Romancı daha uzun yaşasaydı olacak mıydı? Bu sorulardan birincisinin cevabı "hayır"; ikincisinin ise "muhtemelen olurdu" şeklindedir. O, *Kavak Yelleri* ile *Yeşil Gece* çizgisinden bir hayli uzaklaşmıştır ama *Kavak Yelleri*'nde de müspet bir din adamı veya dindar yoktur. O, ölümünden kısa bir süre önce yazmayı düşündüğü bir roman taslağından söz eder. Romanın adı bile bellidir: "Gecenin Ötesi" Mustafa Baydar'ın *Yeşil Gece*'yi kastederek "Aynı konu üzerinde bir roman daha yazmayı düşünüyor musunuz?" şeklindeki sorusuna Reşat Nuri verdiği cevapta, yazacağı romanın *Yeşil Gece*'nin devamı ve adının da Gecenin Ötesi olacağını belirttikten sonra devam eder: "İkinci kısımda yani "Gecenin Ötesi"nde yine bir gece vakti Şahin Efendi, çok ihtiyarlamış bir çehre ile tekrar romancının karşısına çıkıyor: "Ben yine oyum, diyor. İkimiz de o zaman gençtik, toyduk, bir çok şeyleri yanlış gördük. Ben o Ankara'ya gidişimden sonraki hikayemi anlatacağım" diyor. Roman, o günden bugüne kadar geçmiş yılların hikayesidir."[388]

Ali Şahin ve romancının gençlik ve toyluk mazeretleri ile yanlış gördükleri meseleleri sözkonusu roman yazılmış olsaydı görmek mümkün olacaktı. Ancak hem Ali Şahin'in hem de romancının çok daha ılımlı bir noktada olacaklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Yeşil Gece tezli ideolojik bir roman olmakla beraber, Türkiye'de belli bir kesim tarafından olduğundan fazla yüceltilmiştir. Nazım Hikmet'in 22 Kasım 1943'te Memet Fuat'a yazdığı bir mektupta *Yeşil Gece*'den övgüyle söz etmesi tesadüfî değildir. Nazım bununla da kalmamış romanın 1963'te Rusça'ya çevrilmesi üzerine bir önsöz yazmış ve burada romanı "Reşat Nuri'nin en derin eseri"[389] ilan etmiştir.

Ali Şahin'e göre, din tarih boyunca insanlık için en büyük felaket kaynağı olmuştur. Bu felaketin ortadan kaldırılması için yeni okullara iş

---

[388]a.g.e., s.286-287
[389]a.g.e., s.129

düşmektedir.[390] Ne var ki o usta bir mücadelecidir. Dinle savaşırken bunu açıkça ve doğrudan doğruya yapmaz. O, dini bazı uygulamaların dinin hakikatine uymadığı, bid'a ve hurafe olduğu gerekçesiyle tenkit eder.[391] Amaç ise dinin hakimiyeti altında olan toplumla karşı karşıya gelmemek, hedefe tedrici adımlarla ulaşmaktır.

Ali Şahin'i, bir medrese talebesi iken imanını kaybeden, dine karşı bir savaşçı haline getiren romancı ondaki bu değişimi ustaca verememiştir. *Gökyüzü*'nde inanmadığı için buhran geçiren kahramanın aksine Ali Şahin, inanmadığı için huzura kavuşmuştur. Daha önce inandıkları ile yeni karşılaştıkları fikirler arasında tercih yapmakla karşı karşıya gelen insanlar sıkıntılı bir fikir çilesi çekerler ve bunun çok derinlikli bir psikolojik boyutu vardır. Ali Şahin'in değişiminde böyle bir çile ve romana yansımış bir psikoloji bulmak mümkün değildir.

Ali Şahin ile *Gökyüzü* romanının kahramanı arasındaki temel farklardan biri değişik kaynaklardan etkilenerek dinsizliği tercih etmiş olmalarıdır. Ali Şahin, medreselerde aldığı din eğitimi ile tatmin olamayıp reaksiyoner bir tavırla dinsizliği seçerken *Gökyüzü*'nün kahramanı Mektebe-i Tıbbiye'de iken okuduğu pozitivist ve materyalist düşüncelerin ürünü eserlerin tesiri ile dinsiz olmuştur.

Kısacası birinin dinsizliğinde Doğu, ikincisininkinde Batı müessirdir. Kahramanları ateist olmakla beraber *Yeşil Gece* ile *Gökyüzü* romanlarının mesajları farklıdır. Birinde dinin hayattan kovulması gerektiği; diğerinde insanın ölüm ve yaşlılık karşısındaki aczi devam ettikçe dinin, en azından mistizmin hayattan kovalanamayacağı esastır. *Gökyüzü*, daha çok inançsızlık ve bunun doğurduğu buhranın romanıdır.

Prof. Dr. Birol Emil, *Gökyüzü* romanını değerlendirirken şöyle der: "Reşat Nuri Güntekin *Yaprak Dökümü*'nde, yanlış anlaşılan Cumhuriyet

---

[390] *Yeşil Gece*, s.127-128

[391] a.g.e., s.14-15

İnkılaplarının ve "asrî hayat" modalarının Türk ailesini çürüten bir ahlâk buhranı yarattığını ana mesele olarak ortaya koyuyordu. 1935 yılında çıkan *Gökyüzü* romanında, aynı inkılap sarsıntısının bilhassa aydınlar arasında nasıl bir inanç buhranı doğurduğu anlatılmak istenmiştir.

Cumhuriyet, bütün inkılaplarına, ileri ve laik prensiplerine rağmen Türk aydınlarında inanmak ihtiyacını yok edememiştir Devrin aydınları, hastalık veya yaşlılık arizalarıyla da olsa sonunda yine "Gökzüyü"ne dönmüşler, içlerindeki inanmak ihtiyacını, halis dine değilse bile, ispirtizma tecrübeleri gibi bir başka çeşit mistizme yönelerek veya hurafenin en batılı olan efsuna başvurarak gidermeğe çalışmışlardır."[392]

Romancının, ileride tam bir materyalist olarak ortaya çıkaracağı kahramanını Mekteb-i Tıbbiye'ye göndermesi tesadüfî değildir. Mekteb-i Tıbbiye, pozitivist fikirlerin özellikle de Biyolojik Materyalizm'in Osmanlı Devleti'ne taşınmasında en büyük fonksiyonu icra etmiş müesseselerden biridir. Romandaki tali şahsiyetlerden biri olan, kahramanın Tıbbiye'den sınıf arkadaşı Dr. Hasan Çukurçeşme'nin de bir "ate" olması[393] Tıbbîye'nin özellikle seçildiğini gösterir. Yakın tarihimizdeki bir çok ihtilalci hareketin temellerinin Tıbbiye veya Askeri Tıbbiye'de atılmış olduğu bir gerçektir. Cumhuriyet döneminde dinin hayattan bütünüyle çıkarılması yönünde gayret gösteren aydınların "background"u şüphesiz ki Meşrutiyet hatta Tanzimat dönemidir. *Gökyüzü* romanının kahramanı Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin yetiştirip Cumhuriyet dönemine devrettiği aydın tiplerinden biridir. O, bu yönüyle aksiyoner olmayan bir Dr. Abdullah Cevdet tipidir. Nitekim kahraman "*ilim denilen şeye daima bir köle sadakatı ile*" inanmış birisidir. Kahramanın temsil ettiği nesil adeta bilimi yeni bir din haline getirmiştir. Onlar daima "*gökyüzü masalları*"

---

[392] *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*, s. 511

[393] *Gökyüzü*, s.121

temelinden yıkılmadıkça insanlığın kurtarılmış sayılamayacağını söylemiş durmuşlardır. *Yeşil Gece*'nin kahramanı Ali Şahin'e göre de *Yeşil Gece*'nin sona erdirilmesinin yegane çaresi "müspet bilgi"dir.[394]

Kahramanın Paris yıllarında tasarladığı İnkılapta dinin kesinlikle yeri yoktur. Ona göre şeyhülislama, softalara, medreseye, ulemâya hayat hakkı tanıyan bir inkılaba "*inkılap değil, maskaralık, adam aldatma derler*".[395] Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mutasarrıf olan kahraman, Vali'nin, Dahiliye Nazırının emirlerine, azarlarına rağmen ahalinin çıkacağı bir yağmur duasını yasaklamakta ısrar eder. Üstlerine isteğini kabul ettiremeyince de istifa eder.[396]

Prof. Dr. Emil'in de belirttiği gibi[397] bu roman bir şahıstan ziyade bir neslin romanıdır. Kahraman, arkadaşı Mukerrem'in önceleri dindar olup da sonra nasıl dinsizleştiğinin hikayesini naklederken şu sonuca varır: "*Bizim neslin birçok çocuklarının müşterek hikâyesi*"[398] En inançsız olduğu zamanlarda bile kendi kendine düşünürken inanmanın insanı ne büyük bir ruh sükûnetine kavuşturduğunu kabul eden kahraman, inanma duygusu için "*ah, bu itikat ne tatlı şey!*"[399] demekten kendini alamaz ama yine de kafasında eski inançsızlık fırtanalarını dindiremez, daha doğrusu dindirmek istemez. Duyguları inanmak isterken, aklı inanmamakta direnir. İnsanların inanmasında temel amillerden birisi fanilik duygusu, başka bir tabirle ölüm korkusudur. Nitekim kahramanla aynı buhranı yaşayan Mükerrem bir gün maddi alemin dışında manevî bir alemin de var olabileceğini delilleriyle anlatmaya çalışırken neticede bunlara gerekçe olarak söylediği şey şudur: "*Yok olup gitmek öyle fena ki insan, ne halt karıştıracağını şaşırıyor.*"[400] yine başka bir gün bir konuşma esnasında Mükerrem: "*şu pis dünyanın acılarında bile öyle bir tat var*

---

[394] *Yeşil Gece*, s.47
[395] a.g.e., s.23
[396] a.g.e., s.29
[397] a.g.e., s.512
[398] a.g.e., s.46
[399] a.g.e., s.47
[400] a.g.e., s.49

ki her şeye razıyım... Elverir ki yok olmayalım"[401] demekten kendini alamaz.

Aslında romancı, kahramanlarının ağzından dile getirdiği bu endişeleri bizzat yaşamıştır. Kahramanın "bizim nesil" dediklerinin içinde Reşat Nuri'nin kendisi de vardır. Nitekim Resimli Ay mecmuasının kendisi ile yaptığı bir röportajda "Ahirete inanır mısınız?" sorusuna romancının verdiği cevap, *Gökyüzü*'nün hangi ruh hali ile yazıldığını ortaya koyması bakımından ilginçtir:

"Dünyaya gözlerimizi kapar kapmaz başka bir dünyaya doğacağımızı, bütün düşündüğümüz, istediğimiz, sevdiğimiz şeyleri orada bulacağımızı ümit etmek çok güzel bir şeydir. Fakat ben bu saadeti çoktan kaybettim."[402]

Bu cümlelerle yukarıda aktardığımız "ah, bu itikat ne tatlı şey" cümlesi arasında özde bir fark yoktur. Aslında bu iki itiraf, insanoğlunun ezeli inanma ihtiyacının bir ifadesidir.

Cumhuriyet döneminde, hiç de geçer akçe olmayan, hayattan soyutlanmaya çalışılan halis dinî inançlar yerine bu sefer ispiritizma gibi Batı'dan ithal inançlar yerleşmiştir. Kendini ateist, bilimci, ilerici, modern olarak kabul eden insanların bile, o tabii inanmak ihtiyaçlarını gidermek için ilahî dinler dışında inanç kırıntıları aramaları sözkonusudur.

"*Ben, ne serbest düşünücüler bilirim ki "destur" demeden süprüntülüğe tükürmezler*"[403] diyen Mükerrem, Allah'a, Peygamber'e inanmayan birçok muasırının İslâmî anlamda olmasa da cine periye inandığını dile getirir.

Romanın kahramanı gibi, evlatlık aldığı Sevim de inancın, ibadetin en küçüğüne tahammül etmez. Sevim'in, Turgut'la evlenmeyi red-

---

[401] a.g.e., s.60

[402] Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri*, s.221

[403] *Gökyüzü*, s.63

detmesinin temel sebebi evlilik teklifi yaptıktan birkaç gün önce Turgut'un Ramazanda üç gün oruç tuttuğunu söylemesidir. Sevim'e göre ya inanılır, otuz gün tutulur ya da inanılmaz ve hiç tutulmaz. İkisinin arası ona göre *"fikirsizlikten, kafasızlıktan başka bir şeye delalet etmez"*.[404]

Kahraman, muasırı olan birçok aydın gibi toplumuyla, halkıyla ve onların değer yargılarıyla asla barışık değildir. Camiye girmek hatta yaklaşmak onun için utanç vesilesidir. Sevinç'in hastalığının kendisini bunalttığı bir akşam ezanı vaktinde Fatih'ten geçmektedir. Bu anda içersinde bulunduğu çelişkili duygular aslında bir neslin yaşadığı realitedir: *"Beş on adım ilerideki bir camiye iki adam giriyordu. Çocukken bayram sabahlarında beni de birkaç defa getirdikleri bu camiyi bir kere daha görmek için içimde garip bir merak uyandı. Tanınmaktan korkuyormuşum gibi çekine çekine içeri girdim. Camiin içi soğuk ve karanlıktı. Titrek bir yağ kandilinin ışığında birkaç ihtiyarın kendi kendilerine namaz kıldığı, dua ettiği görülüyordu. Âdeta yanlarına yaklaşmak ihtiyacını duyuyordum. Geçen elli yıl içinde cami bana küçülmüş gibi görünüyordu. O kadar hayali bu daracık kubbeye nasıl sığdırmıştık."*[405]

Burada Yahya Kemal'in Büyükada'da gittiği bayram namazını hatırlamamak mümkün değil. "Ben kapıdan girince bütün cemaatin gözleri bana çevrildi. Beni daha doğrusu bizim nesilden benim gibi birini, camide gördüklerine şaşıyorlardı. Orada o saatte toplanan ümmet-i Muhammed, içine bir yabancının geldiğinizannediyordu."[406] diyen büyük şair de nesli namına konuşuyordu ve *Gökyüzü*'nün kahramanı ile aynı devrin ve şartların insanı idi.

"Çocuklarla beraber hayal ve masal devrini kapıyoruz; hurafeler, boş itikatlar, bacalarımızda yuva tutmuş leylekler gibi kanatlanıp

---

[404]a.g.e., s.60
[405]a.g.e., s.220
[406]*Aziz İstanbul*, s.123-124

bilinmez bir yerlere doğru uçuşuyorlar. O yaşta, bir gün ortasında gibi, her şey açık ve aydınlıktır" diyen kahraman, ihtiyarlığı bir nevi çocukluğa dönüş olarak kabul ediyor olmalı ki, ihtiyarlıkta "leylekler, kanatlanıp gittikleri yerlerden birer birer dönerek bacamızda gene eski yuvalarını tutuyorlar. Onların gitmeleri de gelmeleri de sadece bir mevsim meselesidir" demektedir.

Yaşlılıkta, ölümün bir nevi keşif kolları olan hastalıklar, ölmeden önce insanın başını saran kefen beyazlığı, kahramanı *Gökyüzü*'ne karşı boyun eğer hale getirmiştir. Ölüm bir gerçek olarak hayat üzerindeki acılaştırıcı tesirini sürdürdükçe insanların inanma ihtiyacının devam edeceğini, Reşat Nuri sadece bu romanıyla ortaya koymamıştır. Onun "Bir Yudum Su" isimli hikayesi *Gökyüzü* ile ortak bir mesajı paylaşır.

Söz konusu hikâyenin kahramanı Dr. Hamid Bey de *Gökyüzü*'nün kahramanı gibi bir ateisttir. O, "kalp denilen emel ve elem yatağını koparıp atmak, hayal denilen insan membaını kurutmak" emelindedir. Karısının ölümünden sonra kızı Nevin'i dini duygudan ve bilgiden tamamen mahrum yetiştirmiştir. Nevin'in her şeyi vardır ama onda neşe ve emelden eser yoktur. Nihayet Nevin bir gün devasız bir hastalığa yakalanır. Hamid Bey'in dünyası başına yıkılmıştır. Onu eğlendirmek için bir gün beraber deniz kenarına doğru giderlerken yosunlu bir çeşme başında iki küçük kız çocuğu taslarıyla onlara içmeleri için su uzatırlar. Su içmek istemeyen ve Nevin'in de içmesini menneden Dr. Hamid Bey, kızlara para verip onları atlatmak istemektedir ama onların istediği para değildir. Onlar hoca efendiden, gelen geçen yolculara su verildiği zaman ölülerin mezarlarında susuzluk çekmediğini öğrenmişlerdir. Suyu içmemeleri halinde annelerinin mezarında susuzluk çekeceğini ve artık rüyalarına girmeyeceğini söylerler. Bunun üzerine Nevin babasının muhalefetine rağmen küçük kızın elinden suyu alır ve içer. Babasının ısrarı üzerine Nevin tepkisini

"-Bırak baba, Ayşe'nin annesi de benim annem gibi susuz kalmasın"

şeklinde ortaya koyar.

Nevin ve Nevin gibi inançsız, hayalsiz, umutsuz yetiştirilen neslin ızdırabını, Nevin babasının yüzüne karşı haykırır;

"-Baba, artık gönüllerimizi birbirimize açabiliriz" diye söze başlayan Nevin, genç kızlığına kadar çektiği manevi azabı ve annesinin öldüğü zamanı özetledikten sonra devam eder:

...Hatta ölen: bizimle beraberdi baba... Bütün bu kan, ruh, sevgi rabıtalarıyla bağlı insanların dünya gibi ahrette de ayrılmayacağına inanıyordum... Dadımın masalları, hocamızın sözleri arasından ben de annemin, Ayşe'nin annesi gibi, cennet bağlarında yeşil duvaklarla gezdiğini görüyordum... Öteki kızlar, hocamızın önünde, başlarında yeşil başörtüleriyle, yanık ilâhiler okurken sen, beni onlardan ayırdın... Bu dünyada kapanan gözlerin bir daha açılmayacağını, bütün bu birbirini seven, zaman zaman birbirinden bu kadar acıklı ayrılıklarla ayrılan insanların ayrı ayrı mezarlarda çürüdüklerini söyledin... Evvelâ, sana inanıyordum baba... Fakat senin şüphelerin benim kalbimi kemirmeğe başladı...

Bir gece, Çamlıca'dan dönüyorduk. Bana gökleri, samanyollarını, yıldızları gösterdin... Bu göklerin bomboş, hatta oradaki ışıkların bile bizim gözlerimizin bir vehminden başka bir şey olmadığını söyledin. Bu dünyaya gözlerini kapar kapamaz başka bir âleme gözlerini açacağına, orada bütün sevdiklerini ve sevgililerini bulacağına inanan bir kız çocuğu için ölülerin ayrı ayrı mezarlarda çürüyüp gittiklerini düşünmek...

Bu ümitsizliğe senelerce alışamadım, senelerce ümitsiz ve fedasız ölümün acısını çektim. Annem gibi, bütün sevdiklerim gibi seni de

kaybedecektim... Artık gözlerimiz birbirine bakmayacak, kalplerimiz birbirimizi sevmeyecekti...

Nihayet istediğin gibi bir kız oldum baba... Zihniyle yaşayan, dürüst, vicdanlı bir kız... Artık bir şeye inanmıyordum... Etrafımdakilere karşı bir gururum vardı. Fakat ne hazin bir gurur...

Sen, bu kadarla da iktifa etmedin baba... Sevgiden, vefadan, bu dünya yüzünde doğup ölmesine yavaş yavaş alıştığım şeylerden şüphe ediyordun. Birbirini anlayıp sevmeyen, birbirlerine karşı sade insanlık vazifesini yapmakla iktifa eden insanlarla, sade fikirlerin meşalesiyle dolan dünya bana kâfi gelmiyordu... Ben öleceğim baba... Bunu saklamağa lüzum yok... Beni hangi teselli ile mezarıma göndereceksin? Maamafih, ölümüme o kadar acıma baba... İnanmak ve sevmek saadetlerini kaybetmiş bir insanın vaktinden evvel ölmesine niçin acımalı?[407]

Aslında bütün bunları ateist bir babanın yüzüne karşı haykıran Nevin değil, bu nesil adına Reşat Nuri'dir. Çünkü yukarıdaki uzun tiradın sonunda "*Nevin babasına bunları söylemeden öldü*" ibaresi vardır. Dr. Hamid Bey de *Gökyüzü*'nün kahramanı gibi istemeyerek de olsa mağlûbiyeti kabul etmiş, yosunlu çeşmeyi tamir ettirmiş, gelen geçen yolculara buradan bir yudum su içmeleri için yalvarır olmuştur.

Behice Boran, *Gökyüzü* üzerine yazdığı bir yazıda romanın kahramanının "hiçbir zaman hakiki bir "hür fikir adamı" olmadığını, onda "düşündüğünü ve söylediğini yaymamak ve yaşayamamak gibi tipik bir münevver zaafı bulunduğunu belirttikten sonra kahramanın inanmak ihtiyacının "insanlığın hamurunda" olduğu tezine de karşı çıkar. Boran'a göre "gökyüzünün köleleri insanlığın hamurunda değil, mevcut cemiyet şartlarındadır."[408]

---

[407] *Sönmüş Yıldızlar*, s.64-65

[408] "Okuduklarımız, Kitaplar: Gökyüzü", *Yurt ve Dünya*, s.9, s.185-187

Gökyüzü kahramanının yaşadığı çelişkiyi *Yaprak Dökümü*'nün kahramanı Ali Rıza Bey de yaşar. Kendisi "itikatsız bir adam olmasına, gökten beklenecek bir şey bulunma"dığına inandığı halde çocuklarının geleceğini düşündükçe ellerini kaldırarak "Yarabbi, sen çocuklarımı muhafaza et" diye dua eder.[409]

Agah Sırrı Levent ise *Gökyüzü*'nün Cumhuriyet dönemi aydınlarına yönelik tenkitçi tarafını şöyle değerlendiriyor:

"Romancı, bazı yerde içtimai hayatın tenkitlerini de yapıyor. Cumhuriyetin ilanından sonra da, hâlâ cinlere, perilere ve efsunculara inanacak kadar geri kalmış bir fizik muallimi, bir miralay bir mühendis bir hukukçu vardır. Romanın kahramanı ciltlerle kitap okumuş bu adamlarla kendi arasında, ayrı cinsten iki hayvan arasındaki geniş farkı duyuyor."[410]

Levent, Sevim'in hastalığı dolayısıyla kahramanın *Gökyüzü* karşısındaki yenilgisini ise gerçek hastalık olarak nitelendirir:

"Hasta neticede iyi oluyor, fakat o bitmiştir. Müthiş bir çöküntü içinde asıl hasta odur."[411]

Din olgusu karşısında aydınların tutumu en yoğun ve belirgin şekilde *Yeşil Gece* ve *Gökyüzü* romanlarında işlenmekle beraber yazarın diğer romanlarında da konu ile ilgili anekdotlar vardır.

Gizli El'de, roman şahıslarının hiçbirinin hayatında din mühim bir yer işgal etmez. Aziz Paşa, oğlu Adnan'ın din dersinden kalması üzerine "*bu derse istidatsızlığın irsidir oğlum*"[412] şeklinde bir yorum yapar. Şeref, Adnan'a ikmâle kaldığı "Ulûm-ı diniye" dersi verir. Şeref, akşam yemeğine geç kalınca "*paşa affedin... Adnan'a akşam namazı tatbikatı*

---

[409] *Yaprak Dökümü*, s.10

[410] "Eserler ve Hadiseler· Gökyüzü" *Yeni Türk*, Mart 1936, s.129

[411] a.g.e., s.128

[412] *Gizli El*, s.25

yaptırıyordum"[413] derken sofradakiler, gülüşmeleriyle son derece alaycı bir tavır takınırlar. Namaz meselesi etrafı güldürmek için bir "*espri*" olarak kullanılmıştır.

Aziz Paşa'nın çiftliğindeki bir sohbet esnasında, yaşına başına rağmen uçarı hareketleri hafif-meşrepliği ile bilinen ve içkisiz duramadığını söyleyen Nevnihal Hanıma, Doktor Cemil Bey içebileceğine dair ruhsat verirken, Nevnihal Hanım ısrarla Şeref'i yanına oturtarak "*ulûm-ı diniye hocasını bana bırakın... ona danışacak şer'i meselelerim var bu gece*"[414] deyip bir kat daha eğlenmektedir.

Çalıkuşu'nda, Feride, Hatice Hanım'ın telkinleriyle Zeynî Baba türbesine gidince nasıl dua edeceğini bilemez. Türbeye hitaben mazeretini şu cümle ile dile getirir: "Kusura bakma, senin hoşuna gidecek şeylerden hiçbirini bana öğretmediler."[415] Dame de Sion'da Hristiyanlıkla ilgili birçok şey öğrenen Müslüman bir kız olan Feride'ye İslâm dini ile ilgili hiçbir şey öğretilmediği anlaşılmaktadır.

Akşam Güneşi'nin babacan İsmail Çavuşu'na göre Müslüman, Hristiyan veya Yahudi olmadan önce insan olmak önemlidir. Bu Hümanist yaklaşım Reşat Nuri'nin birçok romanında görülmektedir. Onun kahramanları arasında müşfik, iyilik timsali gayr-i müslimler bulunması bu eğilimin bir sonucu olmalı.

Akşam Güneşi romanı, Dr. Kemal Bey'in ihtiyar jandarma çavuşu İsmail Çavuş'un refakatinde köylere sağlık kontrolüne çıkması ile başlar. Dr. Kemal Bey'e ilk defa romanın kahramanı Nazmi Bey'den söz eden bu İsmail Çavuş'tur. Çavuş Nazmi Bey'den ermiş bir insan gibi söz edince Dr Kemal Bey, "Bu adam, galiba dini bütün bir adam çavuş?"[416] diye sorar. Bunun üzerine çavuş bir filozof edasıyla söze başlar:

---

[413] a.g.e., s.67
[414] a.g.e., s.68
[415] *Çalıkuşu*, s.167
[416] *Akşam Güneşi*, s.7

"Dininden sana, bana ne ki doktor Bey... O, Allah ile kendi arasında bir iş... Benim atı da dereye sokup abdest aldırayım, beline köteği vurup secdeye yatırayım, yemini suyunu kesip mükemmel oruç tutturayım... İnsan olmadıktan sonra ibadet etmiş neye yarar ki? Beş altı yıl evvel burada İlyas Efendi diye bir doktor vardı... Toprağı bol olsun, gavur muydu, çıfıt mıydı ben de bilemem amma, nice Müslümanlardan iyi idi. Başı darda kalana medet ederdi... Haşa sümme haşa, ben Cenab-ı Hakk'ın yerinde olsam bu İlyas Efendi'nin kabrine her gece nur indiririrdim."[417]

Din ile Devlet İlişkisi

Yeşil Gece'nin kahramanına göre, ülkenin yaşadığı "bütün bu facianın mesuliyeti, günahı peygamber vekiline, yeşil ordunun zalim, korkak başkomutanına aittir"[418] Ülkenin hem siyasî hem dinî liderleri konumunda olan Osmanlı sultanlarının dönemi, saltanatın ve hilafetin kaldırılması ile sona ermiştir. Ülkede ilan edilen Cumhuriyetin dayandığı temel ilkelerden birisi laikliktir. Reşat Nuri, *Kavak Yelleri* romanında ülkedeki laiklik uygulamasını gayet mizahî bir tarzda eleştirir. *Yeşil Gece*'den *Kavak Yelleri*'ne geliş, Reşat Nuri'de ciddi bir değişimin varlığını ifade eder.

İlçede din işleriyle görevli Müftü, romandaki asli tiplerden biridir. Doktor Sabri'nin yakın dostu olan Müftü'nün kendisini çok büyük bir baskı altında hissettiğini müşahede ediyoruz. Ülkede, Cumhuriyetle beraber hayata geçirilen laik yönetim, dinin kurallarına göre icraat yapmıyor ama din adamları yeni yönetimin kurallarına göre hareket etmek zorundadır. Romanda bu konunun bir parça da abartılı görünmesi biraz da Müftü Efendi'nin vesveseli karakterinden kaynaklanıyor. Müftünün karakteri ve aynı zamanda yeni yönetime ayak uydurma çabası ile ilgili olarak şu satırlar gerçekten ilginçtir:

---

[417] a.g.e., s.8

[418] *Yeşil Gece*, s.28

"Müftü Zeki ve aynı zamanda vesveseli bir adamdır. Vilâyetin bir yerinde faili yakalanamayan bir irtica vakası çıkar da, resmi sıfatından dolayı kendini yakalarlar korkusu ile bizden daha inkılapçı bir insan olmuştur.[419] "İrtica yapıyor" ithamıyla karşılaşacağı vehmi hocanın hayatını ızdıraba çevirmiştir.[420]

Doktor Sabri onun içerisinde bulunduğu anormal hali bir doktorun bir hastayı tahlil etmesi gibi tahlil eder: *"Ben, marazi korkunun bir insanı; hele müftü gibi zeki bir insanı; bu kadar çocuk ve maskara yapacağını o zamana kadar tasavvur edememiştim".*[421]

Hoca, *"Yıllık Cumhuriyet balosunu asla kaçırmaz, dansa kalkmazsa da eliyle, ayağıyla mızıkaya tempo tutar ve limonata bardaklarını içki kadehi gibi tokuşturarak fevkalade neşeleniyor görünür. Hatta eski güzel sakalını bile birkaç günlük uzunca bir traş seviyesine indirmiştir. Sonra yine aynı endişe ile bazı kelimelerin daima Frenkçelerini kullanır. Hükümete gabina, kasabadaki ilk mektep hocalarına profesör, sulfatoya, besbelli kelimeyi Türkçe sandığı için kinin der Fakat yeni icatların hepsine dair Kur'an'da ve daha başka din kitaplarında işaretler bulmak huyundan da vazgeçmez.".*[422]

Öyle ki Müftü Efendi, Muvakkithane'deki Arapça veya Arap harfli Türkçe levhaları latin harfleriyle üstelik Öz Türkçe'ye çevirerek yeniden yazıp asmıştır. Sümbülî denen hat stilini latin harflerine aktaran Müftü Efendi, Latin harfleriyle bu derece güzel yazı yazdığı halde başta kaymakam, parti başkanı ve belediye başkanının o çirkin yazılarına rağmen kendilerini "laik" kendisini ise "Mürteci" olarak vasıflandırmalarını haksızlık olarak kabul eder. Üstelik Öz Türkçe cereyanı başlayınca birçok Öz Türkçe kelime derleyerek Dil Encümenine göndermiştir.[423] Şeyh Said hadisesinden sonra neredeyse asılacağını ve o

---

[419] *Kavak Yelleri*, s.52
[420] a.g.e., s.146
[421] a.g.e., s.204
[422] a.g.e., s.52
[423] a.g.e., s.139

günden beri ellerine arız olan bir titremenin bir türlü geçmediğini söyler. Müftü Efendi'nin, laik bir insan olduğunu göstermek için girişmiş olduğu lüzumsuz gayretlerden biri de Muvakkithane'deki levhaların şurasına burasına yapıştırdığı aktrist resimleridir.[424]

İlçedeki parti başkanı, Müftüye olur olmaz şakalar yapar. "*Reisin her sözünde bir nevi otorite vehmeden*" Müftü Efendi, onun imalı bazı sözlerinden sonra korkuya kapılarak Cumhuriyete bağlılığını "*Müessir yeminlerle temin eder*".[425]

"*Yine bu sebepten Müftü, eski sarıklıların ve hele cer hocalarının dehşetli düşmanıdır. Onlara karşı yeni tabiriyle adeta kampanya açmıştır. Bu cer hocalarından bazıları birkaç sene evveline kadar Ramazan aylarına doğru, heybelerinde köylü çorabı, ayna ve tarak gibi birkaç döküntü eşya ile güya satıcı kıyafetinde kasabaya uğrarlardı. Yeni kıyafetleriyle daha çok hahamlara benzeyen bu hocalara Müftü, şiddetle musallat olur ve kendi korkusunu onlara da sirayet ettirerek adamcağızları kasabadan dar kaçırırdı. Zaten Müftü de hocaya benzememek gayretiyle kendini İstanbul'daki protestan incil satıcılarına benzetmişti.*"[426]

Hahamlara ve Protestan İncil satıcılarına benzemenin mahzurlu görülmediği ancak Müslüman din adamı görüntüsünün ürkütücü olduğu bir atmosferin, din ve devlet ilikileri açısından pek sıhhatli olduğu söylenemez.

Camide bile, "*Müftü, yanlış mana çıkarırlar korkusuyla hemen hiç dinden imandan bahsetmez ve münhasıran Cumhuriyet ve laikliğin faziletlerini anlatır durur*".[427]

Kendisine rüya tabiri soran kadını azarlayan müftü, rüya tabirciliğinin falcılık olduğu görüşündedir. Kadın azarlanınca,

---

[424]a.g.e., s.104-106
[425]a.g.e., s.106
[426]a.g.e., s.106
[427]a.g.e., s.107

"*-Ne oluyorsun Ayol!... Ben sana ulemâsın diye sordum*" şeklinde tepki göstermiştir. Bu sefer müftünün gazabı daha şiddetlidir:

"*-Ben ulema mulema değilim kadın, ben laiğim laik. Ağzımı mı arıyorsun, nedir? Hem senden korktum... Taharri memuru musun nesin?*" [428]

Yukarıdaki mülakatta müftünün telaşı, korkusu, kendini aşırı bir baskı altında hisseden bir insanın tavrından başka bir şey değildir.

Eski bir medresede bir "yetimler yurdu" açan müftü, sadece medrese binasını kullandığı için "*medresenin ruhunu ihya*" etmekle suçlanacağı endişesi içersindedir.[429] Yurda isim bulmaya çalışan müftü önce "Cumhuriyet yetimler yurdu" adını düşünür sonra yine kendisi yüksek sesle itiraz eder:

"*-Cumhuriyetin yetimi olur mu yahu? Cumhuriyetin kendi öz ana baba demek*".[430]

Müftü Efendi, yetimler yurdunun ne kadar laik ve inkılapçı olduğunu göstermek için toplantılar düzenler ve bu toplantılarda çocuklara bazı temsiller verdirir. Başına kasket geçirilmiş çocuklara İstiklâl Marşı'ndan sonra laiklik marşı söyletmek, çocuklara "*Biz Cumhuriyet çocukları küflü ve örümcekli medreselerin yerine asrî okullar kurduk.*" yolunda sözler sarfettirmek müftünün alışılmış "çiğ" davranışlarındandır.[431]

Müftünün yurttaki programını pek beğenmeyen Hacı Ömer,

"*-Yani şu yurtta iki saat hep şarkı dinledik. Bunlar da iyi emme hep böyle olur mu baba? Bu adam, şunlara biraz dinlerini, diyanetlerini öğretse, namaz nasıl kılınır, aptes nasıl alınır, Allah gorgusu nedir?*" şek-

---

[428] a.g.e., s.108
[429] a.g.e., s.112
[430] a.g.e., s.113
[431] a.g.e., s.128

linde tepkisini dile getirince Müftü Efendi adeta telaşla savunmaya geçer:

"*-Yo Hacı Bey... Affedersin ama biz medrese açmadık; Layığ Cumhuriyet yurdu açtık... Yani sen, aklınca bana, ulûm-i diniye dersi mi verdireceksin? Hani bana pirinç tarlalarının tapısını virsen nafile...*" *ve müftü efendi bağırmaya başlar*·

-İstifa... İstifa.... İstifa... Duyduk duymadık demeyin... İstifa... Bir daha o yurdun sokağından geçersem anam avradım olsun. Ben,böyle şeye gelemem efendim... Ben, canımı sokakta bulmadım Efendim. İstifa... İstifa...".[432]

Serbest Fırka denemesini de Gazi'nin muhalifleri ayıklamak için, bir sınama vesilesi olarak ortaya çıkardığını düşünen Hoca'nın en büyük korkularından biri de bir daha istiklal mahkemesine düşmektir.[433]

Yukarıda tesbit ettiğimiz kronik hallerin hepsini müftünün mizacıyla izah etmek şüphesiz mümkün değildir. Kurdun olmadığı yerde, insanlarda kurdun koyunları yiyeceği korkusu da olmaz.

Romanda sağlıksız din-devlet ilişkisini gösteren bir diğer olay, ilçedeki lokantacı Baba ile ilgilidir. Bektaş Baba soy ismi kanunundan sonra Paktaş soyadını almıştır ama ilçede kendisine yine Bektaşi denmektedir. Manastırlı bir ihtiyar olan Baba, akşam lokantayı kapattıktan sonra bazı dostlarıyla bir araya gelip yavaş yavaş nefesler okumuşlar. Babanın, borcunu ödemesi için sıkıştırdığı bir müşteri onları ihbar etmiştir. "Ayin" yaptıkları gerekçesiyle polis tarafından basılan Baba ve arkadaşları mahkemeye çıkarılacaklardır. Bu arada baba doktorun nüfuzundan yararlanarak bu beladan sıyrılmak istemektedir. Babanın anlattıklarını Müftü Efendi de dinlemektedir. İhtiyar adam sözünü bitirince Müftü Efendi dehşetle,

---

[432]a.g.e., s.138
[433]a.g.e., s.204

"*-Allah belanı versin... Allah belanı versin... sen kendini astırmadan rahat etmeyeceksin*" diye bağırır.[434]

Fakat sonunda mahkemede verilecek ifadeyi yine Müftü Efendi bulur. Buna göre baba, ayin yaptıklarını inkar edecek "*Kanun ve edeb ü terbiye dairesinde rakı içip manastır şarkıları söylüyorduk*"[435] diyecektir.

Prof. Önertoy, Müftü'nün bu durumu ile ilgili olarak:"Cumhuriyetin ilânından sonra Anadolu'da görülmeğe başlanılan yeniliklere özellikle devrimlerin etkisine de yer vermiş yazar romanlarında. Devrimlerin etkisi en çok din adamları üzerinde kendini göstermiş. Şahin Efendi'nin, öğretim yapabilmek için mücadele ettiği sonunda yenildiği softaların haklarından devrimler gelmiştir. Bu softalardan biri olan *Kavak Yelleri* romanındaki müftünün davranışlarındaki değişiklikler devrimlerin etkisine bir örnektir."[436] şeklinde bir yorum yaparken Fethi Naci bu yoruma tepki gösterir ve şöyle der: "Fesübhanallah! Müftüdeki "değişiklikler" "devrimlerin etkisine" değil, can korkusu olarak somutlaşan dinsel baskıya bir örnektir.[437]

---

[434]a.g.e., s.124

[435]a.g.e., s.126

[436]Olcay Öneroy, *Reşat Nuri Güntekin*, s.40

[437]Fethi Naci, *Reşat Nuri'nin Romancılığı*, s.222

VII. KÜLTÜREL MESELELER

Yüzeysel Batılılaşma ve Etkileri

18. asırdan itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşanan Batılılaşma hareketi 19. asrın ikinci yarısından itibaren hızlı bir ivme kazanmıştır. Reşat Nuri'nin romanlarına konu olan zaman kesiti, ki bu 19. asrın son çeyreği ile yirminci asrın birinci yarısını kapsar, Batılılaşmanın hayatın her noktasında gözle görülür bir hale geldiği bir dönemdir. Cumhuriyet'le beraber, zaten Batılılaşma devlet politikası halini almış, daha önceki ferdi ve mevzii değişim gayretleri topyekün ve resmî bir hale gelmiştir.

Batılılaşma, Türk toplumu için bir medeniyet dairesinden ötekine geçme anlamına geliyordu. Roman, Batıda bunalımla beraber ortaya çıkan bir tür olduğuna göre, Türk edebiyatının, Türk toplumunda yaşanan medeniyet bunalımına bigâne kalması düşünülemezdi. Nitekim "1950'lere kadarki Türk romanının sorunlarını büyük ölçüde bu Batılılaşma hareketi belirler. Bu dönemin en tanınmış yazarlarına bakacak olursak hemen hepsinin batılılaşma sorununa eğildiğini görüyoruz.

Batılılaşma Türk romanının ana sorunsalını oluşturmakla kalmaz aynı zamanda onun işlevini, kuruluşunu ve tiplerini de önemli ölçüde belirler."[438]

Türk toplumunun, hayatın her safhasında yaşadığı düalizm ve bunun ortaya çıkardığı problemler Batılılaşma karşısında farklı tavırların takınılmasını sağlamıştır. Türk siyasi, fikrî ve edebî hayatında kuvvetli bir silkiniş meydana getiren Yeni Osmanlılar "alafranga" tipleri hep yerdiler. Onlar, özden uzaklaşmadan Batılılaşmanın gerçekleşmesini savundular. Onların istediği Batılılaşma değil Batılaşma idi. Recaizade Mahmut Ekrem ve Ahmet Mithad Efendi'den itibaren Batılılaşmayı Avrupa muaşeret kaidelerinde, giyim kuşamında, tören ve şölen şekillerinde arayanlar, fiktif tiplerle de olsa yerildi hatta gülünç durumlara sokuldu.

Devrinin birçok önemli meselesini, kuvvetli bir gözlemle romanlarında ele alan Reşat Nuri, Batılılaşma gibi önemli bir meseleye elbette duyarsız kalamazdı. Ancak onun romanlarında Batılılaşmanın bizzat kendisinden çok sathi batılılaşmaya yöneltilen tenkitler vardır.

Çalıkuşu romanında Feride'nin şahsında Batılı bir okulda tahsil yapmış, yeninin, yeniliğin temsilcisi asri bir öğretmen tipi sunulur. Ancak bu özelliklerine rağmen Feride, "hiçbir aşağılık duygusuna kapılmadan, yersiz bir Batı hayranlığı ve taklitçiliğe özenmeden" hareket eder.[439] Buna karşılık Hatice Hanım eskinin, geleneksel olanın ta kendisidir. Eğitim tarzları, metotları, giyim kuşamları, dünya görüşleri ile Feride ile Hatice Hanım aynı atmosferde ayrı dünyanın insanlarıdırlar.[440] Aslında bu iki insan tipi, Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hareketlerinin başladığı tarihlerden itibaren görülmeğe başlayan bir ikiliğin ifadesidir.

---

[438]Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* I, s.19

[439]Cahit Kavcar, "Çalıkuşu ve Türk Eğitimindeki Yeri" *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1969, c.2, No:1-4, Ankara 1970, s.171

[440]*Çalıkuşu*, s.160-178

Bu bir kuşak çatışmasından ziyade, Doğu ile Batının çatışmasıdır. Ancak ne Feride tam anlamıyla Batı, ne de Hatice Hanım etrafına ördüğü kozasıyla Doğu yani tam anlamıyla İslâm şarktır.

Romancı, şüphesiz ki Feride'den yanadır. Okuyucu ise, ustalıkla çizilen bu iki insan portresi karşısında, Hatice Hanım'ı hiç de sevimli bulmaz.

Yahya Kemal Koca Musta(fa) Paşa şiirinde;

Ahiret öyle yakın seyredilen manzarada,

O kadar komşu ki dünyaya duvar yok arada

derken eski hayatımızda ölüleriyle beraber yaşayan ve bundan dolayı hiç de rahatsız olmayan toplumumuzu anlatıyor. İstanbul'da her köşe başında rastlanan hazireler, İslâm şarkın ölüm karşısındaki mütevekkil tavrını gösterir. Çünkü İslâm dini, dünyayı esas mekana geçmek için bir bekleme salonu olarak görür. Zeyniler'deki okulun penceresinden mezarlığı gören Feride'de sözkonusu teslimiyeti görmek mümkün değildir. Onun mezarlık için kullandığı sıfat "korkunç"tur.[441]

Feride ile Hatice Hanım farklı da olsalar, kendi dünyaları içinde samimidirler. İkisinde de yapmacıklık sezmeyiz. Feride, Dame de Sion'da tahsil yaptığı, ana dili gibi Fransızca bildiği halde bu özelliklerini topluma karşı bir üstünlük, bir meziyet gibi kullanmaz; öte yandan B'nin Maarif Müdürü yüzeysel Batı bilgisine rağmen Batı'daki uygulamalardan söz eder durur. Ülkedeki eğitim kurumları müflis durumda iken Maarif Müdürü'nün en önemli meselesi ziyarete gelenlere Batı'da olduğu gibi "kartvizit" uygulamasını öğretmektir.[442]

Dudaktan Kalbe'nin müzisyen kahramanı Avrupa'da tahsil yapmış, şöhreti burada yakalamıştır. Bütün Avrupa gazeteleri ondan bahsetmektedir. Osmanlı gazeteleri de Batı basınına dayanarak Hüseyin Kenan'ı övme

---

[441] a.g.e., s.164

[442] a.g.e., s.220

yarışına girmişlerdir. Bu vesile ile romancının kullandığı ironik bir cümle, Batı'nın her konuda yegane kıstas haline getirildiğinin göstergesidir.

"Avrupa bir adamın ehemmiyet ve ehliyetinden bahsederse tabii o adamdan artık şüphe etmeğe mahal kalmaz"

Bu romandaki şahıslardan prenses Cavidan ve Paşa babası, Müslüman Türk olmalarına rağmen Alaturka Musikisi duymaya bile tahammül edemezler.[443]

Akşam Güneşi romanında, Doğu ile Batı'nın gece hayatı arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. İslam şarkın yirmi dört saatlik günü nasıl yaşadığı, nasıl değerlendirdiği gündeme gelir. Çatışma sebebi olan ise Batı usulü gece hayatıdır. Ahmet Haşim'in "Müslüman Saatı" makalesinde anlatılan da budur: "Müslüman gününün başlangıcını, şafağın pırıltıları ve nihayetini akşamın ziyaları tayin eder... Artık fecri yalnız kümeslerimizdeki dargın ve mağrur horozlara bıraktık. şimdi müslüman evindeki saat başka bir alemin vakitlerini gösterir gibi, bizim için gece olan saatleri gündüzü ve gündüz olan saatleri gece renginde gösteriyor. Çölde yolunu şaşıranlar gibi biz şimdi zaman içinde kaybolmuş kimseleriz."[444]

Ateş Gecesi'nin kahramanı Nazmi Bey, gençliğinde, sefahat ve eğlence alemlerinin gün batımından sonra başlayıp sabaha kadar devam ettiği Avrupa gecelerine hayrandır. Bu tutku onda, bu halini beğenmeyen amcasına isyan etmesine yol açacak kadar ileridir:

"Kozmopolit de... Hamiyetsiz de... Ne dersen de... Ben behemahal Avrupa'da yaşamak istiyorum... Ne yapayım? Yatsı ezanında ışıkların söndüğü, kurtların, kuşların uyuduğu yerlerde yaşayamıyorum... Kendimi avutmak için türlü delilik icad ediyorum".[445]

---

[443] *Dudaktan Kalbe*, s.107

[444] Ahmet Haşim, *Bütün Eserleri III*, Haz: İnci Enginün-Zeynep Karman, Dergah, İstanbul, 1991, s.15-17

[445] *Akşam Güneşi*, s.50

Nazmi Bey'in artık geçmişte kalmış garp gecelerine hayranlığı bu sefer adaya gelen Jülide'de nüksetmiştir. Teyzesi Şükran'a "*Haydi yatalım abla... Başka yerlerde hayatın yeni başladığı bu saatlerde burada sabah yaklaştı*" diyen Jülide'nin başka yerlerden kastı Avrupa memleketleridir. Erken yatmayı alaycı bir dille tenkit eden genç kız, gayr-ı memnunluğunu şu ifadelerle dile getirir: "*Denizlerde balıklar, kümeslerde tavuklar, dağlarda tavşanlar, yukarıda odada sevgili eniştem mışıl mışıl uyurken bize uyanık kalmak yakışır mı, benim melek ablacığım? Haydi biz de yatalım*" [446]

Nazmi Bey'in gençliğinde yaşadıkları, Jülide'nin yengesi şükran'a söyledikleri değişen ve başkalaşan hayatla beraber değişen "Müslüman saatı"nın ifadesidir.

Eski Hastalık romanında, Züleyha'nın dayısı Şevket Bey, Kuva-yı Milliye aleyhtarı olduğu halde Cumhuriyet'in kurulmasından sonra yeni yönetime yaranma gayreti içerisine girmiştir. Bütün çabalarına rağmen yeni dönemde aradığı mevkii elde edemeyen Şevket Bey, ülkeye hizmet! için başka bir yönteme başvurmuştur. O, artık insanlara "*modern sosyetenin kaide ve inceliklerini öğretmekle meşgul*" olacaktır. Şevket Bey'e göre, ortaçağ cemiyetlerini andıran Türk toplumuna "*insan gibi yaşamasını öğretmek*" çok büyük bir hizmettir. İnsan gibi yaşamanın yolu da kadınları, sadece açmakla değil onlara aynı zamanda "*medeni terbiye ve muaşeret*" öğreterek onları "*Avrupa vaziyetine*" sokmakla mümkün olur.[447]

Şevket Bey, bu kadarla yetinmemiş, "*Mahallede açılmış bir kulübe kısmen kendi kesesinden bir dans muallimi temin etmiş, fakir fukaraya fisebilillah fokstrot ve tango dersleri verdirmişti.*"[448]

Şevket Bey, dans edilirken çiftlerin birbirleriyle neyi, nasıl konuşacaklarına varıncaya kadar bu işin inceliklerini öğretmeye

---

[446]a.g.e., s.174
[447]*Eski Hastalık*, s.34
[448]a.g.e., s.35

kalkışıyor. Bu çerçevede anlattıklarını romancı gayet alaycı bir üslupla aktarmaktadır:

"Mesela dansederken bazen konuşulur, konuşmak icabeder. Ama ne konuşulur? Dereden tepeden birtakım dedikodular mı? Hayır, o esnada dam ile kavalye arasında geçecek muhavere, müzik ve dansın bir nevi dili, parolü, eski tabirleriyle güftesidir. Müzik ve dans dakikaları, en kapalı kalplerin istiridye kabukları gibi kendiliğinden yavaş yavaş açıldığı, bütün sırlarını dışarı dökmeğe meylettiği dakikalardır. İnsan içindeki inciyi, yahut da kiri, pisliği bu dakikalarda, meydana vurur. Müzik ve dans dedikoduları kadın ve erkek ruhlarının kısa anlaşma dakikalarıdır.

Çılgın fokstrot ile ağır ve şikayetli tango esnasında konuşulacak şeyler, sanırsınız ki birbirinin aynıdır? Asla hiçbir vakit... Neşe ve hayat sarhoşu ile düşünen ve duyan adamın aynı daldan konuşmaları kabil midir? Dansta yalnız tempoya kulak vermek, ayak uydurmak kafi değildir Phrase Musical'i, tercümesi caizse, musiki cümlesini dinleyerek, ruh ve vücudunuzun hareketlerini ona uyduracaksınız."[449]

Öte yandan Miralay Ali Osman Bey, bir Kuva-yı Milliyeci olarak Cumhuriyetten sonra Batılılaşma yönünde yapılan inkılapların getireceği sarsıntılardan endişe etmektedir. Kızını İstanbul'da yüksek tahsilini yapmak üzere bırakmamasının sebebi de budur. Ali Osman Bey, Züleyha'ya *"memleket, şimdiye kadar geçirdiği inkılaplardan en büyüğünü geçiriyor... İstanbul gibi, büyük ve karışık yerlerde bu inkılap, sarsıntısız geçemez... Sen teşekkülünün en nazik bir devresindesin... Bu zamanda seni o insanlar ve o hava içinde bırakmak bana tehlikeli göründü"* derken inkılapların hazmedilememesinden, Batılılaşmanın menfi cihetlerinden söz etmektedir. Yine başka bir vesile ile eski Kuva-yı Milliyeci miralay, *"kızımın onlara benzemesinden delice korkuyordum"*[450] diyecektir. "Onlar" zamiri ile kastedilen zümre Batılılaşmayı

---

[449] a.g.e., s.25
[450] a.g.e., s.78

günlük merasimlerde, giyim kuşamda, adab-ı muaşerette arayan sığ insanlardır.

Nitekim Züleyha İstanbul'da iken sosyal hayatta meydana gelen başdöndürücü değişmeleri normal hatta güzel bulmaktadır. Cumhuriyet'ten sonra eskiden ayıp ve kusur sayılan birçok şey mübah hâle gelmiş hatta kabul görmüştür. Romanın başında, Züleyha'yı bileğinden tutup avuçlarının içini, parmaklarını öpe öpe arabasına doğru götüren çapkın gencin tavrı ve sergilediği görüntüyle ilgili olarak romancı, Züleyha'nın gözüyle şu yorumu yapar:

"Ne fenalık var, bu gayet güzel bulunmuş spiritüel sinema numarasına iştirak etmekte ne fenalık var? Genç bir kadının her yerde dansettiği, plajda köpük köpüğe boğuşup şakalaştığı ve vücudunu bir heykel gibi kucağına teslim ederek yüzme talimi yaptığı bir genç arkadaşla asfalt yol üzerinde şöyle bir uzanıvermesine kim ne diyebilir? Evet, bu zamanda kimdir o eski kafalı ki böyle harekette dedikodu yapılacak bir şey görür?"[451]

Züleyha'nın dayısı Şevket Bey ise kadın ve erkek arasındaki münasebeti eski ve yeni zamanlara göre şöyle karşılaştırır:

"Genç bir erkek, eskiden anahtar deliğinden, yahut tahta perde aralığından gözetlediği bir kadını şimdi, çok şükür kollarına alıp dansedebiliyor. Bu, büyük bir adımdır Fakat unutmayalım ki, ilk adımdır. Başka bir tabirle boş bir çerçevedir. Bu çerçevenin içini medeniyetin o rengarenk nakışlarıyla motifleriyle doldurmak, bilir misiniz ne büyük iştir."[452]

Yusuf ise Batı'ya karşı son derecede temkinlidir. Bir süre Fransa'da tahsil yaptığı, Batı'yı bildiği halde yüzeysel bir hayranlık içersinde değildir. Yusuf ilim ve medeniyet Avrupası ile siyaset Avrupa'sını birbirinden ayırır. O, siyaset Avrupa'sına hayranlık bir yana düşmandır. O

---

[451] a.g.e., s.8
[452] a.g.e., s.35

da dönemin bir çok Türk aydını gibi Batı'ya özellikle de Fransızlara hayranlığımızın mükafatı olarak, onların Anadolu'nun birçok yöresini işgal etmelerini bir türlü affedemez. İngiliz'lerin ve diğerlerinin şu veya bu sebepten dolayı mazur olabileceğini düşünen Yusuf, Fransızların hemen birçok meselede kendilerine hayran olan insanların yurdunu işgal etmesine adeta isyan eder.

"Biz Fransız'ları, öteden beri hocamız, dostumuz, yakınımız bildik. Meşhur ***İnsan Hukuku*** *beyannamelerine kapıldık. Filozoflarının, âlimlerinin, ediplerinin, hatta siyasilerinin "biz hakkı, hakikati, iyiliği, güzelliği insanlık sevgisini menfaatlerimizden de üstün tutarız." demelerine inandık. Onları okuduk, tercüme ettik, mektep kürsülerinden çocuklarımıza telkin ettik. Sekiz, on yaşındaki çocuklarımıza iptidai mekteplerinde Fransızca okuttuk... Birçokları gibi, ben de onların memleketinde tahsile gittim. Çocuklarıyla beraber bir sıraya oturdum. Çocuklarını kardeş, hocalarını baba diye yüreğime nakşettim... Bütün bunlardan sonra onları evvela Çanakkale'de, sonra İstanbul'da görünce çıldırıverdim...*

Benim bildiğim, sade hoca dediğim, baba dediğim, kardeş dediğim, yüksek insan dediğim ve ona göre yıllarca sevdiğim, saydığım adamın beni en düşkün zamanımda, kahpece vurması, bundan daha fenası, beni mağlup değil, küçük, sefil, hor, hakir görmesidir."[453] Aslında roman kahramanı Yusuf'un isyanı bir nedâmet ifadesidir. Daha önce kayıtsız şartsız Batı hayranı olan Ahmet Rıza, Samipaşazâde Sezai gibi Jön Türkler'in özellikle İstiklâl savaşı yıllarında günah çıkartırcasına Batıya yönelik ağır tenkitlerde bulunmaları aynı düşüncenin ve tavrın sonucudur.

Romanda, kahramanların ağzından Çanakkale, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklâl Savaşı'nda işgal kuvvetlerinin sergiledikleri şenaatler dile getirilerek siyaset Avrupasının gerçek yüzü ortaya konur.[454]

---

[453] a.g.e., s.87-88

[454] a.g.e., s.89

Her konuda Batı'yı kendisine rehber edinmiş aydınların hayır hasene işlerinde bile Avrupa'nın öncülüğünü beklemesi *Değirmen* romanında tenkit edilir. Sarıpınar'daki hayali deprem haberi duyulunca "*Avrupa ile beraber gülmeyi ve ağlamayı adet etmiş münevverler de yeni bir heyecanla bir hamle daha yapınca iane paraları gazete sütunlarına sığmamaya, oluklardan taşan bir bereket yağmuru selini almaya başlar*"[455]

Miskinler Tekkesi'nde, Cumhuriyet'ten sonra değer yargılarında meydana gelen köklü değişmeler, Tombul Hoca ailesi örneğinde ele alınmıştır. Tombul Hoca, II. Abdülhamid döneminin hatırlı imamlarındandır. II. Meşrutiyetin ilânı ile bareber hocanın yıldızı söner. Bir süre meteliksiz dolaşır. Bu arada ailesi dağılmış, çocuklarının her biri bir tarafa gitmiştir.

Hoca, Boğaziçi iskelesi civarında çayhanesi işlemeyen bir dostuna "zamana uymak lazımdır; kahve ile çayla bu iş yürümez sen de onlar gibi yap" diyerek dostuna etraftakilere benzer bir içkili gazino açtırmış ve içki kaçakçılığı yaparken daha sonra perişan bir hale düşmüş büyük oğlunu da ona yardımcı olarak vermiştir. Hocanın yardımı bu kadarla da kalmaz. Onun bu yoldaki gayretlerini yazar. "*İmam çalgılı gazinoları şöyle dolaşıyor. Vaktiyle en büyük camilerde, bütün vüzerası, vükelasiyle mevlûtlar, hafız tenhiyeleri, sazı, hokkabazı, ortaoyunu ile hünkar düğününe benzeyen düğünler idare etmiş bir adam için bir miktar boyalı bez ve tahta ile bir çalgılı gazino kurmak nedir?*"[456] cümleleri ile anlatır.

Tombul Hoca'nın büyük oğlu daha sonra ayrılarak Beyoğlu'nda kendisine ait büyük bir çalgılı gazino açmıştır. Hoca'nın şile'de hıfza çalışan küçük oğlu ise İstanbul'a getirilerek ünlü bir şarkıcı olması sağlanmıştır. "*Hıfzı dinlediği sıralarda Kur'an okurken, en meşhur mevlutçulara yardım ederken sesinin ve okuyuşunun tatlılığına herkesi hayran etmiş*

---

[455] *Değirmen*, s.118
[456] *Miskinler Tekkesi*, s.191

olan hafız, etrafını alan bir kaç çalgıcı ve hanende kız arasında Kız Kulesi'ne karşı gazele başlayınca gazino alt üst oluyor"[457]

Bu arada Hoca'nın kızları da boş durmaz. "Mahalledeki ev, baştan-başa tamir edilmiş ve boyanmıştır. Küçük kız alt katta bir terzihane açarak artık ihtiyarlayan eski ustasını yanma makastar almıştır. Yukarı katta kumar oynanır ve hemen her gece ortalık karardıktan sonra, araba araba kibar kadınlar ve erkekler gelir. Bu işin idaresi Anadolu'daki kocasının yanında çok sıkıntı çekmiş fakat buna mukabil evde gizli kumar o ynatmak sanatını bütün incelikleriyle öğrenmiş olan büyük kıza verilmiştir.

Tombul Hoca da açılan kumarhanenin müdavimlerindendir. "*Sakalın bamteli tabir edilen kısmının biraz altında eski güzel sakalından, mecidiye çeyreği büyüklüğünde, bir ağarmış hatıra ve nümune bırakmış olan imamın vazifesi arasıra misafirleri arasında dolaşmaktan ibaret gibidir. Yalnız kapı zilinin hızlı çalınması, yahut sokakta yüksek sesle bir münakaşa olması gibi hallerde, misafirlerden biri ürkeklik gösterecek olursa, imam çevik bir hareketle elinden tesbihi havaya atıp tutar, eski dil alışkanlığıyla "saye-i resululahta hiç endişe buyurmayın, keyfinize bakın diye teminat verir ve gülümseyerek gözlerinden birini kırpar.*"[458]

Cumhuriyet'ten sonra, bir yanda inkılaplara direnenler öte yandan Tombul Hoca ve ailesi gibi tanınmayacak kadar değişenlerin varlığı sosyal ve tarihi bir gerçektir. Romancı, bu değişimi mizahî unsurlarla süsleyerek okuyucuya sunmuştur.

Reşat Nuri, Cumhuriyetten sonra salgın hale gelen baloları ve bu yöndeki gayretleri de sathî batılılaşma örnekleri olarak görür ve eleştirir. *Eski Hastalık*'ta hazırlığı günlerce süren bir düğünlü balo vardır. Yazar, sayfalarca sözkonusu balonun hazırlıklarını ve baloyu anlatır. Aşağıdaki satırlarda Züleyha'nın gözüyle yaşanan acemilik ve yapmacıklıklar ve

---

[457]a.g.e., s.191-192
[458]a.g.e., s.192

safını bulamamış insanların bocalayışları Reşat Nuri'nin alaycı üslubunun farkıyla çok iyi görülebilir:

"Meydanın etrafını çeviren on beş kadar masa, büyük zabit ve memurlarla hatırlı eşraf ailelerine tahsis edilmişti. Bunlar lüks mevkii teşkil ediyorlardı; farik alâmetleri birer beyaz örtü ile su bardakları içine konmuş minimini çiçek demetlerinden ibaretti:

İkinci sırada memurların küçükleriyle eşrafın malî, yahut siyasî vaziyeti biraz sallantıda olanlar ve yüzlerini yeni açılan muhadderatlarınıbirdenbire ön safta, lüks ışıkları altında göstermek istemeyen muhafazakârlar oturuyordu. Daha arkada, bahçenin karanlık kısımlarında, iyi seçilemeyen bir kadın ve erkek kalabalığı dalgalanıyor ve kalabalık, üzerine çocuklar, köy delikanlıları, neferler binmiş bahçe duvarlarına kadar devam ediyordu.

Lüks masalarda tek boş iskemle kalmamış bulunmasına rağmen bazı belli başlı aile kadınlarının gelmemiş, daha doğrusu babaları, kocaları, kardeşleri tarafından getirilmemiş olmalarından şikayet edenler vardı.

Bir iki masa ötemizde oturan şişman ve kırmızı yüzlü bir adam, yanından geçen belediye reisini elinden yakaladı, etraftan işitilecek bir sesle:

"Ne iştir bu beyim... bizi teşvik edenler hani neredeler? Bizimkiler helâl de kendilerininki mi haram? dedi.

İri vücudunun bir an için küçülüp çöktüğünü gördüğüm Yusuf Bey, ne cevap verdi bilmiyorum. Fakat o gittikten sonra kırmızı yüzlü adam masada oturan kızlarına çıkıştı.

-Mantolarınızı sırtınıza giyin bakalım... Dansa kalkacak olursanız ayağınızı kırarım."[459]

---

[459] *Eski Hastalık*, s.56

Yukarıda balolarla ilgili olarak kullandığımız "Salgın" sıfatı, Kavak Yelleri romanının kahramanı Doktor Sabri'ye aittir.[460] Dr. Sabri Cumhuriyetin ilk yıllarında ilçede icra edilen kadınlı erkekli eğlencelerden sonra sözü o yılın cumhuriyet balosuna getirir. İlçede kazı yapmaya gelmiş bir ekip de baloda misafireten bulunmaktadır. Madenciler yerli kadınları dansa kaldırınca "*memurlardan biri baloyu idare edenlere "yahu, benim bildiğime göre baloya karısıyla beraber gelinir, diyor, bizimkileri kucağına bastırıp zıp zıp oyna... Nerede bu bolluk*" diye itiraz ediyor. Bazıları bunu normal görürken sonuçta memurun itirazı galip geliyor ve madenciler nazikçe uyarılıyor. Madenciler, bu olaydan sonra yorgunluklarını mazeret göstererek ayrılmak ister fakat ilçelilerin bazıları kapıya yürüyen madencilere yönelerek

-Vay keratalar, karılarımızla, kızlarımızla besbedava keyif etmelerine göz yumsaydık yorgunluktan bahsedecekler miydi? şuradan şuraya gidemezler... misafirin gelmesi elindedir, gitmesi değil. Bu bize hakaret sayılır." deyip gitmelerine itiraz ederler. İçilen içkiler sayesinde "kafalar normal halde bulunmadığından" kavga çıkar. Doktor Sabri, evinde kopan kıyameti duyunca ilk tepkisi, karısına hitaben "korkarım mürteciler bastı baloyu" demek olur.[461]

Fethi Naci sözkonusu balolarla ilgili olarak "Halkın gelenek ve görenekleriyle Cumhuriyetin yüzeysel Batılılaşma özentileri çarpışmaktadır."[462] demektedir. *Kavak Yelleri*'nde Cumhuriyet dönemindeki sathi batılılaşma ile ilgili örneklerden biri de ilçede yapımına başlanmış "*Modern Palas*"tır. Otelin "*sıcak ve soğuk sulu odaları, lüks bir lokantası olacak, hatta ileride bir caz bile temin edilecek*"tir. İlk önce kasabanın yüzünü ağartacak hatta modern hayat yolunda ona ön ayak olacak hemen hemen resmi bir kurum gibi

---

[460]*Kavak Yelleri*, s.357

[461]a.g.e., s.56-57

[462]Fethi Naci, *Reşat Nuri'nin Romancılığı*, s.219

tasavvur edilmiş"tir.... "*Bazılarına göre "otelin işlemesi için öteki sefalet ve mikrop yuvası otel ve hanların, gazino ve lokantasının Ankara'daki Karpiç gibi bir hale gelmesi için de kirli aşçı dükkanlarının kapatılması kafi idi ve bunun iyi niyet sahibi bir, iki genç kafalı belediye, polis ve sıhhiye memuru, ikişer satırlık raporlarla bir günde sağlayabilirdi.*"[463]

En temel ihtiyaçları sağlanamayan, alt yapısı hiç olmayan, gelir düzeyi düşük olan ilçede üstelik diğer otel ve lokantaları kapatarak önceliğin bir "modern palas" inşasına ayrılması, romancının sadece tenkit etmediği aynı zamanda alay ettiği bir tercihtir.

Batılılaşmanın bir diğer sığ boyutu *Kan Davası*'nın kahramanı öğretmen Ömer'in gözüyle tenkit edilir:

Yukarı Sazanlı Fettah, Marmaris'te askerlik yapmış, orada görüp aşık olduğu Zeyneb'i alarak köyüne getirmiştir. Fettah Marmaris'te askerlik yaparken şehirde gördüğü ev düzeni ve eşyaya ait bazı şeyleri köyüne taşımıştır.

Bunları gören Ömer Bey, meselenin hem olumlu hem de olumsuz yanma değinir:

"*Büyük şehir ve kasabalarda askerlik yapan Anadolu çocuklarının, hiçbir şeyi anlamıyor ve her şeyi yadırgıyor gibi göründükleri halde bu Yukarı Sazan gibi en ücra dağ başlarına neler götürdüklerini bilirim. Birçok yerlerde politikacılarla idare adamlarının "Memleketi medeniyet yoluna sokuyoruz" diye övündükleri şeyler çok kere bunlardan ibarettir.*"[464]

Giyim kuşamla Batılılaştığını sanan ancak bunu da hakkıyla becerememeyenlere de sözü vardır Reşat Nuri'nin Samsun'da tiyatro salonunu dolduran kalabalık arasında özellikle kadınların giyim tarzları dikkat çekmektedir. Onlar salona "â*deta balo tuvaletleriyle gelmişlerdir. Bunaltıcı*

---

[463]*Kavak Yelleri*, s.120
[464]*Kan Davası*, s.152

yaz sıcağına rağmen astragan mantolar, kürkler, eğreti şapkalar"[465] giymişlerdir.

Aydınlarla Halk Arasındaki Kopukluk

Batılılaşmanın tesirleri, tabiiki eğitim ve ekonomik durumları daha iyi olan kesimlerde daha çok hissedilmektedir. Böyle olunca, ülkede geleneksel yaşayışını sürdüren halkla elitler arasındaki uçurum daha da artmıştır. Yukarıda Feride ile Hatice Hanım'ın şahıslarında farklı dünyalara ait insanların varlıkları ve çatışmaları üzerinde durduk. Aydınlar cephesinde durum daha kötüdür. Çünkü halkın eğitimsizlik ve cehalet gibi bir mazereti vardır. Ülkesini, halkını tanımayan, İstanbul dışındaki her yere "taşra" yaftası vurarak küçümseyen aydınlar... Köy deyince, aklına Boğaziçi köyleri gelen ne sadece Çalıkuşu Feride,[466] ne de *Değirmen* romanında sözü edilen şehzade Şemsettin Efendi'dir.[467] Bu problem dönemin aydınlarının ortak çıkmazıdır. Yakup Kadri'nin *Yaban*'ında bu mesele belki abartılmıştır ama "özde asırların ihmali olan bir yaraya parmak basılmıştır.

Çalıkuşu'nun babacan askeri doktoru Hayrullah Bey, içinde yaşadığı toplumun bir ferdi iken zihniyet itibarıyla kendisini onların dışında görüyor. Batılılaşma macerasının başladığı tarihlerden beri bir düalizm yaşayan Osmanlı toplumunda, bir grup insan, gerçekten zeytinyağının suyun üzerinde yüzmesi gibi, toplumun içinde iken, kafası ve dünya görüşü itibarıyla dışındadır. Nitekim Doktor Hayrullah Bey, Feride'yi nikahına almağa karar verdiği zaman ona "*o halde son çareye başvuracağız. Seni şeriatlerine uyacak bir sıfatla evimde alıkoyacağım, müdafaa edeceğim*"[468] diyecektir. Buradaki "şeriatlerine" kelimesi bir **"biz ve onlar"** çatışmasını gündeme getiriyor. **"Onlar"** olarak telakki edilen cemiyet yine bizim cemiyetimizdir.

---

[465] *Son Sığınak*, s.105
[466] *Çalıkuşu*, s.161
[467] *Değirmen*, s.141
[468] *Çalıkuşu*, s.354

İstanbul'daki okumuş yazmış tabaka ile Anadolu halkı arasında o kadar büyük bir kopukluk ve mesafe vardır ki, *Eski Hastalık*'ın Züleyha'sı Anadolu'da kendini müstemleke bir ülkede babasını ziyarete gelen "bir İngiliz Misi" şeklinde hissetmektedir.[469] Anadolu'da Züleyha'ya yabancı olan sadece coğrafya ve yaşayış tarzı değil, zevkler ve eğlenceler de yabancıdır. Silifke'deki bir eğlence esnasında bir jandarma erinin bağlama çalıp türkü söylemesinin Züleyha'sı üzerinde bıraktığı tesir şu ifadelerle dile getiriliyor:

"*Halbuki bir jandarma neferi, bağlama olarak monoton bir köy türküsü söylüyor, ve bu ses, Züleyha'ya sıradağların çemberini yavaş yavaş daraltarak kendini boğmaya hazırlanan Anadolu'nun sesi gibi geliyordu*" [470]

Züleyha, Anadolu'da bulunduğu muhitte, farklılığı ile ilgi odağı olmaktadır ama bu onun için yeterli değildir. Onun mekan ve insanla uyumsuzluğu şu cümlelerle anlatılmıştır: "*Beğenildiğini ve etrafında heyecan uyandırdığını görmek, kendini bu muhitte herkesten yüksek bulmak bazen onu harekete getirir gibi oluyordu. Fakat bu neşe, uzun sürmüyor, pek az sonra eğlencelerin iptidailiği, dekor ve insanların sadeliği karşısında yine kendini ye'se kaptırıyordu.*"[471]

Silifke'ye ilk geldiği zamanlar Züleyha, öncelikle susmayı tercih ediyor. Bu sükutun sebebi, etrafındakilerle ortak bir mevzu'unun olmamasıdır. O, etrafındaki insanları fazlasıyla yavan, konuşmalarını ise fazlasıyla tek düze buluyor. Dayısına yazdığı bir mektupta sükutunun sebebini açıklıyor: "*Çünkü, cevap vermeye başlasam, onlar konuşmaya devam edecekler ve yapı tuğlaları gibi, hep bir boyda, bir renkte yavan lakırdıların arkası gelmeyecek.*"[472]

---

[469]*Eski Hastalık*, s.37
[470]a.g.e., s.44
[471]a.g.e., s.45
[472]a.g.e., s.49

Yusuf ile Züleyha'nın Fethiye'de bulup yanlarına aldıkları kimsesiz, "*Babaefendi*" diye çağrılan ihtiyar, Züleyha'nın dönmemek üzere evden ayrılacağı anda bağırır: "*Hani su bre, koca evde bir kova su bulamadınız mı? medeniyet bilmezsiniz siz*"[473] ihtiyara göre yolcunun arkasından su dökmek medeniyettir. Halbuki gerçek medeniyette bu tür davranışlar gayr-i medenilik olarak addedilir.

Romandaki, bir "asri düğün" sahnesi, modern hayata özenen taşra halkının Züleyha'nın gözüyle ne kadar yapmacık ve sathi kaldığını göstermesi açısından son derece ilginçtir. Dayısı Şevket Bey'e yazdığı bir mektupta bu düğünün hemen her safhasını alaycı bir dille anlatır.[474] Yukarıda bu düğünden başka bir vesile ile bahsedilmiştir.

Yeşil Gece'de, aydınla halk arasındaki kopukluk ilerici-gerici ikilemine dayanmaktadır. Ali Şahin, Mühendis Deli Necip, Öğretmen Nahit Bey, Komiser Kâzım gibi kimselerin gözünde halk kendi meselelerine kayıtsız bir güruhtan ibarettir. Nitekim Ali Şahin bir seferinde halkın olup bitene yabancı kalmasına, medeni cesaretten yoksun olmasına isyan eder: "Bütün insan cemiyetlerinin şirazesi demek olan medeni cesaret, bu memlekette iflas mı etmişti."[475] Deli Necip daha da ileri giderek halkın uysallığını "*Ne koyun gibi ahali*"[476] cümlesiyle ifade etmiştir.

Çalıkuşu Feride ile *Kan Davası*'nın Öğretmen Ömer'i, cahil halkı eğitme, onları bazı alışkanlıklarının dışına çıkarma konusunda *Yeşil Gece*'nin Ali Şahin'i ve arkadaşlarından çok daha akılcı ve insanî bir yaklaşım içersindedirler. Halkı horlayarak eğitmenin mümkün olmadığı Cumhuriyet dönemi boyunca sürdürülen uygulamalar sonucu anlaşılmış olmalıdır. *Kan Davası*'nda bu gerçeği kavrayan Mühendis Murat Bey, geri kalmışlık ve cehalet konusunda halkı köylüyü suçlama yerine onların bu

---

[473] a.g.e., s.237
[474] a.g.e., s.50-63
[475] *Yeşil Gece*, s.157
[476] a.g.e., s.79

durumundan sorumlu olması gereken, kendi ülkesini, kendi insanını tanımayan aydınları suçluyor.

"*Füze içinde aya gitmek, diyor, fakat burnumuzun dibindeki bu zavallı dağı ondan daha iyi tanıyor musunuz? Hayır Ömer. Bütün gece onun için konuşulan horozca lakırdıları işittik. Yıldızlardan ara sıra gök taşları dökülüyor ya dünyamıza. Bu dağ üzerine bildiklerimiz de o döküntüler üzerine bildiklerimizden farklı değil.. Bozova mahkemesine dökülenler gibi.. Bu gece dökülen çocuklar gibi...*" [477]

Murat Bey, meselenin vehametini anlatmak için devam ediyor:

"*-Vay gidi devlet, vay! diyor.*

Füzeye binip aya gidemediğine artık gam yeme Ömer. Gideceğin yer onun kadar meçhul bir ay ilidir"[478]

"*Ay kadar meçhul bir ay ili*" olarak vasıflandırılan yer Anadolu'dan "*Yukarı Sazan*" diye bir köydür. Türk aydınının kendi ülkesine yabancılığına tipik bir örnek de *Gökyüzü*'nün kahramanıdır. Bütün ömrünü Batıdan reçete ithal etmekle geçirmiş kahraman ne yazık ki hastasını tanımamaktadır. Kendisi bu durumu: "*Tarihle uğraştım, rastgele yığın yığın ciltler okudum. Mesela Vande İsyanını günü gününe biliyorum da doğru dürüst bir Osmanlı tarihi bilmiyorum*"[479] sözleriyle itiraf eder.

Fethi Naci aynı satırları aktardıktan sonra haklı olarak şu soruyu sorar: "*Bugün, aydınlarımızın büyük çoğunluğunun durumu çok mu farklıdır?*"[480]

Sanata ve Sanatkâra Önem Verilmemesi

Son Sığınak romanında, üzerinde en önemle durulan konu budur. Tiyatro sanatına gönül vermiş bir grup insanın, sanatın bu dalını yaşatmak

---

[477]*Kan Davası*, s.91
[478]a.g.e., s.96
[479]*Gökyüzü*, s.31, 32
[480]*Reşat Nuri'nin Romancılığı*, s.169

için gösterdikleri çabalar ve onların hayal kırıklıkları romanda önemli yer tutar. Gençliğinde tiyatronun büyüsüne kapılmış ve bu yola girmiş yaşlı nesil ile tiyatro sevdalısı olan gençler, sanatlarını icra edecek ne imkan ne de onları takdir edecek seyirci buluyorlar. Servet Bey, bu insanlara imkân hazırlar ama toplumu hazırlamak kısa vadeli bir iş değildir ve onları aşmaktadır.

Servet Bey, Yeni Tiyatro'nun kuruluş yemeğinde uzun uzadıya resmî bir müessese olan Darülbedayi'i tenkit eder: "*Neler yapacağımıza dair uzun sözlerle başınızı ağrıtmayacağım. Fakat ne yaparsak Darülbedayi'den çok daha iyi yapmış olacağız. Bizde hatır gönül yok. Yeni Türk Tiyatrosu'nda geçer akçe; yalnız sanat ve ehliyet olacaktır*".[481] Bu sözler, Darülbedayi'le ilgili bir çok hususu ortaya koymaktadır. Buna göre öncelikle Darülbedayi'nin yaptıklarını iyi yapmadığı, ikincisi hatır gönül ilişkilerine göre bazı insanlara imkan tanındığı, üçüncüsü ise sanat ve ehliyet gibi kıstasları, ölçü olarak kabul etmediği ifade ediliyor.

Yaşlı nesilden tiyatrocuların sefalete itilmiş olmalarını tenkit eden romancı, onları, parlak bir mazi yaşamış ancak talihin yaver gitmemesiyle fakra düşmüş insanların vakarlı halleri içerisinde tasvir eder. Yeni Tiyatronun kadrosunu oluşturmak için açılan imtihana katılan bazı eski tiyatrocuların durumu son derece trajik biçimde ortaya konmuştur:

"*Bir kapının önünde duran iki eski koltuğun birinden uzun boylu bir adamın kalktığını ve yalancı bir neşe ve cesaretle Servet Bey'e doğru yürüdüğünü gördüm. Patronu tanıyordu. Yüzünü yakından görünce ben de onu tanımakta güçlük çekmedim. İlk Meşrutiyet senelerinin hatırlı bir aktörü idi. Laryo Bey'in "Feth-i Celil-i Konstantiniye" piyesinin -arkasında göz alıcı bir parlak zırh ile- galiba Konstantin rolünü oynadığını görmüştüm. şimdi ihtiyar yıprak ve fakirdi. Zavallı, bunların hepsini saklamak için mümkün olanı yapmıştı. Eski siyah ceketini dikkatle ütülemiş,*

---

[481] *Son Sığınak*, s.56

yakasının yağlarını benzinle temizlemiş, fakat benzinin kokusu hâlâ çıkmamıştı. Yüzünde seyrek tıraş edilen çehrelere mahsus bir parıltı vardı. Derisinin kırışıklıklarından kıllarını alırken yüzünü kesmişti. Plastorunun su ile silinen bir yerinde, damlayan kanın lekesi kaybolmuştu ama, suyun kabartıları duruyordu."[482]

Harcanmış başka bir değer ise şöyle takdim ediliyor:

"Üçüncüsü daha eski bir zamanın ortaoyununun çok sevilen bir çehresiydi. Kavuklu Hamdi ile beraber oynardı ve onun kadar tatlı bir yüzü ve bakışları vardı. şimdi galiba sokaklarda kramela satıyordu. Fakat bugün boynunda kutusu yoktu. Hiçbirimizden bir şey istemeyecek, hatta bunu aklından geçirmeyecekti. Sadece bir köşede bekleyecek ve gidecekti. Halinden çekingenliğinden bu anlaşılıyordu."[483]

Anadolu'da turneye çıkan Yeni Tiyatro Kumpanyası, aslında ülkenin içerisinde bulunduğu durumun kendilerine sağlayacağından daha fazla ilgi beklemektedir. Her türlü sefaletle boğuşan ve Batılı anlamda bedii zevkin henüz şekillenmediği Anadolu'da halkın ciddi oyunlar seyretmeğe gitmesi ancak resmi otoritenin zorlaması ile sağlanabiliyor.[484] Bazı mülkî idareciler ise tiyatro kumpanyalarını sorumluluk bölgelerine sokmamakta, Cumhuriyete rağmen, diretebiliyorlar.[485]

Henüz bedii zevkleri şekillenmemiş bazı insanları tiyatro salonlarına çekmek veya onları orada tutmak için bir başka yol ise kadın oyuncuların cazibelerini kullanmasıdır. Genç oyuncular Melek ile Masume yarı çıplak vaziyette perde arasında ortaya çıkıp oynamaya başlayınca gitmek üzere ayağa kalkanlar oturmuş, gitmekte olanlar dönüp yerine oturmuştur.[486] Bu durumda rağbet sanata değil, cinsi cazibeye yöneliktir.

---

[482]a.g.e., s.55
[483]*Son Sığınak*, s.56
[484]a.g.e., s.103, 107
[485]a.g.e., s.159
[486]a.g.e., s.175

Türk Musikisinin İhmal Edilmesi

Batılılaşmadan en çok nasibini alan sanat dallarından biri de şüphesiz ki musikidir. Türk musikisi, önceleri Batı musikisinin tesirinde kalmış, ondan etkilenmiş hatta Frengifer ve Frenkçin makamlarını bu musikiden aldığı ilhamla oluşturmuştur; ancak 19. asırdan itibaren devletin ve sarayın Batı musikisinden yana ağırlık koymasıyla seçkin yerini tedrici olarak bu musikiye bırakmıştır. Org ve piyanodan başlamak üzere bütün batılı çalgılar alınmış ve zamanla klasik türk çalgıları rağbetten düşmüştür.

Dudakten Kalbe'de baştan sona kadar romana batı musikisi hakimdir. Hüseyin Kenan'ın icra ettiği musiki batı musikisidir.

Lamia'yı Hüseyin Kenan'ın kucağına iten, yine batı musikisinin genç kızın ruhunda uyandırdığı fırtınalardır. Mısırlı Prenses Cavidan ve babası Vefik Paşa'yı Kenan'a yaklaştıran da bu musikidir. Baba ile kız Batı musikisine hayran olmakla kalmaz Türk musikisini hor görürler.[487]

Silifke'de bağlama çalıp halk türküleri söyleyen Jandarma Çavuşunun sesi, icra ettiği müzik Züleyha'yı adeta boğmaktadır. Çünkü musiki denince onun aklına sadece batı musikisi gelmektedir.[488]

Cumhuriyetten sonra (1934) devlet, klasik Türk musikisini neredeyse tamamen yasaklama yoluna gitmiştir. Öyle ki saz heyetlerinin herhangi bir mekanda alaturka musiki icra etmesine bile müsaade edilmemektedir. Alafranga musikiye hiçbir sınırlama yokken ancak tek bir saz eşliğinde halk türküleri söylemeye izin vardır.[489]

Şöhretli solist Makbule'ye bir şehirde Emniyet Müdürü sadece bir sazcı eşliğinde türkü söyleyebileceğini hatırlatmıştır. "*Gelmişken boş dönmeyelim bari*" düşüncesiyle buna da razı olan sanatçı, kendi tarzı

---

[487] *Dudaktan Kalbe*, s.181
[488] *Eski Hastalık*, s.421
[489] *Son Sığınak*, s.43

olmayan türkücülükle dinleyiciyi tatmin edemez ve çantasını kaptığı gibi oradan âdeta kaçar.[490]

Devletin bu konudaki baskısı sayesinde Türk musikisini candan seven insanlar bile, idareyle ters düşmemek için tercihlerini Alafranga musikiden yana kullandıklarını göstermeye gayret ederler. Ancak devlet baskısını enselerinde hissetmedikleri zamanlar samimi duygularını dışa vurabiliyorlar. İlçe'den kaçarak gençliğindeki *Kavak Yelleri*'ni aramak üzere İstanbul'a gelen Dr. Sabri'nin durumu budur. Kendisini Beyoğlu'ndaki gazinolara atan Doktor, bunların birinde bir Mısır truponun konserini dinlerken tanıştığı bazı insanlarla musiki üzerine konuşmalar yapar. Tercihi ile ilgili olarak doktor şöyle diyecektir.

"*Kasabada hükümet ve parti safında bulunuşum beni daima inkılâp esaslarını ve bu arada alafranga müziği müdafaaya mecbur etmiştir. Fakat burada böyle bir vazifem olmadığı için umumi temayüle uyarak alaturkayı methediyorum.*" [491]

II. Meşrutiyet Dönemi Basını

Damga romanında konu edilen Hukuk-ı Millet gazetesi ile Selamet-i Milliye gazetelerinin münakaşa adı altında birbirlerine ağız dolusu küfürler etmeleri, bu durumun şahsiyata dökülmesi ve uzunca bir süre devam etmesi II. Meşrutiyet dönemi basın hayatındaki bayağılaşmayı göstermektedir.[492] Bu dönemde patlama derecesinde sayıları artan gazete ve dergilerin çoğu bu eğilimlerinden dolayı uzun ömürlü olamamıştır. Mehmet Akif'in Süleymaniye Kürsüsü'nde

Dalkavuk devri değil, eski kasâid yerine

Üdebânız ana-avrat sövüyor birbirine

şeklinde manzum olarak dile getirdiği durumu, Reşat Nuri, *Damga* romanındaki sözkonusu epizotla ifade ediyor.

---

[490] a.g.e., s.33

[491] *Kavak Yelleri*, s.261

[492] *Damga*, s.91-92

VIII. SOSYAL SINIFLARLA İLGİLİ MESELELER

1. Ezenler-Ezilenler

Osmanlı toplumunda her ne kadar Marksist ideolojinin kabul ettiği anlamda sosyal sınıflar yoksa da, fertlerin yaşadıkları hayat itibariyle yine de zenginler, fakirler, çalışanlar çalıştıranlar, efendiler hizmetçiler vardır. Esasen *Kızılcık Dalları* romanı bu tem üzerine kurulmuştur. Romanlarının çoğunda insana karşı bir sıcaklık duygusunun hissedildiği Reşat Nuri, burada da, herşeye rağmen, merhametin, kalbî rikkatin hakim olduğu bir atmosfer oluşturmayı başarmıştır. Aslında Türk edebiyatında, esaret temini ilk defa bir romanın ana teması olarak işleyen Samipaşazâde Sezai'nin *Sergüzeşt* romanındaki Dilber'le *Kızılcık Dalları*'ndaki Gülsüm arasında, fark, Dilber'in Kafkasya'dan satılmak üzere kaçırılmış olmasından başka önemli bir fark yoktur. Gülsüm'ü köşke kabul eden Nadide Hanım'ın onun için kullandığı sıfat "Emanetullah"tır. Yani Allah'ın emaneti. Gerçekten eski Türk toplumunda evlerdeki evlatlıklar, hizmetçiler Allah'ın birer emaneti olarak kabul edilirdi. Osmanlılarda değişen ve bozulan herşey gibi, bu bakış açısının da değiştiği görülmektedir. "Emanetullah" artık sözde kalmıştır. Gülsüm'e gerek okulda,

gerekse konakta yapılan haksızlıklar, atılan dayaklar, yakıştırılan aşağılayıcı vasıflar okuyucuda Gülsüm'e karşı derin bir merhamet uyanmasına sebep olur. Mazluma karşı merhametli ve müsamahalı olma duygusu, Gülsüm'ün bütün kusurlarını örter.

Gülsüm, çocuk denecek yaşta olmasına rağmen konakta yapmadığı iş yoktur. Romancı onun yaptığı tahammül edilmez işleri sıraladıktan sonra konak ahalisinin hakkı teslim etmemesini gayet alaycı bir ifade ile dile getirir.

"*Evet, Gülsüm'ün bu konakta belli başlı bir işi yoktur. Yalnız günde kırk elli defa ikinci üçüncü kattan inerek kapıyı açar; yirmi otuz defa da bakkala, aktara gider*" [493] Bununla da bitmez, Nadide Hanım konakta her türlü uğursuzluğun sebebi olarak da Gülsüm'ü görür.

Ezilen sadece Gülsüm değildir. Başta Nadide Hanım olmak üzere konak halkı, bütün işlerini gören lala, kalfa, uşak, dadı, hizmetçi vb. insanlara hiç de iyi gözle bakmazlar. Bütün bu sınıfı ifade eden kelime ise "bunlar" dır. Konaktakilere göre "bunlar" vefasız, nankör, mayası bozuk, ıslahı kabil olmayan kimselerdir.[494] Hele halayıklarla uşaklar, "*onlar küçük insanlardı; gel dersin gelirler, git dersin giderlerdi. Ellerinden gelecek tek şey bohçalarını bağlarken biraz ağlayıp sızlamaktan ibarettir.*"[495]

Sınıf şuuru zamanla Şekip Paşa konağını öyle sarmıştır ki, Gülsüm'ün, öldüğü söylenen kardeşi İsmail için okunan Mevlüt'te Şekip Paşa için dua edilmesi bile kızlarını kızdırmıştır. Asla sınıf tanımayan dinî bir meselede bile sınıf şuuru kendisini göstermiştir. Kızlara göre "*paşa babaları Gülsüm'ün okuttuğu gülünç Mevlüd'ün duasına muhtaç mıydı? Onlar, Şekip Paşa'ya en büyük camilerde, en güzel sesli saray heyetlerine Mevlüt okutabilecek iktidarda insanlardı*".[496]

---

[493] *Kızılcık Dalları*, s.118
[494] a.g.e., s.37
[495] a.g.e., s.24
[496] a.g.e., s.109

Küçük Gülsüm'e, konaktakiler tarafından masumca bazı almalar, çalmalar yaptırılır. İyi niyetlerle yapılan bu talimler zamanla Gülsüm'e profesyonel hırsızlıklar yaptırır ama teşvikçiler görülmez, suçlu kendisi olur.[497] Yine konak ahalisi kendileri namına Gülsüm'e muhbirlik yaptırır; sonuçta suçlu o olur. Onlara göre Gülsüm ne yerse yesin hasta olmaz, o mikrop bile kapmaz , çünkü mikrop, özellikle verem mikrobu, ancak bir şeyden iğrenen kimselere bulaşır.[498]

Marksist ideolojide alt sınıf eline fırsat geçirince üst sınıftan öç alır. Halbuki burada tam tersi bir durum sözkonusudur. Gülsüm yıllar sonra şöhretin doruğunda iken, Mualla Suzan takma adıyla bir star iken, karşılaştığı Hanımefendisini aşağılayabilir hatta onun kendisine yaptıklarını ifşa edebilirdi. Ama geçmişte yaşanan bütün tatsızlıklara rağmen arada tuz ekmek hakkı vardır, bir fincan kahvenin hatırı vardır. Gülsüm, şimdi hiç de muhtaç olmadığı Nadide Hanım'ın dizlerine kapanır. Acı da olsa yaşananlar hatıra olunca tatlılaşmıştır.

Romandaki ezenler-ezilenler meselesi, başta da belirttiğimiz gibi bir sosyal sınıf meselesi olmaktan çok fertlerin karakteri ile ilgilidir. Mesela Karamusalli sütnine evde bir sığıntı olduğu halde Gülsüm için en orijinal cezaları o icat eder.

Reşat Nuri'nin romanları arasında doğrudan esir ticaretinin konu edildiği tek eser *Gökyüzü*'dür. "*Gülşen Kalfa ile Asude Bacı iki kapı yoldaşıdır. Çocukken biri Kafkasya'dan, öteki Sudan'dan çalınarak İstanbul'a getirilmişler ailemize satılmışlardır.*"[499] diyen roman kahramanı, onların nasıl kaçırıldıkları ve daha sonra çektikleri ile ilgili de bilgi verir:

"*İkisi de memleketlerinden çalınıyorlar, günlerce, gecelerce at terkisinde götürüldükten sonra da aynı pazarda aynı konağa satılıyorlar,*

---

[497]a.g.e., s.56-58
[498]a.g.e., s.190
[499]*Gökyüzü*, s.154

senelerce aynı insanların pisliğini temizliyorlar, dayağını ve artık yemeğini yiyorlar.. Biçilmiş bir tarlada etraflarını bomboş bırakan oraktan nasılsa kurtulmuş iki ekin başağı..."[500]

İçerisinde yaşadıkları şartlar ne olursa olsun esirler çoğunlukla yaşama sevinçlerini kaybeder ve hayata küskün olurlar. Onların bu sağlıklı olmayan ruh hali Gülşen Kalfa örneği ile tasvir edilmiştir:

"Hakikat şudur ki Gülşen Kalfa, hemen bütün Çerkezler gibi yaratılıştan küskün ve bedbindir. Çok çalışkandır, yerine göre fedakardır, fakat yüzü gülmez, lakırdı anlamaz, hele şakadan hiç anlamaz. Bazen en olmayacak şeyden alınır; günlerce kimse ile konuşmaz. Kalfanın dargınlığı da acayiptir. O, bir kişiye küstü mü bütün dünyaya küsmüş demektir Yüzünü duvara dönerek çömelir, dirseklerini dizine, bileklerini çenesine dayayarak oturur Bu zamanlarında gönlünü almak için ne yapsanız, ne kadar maskaralık etseniz boştur O kadar inatçıdır ki arkasından kurşun vursalar sanırım ki vaziyetini değiştirmeden yıkılır, yahut oturduğu yerde kaskatı kesilip ölür."[501]

Aynı romanda, Kahraman ve süt kardeşi Raşit Çocuk, beraber büyüyen çocuklar oldukları halde Raşit'in onu adıyla çağırması aile tarafından yasaklanmıştır. Çünkü Raşit bir hizmetçinin oğludur. Kahramanın onunla arkadaşlık etmesi ailesinin hoşlanmadığı bir durumdur. Raşit Çocuk'a onu "Küçükbey" olarak çağırması adeta dikte ettirilmiştir.[502]

Sosyal sınıf meselesi bir kez de *Miskinler Tekkesi*'nde gündeme gelir. Romanın dilenci kahramanı, dilenirken bile eski bir hatırlı, düşmüş bir asilzâde olmanın faydalarını keşfetmiştir. Nitekim *"hazindir ki, başka yerlerde olduğu gibi, dilencilikte de itibar kürkedir."*[503] diyecektir.

---

[500] a.g.e., s.155
[501] a.g.e., s.156
[502] a.g.e., s.7
[503] *Miskinler Tekkesi*, s.75

"Denilebilir ki, tam müsavat ancak hamamdadır"[504] diyen kahraman, çıplak haliyle dost, ahbap olduğu avukatla dışarıda sokak kıyafeti ile karşılaşınca avukatın tavrının nasıl değiştiğini Kürk meselesine örnek olmak üzere zikretmektedir.

Sınıf meselesi, cenaze merasimlerinde bile kendisini göstermektedir. Kahraman, şahit olduğu iki cenaze merasimini mukayese ediyor. Birinin tabutu Acem şallarıyla örtülmüş, otomobilli bir yığın insan tarafından götürülürken, diğeri beş on garibanın merhametine terkedilmiştir.[505]

Hâli vakti yerinde olan insanların cenazelerinin peşinden koşturan insanlardan bazılarının aslında menfaatlerinin peşinde gittiklerini ima eden kahraman, iki sayfa[506] boyunca sanki anlattıklarıyla Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'indeki

Manend-i la'şe na'ş-ı tüvanger zelîl ü hâr

Kerkes misal vâris ü gassal nâ-Şekip

beyitinin manasını dile getirmeğe çalışmaktadır.

Roman şahıslarından bazıları ise daha üst sınıftan insanların hayatına özendikleri için gerçek anne ve babalarının anlaşılmasından korkmaktadırlar. Kahramanın Süleymaniye'deki komşularından bir posta memurunun iki kızı kendilerini komşu konağın emekli paşasının kızı diye tanıtmaktadırlar.[507] Öte yandan, Avrupa'da tahsil görüp muvaffak olmuş bir genç, İstanbul'da soylu bir ailenin kızıyla evlenince Karaman'dan gelen annesini dünürlerinden gizlemekte, onun için kiraladığı eve bir günah işliyormuşçasına gizlice gelip gitmektedir.[508] Bunların tam aksine İsmail, muvaffak olup üst zümreden birinin kızıyla evlenince, eski

---

[504] a.g.e., s.100
[505] a.g.e., s.129-130
[506] a.g.e., s.130-132
[507] a.g.e., s.186
[508] a.g.e., s.198-199

hayatını, mazisini, yetişmesine vesile olan insanları gizlemez ve bu durumdan da utanç duymaz.[509]

Sosyetenin Uygunsuz Halleri

Reşat Nuri'nin romanlarında, Anadolu'da, kırsal kesimlerde yaşayan insanlar daima basit dünyaları içersinde yüceltmişlerdir. Belki de bu dönemin genel havasından kaynaklanan bir eğilimdir. Reşat Nuri, yeni oluşmaya başlamış, oluştuğu tarihlerden itibaren kötü çağrışımlar yapan sosyeteyi çok yapmacık, sathî ve herşeyden önemlisi samimiyetsiz bulur. Anadolu insanı kaba ve cahil de olsa "samimi olmak" gibi bir meziyete sahiptir. Sosyetenin merasimleri, sahte gülücükleri iltifatları onlarda yoktur, zaten onları sevimli kılan da bu sahip olmadıklarıdır.

Yazar, ilk romanı *Gizli El*'den itibaren Batıdaki anlamından uzak, meşru olmayan yollardan kazanan, az çalışan çok harcayan, gösteriş meraklısı, kültürlü olmadığı halde öyle görünen insanlardan oluşan sosyeteyi hicveder. Sözkonusu insanlar ülkenin her nimetinden faydalandıkları halde ülkenin felaketleri onları ilgilendirmemektedir. *Gizli El*'in kahramanı Şeref, kendisinin de dahil olduğu bu sosyete meclislerini bütün çirkinlikleriyle anlatır.[510] *"İngiliz teyyarelerinin Bayezid'de Harbiye Nezaretinin kapısını bombaladıkları gece, biz otomobillerle ıstıranca ormanlarında bir gece eğlencesine gidiyorduk. şehrin içinde ve dışında iki adımda bir miğferli devriye kollarına rastlanan, bir kirpi gibi dehşetten tortop olmuş harp İstanbul'unda Istıranca ormanlarında kadınlı erkekli, bir gece gezintisi. Ne teyyare bombaları, ne karanlığı korkunç bir donanma gecesine çeviren müdafaa topları bizi yolumuzdan alıkoyamamıştı."* [511] diyen Şeref, kendisinin de aralarında bulunduğu bu gürûhu, Büyük Fransız İhtilalinin mahkumları gibi bir azınlık olarak niteler ve devam eder: *"Kudurganlık içinde eğleniyorduk. Âdeta "vur patlasın"*

---

[509]a.g.e., s.207-208
[510]*Gizli El*, s.114, 115
[511]a.g.e., s.128

alemleri"[512] sonra bu çevrelerde ahlâk sükut etmiş[513], utanma, ar duygusu bir kenara bırakılmıştır.[514] Yakup Kadri'ye *Sodom ve Gomore*'yi yazdıran bu sözde sosyete olmalıdır.

Dudaktan Kalbe romanında, Hüseyin Kenan, hayatına giren kadınları düşünürken yapmacıklardan uzak sade bir hayat yaşayan Leyla'yı, Kınalı Yapıncak Lamia'yı, bütün güzelliğine rağmen sosyete meclislerinin devamlı takipçisi olan karısı Cavidan'dan daha munis ve kendisine daha yakın bulur.[515] Yeni hayatında herşeye sahip olan Kenan'ın özlemini çektiği şey samimiyet ve tabiiliktir. Cavidan'ı kastederek "*Bu yüksek kadına bir gün kendimi olduğum gibi göstermeğe cesaret edemedim. Bir gün onunla samimi, kalbî bir hasbihalim olmadı. Zaman zaman rikkatlerim, çocukça sevinçlerim, yahut küçük ehemmiyetsiz vakalardan doğmuş hüzünlerim vardı. Kuvvetli ve yüksek adam görünmek gayretiyle bütün bunları ondan saklamam lazım geldi. İki buçuk sene birbirimize yorucu bir komedya oynadık*" diyen Kenan, sıradan bir insan olduğu yıllarda özlemini çektiği hayatı ve sosyete alemlerini tecrübelerine dayalı olarak anlatır:

"*Sonra yeni hayatım, senelerce uzaktan hasretini çektiğim kibar, yüksek debdebeli hayat... Bu hayatı şimdi ne yorucu, ne âdi ne tahammül edilmez bir şey buluyordum. İlk zamanlarda gülünç bir hareketle kendimi bu alemin içine atmıştım. Ezberlenmiş zerafetler, soğuk merasim, his ve fikir sahtekârlıkları, riyâkârlık, tasallüf, hülasa bütün bu iğrenç şeyler arasında manken gibi, kukla gibi yaşamaktan zevk alıyordum. Fakat artık bu hayattan ve kendi kendimden iğreniyordum. Cavidan'a bunları anlatmak imkansız. Ben, artık sakin, yalnız bir çoban hayatı yaşamak istiyorum demeğe hakkım var mı?*"[516]

---

[512] a.g.e., s.129
[513] a.g.e., s.115
[514] a.g.e., s.131
[515] *Dudaktan Kalbe*, s.216
[516] a.g.e., s.217

Bir Kadın Düşmanı romanının Sara'sı bütün şımarıklığına, lüks ve eğlence düşkünlüğüne rağmen geldiği kasabada kendisini hayranlıkla seyreden erkekleri samimiyetleri cihetiyle salon centilmenlerinden üstün bulur:

"Sık sık kasabaya inişim adeta bir vak'a bir bayram oluyor... Dışarlık erkekleri bizim talimli maymunlara benzeyen salon centilmenlerimizden değil... Onlar hayretlerini, takdirlerini hiç süslemeden, gizlemeden söyleyiveriyorlar. şekil gerçi kaba ve gülünç ama... Ne yapalım, samimiyetlerine bağışlamalı..."[517]

Gerçekten Reşat Nuri'nin bütün romanlarında taşralıların samimi kabalığı, sosyetenin yapmacık nezâketinden üstün tutulmuştur. Kasabada, dayısının konağında yenen bir yemek esnasında Ziya, kaba konuşmalarından sonra Sâra'ya sorar:

-Bana kızdınız mı?

O, sakin bir tebessümle şu cevabı verir:

-Hayır... düşündüğünüzü söylediniz... Bu beni salon centilmenlerinin riyakâr komplimanlarından ziyade memnun etti."[518]

Aynı fikir ve sosyeteye yönelik aynı tenkit bir kere de *Akşam Güneşi*'nde görülür:

Gençliğinde sosyete meclislerinde bolca vakit geçirmiş ve bu meclislerin müdavimlerini yakından tanımış bir insan olan Nazmi Bey, kocasının çiftçi olmasını istemeyen evlatlığı Ayşe'ye nasihat ederken şöyle konuşuyor:

"Hüseyin'in kaba saba bir adam olmasından korkma... O, belki salon adamları gibi nazik ve ince değildir Fakat namuslu bir çocuktur... Sen o zârif adam, nazik adam, kibar adam dediğimiz maskaralara bakma

---

[517] *Bir Kadın Düşmanı*, s.18
[518] a.g.e., s.55

kuzum. Onların bir parça yaldızlarını kazısan altından ne çıkacağını anlayamazsın..."[519]

Son Sığınak'ta, Samsun'da tiyatro salonunu dolduran kalabalık arasında kibar ailelere mensup kadınlar özellikle dikkat çeker. Dikkat çekmelerinin sebebi ise *"Bunaltıcı yaz sıcağına rağmen astragon mantolar, kürkler, eğreti şapkalarla salona gelmeleridir."*[520] Sonradan görme, bu acemi taşra sosyetesi bu haliyle yeteri kadar komiktir.

Sosyal Devlet ve Toplum Anlayışının Olmaması

Klasik Osmanlı düzeninde kimsesizleri, düşkünleri, annesiz babasız çocukları himaye eden vakıflar vardır. XIX. asrın ikinci yarısından itibaren vakıfların birçoğu devletleştirilmiş, geri kalanlar da bozulan ekonomik dengelerden dolayı işlevini yerine getiremez olmuştur. Savaşlar, ekonomik ve sosyal krizler bütün toplumu etkilemekle beraber kimsesiz, düşkün, zayıf, ihtiyar vb. insanlar için daha da dayanılmazdır.

Romanlarında, Osmanlı Devletinin en bunalımlı, Cumhuriyet Türkiye'sinin ise yeniden yapılanma sıkıntıları yaşadığı dönemleri anlatan Reşat Nuri sözkonusu sosyal problemlere de değinmiştir. *Damga* romanında, İffet, gidip bir daha dönmeyen annesini bekleyen ve dışarıda yatan kimsesiz muhacir çocuğu görünce oradaki ağbani sarıklı adama, *"Burada böyle kimsesizleri himaye edecek bir müessese yok mu"* diye sorunca adamcağız soruyu bile abes bulur. Olay, Birinci Dünya Savaşı sırasında Eskişehir'de geçer.[521] Çocuğu himaye etmek üzere yanında götürmek isteyen İffet, komiserden müsaade ister. Komiserin cevabı, ancak sosyal devlet anlayışının mevcut olmadığı bir toplumda duyabilecek bir cevaptır:

---

[519] *Akşam Güneşi*, s.150
[520] *Son Sığınak*, s.105
[521] *Damga*, s.102

"Müsaadeye filan ne hacet... Böylelerin hesabı kitabı mı var? Başıboş hayvanları kaydederiz; böyleleri hesaba girmez."[522]

Miskinler Tekkesi'nde son derece ilginç bir durum vardır. Sokağa terkedilmiş küçük İsmail'i himaye etmek kala kala romanın dilenci kahramanına kalmıştır. "Kendisi muhtac-ı himmet dede, gayriye nasıl himmet ede" denir ama müesseselerin olmadığı toplumlarda onların yerini neyin ve kimin dolduracağını kimse kestiremez.

Küçük İsmail'i ağzı burnu kanamış olarak getiren polis memuru, ebeveynin sorumsuzluğunu dile getirmek için *"çıkarırlar, çıkarırlar, ortaya atarlar böyle!"*[523] demiştir. Sokağa emanet edilen çocukların, her türlü himaye ve terbiyeden mahrum olmalarının doğurduğu sonuçları, dilenci roman kahramanı şöyle dile getirir:

"Yağışlı gecelerde kapı eşiğine başını koyarak uyumuş çocuk, gürültü yaparsam uyanarak İsmail'in gözleriyle bana bakacağını zannettiğim kelepçeli hırsızın, peynir sardığım gazetede resmini göreceğim tığ gibi katil güzelinin o olmadığından hiç bir zaman emin olamayacağım. O kadar da yetişirler biçareler!"[524]

Yetişen biçarelerin çoğunun hırsız, yankesici, kalpazan manitacı vs. olduğunu söyleyen kahraman, bir kısmının da "büyük cemiyette" Şerefli vazifeler aldıklarını söyler. Aslında burada "büyük cemiyet" tamlaması, o çocukların durumuna göz kapayan, kulak tıkayan etkili ve yetkili insanlar ve mekanizmalar karşılığında kullanılan alaycı bir ifadedir. Çünkü bir önceki sayfada "b*üyük cemiyetlerin ahlâk, merhamet vefâ üzerine düzülmüş... masalları*"ndan[525] söz edilmektedir.

Suçlu çocukları ıslah edecek müesseseler de yoktur. Suçlu çocuğu *"polis amca, onu parmaklarıyla kulağının memesinden yakalayarak bir*

---

[522]a.g.e., s.103
[523]*Miskinler Tekkesi*, s.63
[524]a.g.e., s.124
[525]a.g.e., s.124

müddet ağlata bağırta götürür Ancak ne zamana kadar nereye kadar ve hele kime teslim etmek için? Polis amca bunu kestirebilse kolay. Fakat kendisi de bilmiyor."

Bir zaman gittikten sonra karşı kaldırımda bir ahbab, yahut ucuz bir balık işportası görür; duraklar, çocuğun yüzünün pek salya, sümüğe batmamış bir tarafını arayarak... iki şamar atar ve salıverir; devlet takibinin durmadığını anlatmak için de kunduralarının nalçalı pençeleriyle; birkaç kere olduğu yerde tepinir: *"Azat buzat, cennet kapısında gözet" ondan sonra biraz evvel tuttuğu kulak memesinden parmaklarında kalmış kiri, pantolonuna silerek yoluna gider."*[526]

Fikret'in Sis şiirinde *"Ey kimsesiz, âvâre çocuklar... hele sizler! Hele sizler"* diye seslendiği ve içinde bulundukları duruma isyan ettiği çocuklarla Reşat Nuri'nin sözünü ettiği çocuklar aynı dünyanın çocukları olmalı.

Çökmekte olan Osmanlı Devlet ile beraber müesseseler ve toplumu ayakta tutan dinamikler yozlaşmıştır. Devletin dışında, bireylerin ve kendi aralarındaki yardımlaşma, dayanışma duygusu oldukça zayıflamıştır. Mürşit Efendi'nin Sivas'taki memur arkadaşlarının çoğu atalet içersinde yüzerken aynı zamanda gidişattan şikayet etmektedirler. Maarif Başkatibi, taşranın kasvetli atmosferinden dolayı içki ile teselli bulduklarını söylüyor ve devam ediyor: *"Ya bu deveyi güder, ya bu diyardan gidersin. Bu diyardan gitmek canıma minnet. Fakat nereye? İstanbul öyle bir hâle gelmiş ki sokakta kaldırımların üstünde yatıp ölsen: "Acep insan açlığından nasıl ölürmüş, hele bir seyredelim" diye etrafına bir yığın ahâlî birikecek..."*[527]

---

[526] a.g.e., s.122

[527] *Acımak*, s.51

IX. SİYASÎ MESELELER

Sultan Abdülhamid ve İstibdat Dönemi

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı padişahları arasında hem lehinde hem de aleyhinde en çok konuşulan, yazılan padişahtır. Otuz üç yıllık yönetimi boyunca ülkede sıkı bir idare uygulayan Sultan Abdülhamid kimilerine göre devletin bekası kimine göre ise saltanatının bekası için buna lüzum görmüştür. Hangi amaçla olursa olsun Sultan Abdülhamid döneminde yönetimin müstebit olduğu bilinmektedir. II. Meşrutiyetten sonra Sultan Abdülhamid dönemi, "devr-i sabık" çığırtkanlığı çerçevesinde tamamen hissî olarak eleştirilmiştir. Böylelikle sözkonusu dönemde ne yapılmışsa hepsi karalanmıştır. Sonraki yıllarda da Sultan Abdülhamid, Sultan Abdülhamid olarak değil, ya "Kızıl Sultan" veya "Ulu Hakan" olarak peşin kabullerle ele alınmıştır. II. Meşrutiyet döneminde dozu bir hayli yüksek olan Abdülhamid aleyhtarlığı Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

Reşat Nuri de çağdaşı birçok yazar gibi tercihini Sultan Abdülhamid aleyhtarlığında yapmıştır. Birçok romanında şu veya bu vesile ile II. Abdülhamid'in müstebit idaresi, jurnalcılık buna bağlı sürgünler, mağduriyetler tenkit edilmiştir.

Harabelerin Çiçeği'nde, istibdat dönemi bir arka fon olarak kendisini hep hissettirir. Padişahın keyfi yönetimi, şahsına sadakatı derecesinde insanlara ihsanlar dağıtması, yönetimine muhalif olanları ise sürgüne göndermesi tenkit edilen hususlardan bazılarıdır.

Süleyman'ın dadıları, paşa babasının pozisyonundan dolayı, onun daha bıyıkları terlemeden paşa olacağına inanmaktadırlar. Bu, onlara zor bir ihtimal olarak görünmez. Çünkü "*zaten, o vakit bunun emsâli pek çoktu.*"[528] Romancı, Sultan Abdülhamid döneminde sadece padişaha sadakatlerinden dolayı asker veya sivil paşa rütbesi verilmiş kişilere ve uygulamaya bir cümle ile de olsa dokundurmuştur.

Süleyman'ın babası, padişaha olan sadakatinden dolayı ihsanlara boğulmuştur. Konağın yangından sonra yeniden inşası için verdiği ihsandan başka, Süleyman için de yüz elli lira ihsan edilmiştir.[529] Öte yandan Hilmi Bey, paşanın ifadesiyle "*değil mi sadakatı yok, değil mi ki Şevketmeab Efendimize kem gözle bakanlardan*" o halde Fizan'a sürülmelidir.

Hilmi Bey'in sürgüne gönderilişi dolayısıyla romancı menfaat temin etmek için başkalarını jurnalleyen kimseleri ve jurnalcılığı amme vicdanına mahkum ettirir.[530]

Sultan Abdülhamid döneminde menfaate dayalı sadakat ve bu sadakatın ödüllendirilmesi, jurnallık, düşüncesinden dolayı insanların sürgüne gönderilmesi gibi meseleler *Damga* romanında İffet'in gözlemlerine dayalı olarak verilir. İffet, daha ilkokul sıralarında iken sınıfındaki Küçük Ömer'in ağabeyinin, Harbiye'yi bitirmek üzere iken bir jurnal üzerine Fizan'a sürülme hikayesini dinler. Küçük Ömer, sefil, fakir bir ailenin çocuğudur. Ailenin tek ümidi Harbiyeli ağabeydir ancak ona da fırsat verilmez. Küçük İffet, Ömer'in sürgündeki ağabeyini kurtarması

---

[528] *Harabelerin Çiçeği*, s.25
[529] a.g.e., s.39
[530] a.g.e., s.29

için paşa babasına yalvarayım derken, okula gitme yasağı ve eve kapatılma cezasına muhatap olur.[531]

İffet'in ağabeyi Muzaffer, çok genç olmasına rağmen babasının saraya sadakatine inanıldığı için padişah yaveri olur.[532]

Galatasaray hocalarından Vecdi Bey'in hakkında meşrutiyetçi, hürriyetçi, padişaha karşı olduğuna dair saraya jurnal verilmiştir. Yazar, jurnalden çok jurnalcıları ve jurnalcılara itibar edenleri alaycı bir üslupla tenkit eder.[533]

Yeşil Gece'nin kahramanı Ali Şahin'e göre Abdülhamid "Halife-i Resulullah" unvanını taşıyan, dini saltanatının devamı için kullanan "*zalim ve ahlaksız*" biridir.[534]

Kızılcık Dalları'nda, Murad Bey'in babası Cafer Bey dolayısıyla II. Abdulhamid döneminin baskısı, sözkonusu edilmiştir. Cafer Bey, II. Abdülhamid yönetimine muhalif olduğu için Trablusgarp'a sürülmüş, süt kardeşi Şekip Paşa ise yönetimin korkusundan onun yazdığı mektuplara cevap vermeye bile cesaret edememiştir.[535]

Gökyüzü'nün adı meçhul kahramanı, bizzat II. Abdülhamid devri mağdurlarındandır. Bir jurnal üzerine okulun mütalaahanesinden alınmış, istibdat döneminin âdeta sembolü olan Beşiktaş'taki Hasan Paşa karakoluna götürülmüş ve orada çok kötü muamele görmüştür. Ardından Trablusgarp'a sürgün edilen kahraman burada bir yığın jurnalcı, hafiye ile karşılaşmıştır.[536]

Mazlum da olsa düşene kimsenin el uzatmadığını "Hakim düşeni kaldırmaz" cümlesi ile dile getiren kahramanın, adalet dağıtması gereken

---

[531] *Damga*, s.13-14
[532] a.g.e., s.18
[533] a.g.e., s.20-22
[534] *Yeşil Gece*, s.174-175
[535] *Kızılcık Dalları*, s.174-175
[536] *Gökyüzü*, s.12-13

kimselerin bile "Abdülhamid'in zulmüne" alet olduklarını ima eder.[537]

Ateş Gecesi'nin kahramanı Kemal Murat da Sultan Abdülhamid dönemi sürgünlerindendir. Çocuk denecek yaşka Milas'a sürülen Kemal Murat'ın suçu, yengelerinden birinin Veliaht Reşat Efendi'nin saraylılarından biri olmasıdır.[538] Her ne kadar bu sürgün gerekçesinde mübalağa kokusu seziliyorsa da bunun, romancının meseleyi karikatürize etmesinden kaynaklandığı kanaatindeyiz. Kahramanına, Sultan Abdülhamid dönemi için hiç de munis olmayan "Kemal" ve "Murad" isimlerini seçen romancının rastgele bir tercih yapmadığını Milas kaymakamına söylettiği sözlerden anlıyoruz. Yaşlı kaymakam, genç sürgünün adını öğrenince tepkisini *"Yani hem Kemal, hem Murat öyle mi? E sen bu akibete iki defa müstehak olmuşsun çocuğum."*[539] sözleri ile dile getirir. Kaymakam ilk görüşmeden sonra da her fırsatta isim vermeden *"ah, o senin adaşın"*[540] mukaddimesiyle Namık Kemal ile ilgili sitayişkâr sözler söyler.

Sultan Abdulaziz döneminde olduğu gibi, Sultan Abdülhamid döneminde de sürgünlere gitmekten kurtulamayan Namık Kemal ve Çırağan sarayında bir nevi hapis hayatı yaşayan mahlu Sultan V. Murad, romanda, Sultan Abdülhamid dönemi mazlumlarının temsilcileri olarak yer almışlardır. Öte yandan bu iki şahsın isimleri, idare için bir nevi esrarengiz tehlike teşkil ettiğinden insanlar tarafından telaffuz edilmek bile istenmez.[541]

Milas Kaymakamı, aslında II. Abdülhamid yönetiminin muhaliflerinden olan bir insandır, ne var ki konuşma yasağı vardır. Kemal Murat'ın ülkenin durumundan öylesine şikayet etmesi üzerine kaymakam;

---

[537]a.g.e., s.470
[538]*Ateş Gecesi*, s.33
[539]a.g.e., s.10
[540]a.g.e., s.17
[541]a.g.e., s.17

-Memleketimizin halinde ne var çocuğum? Sâye-i şahanede gül gibi idare ediliyor" diyecektir.[542] Burada eskilerin medh-i tahtez-zem dedikleri, yani altında yergi olan övgü açıkça görülmektedir. Aynı alaycı tutum Kemal Murad'ın kaymakama "*-Ailemizin bir kısmını da galiba benim gibi hava tebdiline gönderdiler*"[543] demesinde de sözkonusudur. Kahraman, siyasi gelişmelerden habersiz sıradan bir mektep çocuğu iken, sürüldükten sonra etraftan gizli cemiyet üyesi olduğu, arkadaşlarını ihtilale teşvik ettiği, Avrupa'ya kaçmak isterken yakalandığı yolunda dedikodular duyunca, bundan rahatsız olma yerine bir nevi haz duymaktadır.[544] Nitekim yıllar sonra İstanbul'a dönerken de bütün emsalleri gibi o da bir ihtilalcı, bir hürriyet kahramanı gibi muamele görmüştür.[545] Sultan Abdülhamid yönetimine bu romanda yöneltilen bir diğer tenkit Girit Müslümanlarının yüz üstü bırakılması ve Girit'e gerekli desteğin verilmemesidir.[546] *Kavak Yelleri* ile *Son Sığınak* romanlarında da gencecik insanların jurnaller üzerine uzaklara sürgün edildiklerinden söz edilir.

Dr. İsa Bey, "*Abdülhamid 313'te Askeri Tıbbiye talebelerini bir vapura doldurarak Trablus'a, Hicaz'a, Bağdat'a sürdüğü zaman, saçlı sakallı bir adam olmasına rağmen nedense onu da aralarına katmış. Fakat bilinmez bir hava onu yarıyolda kafileden ayırarak gerisin geriye Anadolu'nun bu hiç akla gelmeyen sapa köşelerine atmıştır.*"[547] Dr. İsa Bey, her ne kadar İstanbul'dan uzaklaştırılmış ama hiç değilse Fizan'a gitmekten kurtulmuştur ve bunu nimetten saymalıdır.

Hoca Eyüp, okul sıralarında başlayan tiyatro aşkından söz ederken bu arada istibdat döneminde başlarından geçenleri anlatır:

"*Ona aşık olmayan İstanbul çocuğu var mıydı bizim zamanımızda? Ben, vaktiyle onun için Bahriye'den kovuldum... O zaman bir bahriye*

---

[542]a.g.e., s.12
[543]a.g.e., s.13
[544]a.g.e., s.36
[545]a.g.e., s.283
[546]a.g.e., s.152-153
[547]*Kızılcık Dalları*, s.102

teğmeni idim. Tiyatro aynamak için Fatih'te bir evde toplanırdık. Saraya jurnal etmişler· Padişahın aleyhinde kumpas kuruyorlar, diye... Zaptiye Nezaretinde temiz bir dayaktan sonra hepimizi bir yere sürdüler. benim kısmetime Adana düştü... Sonra döne dolaşa burada karar kıldık."[548]

Sözkonusu amatör tiyatrocuların bir araya gelişi, "*Paristeki Ahmet Rıza'nın emriyle Abdülhamid'e suikast hazırlıyorlar*" şeklinde saraya jurnallenmiştir. Hoca, buna "*yahu, zurna ile dümbelekle pişekar şakşaklarıyla suiksat hazırlanır mı? Ahmet Rıza Bey'den, Jöntürklerden kimin haberi var*"[549] şeklinde tepki gösterir.

İttihatçılarla İlgili Meseleler

II. Meşrutiyetten sonra Sultan Abdülhamid dönemine yönelik tenkitler ne kadar hissi ve subjektifse mütareke ve Cumhuriyet döneminde ittihatçılara yönelik olarak yapılan tenkitler de o derece hissi ve subjektiftir. Devleti I. Dünya Savaşı'na sokan İttihatçıların ileri gelenleri, bir de ülkeyi terkedince gıyaplarında kendilerine yöneltilen tenkitlerin dozu iyice kaçmıştır.

Reşat Nuri'nin romanlarında genel olarak ittihatçıların aleyhinde bir tutum sergilenmiştir. Ancak onlarla ilgili tenkitler daima düzeyli kalmıştır. İstibdata son vermek üzere II. Meşrutiyeti ilan edenler bir süre sonra kendileri müstebit konuma gelmişlerdir. "Adalet, müsavat, ittihat" sloganı ile inkılabı yapan ittihatçılar, yönetimi eline geçirince bu prensipleri çoğu zaman göz ardı etmişler.

Gökyüzü'nün Jön Türk kahramanı, hürriyet mücadelesinde her hangi bir etkinliğe sahip olmadığı, belli başlı bir ihtisası bulunmadığı halde sadece Abdülhamid dönemi sürgünlerinden olduğu için inkılaptan sonra ödüllendirilmiştir. "İşe göre adam" prensibinden çok "adama göre iş" prensibinden hareket eden ittihatçılar, kahramanı Darülfünuna öğretim

---

[548]*Son Sığınak*, s.23
[549]a.g.e., s.30

üyesi olarak tayin etmiştir. Ammenin menfaatinden ziyade taraftarının menfaatını gözeten bu anlayışa kahramanın kendisi de hayret etmiştir:

"*Beğen beğendiğini al!...Allah razı olsun, İttihatçılar beni âlim diye tanıyorlar... Fakat neyin âlimi olduğumun kendileri de farkında değiller... Teşrih, makina yahut musiki mütehassısı olduğumu söylersem hemen kabul edecekler..*

Elverir ki bir ihvanın hatırı hoş olsun"[550]

İttihatçıların en önemli yanlışlarından biri de Abdülhamid döneminde hangi suçtan sürgüne gönderilmişse gönderilsin dönenlerin hürriyet kahramanları olarak karşılanmaları ve ilgisi olmadığı halde ustaca manevralarla ittihaçtı, hürriyetçi kesilenleri farkedememeleridir. *Gökyüzü* kahramanının anlattıkları bu açıdan oldukça ilginçtir:

"*Biz, Paris'ten gelinceye kadar İstanbul'da başka kurtarıcılar türemiştir; bütün sokak başları tutulmuş... Nutuklar, çalgılar, renk renk gazeteler bir kör dövüşüdür gidiyor.*

Düne kadar köşelerinde yan gelip oturmuş birtakım kimseler birkaç gün içinde kendilerine birer tercüme-i hal uydurmuşlar, bahçelerde "zûr-ı bazumuzla aldık biz bu hürriyeti" diye bar bar bağırıyorlar"[551]

İttihatçıların, yıkılan rejimin mirasını paylaşmaları, kendi aralarındaki hesaplaşmalar ve bulaştıkları yolsuzluklar en detaylı olarak *Gizli El* ve *Ateş Gecesi* romanlarında konu edilmiştir.

Gizli El romanının gizli eli Miralay Murat Bey, bir ittihatçı olduğu halde rahatlıkla Enver Paşa'yı Talat Bey'i tenkit ediyor ve ülkenin kötü yönetildiğinden şikayet edebiliyor. Savaş halinden yararlanarak Şeref gibi insanlarla kurduğu ve adına iç teşkilat dediği şebeke sayesinde savaş zengini olan da bu Miralay Murat Bey'dir.[552]

---

[550]*Gökyüzü*, s.31
[551]a.g.e., s.24
[552]*Gizli El*, s.101-115

Ateş Gecesi'nin Kemal Murat'ı da Abdülhamid Dönemi sürgünü olmanın nimetinden yararlanmıştır. Sürgün dönüşü tahsilini tamamlaması için devlet tarafından Avrupa'ya gönderilmiş ardından da bütün ikbal kapıları kendisine açılmıştır. Kemal Murat'ın ittihatçılarla ilgili olarak anlattıkları, birçok hatıratta okuduklarımızı teyit eden şeylerdir:

"*1918 yazı... sürgünden dönüşümün tam onuncu senesi...*

Yıkılan rejimin mirası arasında kavga, dövüş pay edilmiş, kalbur üstü kalan beş on kişiye mukabil -zaman zaman yapılan temizliklerle sindirilip susturulmuş, yahut eski sürgünlerine iade edilmişlerdi. Parti, buna mukabil müsavi hak davasına kalkışacak karakterde olmayan ve inkılap tarihinde rolü değilse de adı bulunan küçük ihvana şefkat kucağını açıyor ve onlara büyük memuriyetler, karlı işlerle mesut bir hayat yaşatmaya başlıyordu.

Kardeşlerim ve ben, bu ikinci sınıfı ihvanlardandık. Arzumuz hilafına da olsa birkaç sene sürgün hayatı yaşamakla vatan ve inkılaba karşı kâfi bir hizmette bulunmuş sayılıyorduk. Hele mühendis mektebinin parmağında mürekkep lekeleriyle sürgüne gönderilmiş on yedi yaşındaki talebesi yalnız halk için değil, ittihatçılar için de sempatik bir küçük kahraman oluvermişti."[553]

I. Dünya Savaşı başlar başlamaz Kemal Murad yine İttihatçı büyüklerin tuttuğu, sevdiği biri olmanın avantajlarını kullanarak ticarete atılmış ve birkaç yıl içinde savaş zenginleri arasına girmiştir.[554] Önceleri durumdan vicdanen rahatsız olsa da sonradan buna alışmıştır.[555]

Yeşil Gece'de, Ali Şahin ittihatçılara, dinci çevrelere taviz verdikleri için kızar. İttihat ve Terakki Partisi'nin Sarıova kâtibi-i mes'ulü olan Cabir Bey bir nutkunda Avrupa'nın "ehl-i salip ordusuna" karşılık "ittihad-ı islam siyaseti" ile "Hilal Ordusu" kuracaklarını, "yeşil bayrak" açıp

---

[553] *Ateş Gecesi*, s.253
[554] a.g.e., s.254
[555] a.g.e., s.258

"âlem-i islamı" altına çağıracaklarını söylemiştir. Bu sözler Ali Şahin'i çileden çıkarmıştır. Ona göre ittihatçıların bir yandan inkılaptan söz edip öte yandan "ittihad-ı islam siyaseti" gütmeleri bir çelişkidir.[556]

Birinci Dünya Savaşı başlayınca, Cabir Bey, alayiş, nümayişlerle Müderris Zühtü Efendi ile beraber cepheye gitmiş ama kısa bir süre sonra geri dönmüştür.[557] Yunanlıların İzmir'i işgal ettikleri haber alınınca da ilçeyi ilk terkedenlerden biri Cabir Bey'dir.[558] Cabir Bey, Sarıova'yı terketmekle de kalmaz, cansiperâne çarpışan kimseleri maceraperest olmakla, kendilerini ve halkı ateşe atan kimseler olmakla itham eder.[559]

Yunan işgalinden sonra kaçan Cabir Bey örneği ile, Mondros Mütarekesinden sonra bir Alman denizaltısı ile ülkeyi terkeden ittihatçı kurmayların tavrına bir gönderme yapılmış olmalıdır. Cabir Bey'in Müderris Zühtü Efendi ile işbirliği yapması ile İttihat ve Terakki üst yönetiminin siyasal anlamdaki islamcılık hareketini desteklemeleri arasında da paralellik vardır. Ali Şahin, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra eski muhafazakâr ittihatçıları tasfiye eden, İslamcı, Osmanlıcı değil Türkçü, dindar değil laik olan inkılapçıların prototipi olduğu için ittihatçılarla tartışırken Osmanlı yerine Türk'ü, Osmanlıca yerine Türkçe'yi Meşrutiyet yerine Cumhuriyet'i savunur.

Sarıova idadisi müdürü Galatarasay mezunu olduğu halde, Şahin Bey'e göre daha temkinlidir. Kendisi ile onun idealini karşılaştırırken "*Zat-ı aliniz, şüphesiz, zemin ve zamanı müsait bulmadığınız için şimdilik din ve devlete sadık* ***Meşrutiyetperver Osmanlılar*** *yetiştirmek gayesiyle istifa buyuruyorsunuz. Bendeniz bir derece daha ileri gitmek, milletine sadık* ***Cumhuriyetperver Türkler*** *yetiştirmek emelindeyim.*"[560] şeklinde bir değerlendirmede bulunur.

---

[556] *Yeşil Gece*, s.56
[557] a.g.e., s.185
[558] a.g.e., s.191-192
[559] a.g.e., s.191
[560] a.g.e., s.53

II. Meşrutiyet dönemi, Türkçe-Osmanlıca tartışmalarının kızıştığı bir dönemdir. Cumhuriyet döneminde kavga Türkçe'nin lehine sonuçlanmıştır. Şahin, Türkçe yerine, "*Lisan-ı Osmani*" denmesini milliyetperverliğe aykırı bir tutum olarak görür.[561]

Şahin Efendi, bir gün Muallimler Cemiyetinde, idadinin meşrutiyetperver genç jimnastik hocası ile tartışmaya girişmiştir. Tartışma genç muallimin hem İslamcı hem Türkçü olduğunu söylemesi üzerine başlamıştır. Şahin Efendi, aynı anda ikisi olunamayacağına dair bir mantık ileri sürmüş ve şu soruyu sormuştur: Günün birinde Türk olmayan Müslümanlarla, Müslüman olmayan Türkler iki ordu halinde karşı karşıya gelirse hangisine yardım edecektir? Genç muallimin tereddüt göstermesi üzerine, Şahin Efendi devam eder: "*Bakın bu suali hoca arkadaşlarımızdan birine sorsaydım tereddüt etmeden "elbette Müslümanlarla beraber olurum" diyecekti. Demek onların gayeleri daha sarih*".[562]

Başka bir münasebetle öğretmen Rasim'den söz edilirken onun barış zamanlarında giriştiği fikir mücadelelerinde daima tatlılıkla ikna, sükun ve uzlaşma taraftarı olduğu "*fakat yabancı deyince -bu yabancı dindaş da olsa-" bütün şeytanlarının başına üşüştüğü, etrafı kıpkızıl görmeğe başladığı*" belirtilir.[563]

"*Bu yabancı dindaş da olsa*" ifadesi değişen zihniyetin en açık ifadesidir.

Şahin Efendi, "*yalnız idare değiştirmekle bir memleketin kurtulamayacağını*"[564] anladığından ittihatçıların inkılabını sathi bulur.

Şahin Efendi'ye göre İttihatçılar Balkan faciasını iç politika malzemesi yapıyorlardı. Ona göre, Cabir Bey'in nutukları "*Çocukları yal-*

---

[561]a.g.e., s.60
[562]a.g.e., s.95
[563]a.g.e., s.192
[564]a.g.e., s.39

nız "din ve kin" denen iki pistonla işler birer hayvanî makine haline sokma"ya yönelik gayretlerdir.[565]

Cabir bey, Balkanlarda olup bitenleri abartılmış kanlı sahneler halinde anlatırken, Müslümanlara yapılan işkenceleri, zulümleri uzun uzadıya tasvir ederken, İttihatçıların bunları dünya kamuoyuna anlatacak ciddi bir dış propagandaları yoktur. Bu durumu *Akşam Güneşi*'nde Nazmi Bey'den öğreniyoruz. O, Paris'te Saint Cyr'de tahsil görürken Balkan milletlerine mensup subayların kendileri açısından takdire şayan bir taraflarına şahit olur.

"*Hele Balkanlar, Sırp, Karadağ, Bulgar, Yunan gençleri sade asker değil, biraz da politikacı, propagandacı gibi çalışıyorlardı*"[566] Nitekim Galatasaray'ı meccanî Leylî (parasız yatılı) okumuş Pavlof bütün Balkanları Türk düşmanlığı konusunda birleştirmiştir.

Balkanlı çetecilerle amansız bir mücadeleye giriştiklerini söyleyen Kaymakam Nusret Bey, Nazmi Bey'e hitaben: "*Fakat maalesef iş bununla bitmiyor... Sırp, Bulgar, Yunan gençleri Avrupa memleketlerinde müthiş bir propaganda faaliyetine de giriştiler. Öyleleri varmış ki, vaktinde haber almak, bir rivayeti tashih etmek, lehlerine iki satır yazı neşrettirmek için Avrupa gazetesinde fisebilillah amelelik ediyorlarmış. Biz, bu noktada çok zayıfız... Bu malum... Fakat büsbütün elimizi kolumuzu da bağlayıp duramayız...*"[567] der.

Gökyüzü'nün ateist kahramanı da ittihatçılara, en çok yapacakları inkılapta din kurumuna yer verdikleri için kızar. Bu konuda onun en iyi anlaştığı Jön Türk Dr. Abdullah Cevdet'tir. O, bu yönüyle aksiyoner olmayan bir Ali Şahin'dir.

"*Ben dinsizdim. "Neler yapmalıyız"ı yazarken model olarak yalnız laik Fransa'yı alıyordum. Peygamber bandırasını açarak memlekete girmeyi, hükümet kuvvetinin yarıdan fazlasını gene şeyhülislamın eline*

---

[565]a.g.e., s.94
[566]*Akşam Güneşi*, s.37
[567]a.g.e., s.64

bırakmayı, eskisi gibi hacısına, hocasına ayrı ayrı kavuk sallamayı, doğru bulmuyordum. Hatta bunu halka karşı bir samimiytsizlik, bir aldatma sayıyordum. İnkılap yap; memlekette yeni bir idare ilan et, sonra en küçük bir ilerleme, adım atacağın zaman "şeyhülislamı acaba nasıl kandırsak? softalar acaba ne derler?" diye düşün. Mesela tiyatroya bir müslüman kadını çıkaracağın vakit "zaman-ı saadette kadınlar hutbeler irad ederlerdi. şimdiki zaman hutbesi tiyatrodur. Demek ki kadınların sahneye çıkması Müslümanlık esaslarına münafi değildir." yolunda aşağılık teviller uydurmaya mecbur ol. Medreseler, imaretler işlesin. Sözümona yeni mektep lerde çocuklara Havva anamızın Hazreti Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını, yer yüzünde ilk gemiyi Nuh peygamberin yaptığını öğrensinler. En sade bir fen meselesinden büyük bir suç işler gibi korka korka bahset! Buna inkılap değil, maskaralık, adam aldatma derler."[568]

Askerlerle İlgili Meseleler

Türkiye'nin Batılılaşma sürecinde askeri okulların rolü çok büyük olmuştur. Batılılaşmanın, 18. asrın üçüncü çeyreğinden itibaren ordudan başlaması, askeri okullarda yapılan Batı tarzındaki eğitim, değişim yanlısı eğilimlerin öncelikle buralarda yeşermesine yol açmıştır. Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra akserlerin sivil idareye yaptıkları ilk ciddi müdahale, 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi ile olmuştur. 1889'da Askeri Tıp Fakültesi'nde kurulan "İttihad-ı Osmani" cemiyeti ile beraber politika askeri kurumlara iyiden iyiye girmeye başlamıştır. Jön Türk hareketinin en fazla taraftar bulduğu kesim yine askerler olmuştur. II. Meşrutiyetin arka planında fikri bir birikim olmakla beraber inkılabın gerçekleşmesinde son sözü askerler söylemiştir.

Çalıkuşu romanındaki vak'anın yaşandığı dönem ittihatçı subayların devlete en çok müdahale ettikleri dönemdir. Dolayısıyla ordunun iyiden iyiye politize olması sözkonusudur.

C'den vapurla İzmir'e giden Feride, iki kişinin kendi aralarında, Yüzbaşı İhsan Bey'in gazinoda Binbaşı Burhanettin Bey'e kendisinden

---

[568]*Gökyüzü*, s.23

dolayı silah çekmesiyle ilgili konuşmalarına kulak misafiri olur. Konuşmacılardan biri kavganın politika ile ilgili olabileceğini kaydettikten sonra "*şu ordudan politikayı çıkarmadılar gitti*"[569] diye de teessüf eder.

Çalıkuşu'nda askerlerle ilgili ikinci tenkit unsuru günlük konuşmalarında kullandıkları dildir.

Doktor Hayrullah Bey, askerlerin pek çoğunda rastlandığı gibi, duyan kadınların yüzünü kızartacak kadar bol küfürlü ve argo dolu bir dille konuşmaktadır. Her ne kadar romancı onu bu haliyle bile sevimli kılıyorsa da Feride'ye ise duydukları karşısında elleriyle yüzünü kapattırıyor. Feride, Zeyniler'de bu adamın sesini ilk defa duyduğu zaman "*Yarabbi, bu adam konuşurken ne kadar kaba, hatta ayıp kelimeler kullanıyordu*"[570] der. Kuşadası'nda kendisine hemşirelik teklif eden Doktor Hayrullah Bey'in teklifini Feride bir şartla kabul eder. "*Yanımda askerce konuşmayacaksınız*"[571] "Askerce" kelimesi ile kastedilen, bol küfür ve argodur. şartı kabul eden doktor, arada bir kazara kaçırılması halinde de kusura bakılmamasını ister. Romancının askerce konuşmayı, bu şekilde yorumlaması bol küfürlü ve argo bir dil kullanan askerleri tenkite yöneliktir. Kendisi de bir asker çocuğu olan Reşat Nuri, bu durumu kendi gözlemlerine dayalı olarak tesbit etmiş olmalıdır.

Kızılcık Dalları'nda halkın üzerindeki "Subay korkusu"ndan söz edilir. Askerlik, bizim toplumumuzda hep kutsal bir vatan hizmeti olarak telakki edilmiştir. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı özellikle kırsal kesimdeki insanımız jandarmasını, subayını yakınında gördüğü zaman kendisini daha bir emniyette hissetmesi gerekirken, onlardan ürker olmuştur.

Binbaşı Feridun Bey, İsmail'den ayrıldığı için sızlanıp çırpınan Gülsüm'ü susturmak için karşısına dikilmiştir:

---

[569] *Çalıkuşu*, s.297
[570] a.g.e., s.203
[571] a.g.e., s.316

"-Dur, diye bağırdı, sesini kes... şimdi seni çiğnerim" Bu azar karşısında "kanındaki atalardan kalma zabit korkusu Gülsüm'ü bir an içinde taş gibi dondurdu"[572] *"Kanındaki atalardan kalma zabit korkusu"* ifadesi, sözkonusu korkunun izlerinin çok derinlerde olduğunu gösterir.

Buna benzer bir epizot da Değirmen romanında vardır. II. Meşrutiyetten sonra tamamen militarist bir yapıya sahip olan Osmanlı yönetiminin, halkın en meşru isteklerine bile kamçı ile cevap verdiği bir vakıadır. Romancı bu durumu alaycı bir dille tenkit eder:

Kaymakam Halil Hilmi Bey, yardım almak isteyen muhacirlerin izdiham yaratmasından bahsedince jandarma kumandanı Niyazi Bey hemen ortaya atılır:

"Ben olsa idim orada, mümkün mü idi çıkarsınlardı o rezaleti, anladın mı efendim, menn-i içtima kanununa muhalif olarak... Kamçının ucunu uzaktan gösterdim mi sıçan deliği bir paraya... Kadrimi bilmezsiniz yoksa benim."[573]

Politikacılara Yönelik Tenkitler

II. Meşrutiyetten sonra kirli politik mücadelelere sahne olan çok partili Türk siyasi hayatı, bu tarihten itibaren kötü bir başlangıç yapmıştır. O gün bugündür politikacıların halk nezdindeki imajı müsbet olamamıştır. Halide Edib'in *Yeni Turan*'da, Yakup Kadri'nin *Hüküm Gecesi*'nde dile getirmeye çalıştığı siyasi kirlenmişlik Reşat Nuri'nin bazı romanlarında konu edilmiştir.

Dudaktan Kalbe romanında politikacıların sözünde durmaması eleştirilir: Kütahya'da sürgünde bulunan Dr. Vedat'ın İstanbul'a dönebilmesi için hükümetten söz alındığını söylemesi üzerine Makbule,

---

[572] *Kızılcık Dalları*, s.27
[573] *Değirmen*, s.71

vatandaşın politikacılara ne gözle baktığını ifade eden şu tepkiyi gösterir: "*Hükümet adamları bol bol vadederler ama tutan kim?*"[574]

Reşad Nuri, son romanlarından olan *Kavak Yelleri*'nde çok partili hayat denemesinin ülkeye taşıdığı siyasi atmosferi bir parça da olsa yansıtmıştır. Ancak sözkonusu çok partililik değil, Serbest Fırka denemesinin getirdiği geçici bir dalgalanmadır. Serbest Fırka'nın teşkilatlanmaya başladığı dönemde Anadolu'nun bir ilçesinde meselenin nasıl algılandığı, devletle özdeşleşen Halk Partisi'ne alternatif olarak ortaya çıkan bu partiye her kesimden insanların nasıl yaklaştığı romanda tafsilatlı olarak anlatılmaktadır.[575] Asker ve sivil Cumhuriyet bürokratlarının ve daha önemlisi Atatürk'ün himayesinde olan Halk Partisi'ne rakip olarak ortaya çıkarılıp ülkeye demokratik rüzgarlar taşıyacak olan Serbest Fırka'ya meyledenlerin nasıl birer günahkâr hatta asi olarak algılandıkları, dönemin siyasi yapısı hakkında fikir vermektedir.

Halk Partisi'nin ilçe başkanı Serbest Fırka söylentisini duyduğu zaman tepkisini "*Öyle şey olmaz. Mukaddes birliğimizi bozmak isteyenlerin balonudur.*"[576] sözleri ile dile getirir.

Eski bir asker olan Parti Başkanı tek parti yönetimine öylesine sadıktır ki Serbest Fırka'nın adımını bile kasabaya attırmak etirmek niyetinde değildir. şöyle diyor, parti reisi: "*Bizim kazamız avuç içi gibi yerdir. Üstelik sapadır, körfezdir, ana yollardan uzaktır Anlıyorsunuz ya taktik ve coğrafya meselesi... Sokmam vallahi ayaklarını buraya... Vardır tek tük münafıklar, sarığı kafasının içinde yobazlar, sinsi inkılap düşmanları bizim aramızda da...*"[577]

Diğer romanlarında sırası geldikçe politikacıları iğneleyen kendisi de bir dönem milletvekilliği yapmış olan Reşad Nuri, burada da tenkitlerine devam etmiştir. Kendini çoğu zaman devletin yerine koyan ilçede-

---

[574] *Dudaktan Kalbe*, s.183
[575] *Kavak Yelleri*, s.203
[576] a.g.e., s.204
[577] a.g.e., s.215

ki parti başkanını alaycı bir dille anlatan romancı, Doktor Sabri Bey'in eşinin cenazesine katılan kalabalık halk kitlesiyle ilgili olarak ona "*Ah, seçim günlerinde de bu kadar kalabalık gelseler ne olur*" dedirtir. Adeta "koyun can derdinde kasap et derdinde" atasözünü hatırlatan bu fırsatçı yaklaşımın bir politikacıya izafe edilmesi aslında halkın onlarla ilgili süregelen genel kanaatini ortaya koymaktadır. Bu politikacıların bir kısmı oy avcılığı için ilçeleri il yapma vaadinde bulunup onları uzun zaman bu hayal peşinde koşturmaktadırlar.[578]

Kan Davası'nda ise politikacı dalkavukluğundan söz edilir: Yukarı Sazan'a ilk defa gidecek olan Ömer Bey ve Mühendis Murat Bey'le beraber yola çıkan Ferhat, yola alışık olmadığı için kısa zamanda takatı kesilmiştir. Dağı tırmanamayacağı anlaşılınca Ferhat'ı, Ömer Bey'in öğrencileri olacak köylü çocukları basit bir sedye yaparak taşımaya başlarlar. Bu arada Ferhat kendisini taşıyan çoukları okşamak için çeşit çeşit dalkavukluklar yapar. Onun köylülerin gururunu okşamak için "*ağzından ballar akıtarak, köylüyü bilmeyenler şöyle böyle derler, amma köylü gibisi yoktur. Mertlik sizde, namus sizde, müslümanlık sizde*" gibi laflar ettiğini duyan Murat Bey, "*Tam mebus olacak adam bu bizim Ferhat*"[579] diye gülmekten kendini alamamıştır.

---

[578]a.g.e., s.92-93

[579]*Kan Davası*, s.105

X. KADINLARLA İLGİLİ MESELELER

Batılılaşma sürecinde değişimden en çok etkilenenler kadınlar olduğu gibi değişimi en fazla yansıtanlar da onlardır. Toplumdaki statüleri, aile içindeki yerleri ve giyim kuşamları ile kadınlar, bir medeniyet dairesinden diğer bir medeniyet dairesine geçen Türk toplumunda bir nevi değişimin ölçüsü olmuşlardır. şüphesiz ki kadınlarımız, değişimin faili olmaktan çok nesnesi durumundadırlar. Batılılaşma, kadını hapsolduğu ev ortamından çıkarmış, onu cemiyet hayatında daha faal rol oynayabileceği bir konuma getirmiştir. Kadının sosyal hayatta ön plana çıkmasıyla meydana gelen olumlu gelişmeler yanında bu olayın olumsuz uzantıları da olmuştur.

Reşat Nuri, ilk romanı *Gizli El*'de, değişim sürecinde kadının toplumdaki yerine oldukça geniş yer verir. Roman'da, Seniha'nın dışında tahsili, kültürü ve ağırbaşlılığı ile ortaya çıkan kadın yoktur. Seniha Dame de Sion'dan mezundur. Batılılaşma'yı olumlu yönleri ile idrak etmiş bir bayandır. Onun dışındakiler, erkeklerin yanında bir aksesuar olmaktan öteye geçemezler. Bu kadınların hemen hepsi eğlence, içki alemlerinin

mezesi durumundadırlar. Kadının bir cinsî cazibe, bir pazarlama unsuru olarak kullanılması artık yeni iş hayatının vazgeçilmez kuralı olmuştur.

Romanda, modernleşmeyi sefilleşme boyutunda yaşayan kadınlar, sadece İdris'in Olga'sı değil, bu çarkın içinde Türk ve Müslüman kadınlar da vardır. Şeref'in gözüyle *"bizimkiler" Avrupa'daki yolculuklarında "barlarda, çalgılı gazinolarda gördüğü kadınlardan daha açık saçıktırlar" "Erkeklerle dans eden kadın, biraz bir şey içti mi onun karşısında çiftetelli oynamakta da utanılacak bir şey görmüyordu"*[580]

Batılılaşma maceramızla birlikte eş, anne, hemşire olan kadın, yer yer o kudsiyetini tedrici olarak yitirmeye başlamıştır. Servetle sarhoş, eğlence alemle-rinde ayakları yere basmayan Şeref, *"kadın, benim hayatımda otomobil, telefon kabilinden bir aksesuardı"*[581] derken de *"Çünkü benim muhitimin işi gibi işler eğlencesiz, eğlence kadınsız olmazdı. Herbirimizin arabasında da onlardan birkaç tanesi vardı"*[582] derken de gerçekten kendi muhitinin hissiyatına tercüman olmaktadır.

Şeref, sefih bir müteahhidin karısını ona buna peşkeş çektiğine dair dedikodular duymuştur ve bununla ilgili olarak *"Muhitimizde bunlar olağan şeylerdi"*[583] demektedir.

Çalıkuşu, neredeyse baştan sona çalışan bir kadına, o günkü Türk toplumunun nasıl baktığının romanıdır. Başta Feride'nin kendisi olmak üzere romanda sözkonusu edilen birçok kadın, toplumun baskısı altındadır.

Feride'nin annesi Güzide Hanım, hasta olduğu halde kocasından ayırırlar korkusuyla hastalığını gizliyor, İstanbul hasretini bile rüyalarına

---

[580] *Harabelerin Çiçeği*, s.114
[581] a.g.e., s.127
[582] a.g.e., s.128
[583] a.g.e., s.153

saklıyor.[584] Erkekler hasta olabilir bunu rahatlıkla açığa vurabilir ama kadının bu hakkı bile yoktur.

Feride, bütün macerası boyunca hemen erkeklerin çoğu tarafından bir cinsi obje olarak görülmüştür.[585] Ahmed Haşim'in O Belde'sinde

Sana yalnız bir ince taze kadın
Bana yalnızca eski bir budala
Diyen bugünkü beşer
Bu sefil iştiha, bu kirli nazar,
Bulamaz sende bende bir ma'nâ,

şeklindeki mısralarla hicvedilen bakış açısı ve zihniyet, Reşat Nuri tarafından Feride etrafında yaşanan bir dizi olayla tenkit edilmiştir. Çalıkuşu, daha macerasının başlangıcında iken, hayat tecrübesi yok denecek kadar azken bile ereklerle ilgili hiç de iyi şeyler duymamıştır. Maarif Nezareti'nde işlerini takibeden iyi kalpli şahap Efendi'yi diğer erkeklerden ayırırken Feride, "*şöyle böyle derler amma, erkeklerin içinde ne insaniyetliler var.*"[586] demektedir.

Kadının cemiyetteki ve ailedeki statüsü, ağırlıklı olarak Bursa'da Feride'nin yerleştiği otelde kalan Manastırlı bir kadının hikayesi ile romana girer. Bu dertli kadın Manastır'da hatırı sayılır bir ailenin kızı imiş. Birçok kimse kendisine talip olmuş ama o bir zabite varmak istemiş. Neticede bir mülazımla evlenmiş. Mülazım 31 Mart olayını bastırmak üzere Hareket Ordusu'yla İstanbul'a gelmiş ama bir daha geri dönmemiş. Kadın, kocasının Bursa'da olduğunu haber alınca iki çocuğuyla yollara dökülmüş. Bursa'da başka bir kadınla evlenen iri yarı, pala bıyıklı zabit eski karısının Bursa'ya gelmesinden çokça rahatsız olmuştur. Kadıncağız kendisini kocasına beğendirip tekrar kendisine dönmesini sağlamak için türlü türlü makyaj malzemesi kullanmaktadır ama nafile. İki çocuk annesi olan kadın, onurunu zabitin ayakları altına atar, yeni

---

[584] *Çalıkuşu*, s.10
[585] a.g.e., s.208, 209, 287, 291, 304, 305, 306, 312
[586] a.g.e., s.127

karısını kabul eder, kulu kölesi olur. Tek isteği ise kendisini boşamamasıdır. Bütün yalvarmalar, süslenmeler kâr etmeyince Manastırlı kadın çareyi büyücülerde arar. Netice itibarıyla bir sabah zabit, kadını, çocuklarının feryatlarına aldırmadan feci şekilde döver ve Manastır'a, babasının evine yollar.[587]

Zabitin ikinci evliliği ve Manastırlı kadının başına gelenler dolayısıyla okuyucuda poligami ile ilgili olarak hiç de sevimli duygular uyanmaz. Kadını, erkeğin merhametine terketmenin zulüm olduğu mesajı, Manastırlı kadının hikâyesi ile kuvvetli bir biçimde veriliyor.

Toplumun merhametsizliğine uğramış bir diğer kadın Munise'nin Zeyniler'deki annesidir. İstanbullu bir memur ailesinin kızı olan kadın, küçük yaşta anne ve babasını kaybedince Bakırköy'de zengin bir aileye evlatlık olarak verilir. Genç kızlık devresinde ailenin harbiyeli oğluna aşık olur ve bundan dolayı çıkan bütün kısmetleri geri teper. Ancak Munise'nin annesinin talihsizliği, evin küçük beyi ile aralarındaki aşk anlaşılınca, karnındaki çocuğu ile kovulması üzerine başlar. İhtiyar bir ormancıya varmağa mecbur olan kadıncağız, Zeyniler'de adeta başka bir gezegene düşer. İhtiyar ormancı ile beşeri duygularını bastıramayan kadın, bir jandarma zabiti ile kaçar. Jandarma Zabiti de kendisini yüzüstü bırakarak gider. Artık o düşmüş bir kadındır ve toplumun dışına itilmiştir.[588]

Reşat Nuri, düşmüş kadına karşı toplumun tavrını sadece milli sınırlar içinde değil, evrensel boyutta olumsuz bulur. Harabelerin Çiçeği'nde, Doktor Süleyman, Paris sokaklarında istemeyerek fuhuşa bulaşmış bir kadınla tanışır. Süleyman kadına değil, onu o hâle getirenlere kızar:

"*-Hayır dedim. Size hürmet ediyor, sizin bedbahtlığınız önünde başımı eğiyorum. Benim bütün nefretim, bütün kinim, namuslu bir kadını bu hale getiren insan cemiyetine karşıdır.*"[589]

---

[587]a.g.e., s.142, 144, 156, 158
[588]*Çalıkuşu*, s.180-181, 215
[589]*Harabelerin Çiçeği*, s.64

Reşat Nuri, "*ferdin suçunda toplumun payı*" başlığı altında değindiğimiz gibi, diğer insanlarla beraber suçlu duruma düşmüş kadınlara karşı da derin bir merhamet duygusu içersindedir. Süleyman'ın Paris sokaklarında gördüğü bir fahişeye acıması gibi, yazar *Çalıkuşu*'nda Munise'nin kötü yola düşen annesine karşı okuyucuda derin bir acıma duygusu uyandırma konusunda oldukça başarılıdır.

Erkeklerin çapkınlıklarının hoşgörüldüğü bir cemiyette, bir kadının, kendi iradesi dışında olsa bile, en ufak hatasını, ona hayatı zindan edecek şekilde büyütmenin yanlışlığı romanın bu bölümünden çıkan sonuçtur. İşin ilginç yanı, bir sefileye karşı takınılan bu acımasız tavrın, dinen de tamamen günahsız olan çocuğuna karşı da takınılmış olmasıdır.

Romanda, çok evlilik ve kadının istenince alman, istenince atılan bir nesne olmasına yönelik bir tenkit de Alay kadısı Hafız Kurban Efendi'nin Feride'ye göz koyup eski karısını boşamaya kalkışması vesilesiyle konu edilir. Kurban Efendi'nin çaresiz, saf karısı naçar Feride'yi kocasına almak üzere görücü olarak gelir. Ağlayarak Feride'ye diyeceğini der:

"*Hemşireciğim, efendi size göz koymuş, sizi almak için beni boşamağa kalktı. Yalvardım, yakardım: "ziyan yok, o hanımı al, tek beni boşama. Biz, güzel güzel geçiniriz. Ben sizin yemeğinizi pişiririm, hizmetinizi ederim, dedim. Kuzum kardeşim bana acı!*"[590]

Özellikle kırsal kesimde kızların çok küçük yaşlarda evlendirilmesi de Feride'nin yabancısı olduğu bir olaydır. Zeyniler'deki öğrencilerden on iki yaşındaki Zehra'yı çaresizce hayret ve dehşet içinde kendi eliyle gelin eder.[591]

Feride'nin tepkisine Ebe Hanım'ın verdiği cevap hâlâ Anadolu'da devam eden bir sıkıntının ifadesidir: "*İlahi kızım, on iki yaş küçük mü?*

---

[590] *Çalıkuşu*, s.281

[591] a.g.e., s.187-188

Ben köşeye oturduğum zaman on beş yaşındaydım da bana evde kalmış kız dedilerdi".[592]

Feride, on beşinci yaşına bastığını anlatırken de bu erken evlilik meselesine değinir: "*Yaş on beşe gidiyordu Annelerimizin gelin oldukları, büyükannelerimizin "aman evde kalıyoruz" diye telaşla Eyüp'teki Niyet Kuyusu'na koştukları yaş*".[593]

Birbirini seven insanların sevgilerine, ailelerin adeta set çekmesi tenkit edilen bir diğer konudur. Munise'nin annesinin Harbiyeli gençle olan aşkı ve araya giren aile, Samipaşazâde Sezai'nin *Sergüzeşt*'indeki Celal ile Dilber'in aşkından farklı değildir. Aradaki tek fark Dilber'in halayık, Munise'nin annesinin ise evlatlık olmasıdır.

Birbirini seven gençlerin kavuşmalarına engel olan bir diğer baba, Darülmuallimat öğrencisi Cemile'nin babasıdır. Cemile'nin bir Mülazımla aşkı duyulunca, Mülazım Bandırma'ya gönderilmiş, Cemile ise adeta bir ruh hastası gibi hocaları tarafından tedaviye alınmıştır.[594]

Kadının cinsî bir obje olarak görülmesini, aşk telakkisinin batılılaşma sürecinde ne denli değiştiğini, en detaylı biçimde *Dudaktan Kalbe* romanında buluruz.

Roman, ana fiki itibariyle yanlış bir aşk telakkisine sahip olan Hüseyin Kenan'ın bunu hayatıyla ödemesine dayanır. Hüseyin Kenan, kendisini ölünceye kadar seveceğini söyleyen, hatta ona teslim olan saf Lamia'ya nasihat ederken aşkla ilgili düşüncelerini de açığa vurur: *"Bunlar cahil dadı, süt nine masallarına mahsus yanlış, gülünç fikirler çocuğum... sevdayı size ne fena, ne yanlış öğretiyorlar Biz birbirimizi seviyoruz sanma Kınalı Yapıncak... Ben senin için güzel bir keman sesinden başka bir şey değilim... Nasıl sen de benim için tatlı bir yaz*

---

[592]a.g.e., s.187
[593]a.g.e., s.29
[594]a.g.e., s.245

rüyasından ibaretsin. Bu aşk değil Kınalı Yapıncak... Biraz ince bir gönül eğlencesi, bir heyecan oyuncağı..."[595] Kenan, Lamia'nın büyümüş gözbebeklerine aldırmadan devam ediyor: "*Aşkı size kalpte doğup ölen bir şey diye öğretiyorlar Kınalı Yapıncak... Ne fena ne yanlış bir fikir... Aşkın kalple hiçbir alakası yok... Aşk yalnız dudaklarda doğup yaşadıkça bir saadet olur. Onun dudaktan kalbe zehir gibi işlemesine meydan vermemeli... Ben çiçeklere "toprağın aşkı" derim Kınalı Yapıncak... onlar da toprağın dudağında birer öpüş olarak açılıp sönüyorlar... Hangisi toprağın kalbine girmeyi düşünüyor*".[596]

Kenan'ın aşkla ilgili görüşleri, Beşir Fuad'ın gözyaşlarını fizyolojik olarak izah etmeğe kalkışmasından farklı değildir. Aşkı, hayvanî arzuların tatmini, tamamen maddi bir şey olarak değerlendiren bu zihniyet XIX. asırda Avrupa'da hakim olan materyalist anlayışın bir uzantısıdır. Beşir Fuad gibi, Hüseyin Kenan'ı da intihara götüren aynı yanlış bakıştır, ancak bir farkla; Hüseyin Kenan intibaha gelmiş, fakat romancı ona hatasını pahalı ödetmiştir. Haddizatında herkesi hayran bırakan bestelerin sahibi olan birinin bu derece maddi ve hissiz olması da pek inandırıcı değildir.

Hüseyin Kenan'a göre, bir insanın eşine veya sevdiği kimseye sadık kalması da abestir.[597] Batıda aile kurumunu alt üst eden bu düşüncenin asrın başında romancı tarafından bir kahramana söyletilmesi ve neticede ise bu anlayışın mahkum edilmesi dikkate değer bir olaydır. Kenan, trajik akibete uğramadan yukarıdaki aşkla ilgili fikirlerinden dönmüştür. Lamia'ya "*ben senin için güzel bir keman sesinden başka bir şey değilim*" diyen kahraman aksine evlendiği Prenses Cavidan tarafından bu gözle görülmüştür. Nitekim evliliği kendisini mesut etmemiştir. Son bölümde ömrünün muhasebesini yaparken Kenan, aşkın bir kalp işi olduğunu ve içinde bulunduğu sosyetenin aşkı ihanet üzerine kurduğunu itiraf eder:

---

[595] *Dudaktan Kalbe*, s.103
[596] a.g.e., s.105
[597] a.g.e., s.104

"Artık şüphem yok. Ben, Lamia'yı daima sevdim. O, küçük sade biçare bir kız çocuğuydu. Ben, uzun mahrumiyet ve ümitsizlik senelerinden sonra gelmiş muvaffakiyet, şöhret ve saadetle sarhoş, hodgam, görgüsüz bir zavallı...

Aşk ve saadet üzerine yeni fikirlerim vardı... Henüz içine girdiğim sahte kibar muhitin mütasellif ve müteredddi nazariyeleri... Aşk, öyle bir şey ki, mutlaka zerafet, muvaffakiyet, şöhret, servet, ihanetle beraber giderdi. Yüksek bir insanın zavallı, sade bir Kınalı Yapıncak'a gönül bağlaması, hayatını vakfetmesi mümkün müydü."[598]

Yaprak Dökümü'nde Ali Rıza Bey'in kızları etrafındaki erkeklerin büyük bir çoğunluğu evliliği bir çeşit esaret olarak görür ve evlilik meselesinden alaylı bir şekilde söz ederler. Bunların bir kısmı ise *"paralı kız aradıklarını açıkça söylerler."*[599] Sağlam olması, sevgi ve saygıya dayanması gereken ailenin ilk adımı olan evliliğin ticari bir alış veriş gibi görülmesi ve tamamen maddi değerler üzerine oturtulması elbette toplumda yaprak dökümüne sebep olacaktır.

Değişen aşk ve evlilik anlayışının müstakil olarak ele alındığı bir diğer roman, *Eski Hastalık*'tır. Önceleri "Eski şarkı" adıyla piyes olarak yayınlanan bu eser de Reşat Nuri'nin bu konuyu çokça önemsediğini ortaya koymaktadır.

"Eski Hastalık" Züleyha'nın aşka verdiği isimdir. Ona göre modern çağda aşk denen şeyin manası kalmamıştır. "O, eski romanesk zamanlara ait bir efsane, cüzzam gibi mikrobu ihtiyarlamış bir hastalıktı. Evet, bu asırda herkes böyle düşünüyor, bunu söylüyordu. Aşkın bir mahluku demek olan romanlar bile bugün onu gülünç bir kelime addediyorlar, sayfalarından kovuyorlardı. Hayvanlarda da olduğu gibi, erkekle dişinin birbirlerinden bekledikleri maddi zevkler vardı ve hepsi bundan

---

[598] a.g.e., s.238

[599] *Yaprak Dökümü*, s.38

ibaretti. Gözlerini yumarak muayyen bir çehrenin çizgileri ve renkleri üzerinde rüyaya dalmak asrın yeni insanına yaraşmayacak ayıp bir eksiklikti".[600]

Kadınla erkek arasındaki ilgiyi bedeni ten hazlarıyla sınırlayan Züleyha, yeni zihniyetin yetiştirdiği, çok maddi, insani olmaktan ziyade hayvani temayülleri ağır basan yeni neslin bir temsilcisi olarak konuşmaktadır. O, kocasını sevmekten değil, ondan hoşlanmaktan onu "beğenmek"ten söz etmektedir. Yusuf'un buna itiraz etmesi üzerine Züleyha beğenmekle, sevmek arasındaki farkı anlatır:

"*Bilakis çok fark var... Bu nokta ehemmiyetlidir. İyice anlaşmalıyız... Sevmek, daha doğrusu aşk, eski zamanların bir gülünç hastalığı idi... Romanlar şarkılar bunu tatsız nağmelerle mütemadiyen körükleyip dururlardı. Umumi bir harbin bunca zararlarına mukabil bir faydası, bu aşkı yeryüzünden silip süpürmek oldu... Harp sonu nesli dediğimiz yeni insanlarda artık bu gülünç masala tesadüf etmiyoruz. Bu zamanda ezkaza aşık olduğunu söyleyene rastgelinirse, cüzzamlı gibi insanlar arasından ayırıp bir yere kapamak lazım gelecek*".[601]

Züleyha, trafik kazası geçirdikten sonra, Yusuf'un kendisini Silifke'ye götürmesi üzerine yolda gemiden inip karayolu ile yaptıkları bir araba gezintisi esnasında başını onun göğsüne dayar, o anda aşk, sevme denen şeyi hisseder gibi olur ama bunu kendisine bile itiraf etmekten çekinir.[602]

Tanzimat'ın ilk romanlarından itibaren geleneksel evlilik usullerinin tenkit konusu olduğu bilinmektedir. Reşat Nuri de bu tenkit kervanına katılan ve hemen her romanında bir parça da olsa bu meseleye eğilen bir yazardır.

---

[600] *Eski Hastalık*, s.117
[601] a.g.e., s.125
[602] a.g.e., s.172-173

Dudaktan Kalbe romanında bu konuyla ilgili birkaç örnek vardır. İlk mesele, Kenan'ın annesi Melek hanım'ın sevdiği adam olan Nail'e, ailesinin muhalefeti üzerine kaçmasıdır. Melek Hanım, kaçmış kaçmasına ama, babası Selahattin Efendi öldüğü güne kadar onu affetmemiş, erkek kardeşleri de bir türlü Nail'e sempati ile bakmamışlardır.[603] Hatta ağabeyi Saib Bey, Nail'in hapse düşmesi üzerine kendisine yazdığı bir mektupta ancak kardeşini resmen boşaması üzerine ona ve çocuklarına sahip çıkacağını bildirmiştir. Dayısı tarafından adeta zorla boşanmaya mecbur bırakılan anne ve babasının biribirlerinden, kendisinin ise babasından ayrılması roman kahramanı Kenan'ın çocuk yüreğine işlemiştir.

Evli veya evlenecek çiftler arasında kadının aleyhinde aşırı yaş farkının bulunması da Türkiye'de romanın doğuşundan beri tenkit konusudur. Damga romanında geçen Ayşe ile İsmail'in aşk hikayesinde, Ayşe'nin hem de zoraki olarak kendisinden kat kat yaşlı değirmenci Gaffar Ağa ile evlendirilmesi ve hikayenin trajik sonu, kadına kendi eşini seçme hürriyetinin verilmemesine yönelik bir tenkittir. *Dudaktan Kalbe* romanında, kendisinden otuz yaş küçük olan Lamia ile evlenen emekli binbaşı Kemal Bey, karısının Dr. Vedat'la, haksız da olsa, adının çıkmasından sonra, onca yaş farkına rağmen evlenmiş olmalarını "münasebetsiz bir şey"[604] olarak değerlendirir. *Bir Kadın Düşmanı*'nda Sara'nın misafir olduğu sahil kasabasının muhtarı tanıtılırken onun evlendiği kadınlara zulmedişi anlatılır:

"Hasbetenlillah ahlâk hocalığı eden samimi mutaassıplardan ziyade ilk üç senede bir "Almak da hak boşamak da hak" diye kadın değiştiren, cahil, fakir, görgüsüz kızları ziyan eden ihtiyar kurtlardan..."[605]

Kütahya'da, Lamia'nın yanlarına verildiği alay imamı Hakkı Efendi, dışa karşı iyi bir insan görünümü sergilemekle beraber karısına zul-

---

[603] *Dudaktan Kalbe*, s.17-18
[604] a.g.e., s.198
[605] *Bir Kadın Düşmanı*, s.19

mediyor. Lamia'nın kendisine acıdığını gören Fatma Hanım kocası İmam Efendi ile ilgili olarak şöyle diyor: *"Ziyanı yok kızım. O, erkektir. velinimetimdir... O beni cennete sokacak... Hem Efendi Allah razı olsun, iyi adımdır"*.[606]

Fatma Hanım'ın şahsında dinî duyguları istismar edilerek ezilen saf, masum ve cahil kadın tipinin dramı dile getiriliyor. Evlilik kurumunu çiftlerin sevgi, saygı ve sadakatinden ziyade erkeğin despotluğu üzerine kuran zihniyet bu örnekle eleştiriliyor.

Yeşil Gece'de kadınların ikinci sınıf insanlar olarak kabul edilip, onların hor görülmesi dini sebeplere bağlanır:

Somuncuoğlu medresesi hocalarından Zeynel Hoca, daha küçük bir çocukken babası annesini döverek öldürmüştür. Bana rağmen Zeynel Hoca, insan yaratılışının gereği olarak annesine acıyıp babasına kızması gerekirken o, aksine,

"Kim bilir? Kadın milleti bu... Eksik etek. Ne kabahat etti ki babam, terbiyesini verdi. Ama eceli gelmiş... öldü... Ne yapalım" diyerek babasını masumlaştırmaktadır. Zeynel hoca bu kadarla da yetinmiyor, elinden gelse Mecelle'ye *"kadın, erkekten can davası edemez"* şeklinde bir madde ilave edeceğini sık sık söyler.[607]

Yazar, Cumhuriyet öncesinde kadınların hor görüldüğünü isbat etmek için bir evladı, ama sıradan bir evladı değil, din adamı, medrese hocası bir evladı canavarlaştırıyor.

Şahin Hoca, kadınların ihmal edilmiş olmalarını ülkenin felaketlerinin sebeplerinden biri olarak gördüğünü ifade eder:

"Bugünkü felaketlerimizde belki onu asırlarla ihmal etmiş, ezmiş, cahil bırakmış olmamızın da bir dereceye kadar tesiri var".[608]

---

[606] *Dudaktan Kalbe*, s.161, 162
[607] *Yeşil Gece*, s.23
[608] a.g.e., s.102

Mürşit Efendi'nin Sivas'taki iş arkadaşlarından Tahir Efendi, dışarıda yumuşak huylu iyi ahlâklı olarak tanındığı halde, karısına sürekli hakaret edip ona ağır sözler söylemektedir. Tahir Efendi'nin karısı içki sofrasına mezeler yetiştirmek için bir hizmetçi gibi didinir ancak varlığı, bir hayaletin varlığı gibidir.[609]

Kadının erkeklere karşı kayıtsız şartsız itaatkârlığı, yeni zihniyetle yetişen nesil tarafından reddedilmektedir. Akşam Güneşi'nde Nazmi Bey, evlatlığı Ayşe'ye, kocasına itaat konusunda nasihat ederken Batılı kültür ve terbiye almış Jülide aksine kırsal kesimde yaşayan kadının makûs talihine isyan eder. Ayşe'ye hitaben ve gayet alaycı bir dille bu durumu dile getirir.

"*Köydeki kulübende mesut bir hayat geçireceksin... Kocan gündüzleri tarlaya, akşamları kahve yahut meyhaneye gidecek. Evinizde güzel güzel çalışacaksınız... Ne tatlı meşguliyetlerin olacak... Birer birer doğan miniminiklerine babalarının eski çamaşırlarından gömlekler dikeceksin... Tırnakların tencere diplerinde kırılacak... Ocaktaki ıslak odunları üflerken gözlerin yanacak... Gece, çocuklarını uyuttuktan sonra kendi kendine türküler söylenerek erkeğini bekleyeceksin... Gece yarısından sonra o, yorgun yahut sarhoş, eve gelecek, yemeğini soğuk bulduğu için homurdanacak... Yahut daha başka bir hiç için kavga çıkaracak azarlayacak belki de daha ileri gidecek... Fakat ne ziyanı var? Namuslu bir adamın her şeyi iyidir... Namuslu bir kocanın her emrine baş eğmeyi Allah emrediyor*".[610]

Geleneksel Türk evinde haremlik selamlık uygulaması varken Batılılaşma sürecinde bu uygulama büyük çapta ya değişmiş veya tamamen ortadan kalkmıştır. Reşat Nuri, *Ateş Gecesi* romanında Milas kaymakamının ağzından bu değişimle igili memnuniyetini ifade ederken eski uygulamayı da tenkit eder.

---

[609] *Acımak*, s.52-53

[610] *Akşam Güneşi*, s.151

Sklavakilerin evinde kadınlı erkekli oturmaktan memnun olan kaymakam, Giritlilere kadın ve erkek arasındaki kaçı göçü kaldırmış olmalarından dolayı övgüler yağdırır:

"*-Bayılıyorum şu Giritlilerin medeniliğine billahi, ne iyi etmişler de şu kaç göz belasını hiç olmazsa aile arasından defetmişler. Bak ne güzel kardeş kardeş oturuyorsunuz? İnsanın gözü gönlü açılıyor vallahilazim... Sabahtan akşama kadar sakal, bıyık görmekten midesi bulanıyor insanın...*"[611]

ROMANLARIN ÖZETLERİ

HARABELERİN ÇİÇEĞİ

Romanın Özeti

Bursa Hükümet Tabibi Dr. Hayrullah Bey sağda solda sürekli yüzünü kapayarak dolaşan garip davranışlı bir adama rastlar. Kadın hastalarından birinin vefat ettiği gece de aynı adamın hastasının evinin önünde pencerelerden sızan ışığa gözlerini dikip beklediğini görür. Doktor sonraki günlerde bu garip adamla dost olur ve evine ziyarete gittiği bir gün onun bütün hikayesini kendi ağzından öğrenme imkanı bulur. İnsanlardan kaçan ve konuşmamayı tercih eden kahraman, Dr. Hayrullah Bey'in kendisinde uyandırdığı güvenle, ona sırrını açar. Bu safhadan sonra kahraman anlatıcı devreye girer ve çocukluğundan itibaren sergüzeştini anlatır.

Sultan II. Abdülhamid'in yaverlerinden, zengin bir paşanın oğlu olan Süleyman, konakta el bebek gül bebek büyütülen bir çocuktur. Süleyman, çok güzel bir çocuk olmasına ve ihtimamla büyütülmesine rağmen şımarık değildir. Konaktaki hizmetçi tabakasıyla bile insanî münasebetlerini sürdürmek isteyen Süleyman'ın çocukluk ve oyun arkadaşı teyzesinin kızı Seniha'dır.

Seniha'nın babası askeri doktor Hilmi Bey, Sultan Abdülhamid yönetimine muhaliftir. Padişaha sadakatı ifrat derecesinde olan Süleyman'ın paşa babası ile Hilmi Bey arasında geçen bir münakaşadan kısa bir süre sonra Hilmi Bey Fizan'a sürülür. Elde kesin bir delil olmamakla beraber konak ahâlisi dahil herkes Hilmi Bey'in, Paşa tarafından jurnallendiğini bilir. Babasının aşırı sevgisinden cesaret alan küçük Süleyman, durumu babasından sorar ve açıklama bekler. Bu olay üzerine, Süleyman teyzesigillerle görüşmekten men edilir. Süleyman, Seniha'yı ve teyzesini görmek için evden kaçar ancak teyzesinin telkinleri ile yine konağa döner. Yakın arkadaşı Seniha ile görüşmesi yasaklandığı gibi süt ninesi Ayşe Kalfa konaktan uzaklaştırılır ve kendisine İngiliz bir mürebbiye tutulur. Bundan sonra, Süleyman'ın baba evindeki hayatı, hapis hayatı gibi olur. Evden kaçmaması için geceleri odasının kapısı kitlenir. Odasının kilitli olduğu gecelerin birinde konakta yangın çıkar. Feci yangın esnasında cesur bir itfaiye eri Süleyman'ı kurtarmış ancak yüzü yanarak harabeye dönmüştür. Hiçbir tedavi ona eski çehresini kazandıramamıştır. Harabeye dönen yüzünde iki çiçek gibi açan gözleri zarar görmemiştir. Romanın adı bu yanık yüzde, harabelerde açan çiçekler gibi parlayan gözlerden gelmektedir.

Seniha'nın babasını sürgün ettirdiğine inandığı paşa babası adına zaten korkunç bir suçluluk duygusu içerisinde olan Süleyman, yüzünün o hale gelmesinden sonra ise büsbütün iç dünyasına dönmüştür. Önceleri süslü bir biblo gibi her gelen misafirin huzuruna çıkarılan Süleyman'a karşı artık anne ve babası bile aldırışsız hatta tiksinir bir tavır takınmışlardır. Onun "padişahın ihsanı" olarak Galatasaray'a parasız yatılı olarak kabul edilmesi de ailenin onu evden uzaklaştırma isteğinden başka bir şey değildir. Okulda arkadaşlarının sürekli alaylarına, hakaretlerine muhatap olan Süleyman'ı teselli eden tek şey kendisini ölesiye derslerine vermesidir.

Parlak bir dereceyle Galatasaray'ı bitiren Süleyman'ın Paris'e tıp tahsili için gönderilmesi yönünde hocalarından gelen teklife ailesi çoktan razıdır. Paris'te, Süleyman her ne kadar İstanbul'da karşılaştığı, horlayıcı

bakışlardan uzaktır ama yine de beşeri duygularını paylaşacağı, özellikle karşı cinsten bir arkadaştan mahrumdur. Gözlerindeki cazibeye kapılıp kendisine yaklaşan bütün kadınlar yüzünü görünce dehşet çığlıkları ile ondan uzaklaşmışlardır. Hafifmeşrep kadınlar bile onun sevme ve sevilme arzularına karşılık vermemişlerdir.

Süleyman, çok iyi bir göz doktoru olarak tahsilini tamamlamıştır. Hocalarının asistanlık tekliflerini red ederek ülkesine dönen genç doktor, avunmak için bir süre diyar diyar dolaşır, seyahat eder, nihayet Mudanya'ya yerleşir. Çocukluk aşkı Seniha'dan sonra burada iki gözünden âma bir rum kızına ilgi duyar. Mariyanti'nin durumuna üzülen Süleyman bir göz doktoru olarak ona yardımcı olmak ister. Mariyanti'nin balıkçı babasını da ikna ederek bütün masrafları kendisi tarafından karşılanmak üzere onu tedavi etmeğe başlar. Bu arada Mariyanti ile aralarında derin bir aşk doğmuştur. Mariyanti'nin gözlerinin açılacağı gün, onu hayal kırıklığına uğratmamak için ortadan kaybolur.

Kendisi daha Paris'te iken anne ve babası vefat etmiş ve ona büyük bir servet kalmıştır. Geçinme diye bir problemi yoktur. O, çocukluk yıllarının sevgi kaynaklarından biri olan sütninesi Ayşe Kalfa'nın izini bulmak için yollara düşer. Nihayet Çanakkale'nin Kösedere köyünde onu bulur. Ayşe Kalfa çok yaşlanmış, hatta bir parça bunamıştır. Buna rağmen Süleyman'ına yeniden kavuştuğu için mesuttur. Köylüler, biraz da Ayşe Nine'nin onunla ilgili anlattıklarından olacak ki, yüzü harap yabancıya "sözde medeni" şehirlilerden çok daha candan davranırlar. Ayşe Nine'nin gözlerini eliyle kapayıp döndüğü zamana kadar Kösedere'de geçirdiği süre, Süleyman'ın hayatında en huzurlu geçirdiği süredir.

İstanbul'a dönerken vapurda bir tesadüf sonucu teyzesi, Seniha ve onun çoukları Nezihe ve İbrahim'le karşılaşır, fakat onlardan kaçar ve kendisini onlara tanıtmaz. İstanbul'a gelince adreslerini öğrenerek mektup yazar. Doktor Süleyman, adeta babasının günahının kefaretini ödercesine, teyzesi, Seniha ve çocukları için, satmak zorunda kaldıkları Çengelköy'deki konağı yüksek bir fiyat vererek satın alır ve onlara hediye eder. Teyzesinden de kaçtığı halde, teyzesi gelir onu bulur; fakat Seniha

ile yüzyüze gelmeğe cesaret edemeyerek bir kez daha izini kaybettirir. Seniha'nın kalp hastası olduğunu ve hava değişikliği amacıyla Bursa'ya yerleştiklerini öğrenen Doktor Süleyman da Bursa'ya yerleşmiştir.

Dr. Hayrullah Bey'in tedavi ettiği fakat kurtaramadığı hastası Seniha'dan başkası değildir.

Romanın buraya kadar olan kısmı, Doktor Süleyman'ın kendisi tarafından anlatılan hayat hikayesidir.

Doktor Süleyman, çocukluk aşkı, teyzesinin kızı Seniha'nın hatırasına, vefatından sonra da, kendisini adamış olacak ki, Dr. Hayrullah Bey, yıllar sonra İsviçre'de yaşayan meşhur bir Türk göz doktoru ve iki çocuğuyla ilgili haberler alır. Bu doktor, Dr. Süleyman, çocuklar ise Seniha'nın yadigarları olan Nezihe ile İbrahim'dir.

GİZLİ EL

Romanın Özeti

Gizli El de Reşat Nuri'nin hatırat tarzındaki bir romanıdır. Roman hâl ile başlar, hatıralar yoluyla maziye gidilir ve tekrar hâle geri gelinir.

Hatırâtın sahibi, romanın aslî kahramanı Şeref'tir. Hukuk Fakültesini bitiren Şeref Bey, hatırlı gönüllü bir ailenin çocuğu olmadığı için zar zor ancak Gemlik'te küçük bir maliye memurluğu elde edebilmiştir. Hayatta ciddi bir desteği olmamakla beraber kendisinde müteşebbis bir ruh, daha yüksek yerlere gelebilme kapasitesi gören Şeref, Gemlik'teki sosyal hayata adapte olamaz; adeta hayallerinin dünyasında yaşar. Burada tanıdığı emekli bir askeri doktorla gönül dostu olur. Dr. Cemil Bey, Şeref'i Gemlik'in dışında büyük bir çiftliği olan eski paşalardan Aziz Paşa ile tanıştırır. Aziz Paşa da bu genci sever ve birçok vesile ile evine, sofrasına davet eder. Aziz Paşa'nın Mekteb-i Sultani'de okuyan Adnan isminde bir oğlu, Dame de Sion'u bitirmiş Seniha isminde genç bir kızı vardır. Eşini kaybetmiş olan Aziz Paşa, kızı Seniha'ya aşırı bir sevgiyle bağlıdır. Seniha'nın Fransızcası mükemmel olduğu halde

Türkçe'sinde sıkıntılar vardır. Aziz Paşa, Şeref'ten oğlu Adnan ile kızı Seniha'ya din dersi, matematik ve Türkçe dersleri vermesini rica eder. Adnan'la sadece ders münasebeti olan Şeref, ilk derslerden itibaren Seniha'ya tutkunluk derecesinde ilgi duymaktadır; ancak uzun süre bunu açığa vuramaz. Aziz Paşa'nın İstanbul'dan gelen ve hemen hepsi asrî bir yaşayışa sahip olan misafirlerinin de bulunduğu bir gece, yemekten sonra Aziz Paşa'nın çiftliğinden habersizce ayrılan Şeref, içkinin de tesiriyle Seniha'ya karşı olan ümitsiz aşkından ve araya karışan kıskançlık nöbetlerinden dolayı bir tahta köprüden geçerken kendinde olmayarak intihara teşebbüs eder. Ağır yaralı olarak bulunup tedavi edilen Şeref'i ziyarete gelen Aziz Paşa, Dr. Cemil'in teşvikiyle, kızı Seniha'yı ona verme teklifinde bulunur. Bu teklif hayatının en büyük bahtiyarlığıdır. Seniha'yla Narlı Çiftliğinde evlenen Şeref, bir süre kayınpederinin çapkınlığı, kumarbazlığı yüzünden sarsıntılar geçiren çiftliğini yoluna sokmakla, onun davalarını yürütmekle meşgul olur. Seniha ile son derece mesut bir hayat yaşayan Şeref, hayatının iki önemli dönüm noktasını Dr. Cemil'e borçludur. Biri, Seniha ile evlenmelerini sağlaması, diğeri, kendisini emekli Miralay Murat Bey ile tanıştırmasıdır. I. Dünya Savaşı'nın kopmasıyla askere alınan Şeref, Bursa Askerlik Şubesinde, yine Dr. Cemil'in desteği ile katip olur. Sıcak savaşa katılmadan akşamları dostları ile beraber eğlenceli bir hayat yaşar. Bu küçük görevleri, Şeref için hafif gören Dr. Cemil onu Miralay Murat Bey'in himayesine verir. Hükümet üzerinde çok büyük nüfuzu olan Murat Bey, Şeref'i bundan sonra adına vatan hizmeti denen, yarı ajanlık, yarı kuryelik gibi işlerde çalıştırır. Avrupa'ya gidip gelmeleri sıklaşan Şeref, bir süre sonra gizli ellerin itmesiyle hareket eder hale gelmiştir. Savaşın olağanüstü şartları içerisinde vurgun peşinde olan insanların kirli işlerine de gizli ellerin itmesiyle bulaşır. Artık o, zengin ve zirvede dolaşan bir insandır. İstanbul'a taşman ve son derece rahat bir hayat yaşayan Şeref'in aile hayatı ise çözülüşe doğru gitmektedir. Aslında Şeref'in kendisi de bulunduğu sözde sosyete muhitlerin yapmacıklığından, samimi olmayan havasından iğrenmektedir. Gizli eller bu muhitlerde de kendisine adeta rol yaptırmaktadır. Şeref Bey, Seniha'ya dünya seyahatleri vadederken o,

Narlı Çiftliğini özlemektedir, gitmek istediği tek yer burasıdır. Kocasının manevi sefaleti karşısında, ona karşı sevgisini yitirmeye başlayan Seniha, netice itibarıyla Gemlik'e döner ve ciddi şekilde ondan ayrılmayı düşünür, hatta teklif eder.

Savaşın bitimiyle Şeref'in içerisinde bulunduğu şebekenin de foyaları ortaya çıkar. Tutuklanan Şeref, kısa bir süre sonra yine *Gizli El*lerin yardımıyla kurtulur ve her şeye rağmen ihanet etmediği Seniha'ya döner, kaybettiği mesut hayatı Narlı Çiftliğinde yeniden bulma ümidindedir.

ÇALIKUŞU

Romanın Özeti

Romanın kahramanı Feride'nin ilk çocukluk yılları, bir subay olan babasının tayinleri dolayısıyla, başta Arabistan olmak üzere İstanbul dışında, Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerinde geçmiştir. Müzmin bir hastalığa yakalanmış olan annesini kaybedince küçük Feride'nin hayatı emir erlerinin elinde, babasının görev yaptığı birliklerde geçmiştir. Babası Nizamettin Bey, bir aile ortamında büyümesi için Feride'yi İstanbul Kozyatağı'nda oturan teyzesine gönderir. Son derecede uçarı, hareketli bir çocuk olan Feride, herşeye rağmen etrafından ilgi ve şefkat görür. O, ne kadar haşarı ve hareketli ise kuzeni Kamran, o kadar sessiz, nazik ve hassastır. Kamran'a çocukça zulümler etmek onun kibarlığı ile alay etmek Feride'nin zevkleri arasındadır.

Dokuz yaşında iken İstanbul'da Dome de Sion'a, başka bir ifadeyle Fransız Sörler Mektebine verilen Feride, aynı hareketliliğini okulda da sergileyince kendisine "Çalıkuşu" adı takılır. Fiziki mekan olarak hiç de iç açıcı olmayan sörler mektebinde, Feride'yi mesut eden şey, sörlerin müşfik tavırları ve arkadaş çevresidir. Bir gün Feride'ye babasının da

ölüm haberi gelir. Artık o, hem öksüz hem yetimdir. Okuldaki arkadaşlarının, Feride'nin aşktan, gönül maceralarından anlamadığını iddia etmeleri üzerine o, zaman zaman okula ziyaretçi olarak gelen kuzeni Kamran'dan arkadaşlarına aşığı olarak bahseder ve böylece bir aşk masalı uydurmuş olur. Bu uydurma aşk hikâyesi kısa bir zaman sonra ikisinin Tekirdağ'da mutasarrıf eniştelerinin evinde misafir oldukları bir tatil esnasında gerçeğe dönüşür ve İstanbul'a dönüşte nişanlanırlar. Ne var ki Feride, nişanlanmasına rağmen çocukluklarından vazgeçmemiş daha doğrusu çocukluktan kurtulamamıştır. Sürekli Kamran'dan uzak duran Feride, ilk defa İspanya'ya sefaret kâitibi olarak gideceğini haber alınca onunla nişanlı bir genç kız gibi konuşmuştur. Dört yıl sonra Kamran Avrupa'dan dönünce Feride de okuldan mezun olmuş, artık düğün hazırlıklarına başlanmıştır. Düğünün olacağı günün akşamı, Feride gelinliğinin provasından kurtulup bahçede kendisini bekleyen Kamran'ın yanına gidecekken kapıda kendisini arayan yüzü peçeli bir kadınla karşılaşır. Bu kadın, Kamran'ın İsviçre'de tanıştığı ve aralarında gönül ilişkisi bulunan Münevver Hanım isimli bir kadının elçisi olarak köşke gelmiştir. Kamran'ın "Sarı çiçek" diye hitap ettiği Münevver Hanım, iddialarının doğruluğunu isbat etmek için Kamran Bey'den kendisine yazılmış mektupları da göndermiştir.

Büyük bir hayal kırıklığına uğrayan Feride, karanlığın çöktüğü o akşam, birkaç parça eşyasını toparlayarak gizlice köşkten kaçar. Geceyi Sahrayı Cedit'te oturan, akrabalarından birinin süt ninesi olan bir muhacir kadının evinde geçirdikten sonra sabahleyin Eyüp'te oturan, annesinin dadısı Gülnihal Kalfa'nın evine gider. Çalıkuşu'nun esas niyeti bir öğretmenlik alarak kendisine ihanet eden insanın bulunduğu şehirden kaçmaktır. Büyük çabalardan sonra kendisini B vilayeti merkez rüştiyesinde açık bulunan resim ve coğrafya öğretmenliğine tayin ettirmeyi başarır. Böylece Çalıkuşu'nun, romanın esas kısmını teşkil eden macerası başlamış olur. İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğünde bürokrasinin öldüren gerçeği ile ilk defa karşılaşan Feride'nin başı B'de daha sert bir gerçeğe çarpar. Kendisinin tayin edildiği aynı kadroya Huriye Hanım isminde bir kadın da atanmıştır.

Şirret bir karaktere sahip olan Huriye Hanım, rüştiye müdiresi ve maarif müdürü ile birleşerek rakibi olarak ortaya çıkan Feride'yi bertaraf etmeyi başarır. Maarif Müdürü bir yığın dil dökerek Merkez Rüştiyesi Muallimliğinden ferağat etmesi halinde İsviçre köylerine benzeyen Zeyniler adındaki köye öğretmen olarak gönderilebileceğini söyler. Toy, tecrübesiz bir İstanbul kızı olan Feride, söylenenlere kanmış ve teklifi kabul etmiştir. Zeyniler'e varınca âdeta bir yangından arta kalan bir köyle karşılaşır. Okul, okuldan başka her şeye benzemektedir. Mezarlıkla okul, ölümle hayat içiçedir. Okulda eski tarzda ders veren Hatice Hanım çocuklara yaşama sevincinden çok ölümün dehşetini aşılamıştır. Köyde hayattan çok ölüm hüküm sürmektedir. Büyük gayretler sonucu Feride okulu ve çocukları bir parça kendi çizgisine getirir. Çocuklar gülmeye başlamış, köylü de kendisini benimsemiştir. Feride'nin Zeyniler'deki hayatına küçük öğrencilerinden Munise, isimli bir kız çocuğu girer. Munise düşmüş bir kadının kızı olduğu için başta üvey annesi olmak üzere bütün köylüler tarafından hor görülen bir çocuktur. Üvey annesinin dayaklarına artık tahammül edemediği bir gün Munise evden kaçar. Soğuğa ve açlığa uzun süre dayanamayan çocuk, saklandığı samanlıktan çıkarak bir gece vakti Feride'nin kapısını çalar. Feride, Kamran'la evliliğinden olacak çocuklarına vermeyi hayal ettiği bütün sevgisini öğrencilerine vermiştir. Muhtarın aracılığı ile evlatlık olarak aldığı Munise'nin ise bu sevgi halkasında yeri bambaşkadır.

Bir gün Zeyniler'e, B'nin Avrupaî bir eğitim tarzı yerleştirme, eğitimde kökten değişiklikler yapma iddiasında olan Maarif Müdürü gelir ve okulu, eğitim için elverişsiz olduğu gerekçesiyle kapatır. Okulu kapatıp ilgili evrakı B Maarif Müdürlüğüne götüren Feride, başka bir okula tayin edilmeyi beklemektedir. Burada da bürokrasinin sevimsiz çehresi ile karşılaşır. Tam Zeyniler'den daha harap bir köye tayin edilmeyi kabul etmenin çaresizliği içinde olduğu bir anda Maarif Müdürünün odasına Fransız gazeteci Mosyo Piyer ve eşi girerler. Bu tesadüf Feride'nin talihini değiştirir. Mösyo Piyer'in eşi Kristiyan onun sörler mektebinden arkadaşıdır. Burada karşılaşan iki arkadaşın sarılmaları ve Feride'nin gelen misafirlerle çok güzel Fransızca konuşması etraftakileri

hayrete düşürür. Bunun üzerine Merkez Darülmuallimatı Fransızca öğretmenliğine tayin edilir. Burada öğretmenliğin tadına varan, Munise ile beraber mesut bir hayat yaşayan Feride, eski bir Mevlevi şeyhi olan Musiki muallimi Şeyh Yusuf'la dost olur. Devasız bir hastalığa yakalanmış olan Şeyh Yusuf, Çalıkuşu'na ümitsiz bir şekilde aşık olmuştur. Feride'nin Şeyh Yusuf'la insanî bir dostluğun ötesine geçmeyen münasebetleri dedikodulara sebep olur. Hele Şeyh Efendi ona aşık olarak vefat edince daha fazla B'de kalamayacağını anlayarak kendi isteğiyle Ç rüştiyesine tayin edilir.

Genç ve güzel bir muallime olan Feride Ç'de de rahat bırakılmaz. Subayından esnafına kadar herkesin ağzında ona takılan "Gülbeşeker" adı dolaşmaktadır. Onunla konuşmak, ona yakın olmak bahse girmelere konu olur. Ç'nin paşasının oğlu erkanı harp yüzbaşısı İhsan Bey'in bir işçi kılığına girerek onunla konuşması daha sonra kız kardeşi vasıtasıyla eve davet ettirip kendisine evlenme teklif etmesi, Nazmiye ismindeki bir öğretmen arkadaşının onu bir bağ evine davet ederek çapkın subaylara âdeta peşkeş çekmesi gibi olaylar Feride'nin Ç'den ayrılmasına sebep olur.

İzmir'e gelen Feride bir okula tayin yaptırmayı başaramaz. Reşid Bey isminde nüfuzlu bir zat, girdiği Fransızca öğretmenliği imtihanında başarılı olduğu halde Feride'yi kazandırtmaz. Açıkta kalan Feride'ye, Reşit Bey kızlarına Fransızca ders vermeyi teklif eder. Munise ile birlikte Reşid Bey'in görkemli konağına yerleşen Feride'yi bu sefer evin sefih oğlu Cemil Bey rahatsız eder. Bir çirkinlik heykeli olan, aynı zamanda son derece yaşlı olan Reşid Bey'in evlilik teklifine muhatap olan Feride, bir süreden beri gidip geldiği Maarif Müdürlüğünden tayin çıkartarak Kuşadası'na gider. Kuşadası Rüştiyesi'ndeki mesut hayatı, I. Dünya Savaşı ile bölünür. Savaş patlak verince okul hastahaneye dönüştürülür. Burada, Zeyniler'deki bir eşkiya avı esnasında yaralanan bir jandarma erinin tedavisine gelen ve kendisi ile tanışan babacan, sevgi dolu bir ihtiyar olan askerî Doktor Hayrullah Bey'le tekrar karşılaşır. İlk görüşmede kanının ısındığı Dr. Hayrullah Bey'in gönüllü hastabakıcılık

teklifini kabul eden Feride artık çocuklarla değil, yaralı askerlerle uğraşmaktadır.

Dr. Hayrullah Bey, Feride'nin Kamran'a, derinden olan aşkını keşfetmiş ve ağzını arayarak bütün hikâyesini öğrenmiştir. Ancak her şeye rağmen Kâmran'dan nefret ettiğini söylemekte ve bunu doktora ispatlamak için, Ç'de kendisine evlenme teklif eden ve daha sonra gıyabında onunla ilgili çirkin sözler söyleyen bir subaya tabanca çekip mahkemelere düşmeyi göze alan, ancak şimdi suratının bir tarafı parçalanmış olarak ellerinde hasta halde bulunan erkanı harp yüzbaşısı İhsan Bey'le nişanlanmayı bile denemiştir. İhsan Bey, Feride'nin evlenme teklifini saadet kabul etmiş ama bunu, biraz da çirkinleşen suratına karşı bir merhamet sadakası olarak değerlendirmiş ve tekrar cepheye gitmek üzere hastaneden ayrılmıştır.

Savaş bitince okul yeniden açılır ve Feride Hanım bu sefer Müdüre sıfatıyla çalışır. Dr. Hayrullah Bey, müşfik bir baba gibi bu garip öğretmene ve evlatlığı Munise'ye kol kanat gerer. Munise yakalandığı ateşli hastalıktan kurtulamayarak ölünce Feride, bir beyin humması geçirir ve iki hafta şuursuz olarak uyur. Munise'nin hastalığı esnasında her çabayı harcamış olan Dr. Hayrullah Bey, Feride'yi bu zor anında da yalnız bırakmaz. Artık emekli ve varlıklı bir doktor olan Hayrullah Bey'in Feride'ye olan yakınlığı dedikoduların ötesinde resmi şikayetlere, araştırmalara sebebiyet vermiştir. Feride'yi istifa ettiren Dr. Hayrullah Bey, dedikoduları önlemek için onu göstermelik olarak nikâhına almıştır. Dr. Hayrullah Bey'in gerçekten kendisi ile evlendiği zannına kapılan Feride, Kamran'la arasındaki irtibatı sağlayan günlüğünü o gece kapamıştır. Ancak Hayrullah Bey zifaf gecesi onun toyluğu ile eğlenmiş ve babası olarak kalmaya devam etmiştir.

Hastalanıp yatağa düşen Hayrullah Bey, ölümünden sonra Feride'nin İstanbul'daki akrabalarına dönmesi hususunda onu ikna etmiş, bir süreden beri "kayboldu" zannedilen günlüğü ile beraber bir mektubu sıkı kapalı bir paket haline getirmiş ve bunları Kamran'a ulaştırmasını vasiyet etmiştir. Feride'nin ise pakette ne bulunduğundan haberi yoktur.

Münevver Hanım'la evlenen ve Necdet isminde bir oğlu olan Kamran mesut olamamış, Feride'den ayrı geçen yıllarda hasta olan karısının tedavisi ile uğraşmıştır. Münevver Hanım'ın ölümü üzerine Tekirdağ'a gidip Feride ile olan hatıralarını arayan Kamran, hayattan küskün ve ümitsiz olduğu bir gün burada tekrar Feride ile karşılaşır. Bir süre sonra kocasına döneceğini söyleyen Feride, teyzesinin kızı Müjgan'a kendisinin ayrılmasından sonra Kamran'a verilmek üzere Hayrullah Bey'in kapalı paketini verir. Hayrullah Bey'in vefat ettiğini, aslında bir kocasının artık olmadığını Müjgan'a söyleyen ve sırrını saklaması için ısrar eden Feride, ertesi gün Tekirdağ'dan ayrılacaktır. Müjgan, aynı gece Kamran'a giderek paketi verir ve beraberce Çalıkuşu'nun günlüğünü sabahleyin gün ışıyıncaya kadar okurlar. Hayrullah Bey, mektubunda ayrılmak isterse de zorla alıkoyması için Kamran'a tenbihte bulunmuştur. Feride'nin zorluklarla dolu macerasını öğrenen Kamran, onu bu sefer bırakmaz. Feride, her şeyden habersiz İstanbul'a dönecekken Kamran'la nikâhlandığını öğrenir. O da, Kamran'a olan aşkını itiraf eder, böylece bir daha ayrılmamak üzere kavuşurlar.

DAMGA

Romanın Özeti

Bir Osmanlı paşasının oğlu olan İffet, ağabeyi Muzaffer'in aksine yaşadığı ortamdan hoşnut değildir. Sıradan insanlarla beraber olmaya ilgi duyan, sokaktaki çocuklarla doyasıya oynamak isteyen İffet, bir paşa çocuğu olmayı hayatı için bir avantaj olarak değil, bir dezavantaj olarak görür. Kendini bildiği günden beri hürriyetçi bir ruha sahip olan İffet'i, başta babası Halis Paşa ve ağabeyi Muzaffer olmak üzere bütün aile ve muhit yadırgar. Paşa çocuğu olmak, İffet'in kendi yaşındaki çocuklarla beraber aynı okulda tahsil yapmasına da mani olmuştur. Özel hocalarından Mahmud Efendi, İffet'i en iyi anlayan ve ona tesir eden insandır.

İffet'in kendini hür hissettiği, doyasıya hayatı yaşadığını anladığı tek mekan Karamürsel'deki Hatice halasının Damlacık çiftliğidir. Damlacık'ta İffet'in çocuk muhayyilesine işleyen trajik bir aşk hikâyesi anlatılır. Hikâyeye göre, karşıki Kamerli köyünde Ayşe isminde çok güzel bir kız varmış. Nişanlısı İsmail'i asker olarak Yemen'e göndermişler. Yemen'e gidenlerin bir daha dönmediği sabit fikrine dayanan köylüler,

birkaç yıldır haber alamadıkları İsmail'in artık dönmeyeceğine hükmedip Ayşe'yi ağlata ağlata yaşlıca bir adam olan değirmenci Gaffar Ağa'ya vermişler. İki yıl sonra İsmail çıkıp gelmiş. Önce kaderlerine razı olan sevgililer sonradan gizli gizli buluşmaya başlamışlar. Gaffar Ağa'nın köye gittiği bir akşam Ayşe İsmail'i değirmene almış ancak Gaffar Ağa aniden çıkagelmiş. Saklanacak bir yer bulamayan İsmail, sevgilisi Ayşe'nin namusuna toplum nazarında leke sürmemek için değirmenin taş kavuğundan kendini dereye bırakmıştır. Sevdiği insan uğruna hayatını feda eden İsmail'in davranışı İffet'in şuur altına adeta kazınmıştır.

Ağabeyi Muzaffer, küçük yaşta Sultan Abdülhamid'in yaverleri arasına girerken on dört yaşına girmiş İffet, Galatasaray'a verilir. Burada da saraya yakın bir paşa çocuğu olmanın sıkıntılarını yaşar. İç dünyasında ailesiyle barışık olmayan İffet, ailesinden dolayı hürriyetçi çevrelerden de sempati göremez. Okulda tanıştığı Celal isminde bir arkadaşından ihtilalcı telkinler alır, hürriyetçi edebiyatın önemli eserlerini okur.

Galatasaray hocalarından Vecdi Bey'in saraya jurnallenmesi üzerine bütün şüpheler İffet'in üzerinde toplanır. Sorgulama esnasında babasını sıkıntıya sokacak tarzda konuşan, babasının yüzüne karşı ise "ben hafiye değilim" diye haykıran İffet okuldan alınmıştır. Sonradan Vecdi Bey'in, onu çekemeyen bir öğretmen tarafından jurnallendiği ortaya çıkınca, onu muhbir zanneden ve bundan dolayı kendisine kızgın olan Celal, onunla dostluğunu sürdürür.

II. Meşrutiyetin ilânı Halis Paşa ailesinin felaketi olmuştur. Halis Paşa Midilli'ye sürüldüğü gibi bütün servetine de el konmuştur. Muzaffer, batmakta olan gemiden ilk kaçan tayfadır. O, zengin bir aileye içgüveysi olarak girerken İffet, Midilli'ye sürgüne giden babasını yalnız bırakmaz. Babasının gözlerini eliyle kapatıp İstanbul'a dönen İffet'i, maddi ve manevi zorluklar beklemektedir. Bir yandan Hukuk mektebine devam ederken öte yandan Mebus Kerim Bey'in kızı Handan ile oğlu Kemal'e özel dersler verir. Çocukların üvey annesi Vedia Hanım ile tehlikeli bir gönül ilişkisine giren İffet'in Vedia Hanım'la birlikte olduğu bir akşam yalıya hırsız girdiği ihbar edilmiştir. Polis kapıya dayanınca yapılacak iki

şey vardır: ya sevdiği kadın Vedia'nın hayatını mahvedecek şekilde ilişkilerinin ortaya çıkması, ya da Yemen gazisi İsmail'in yaptığını yapmak sözkonusudur. İffet, ikincisini tercih eder. Kendisine hırsız süsü vererek aranan hırsızın kendisi olduğunu söyler. Sevdiği kadını kurtarmak için İffet, hiç de adına uymayan bir damga yemiştir: Hırsız...

Altı ay hapis yattıktan sonra çıkan İffet, yaptığı fedakarlıktan dolayı pişman değildir. O, bunu bir nevi kahramanlık olarak görür ve tek teselli hapiste iken hiç kendisini aramamış olan ve şimdi de izini kaybettiği Vedia'nın aşkıdır. O, artık girdiği her muhitte daima suçunun yüzüne vurulacağı, her an kendisine "hırsız" diye bağırılacağı gibi bir vehmin girdabındadır. Muzaffer ağabeyinin hanımı olan yengesi bile onun bir gecelik misafir kaldığı odadan, ne olur ne olmaz ihtiyatıyla inci gerdanlığını almıştır.

Çeşitli gazetelerde iş bulup çalışırken, usulsuz, yolsuz bir iş olunca önce onun akla gelmesi, nihayet çalıştığı gazeteyle polemiğe giren rakip gazetenin onun hırsızlığını kamuoyuna ilan etmesi bu işleri de terketmesine sebep olur. Bu arada I. Dünya Savaşı başlamıştır. İşsiz olan İffet'e tek cüz'i destek ağabeyi Muzaffer'den gelir. Ancak onun yardımları sadece pansiyon paralarına yetmektedir. Günlerce aylarca, aç ve perişan dolaştığı zamanlar gelir. Arkadaşı Celal Bey vasıtasıyla gittiği bir Rum tüccar da hırsızlığı adeta meşrulaştıran bir nutuk çektikten sonra ona gümrük kaçakçılığı teklif eder.

İstanbul'da işleri yolunda gitmeyen Avukat Celal Bey, Konya'ya taşınmış ve burada savaştan yararlanıp zengin olan sözde bir grup tüccarla çalışmaya başlamıştır. Maddi durumunu yoluna sokan Celal Bey, aynı çark içinde İffet'e de bir iş bulur. Meteliksiz olan İffet, işin vasfına bakmadan teklifi kabul eder ve kısa süre içersinde birçok düşkün insana yardım edecek hale gelir. Kış mevsiminde İzmir'den İstanbul'a giderken Tren yolculuğu esnasında yaşadığı bir macera, Vedia'dan sonra gönlünde ikinci bir aşk dalgası estirir. Tren Uşak yakınlarında fırtına yüzünden yolda mahsur kalır. Ra'na isminde bir genç kız, hasta olan annesi için kendisinden yardım ister. Ra'na'nın annesini yakındaki köye taşıtır ve on bir

gün süren bu mahsur kalış esnasında Ra'na'yla yakınlık kurar. İstanbul'daki evlerine kadar onlara eşlik eder. Ra'na'nın da kendisine ilgisi vardır. Ancak İffet, sırtındaki "hırsız" damgasından dolayı bir daha bu eve gitmez.

Ağabeyi Muzaffer'in, babalarının emlâkını geri almak için açtığı davalar sonuçlanmış ve İffet'e de önemli bir servet düşmüştür. Artık o Celal Bey'le yaptığı işi de bırakmış bütün hayatını yine başkaları için yaşama üzerine kurmuştur. Hocası Mahmud Efendi'nin vefatından sonra sahipsiz kalan gelinini ve torununu himayesine alması, sokakta hırsızlıkla suçlanıp tartaklanan düşmüş bir kadını kurtarmak için para ödemesi, sokak çocuklarından kimsesiz insanlara kadar birçok kimseye el uzatması, Ayşe'nin sevgilisi İsmail'den ilham aldığı fedakarlık duygusunun tezahürleridir.

Maddi durumu yerinde olmasına rağmen İffet, ileride bir hırsızın eşi ve babası olarak anılmamak için evlenmeye cesaret edemez. Bir gün tesadüfen tünelde vedia ile karşılaşır. Vedia'ya olan aşkı, geçen zamanla birlikte solduğu halde onunla karşılaşması eski aşkını yeniden alevlendirir. İffet'e göre kendisine hırsız gözüyle bakmayacak olan tek kadın, bütün sırrına vakıf olan Vedia'dır. Kendi isteği ile gerçekleşen ikinci buluşmada ona evlenme teklif eder. Ne var ki Vedia, Galatasaray'daki oğluna karşı sorumluluk, yaşlarının denk olmaması gibi bazı bahaneler ileri sürerek teklifi red eder Vedia, gerçeği bildiği halde İffet'in yediği hırsız damgasından dolayı kendisi ile evlenmeyeceğini söyler. İşte bu noktada İffet, ilk defa masal ile realiteyi birbirine karıştırmış olmanın, hayatını bir vehme kurban etmenin pişmanlığı içerisindedir ama vakit çok geç.

DUDAKTAN KALBE

Romanın Özeti

Romanın asli kahramanı Hüseyin Kenan, küçük yaşta iken bir yolsuzluk suçundan hapse girmiş babasını kaybetmiştir. Annesi Melek Hanım ve kızkardeşi Âfife ile beraber İzmir'deki dayısı Saib Paşa'nın konağına taşınan Kenan, konakta sürekli olarak babasının suçundan dolayı horlanmakta ve başta dayısı Saib Paşa olmak üzere konak halkı onun "adam" olacağına inanmamaktadır. Küçük yaşında Musikiye merak saran ancak onunla teselli olan Kenan, ilk gençlik yıllarından itibaren bulunduğu çevrenin de etkisiyle hayata adeta küskün yaşamaktadır.

Rüşdiye ve idadiye tahsilinden sonra İstanbul'a mühendislik tahsili için gönderilen Kenan, tahsilini tamamlar ama içiyle mesleği barışmamaktadır. Onun gönlü musikidedir. Mezuniyetten sonra bir süre okullarda musiki hocası olarak çalışır ama her gittiği yerde dürüst bulmadığı idarecilerle anlaşamaz. Özel musiki dersi verdiği çevrelerde ise sıradan bir çalgıcı muamelesi gören Kenan, İstanbul'dan kaçarcasına bir yol mühendisliği alarak Kütahya'ya gider. Burada da insanların hâl ve tavırlarından dolayı çevreye uyum sağlayamaz. Okul arkadaşlarından Cevat'ın daveti üzerine, annesi Melek Hanım elde avuçta ne varsa satarak oğlunu Paris'e gönderir.

Paris'te konservatuara giren Kenan, büyük bir san'atkâr olur. Avrupa'da kavuştuğu şöhret çoktan Türkiye'ye ulaşmıştır. Başarı ve şöhretin de etkisiyle tamamen değişen Kenan, yurda bambaşka bir insan olarak döner. O artık eski "hayat mağlubu" Kenan değil, başı dik, zirvede olmanın verdiği bir sarhoşluk içindedir. Önceleri onu, babasının yolunda, bir hırsızın oğlu olarak gören dayısı Saib Paşa, şöhretten kendisine de pay çıkarmak için ona konağında özel bir daire ayırmıştır. Saib Paşa gibi, yazlık evlerin, bağların bulunduğu İzmir'in Bozyaka semti de Hüseyin Kenan gibi bir misafiri ağırlamış olmaktan dolayı mağrurdur. Lise çağlarında iken sevdiği Leyla isimli bir genç kıza, düşük sosyal statüsü itibariyle kendisini lâyık görmediği için mahzun bir şekilde veda eden genç sanatkâr Avrupa dönüşü aşk telakkisini de değiştirmiştir. Ona göre aşk; ten hazzından ibarettir, aşkı dudaklardan kalbe indirmemek lâzım. Gerçek anlamdaki aşkı ciddiye almayan Kenan, Bozyaka'da, evli bir kadın olan Nimet Hanım'la, romanın ikinci kahramanı "kınalı yapıncak" Lamia ile hatta sonradan evlendiği kadın olan Prenses Cavidan'la münasebet kurarken hep bu aşk telakkisinden yola çıkacaktır.

Mısırlı zengin bir paşa olan Vefik Paşa ve kızı Cavidan Bozyaka'da tanıdıkları Kenan'ın musikisine hayran kalmışlardır Cavidan da Kenan üzerinde daha ilk etapta çok olumlu bir tesir bırakmıştır. Alafranga bir zevke sahip olan prenses, kibar bir muhite sahib olan Kenan'ın yanında olabilecek bir kadındır. Meşhur operasının İstanbul'da temsil edildiği gece Cavidan'la nişanlanan ve daha sonra evlenen Kenan'ın bundan önce Bozyaka'da ileriye gitmiş bir macerası vardır: Anne ve babasını kaybettiği için dayısı Saib Paşa'nın komşusu Şükrü Bey'in evine sığınan Lamia, bir süre sonra ona aşık olmuş ve gözünde çok büyüttüğü bu adama kendisini teslim etmiştir.

Kenan, Bozyaka'dan ayrılıp İstanbul'da yüksek zümre arasındaki hayatını yaşarken, karısı Cavidan'la dünya turları yaparken, Lamia'nın hamileliği ortaya çıkmıştır. Çevreye karşı rezil olmamak için Şükrü Bey, Lamia'yı Kütahya'daki bir akrabanın evine göndermeye karar vermiştir.

Bütün ısrarlara rağmen çocuğunun babasını açıklamayan Lamia, bir kolcudan hamile kaldığını söylemiştir. Dayısı Rıza Bey'in evine indiği ilk günden beri âdeta bir hapis hayatı yaşayan Lamia'nın burada Mebrure adını verdiği bir kızı dünyaya gelmiştir. Ailenin gizlemesine rağmen Lamia'nın macerası şehirde duyulmuş ve Rıza Bey ailesi bu yüzden sarsıntılar geçirmiştir. Dayısının kızı Mahmure evli ve çoluk çocuk sahibi olduğu halde gözü dışarda bir kadındır. Evde içgüveysi olarak yaşayan kocası Rasih Efendi'nin, Mahmûre'nin bir jandarma çavuşu ile münasebetini keşfetmesi üzerine, Mahmure gözyaşları ile Lamia'yı kandırmış ve suçu üzerine almasını sağlamıştır. Bu desise ile Mahmure evliliğini kurtarmış ama Lamia artık Rasih Efendi'nin gözünde her çağıran erkeğe giden bir kadın olmuştur. Kimsenin evde olmadığı bir gün kendisine musallat olan ve teslim olmasını isteyen Rasih'i Lamia tabancayla vurarak öldürür. Mahkeme, nefsi müdafaa meselesini gözönünde bulundurarak Lamia'yı beraat ettirir.

İzmir'den Kütahya'ya gelirken trende karşılaştığı ve kızları ile yakınlık kurduğu Binbaşı Kemal Bey, dayısı Rıza Bey'in evinin karşısına taşınmıştır. İlk karşılaşmada başından geçen olaydan dolayı kızlarını onunla beraber olmaktan alıkoyan Binbaşı Kemal Bey, zamanla aradaki yaş farkına rağmen Lamia'ya ilgi duymuştur. Rasih Efendi'yi öldürmesi üzerine eski alay imamlarından Hakkı Efendi'nin evine gönderilen Lamia şimdi daha huzurludur. Mahkeme safahatını takib eden emekli Binbaşı Kemal Bey, onun masumluğuna inanmış ve onunla evlenmek istemektedir. Sığıntı gibi yaşamaktansa ne olursa olsun kendi evinde yaşama arzusundan dolayı Binbaşı Kemal Bey'le evlenen Lamia, ihtiyar kocasını ve evini sevmektedir. Binbaşı Kemal Bey, gerek Lamia'ya gerekse de kızı Mebrure'ye son derece müşfikçe davranmaktadır.

Lamia'nın Binbaşı Kemal Bey'in evindeki nisbî saadetini bu sefer başka bir olay gölgeler: Kemal Bey'in yeğeni Dr. Vedat Bey, adı siyasi muhalefet olaylarına karıştığı için İstanbul'dan Kütahya'ya sürülmüştür.

Burada Lamia'yı tanıyan Dr. Vedat Bey, önceleri duyduklarına dayanarak ona hafif bir kadın gözüyle bakmış ancak sonraları onu sevmeğe başlamıştır. Lamia Dr. Vedat'ın Kenan'ın arkadaşı olduğunu öğrenince ona daha da yakın arkadaş olmuş, ancak Kenan'la aralarındaki ilişkiden söz etmemiştir. Dr. Vedat'ın, duygularını açığa vurmadan, Lamia'yı sevmesine karşılık Binbaşı Kemal Bey'in kızı Makbule ise Dr. Vedat'ı sevmektedir. Dr. Vedat'ın av esnasında yaralandığını duyan Lamia, onun kaldığı bir Ermeni kadının evine gider. Kadının ısrarı üzerine bir kahve içmek üzere kalıp hafifçe yaralanan Dr. Vedat'la sohbete dalınca ikisi birlikte mangaldan zehirlenir. Kısa süre sonra şehirde, ikisinin aşkına, sarmaş dolaş ölmek istemelerine dair dedikodular yayılır. Lamia bu söylentiler üzerine yaşlı kocasından ayrılmak zorunda kalır, Dr. Vedat'ın ciddi evlilik teklifini ise reddeder. Kocasından ayrılan Lamia çocuğuyla beraber İstanbul'a gider.

Sürgün cezası biten Dr. Vedat da İstanbul'a dönmüştür. Bir gün Dr. Vedat, Mebrure'yi muayene ederken Kenan gelir. Aralarındaki münasebeti bilmeyen Vedat Bey onları yüzyüze getirir.

Kenan, evlilik hayatında mesut olamamıştır. Kendisinden çok, sanatına hayran olan Cavidan'la evlilikleri sona ermiştir. Aşkın bir dudak teması değil bir gönül işi olduğunu çok geç fark etmiş olan Kenan'ın son yılları, kendisini hakiki aşkla seven Lamia'nın hayali ve onu yüzüstü bırakmış olmanın vicdan azapları ile arasında geçmiştir. Bozyaka'ya, onu tekrar görmek ümidiyle gitmiş ancak bu mümkün olmamıştır. Dr. Vedat'ın muayenehanesinde Lamia ile karşılaşınca Kenan'da yeniden hayat emareleri belirmiştir, ancak görüşmeler ve mektuplaşmalar Lamia'nın kendisine dönmesini sağlayamamıştır. Dr. Vedat ile Lamia'nın evlenmeleri ise Kenan'ı büsbütün yıkmıştır. Son derecede meyus olarak İzmir'e, kızkardeşi Âfife'nin yanında, geri kalan ömrünü geçirmek üzere dönen Kenan, kızkardeşinin evlendiği adamdan iltifat görememiş ve buradan da ayrılmıştır. Bir süre sonra İzmir gazeteleri ünlü müzik adamı Kenan'ın dayısının bağ evinde intihar ettiğini duyurmuşlardır.

AKŞAM GÜNEŞİ

Romanın Özeti

Son olarak Midilli Mutasarrıflığı yapan bir babanın oğlu olan Nazmi, sekiz yaşında iken Galatasaray'a yatılı öğrenci olarak gönderilmiştir. Okula başlamadan annesini, başladıktan kısa bir süre sonra da babasını kaybeden Nazmi, artık amcasının vesâyeti altındadır. Galatasaray'ı bitirmeden Harbiye'ye geçen ve buradan Kurmay yüzbaşısı olarak çıkan genç subay, Paris'e Saint-Cry askeri akademisine gönderilir. Gece eğlencelerine, sefahate çok düşkün olan Nazmi, Paris'te coşkun mizacına uygun bir zemin bulmuş olur. Akademide tahsil yapan Balkanlı milletlerden genç subayların milliyetçilikleri ve Türk düşmanlıkları kendisi için tam anlamıyla bir tahrik unsuru olur. Parlak bir başarı ile Saint-Cry akademisini bitirip İstanbul'a dönen Nazmi için İstanbul'un eğlence yerleri Paris'tekilerin ancak gölgesi gibidir. İstanbul'daki asûde hayat onun taşkın mizacına uymamaktadır. Kendi tabiriyle "yatsı ezanında ışıkların söndüğü, kurtların kuşların uyuduğu yerlerde" yaşayamamaktadır.

Subay olarak gittiği her yerde adı gönül macerelarına, kadın ilişkilerine karıştığı için bir diğer vilayete sürülür. Bir süre Arabistan

vilayetlerinde dolaştıktan sonra Manastır'a tayin edilir. Burada, tren istasyonunda tesadüf ettiği ve Paris eğlence âlemlerinde ilişkisi bulunduğu Jermen adında evli bir kadının peşine, vazifesini bırakarak, takılıp İstanbul'a geldiği için tutuklanarak askeri mahkemeye verilir. Seferberlik hâli, amcasının devreye girmesi sonucu kurtulan Nazmi, mahkûm olacakken mesut olacağı bir göreve tayin edilir. Paris'e askeri ataşe olarak atandığı halde İstanbul'dan bir türlü ayrılamamaktadır. Buna sebep ise amcasının komşusu bir ailenin Nazan adındaki kızına ciddi olarak âşık olmasıdır. Şöhrete ve lükse düşkün olan Nazan da kendisine yakınlık duymakta ve ümit vermektedir. Bu arada, amcasının büyük kızı Naciye Hanım, Peşte şehbenderi olan kocası Neyyir Bey'in bir ihanetine şahit olmuş ve onu tabanca ile öldürmeye teşebbüs etmiş ancak Neyyir Bey ağır yaralı olarak kurtulmuştur. Uğradığı ihanetin ve kocasını öldürmeye teşebbüs etmenin sokundan kurtulamayan Naciye Hanım, baba evinde ölümle cedelleşmektedir. Amcasının küçük kızı Şükran, melek kalpli bir hemşire gibi hem babasına hem Naciye Hanım'a hizmet etmekte hem de Nazmi Bey'e yakın bir gönül dostu olarak yakınlık göstermektedir. Naciye Hanım'ın küçük kızı Jülide, Nazmi Bey'in ayrılmaz bir parçası olmuştur. Akşamları at gezilerine onunla beraber çıkan Jülide, Nazan Hamm'la aşklarının da küçük bir tanığı durumundadır.

Nihayet bir gün Nazmi Bey, Paris'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrılır. Edirne'de Balkan komitacılarının suikasdı sonucu bir köprünün tahrip edilmesinden dolayı tren yoluna devam edemez. Geceyi orada geçirmek zorunda kalan Nazmi Bey, Arabistan'daki subay arkadaşlarından İbrahim'le karşılaşır. İbrahim, Kaymakam Nusret Bey idaresindeki bir gönüllü Türk çetesinin üyesidir. Nusret Bey'le tanıştırılan Nazmi'ye teklif edilen Paris'te Türk lobisi adına propoganda yapma işinden çok Bulgar, Sırp, Karadağlı eşkiyaları kovalamak daha cazip gelmiştir. Nusret Bey'in cesaret, feragat ve fedakârlığı onu, hayran olduğu, rüyasını gördüğü Paris alemlerinden alıkoymuştur. Aylarca süren çete savaşlarında birçok kere yaralanır. Bir seferinde ağır yaralı olarak duvarlarından sular akan bir değirmen evinde uzun bir süre kaldığı için nemli ortam kendisinde bir kalp romatizmasının yerleşmesine sebep olmuştur. Yaralı

olarak İstanbul'a gelen Nazmi'ye doktorların tek tavsiyesi emekliye ayrılıp heyecanlı, gürültülü ortamdan çekilmektir. Hayatının en parlak döneminde bir malûl emekli durumuna düşen Nazmi'de gelecek ile ilgili bütün parlak hayaller sönmüştür. Bütün kalbi ile sevdiği Nazan, zaten ona kariyerinden dolayı yakınlık gösterdiği için, uzaklaşmıştır. Amcası ve Naciye Hanım'ın vefatleri, enişte Neyyir Bey'in Julide'yi alıp götürmesi, Şükran'ı Nazmi ile başbaşa bırakmıştır. Kendisini ilk gençlik yıllarında seven Şükran, bunu bir günah gibi gizlemiş hatta Nazan'la olan muaşakalarına yardımcı olmuştur. Fedâkârlığın sembolü olan Şükran, Nazmi Bey'in evlilik teklifini duyunca rüyaları gerçek olmuştur.

Yeni evliler, Midilli'de babadan kalma Ayazma çiftiliğine yerleşirler. Saadeti bölünmüş, genç yaşta bir odada adeta münzevi olarak yaşamaya mahkum olmuş Nazmi Bey ile karısı Şükran Hanım Midilli'nin iyilik melekleri olmuşlardır. Daha ilk zamanlarda kimsesiz iki kardeş olan Yusuf ile Ayşe'yi evlat edinmişler ve adadaki birçok muhtaç insana yardım ellerini uzatmışlardır. Adanın sükûneti, Şükran Hanım'ın şefkatli ihtimamı sayesinde bir zamanların çapkın, sefih, kabına sığmayan subayı, kendi halinde muhafazakâr ve mütevekkil bir çiftçi olmuştur. Adada kendisine adeta bir peygamber fazileti atfedilmektedir.

Enişte Neyyir Bey'in vefatı ile beraber şimdi bir genç kız olan Jülide, kimsesiz kalmıştır. Jülide'nin teyzesi Şükran Hanım'ın yanına, adaya gelmesiyle beraber Nazmi Bey'in sakin hayatı alt üst olur. Çünkü Jülide başıboş büyümüş ve ürkütecek kadar serbest olmuştur. Çocukluk günlerinde Nazmi Bey'in gölgesi gibi olan Jülide, eski yakışıklı erkan-ı harp subayı yerine karşısında saçları kırlaşmış, üstü başıyla bir çiftçi görünce ona ısınamamıştır. Nazmi Bey bir ara, şımarık, söz anlamayan Jülide'den nefret eder hâle gelmiştir. Bir an önce mektuplaştığı Peşte Sefaret Katibi Burhan Bey'le evlenip gitmesi için sabırsızlanmaktadır. Jülide'ye karşı öfkeli ve kırıcı olan Nazmi Bey, bir gece, onu girmesini yasakladığı kütüphanesinde kitaplarını karıştırırken yakalar. Jülide suçluluk ruh haliyle cezalandırılmayı beklerken onun masum hâli Nazmi Bey'in acımayla karşılık sevgi duygularını tahrik eder. Bu olaydan sonra

Jülide olgun bir kız olurken Nazmi Bey ise kızını yanıbaşından ayırmayan müşfik bir baba olmuştur.

Şükran Hanım'la Jülide'nin İstanbul'a gittikleri bir yaz Nazmi Bey de peşlerinden gider. Burhan Bey'le görüşüp Jülide'yi evlendirmeye çalışırken beklenmedik bir şekilde Jülide onunla evlenmekten vazgeçtiğini bildirir ve en kısa zamanda, önceleri nefret ettiği, adadaki Ayazma çifliğine dönmek ister.

Evlatlık alınan çocuklardan Yusuf, Galatasaray'a gönderilirken Ayşe gelin olma çağma gelmiştir. Ayşe'nin gelin olacağı akşam Jülide ona, sırrını saklayacağına dair söz alarak ölümünden sonra Nazmi Bey'e verilmek üzere bir mektup bırakmıştır. Jülide'nin kayıkla denize açılıp kendisini öldürmeye teşebbüs ettiği ama kurtarıldığı gece Ayşe telaşla mektubu Nazmi Bey'e verir. Mektupta, Jülide, eniştesine âşık olmak gibi bir günah işlediği için kendisini öldürdüğünden söz etmektedir. Bu olay üzerine Nazmi Bey de Jülide'yi ümitsizce sevdiğini kendi kendine itiraf etmiştir. Mektubu Ayşe vasıtasıyla Jülide'ye iade eden ve böylece onun aşkından haberi olmadığını ihsas ettiren Nazmi Bey, kendisini yeğen baldıza aşık olan bir insan olarak bir türlü affetmez. Her şeye rağmen Jülide, ömrünün akşamında, hayallerinin gurup vaktinde onu büyülemiştir. Ada eşrafından Lutfullah Efendi'nin oğlu İhsan ile nişanlanan Jülide'yi Nazmi Bey bir baba rolüyle ve kendi eliyle gelin eder. İhsan Bey'le Julide'nin Bakü'ye gitmeleri sözkonusu olunca Nazmi Bey'in "akşam güneşi" batmıştır.

Adaya ikinci defa sıhhiye müfettişi olarak gelen ve Nazmi Bey'i yağmurlu bir akşam üstü çeşme başında sırılsıklam bulan Dr. Kemal Bey, adalıların bu çok sevdiği adamı evine götürür. Karısının İstanbul'da olduğu bir zamanda, Jülide'siz adada yalnızlık buhranları geçiren Nazmi Bey, kendini tamamen bırakmıştır. Kötü sergüzeştini ve en önemlisi hayatının sırrını Dr. Kemal Bey'e anlatan Nazmi Bey, vaktiyle Fransız konsolosluğunda Jülide ile dans ettiği salonda, konsolosun kızı ile ama gerçekte Jülide'nin hayaliyle kendini dansın cazibesine kaptırırken kalp sektesinden ölür.

BİR KADIN DÜŞMANI

Romanın Özeti

Sâra, hayatta erkekleri kendine hayran bırakmaktan, eğlenmekten başka gailesi olmayan bir genç kızdır. Paşa babası görev icabı, Erzurum'dadır. Sâra, arkadaş çevresini, muzipliklerini terketmemek için çıkan imkânlara rağmen babasını görmeye bile gitmez. Annesini tek başına Erzurum'a gönderen genç kız, meşru mazeret olmak üzere sıhhatini ileri sürer ve doktor raporları alır. Eski bir şûrâ-yı Devlet üyesi olan dayısı Rıza Bey, Marmara sahilindeki kasabasına yerleşmiştir. Sâra, dayısının kızı Vesime'nin düğününde de Erzurum'a gitmekten kurtulmak için bulunmak istemektedir.

Sâra, kasabaya geldikten sonra güzelliği, giyimi ve hareketleri ile kasabada en çok sözü edilen kız olmuştur. Kasabalıların kendisine hayranlıkla bakmalarından bile sinsi bir haz duyan Sâra'nın ilk işi, Vesime'nin nişanlısı Remzi Bey'e ümit verici davranışlarda bulunarak kendisine bağlamak olur. Nişanlısı Vesime'yi delicesine seven Remzi Bey, zamanla onu eski duygularla sevememeye başlar. Ancak o, Remzi Bey meselesinde de gücünü ispatladıktan sonra Remzi Bey'le arasına

mesafe koyarak dayızâdesi Vesime'nin saadetine kıymaz. Sâra'nın esas macerası, kasabanın yakınında kamp kurmuş bir grup sporcu ile tanıştıktan sonra başlar. Grubun reisi Ziya, Homongolos lakabıyla anılan ve son derecede çirkin suratlı biridir. Otuz beş yaşlarında olan Ziya, her yönüyle tipik bir insandır. Fiziki çirkinliği ile beraber aynı zamanda hissiz, zulmetmekten hoşlanan, hayatta sevmek sevilmek nedir bilmeyen Ziya'nın dünyasında aşka yer olmadığı için kadınlara karşı son derecede kaba, küstah ve alaycıdır. Bundan dolayı arkadaşları ona "kadın düşmanı" demektedirler. Motosikleti ile kasabadan geçerken gözü hiç kimseyi görmeyen Ziya, insan içine girmekten, meclislerde bulunmaktan da hoşlanmaz.

Kadının gücü karşısında bütün erkeklerin dize gelmesi gerektiğine ve bunun istisnası olamayacağına inanan Sâra, çirkinlik timsali Homongolos'a kur yapmaya başlar. Sâra'nın bütün amacı onu kendine aşık ederek daha sonra red edip gururunu çiğnemektir. Böylelikle bu kadın düşmanına iyi bir ders vereceğini planlayan Sâra, küçükten büyüğe birçok müttefik de bulur. Ziya'yı, açıktan olmasa da, kendine bağlamayı başaran Sâra, Vesime'nin düğününün olduğu gece son darbeyi indirmeyi planlar ancak işler yolunda gitmez. Ertesi sabah Homongolos'u köşke çağıran Sâra, onun planı öğrendiğinden habersizdir. Ziya ertesi gün motosikleti ile kayadan atlayarak intihar eder. Romandaki olayın buraya kadar olan kısmını Sâra'nın İstanbul'daki arkadaşı Nermin'e yazdığı mektuplardan öğreniyoruz.

Ziya'nın annesi, kendisi çok küçükken ölmüştür. Babası, dört kardeşi ve üvey annesi ona şefkatin zerresini bile göstermemişlerdir. Okulda arkadaşlarından hatta hocalarından çok kötü muamele görmüştür. Dayağın her çeşidini yemiş, kendisine zorla pislik içerisinden alınan kavun kabukları yedirilmiştir. Kendisinden sevgi esirgendiği için sevgi denen duyguyu yavaş yavaş yitiren Ziya, zamanla ayakta kalabilmek için bedenen güçlenme ve düşmanlarını ancak bu yolla alt etme yoluna gitmiştir. Sonraki yıllarda gücü sayesinde kendisine haksızlık yapanlardan teker teker intikam alan Ziya'nın okuldaki tek arkadaşı, diğer öğrencilerin

zulmünden kurtarıp himayesine aldığı Necdet'tir. Necdet'le aynı zamanda asker arkadaşı olmuş, yaralı olarak hastahanede yattığı günlerde ise başından bir dakika ayrılmamıştır.

İyi bir sporcu olan Ziya, delikanlılık günlerinde bile çirkin yüzünden dolayı bir kadına ilgi duymanın, hatta onlara bakmanın bile kendisini aşan şeyler olduğuna inanmış ve karşı cinsle ilgili duygularını âdeta bilinçli olarak köreltmiştir. Sâra ile tanışıncaya kadar kesinlikle bu tavrından taviz vermeye niyetli değildir. Fakat çok güzel olduğu kadar, baştan çıkarmayı da iyi bilen bir kız olan Sâra'nın kanma girercesine onu etkilemesi ve sonradan meselenin aslını öğrenmesi onu, ayaklar altına alınmış gururunu kurtarmaya sevketmiştir. Çare olarak ise intiharı seçmiştir.

Bir vak'a romanı olmaktan çok bir karakter romanı olan "*Bir Kadın Düşmanı*" yazarın diğer romanlarından farklı bir yapıya sahiptir. Diğer romanlarında da zaman zaman mektup tarzını kullanmasına karşılık bu roman tamamen iki kişinin mektuplarından oluşmaktadır. Birinci bölüm Sâra'nın babasına ve Nermin'e yazdıkları mektuplardan; ikinci bölüm ise Ziya'nın ölen arkadaşı Necdet'e ölümünden sonra yazdığı mektuplardan oluşmaktadır.

YEŞİL GECE

Romanın Özeti

Anadolu kasabalarından birinde medreseye devam eden Ali Şahin'in babasının tek özlemi, oğlunun yeşil ordunun gözde bir üyesi olmasıdır. Babasının vefatı üzerine daha iyi yetişmesi için İstanbul'a, Somuncuoğlu medresesine gönderilen Ali Şahin, başlangıçta taklidî bir imana sahiptir ve halledemediği kelamî meselelerini bu taklidî imanına sığınarak yatıştırır. İstanbul'daki köhnemiş medrese çevresi, Ali Şahin'in Allah, kader, ahiret, ölüm, cennet, cehennem vb. konulardaki şüphelerine, tatmin edici cevaplar bulamaz. Ali Şahin, tahkiki bir akide arayışına girerken büsbütün imanını kaybeder ve bütün dini kurumlara ve onların temsilcilerine karşı kin ve isyanla dolar. Ali Şahin'in yeni dini, bilimdir. Bu dini yaymanın ve eski değerlere karşı savaşmanın yolu, ona göre öğretmenlikten geçer. Bundan dolayı açılan imtihanı kazanır ve Darülmuallimine girer. Darülmuallimini bitirince, herkes İstanbul'da kalmak için çırpınırken ve bunun için kapı kapı dolaşırken, o, İstanbul dışına tayin edilmek için ricada bulunur.

Sarıova'da, Emir Dede Mektebi baş muallimi olarak göreve başlayan Şahin Bey, inandıklarına rağmen işe temkinli başlar. Sarıova, medreseleri, türbeleri, yaşama biçimi ile dinin, daha ötesi taassubun hakim olduğu bir ilçedir. Çeşitli vesilelerle tepkilerini ölçtüğü insanlar arasında zamanla kendisine bazı yandaşlar bulan Ali Şahin, ilçede medresenin, dinî taassubun hakimiyetini kırmaya çalışmakla yetinmez; uzun vadede saltanatın, hilafetin olmadığı bir Türkiye'nin hesaplarını, planlarını yapar. İlçedeki medrese çevresi, sivil ve asker bürokratlardan ve halktan oluşan bir güç, İttihat ve Terakki iktidarına rağmen eskiyi bütün kurum ve kaideleriyle yaşatma niyetindedir. Hâl böyle olunca Ali Şahin ve birkaç arkadaşının işi zordur. Ne var ki Ali Şahin, bir misyoner sabır ve sebatıyla inandığı yolda yürümektedir.

İlçenin manevî hayatında çok önemli bir yere sahip olan Kelamî Baba türbesinin kundaklanma sonucu yanması ve kundakçının idadi Fransızca Muallimi Nihad Efendi'nin olduğu iddiaları, eskicilerle, yenicileri bir başka ifadeyle medreseliler ve taraftarları ile mektepliler ve taraftarlarını açık bir şekilde karşı karşıya getirir. Nihad Efendi, alkolik ancak görevine sadık, dürüst ve rind-meşrep bir insandır. Uzun süren mahkeme safahatının sonunda, Ali Şahin'in taraftarlarından Komiser Kâzım'ın gayreti sonucu kundakçının Nihad Efendi olmadığı; antikacı bir Ermeni olduğu ortaya çıkar. Nihad Efendi beraat edip ilçeden ayrılır ama medreseliler çok ısrarlı oldukları bir meselede kaybetmiş olurlar.

Ali Şahin, zamanla Emir Dede mektebindeki birçok sarıklı öğrencinin başından sarığı attırmayı, hıfza çalışmak üzere okuldan alınmak istenen bazı çocukları okulda bırakmayı, eski medreseyi yıktırıp yeni bir okul inşa ettirmeyi başarmıştır.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine Sarıova'daki yetkililerin hemen hepsi, canını kurtarma derdinde olan ahâlî ile beraber ilçeyi terketmiştir. Ali Şahin de okulunu kapatıp Sarıova'dan ayrılmıştır. Ancak sonradan bu kararından vazgeçerek ilçeye geri dönmüştür. Amacı ilçede kalıp göçemeyen ahâliye yardım etmek olan Ali Şahin, galeyana gelip Hristiyan mahallesine baskın düzenleme hazırlığında olan

Müslümanları, birinin başındaki sarığı başına bağlayıp irad ettiği nutukla yatıştırınca, işgalcı Yunanlıların dikkatini çekmiştir. İşgal kuvetleri tarafından Müslüman halkın direnişini kırmak için vaazlar vermek üzere görevlendirilen Ali Şahin, artık sarıklı cübbeli bir hoca efendidir. İnançsız bir insan olan Şahin Efendi aslında yaptığı işe, bazı dostlarının ailelerine yardım edebilmek ve Milli Mücadeleye katılmak isteyen subayları elindeki serbest dolaşım vesikasıyla kaçırabilmek için katlanmaktadır. Önceleri Yunanlıların güvenini kazansa da daha sonra foyası ortaya çıkar ve Yunan adalarının birine sürgün edilir.

Beş yıl sonra, büyük bir ümitle Sarıova'ya dönen Ali Şahin'i tam bir hayal sükutu beklemektedir. Her ne kadar Cumhuriyet kurulmuş, Hilafet kaldırılmış ve kendisinin uğruna savaştığı inkılaplar gerçekleşmişse de eskiden Sultan Abdülhamid döneminin daha sonra İttihatçıların, ardından işgalci kuvvetlerin yakın adamları olan insanlar bukalemun ustalığı ile cumhuriyet döneminin de güvenilir adamları olmayı başarmışlardır. Bunların en tipik örneği şüphesiz ki Hafız Eyüp'tür.

Ali Şahin, eski görevine iade edilmeyi beklerken Yunan işbirlikçiliği ve vatan hainliği ile itham edilmiştir. Maarif Müdürünün odasından adeta kovulan Ali Şahin için tek bir ümit kalmıştır, o da "*zaferin ve inkılabın doğduğu yerdir*" Roman, Ali Şahin'in Ankara'nın yolunu tutmasıyla sona erer.

ACIMAK

Romanın Özeti

Bir gün Mebus Şerif Halil Bey arkadaşı olan, Vilayeti Maarif Müdürü Tevfik Hayri Bey'i ziyarete gelmiştir. Şerif Halil Bey, arkadaşına burada görev yapan Zehra ismindeki bir öğretmenden söz eder. Rivayete göre Zehra'nın babası çok hastadır. şerif Halil Bey'den durumunu haber vermesi ve Zehra'nın İstanbul'a gönderilmesini sağlaması ricasında bulunulmuştur. Tevfik Hayri Bey'in anlattıklarına bakılırsa Zehra vilayetin en idealist öğretmenlerindendir. Kısa sürede başmuallim olmuş, okuluna çeki düzen vermiştir. Zehra'nın tek kusuru katı prensipleri ve nizam intizam uğruna acımasız olmasıdır.

İki arkadaş, meşhur Zehra öğretmen ve okulunu görmeğe gitmişken sözkonusu haberi de verirler, ancak Zehra bir yanlışlık olduğunu, söz ettikleri gibi bir babasının olmadığını söyler. Tevfik Hayri Bey, Zehra öğretmenin aranan Zehra olduğuna emindir. Bilahare Zehra da gerçeği itiraf etmiştir. Babası ölüm döşeğinde, belki de son nefesini vermekte olan Zehra'da hiçbir fevkaladelik görünmemektedir. Çünkü Zehra'ya göre babası Mürşit Efendi, ailelerinin felaketine sebep olmuş, alkolik, ahlâksız, hırsız ve kendi üzerindeki babalık hakkını yitirmiş bir insandır. Bundan

dolayı onu görmek bile istemez. Tevfik Hayri Bey'in de ısrarları ile Zehra trene binerek İstanbul'a gelir. Mürşit Efendi, Zehra'nın İstanbul'a varmasından bir gün önce uzaktan akrabaları olan Vehbi Efendi'nin evinde vefat etmiştir. Eyüp'te fakirce bir evde oturan Vehbi Efendi, Mürşit Efendi'yi sokaklarda sürünür halde bulmuş hiç olmazsa son nefesini sokaklarda vermemesi için evine götürmüştür.

Eyüp iskelesinden Zehra'yı alan Vehbi Efendi, ona babasının sefil halini ve perişan ölümünü anlattığı halde Zehra'da en ufak bir üzüntü alameti görülmemiştir. Eve gelince ısrarlara rağmen cenazeyi dahi görmek istemez. Mürşit Efendi'nin yer yüzündeki tek varlığı, eskice bir sandık ve içindekilerdir. Bu sandıkla anahtarı Zehra'ya teslim edilir ama o açıp bakmaya yanaşmaz. Gece yatacağı odanın bir köşesinde duran sandık merakını celbeder. Sandığı açınca içinde eski püskü, kirli çamaşırlardan başka sedef kakmalı ve kirli bir kutu vardır. Zehra, bu kutunun kilidini açar ve içinden Mürşid Efendi'nin günlüğü çıkar. Zehra ilk etapta Mürşid Efendi'nin küçük bir günlüğe bütün günahlarını, pisliklerini nasıl sığdırdığı merakıyla günlüğü okumaya başlar.

Romanın can alıcı ve önemli bölümü "Hatıra Defterim" başlıklı bu bölümdür. Mürşit Efendi, babasız olarak, birçok zorlukla mücadele ederek Mülkiye'den mezun olmuştur. İlk görevi olan Sivas maiyet memurluğuna atanınca dünyanın en mesut insanı olmuştur. Yeni hayata başlarken kendi kendisine, koyduğu yedi prensibe uyacağına dair söz vermiştir. Bu prensiplere göre, daima vicdanının sesine kulak verecek, hiçbir zaman kanun dışı iş görmeyecek, meslektaşları ile iyi geçinecek, yalan söylemeyecek, rüşvet almayacak daima namuslu kalacak, vazifesini daima hakkından üstün tutacaktır.

Ne var ki Mürşit Efendi, iş çevrelerindeki ataletten, dürüst olmayan, sefih insanların ekseriyette olmasından dolayı kısa zamanda hayal kırıklığına uğramıştır. Tembelliğin prim yaptığı bu iş çevrelerinde çalışkanlığı ya enayilik ya da gayretkeşlik olarak yorumlanmıştır. Daha sonra kaymakamlık yaptığı yerlerde gerek eşrafın menfaatlerine dokunduğu için gerekse de işleri hızlandırayım derken devletin hantal işleyen

mekanizmasına ters düştüğü için başına olmadık haller gelmiştir. İş hayatına son derecede idealist olarak başlayan Mürşit Efendi, Diyarbakır Tahrirat Müdürlüğüne atanınca, kimsenin etlisine sütlüsüne karışmayacağına dair kararlıdır. Kendi halinde, işleyen çarka uyarak görevini sürdürürken bir olay Mürşit Efendi'nin hayatında yeni bir safha açar. Mal Müdürü Fâdıl Efendi, iş çıkışında fenalaşmış ve kendisine evine kadar refakat etmesi için Mürşit Efendi'den rica etmiştir. Yolda Fadıl Efendi kalp sektesinden ölür. Kalbi merhametle çarpan Mürşit Efendi, merhumun mâtemli ailesini yalnız bırakmaz. Kısa bir süre sonra evleneceği, Fadıl Efendi'nin kızı Meveddet'i bu matem arasında tanır. Sağlığında uçan kuşa borcu olan Fadıl Efendi'nin daha cenazesi soğumadan alacaklılar kapıya üşüşmüş ne var ne yok haraç mezat satarak alacaklarını tahsil etmeye çalışmışlardır. Merhumun eşi Makbule Hanım ve kızı Meveddet Mürşit Efendi'ye birer melek olarak görünmüştür. İstanbul'a dönecek kadar bile parası olmayan Makbule Hanım'dan, Müşrit Efendi kızı Meveddet'i ister.

Yeni bir eve taşman Mürşit Efendi, kayınvalidesi ve karısıyla mesuttur. Yeni ev için akla hayale gelmez masraflar edilmiştir. Anne kız Mürşit Efendi'yi kısa zamanda korkunç bir borç altına sokmuşlardır. Ailesinin saadetinden başka düşüncesi olmayan Mürşit Efendi'nin karısı Meveddet, her gün yeni bir ziynet için yüz asmakta, huysuzluklar etmektedir. Makbule Hanım ve Meveddet'in Diyarbakır'da sebep oldukları dedikodular Mürşit Efendi'yi iş hayatında da ciddi sıkıntıya sokar. Makbule Hanım son olarak İstanbul'u daha önce hiç görmemiş kızı Meveddet'in sıla hastalığına yakalandığını, İstanbul'a taşınmazlarsa yavrusunun eriyip tükeneceğini söylemiştir. Zaten Diyarbakır'da Şerefi lekelenen Mürşid Efendi, İstanbul'daki geçim şartlarının zorluğunu bile bile yarım ağız kendisine söz verilen bir gümrük memurluğu için evini İstanbul'a taşır. Diyarbakır'dan ayrılmadan önce Evkaf Müdürü Abdüssamet Bey'e borç para istemeye giden Mürşit Efendi'ye, yaşlı adam, kayınvalidesi ve karısını gerçek çehreleriyle tanıtmaya çalışmıştır. Buna göre, Makbule Hanım ve kızı çok iyi bir insan olan Fadıl Bey'in gerçek katilleri olan birer şeytandır. Görünüşte dilinden tekbir, tehlil

düşürmeyen Makbule Hanım, gerçekte âşığını eve hizmetçi kılığıyla alıp damadına besletecek kadar bayağı bir kadındır.

İstanbul'a bu katı gerçeğin darbesini yemiş olarak gelen Mürşit Efendi, zillet çekerek elde edebildiği gümrük memurluğu maaşıyla, adeta harcama, tüketme makinaları olan ailesine yetişemez. Ufak tefek yolsuzluklara başlayan Mürşit Efendi, bir süre sonra adam akıllı hırsızlık yapmaya başlar. Günün birinde yaptıkları ortaya çıkar ve işinden kovulur, hatta hapse girer. Hapisten çıkınca yediği damgadan dolayı hiç bir yerde iş bulamaz. Kendisini sefahete ve içkiye verir. Evi kendisine cehennem olur. Karısı ve kayınvalidesi, kızları Feriha ve Zehra'yı kendisine tam manasıyla düşman etmişlerdir. Komşuları Necip Bey, kızkardeşi vasıtasıyla Mürşit Efendi'ye şirketinde iş vereceğini bildirmiştir. Necip Bey'in yanında dolgun bir maaşla işe başlayan Mürşit Efendi, hızla düştüğü uçurumdan yukarıya doğru çıkma ümidindedir. Çok geçmeden karısının Necip Bey'le ilişki içersinde olduğunu ve bundan dolayı işe alındığını öğrenince buradan ayrılır. Artık o, bütün duygularını yitirmiştir. Tek düşüncesi kızları Feriha ile Zehra'dır. Feriha daha onüç ondört yaşında olduğu halde ahlâksızlığa hazırlanmaktadır. Olanlara müdahale edince de Mürşit Efendi kötü olmaktadır. Nihayet Feriha veremden ölür. O, şimdi sadece kızı Zehra'yı bir çirkefhâne olan kendi evinden kurtarmayı düşünmektedir. Eski bir dostunun yardımıyla Zehra'yı evden kaçırırcasına yatılı bir Marabet Mektebine verir. Zehra buradan çıkınca Darülmuallimat'ı kazanır ve öğretmen olunca da Anadolu'ya gitmeyi tercih eder. Çünkü annesi ölmüş, büyükannesi hastahanelerde perişan olup ölmüştür. Ona göre, ailelerinin felaketini hazırlayan babası Mürşit Efendi'nin ne olduğu, nerede olduğu ise hiç mühim değildir. Zaten okulda iken herkese yetim olduğunu söylemiştir.

On yıl boyunca babasından haber alamayan, onu görmeyen hatta merak bile etmeyen Zehra, günlüğü bitirince daha önce iğrendiği babasının cesedinin ayak ucuna gidip yırtık çorapları içindeki ayağını öper ve ona sadece acır. Böylece olayların görünüşüne bakarak karar veren ve acımayı bilmeyen Zehra öğretmen, acımayı öğrenmiştir.

YAPRAK DÖKÜMÜ

Romanın Özeti

Hayatını faziletler üzerine oturtan Ali Rıza Bey, uzun memuriyet hayatında prensiplerinden asla taviz vermemiştir. Son olarak Trabzon sancaklarının birinde mutasarrıf iken aslında kendisi ile doğrudan ilgili olmayan bir namus meselesi yüzünden devlet memuriyetinden ayrılıp İstanbul'a dönmüştür. Bağlarbaşı'ndaki baba evine yerleşen Ali Rıza Bey'in imdadına eski talebelerinden biri olan Muzafer Bey yetişmiştir. İş adamı olan Muzaffer Bey, hocasına şirketinde iş vermiş ancak bilahare onun tavassutu ile işe aldığı bir kızcağızla adı çıkmış ve onunla evlenmeğe de yanaşmamıştır. Bu olay üzerine, Ali Rıza Bey, sonucun sefalet olduğunu bile bile Muzaffer Bey'in şirketinden ayrılmıştır.

Ali Rıza Bey, bütün çocuklarını katı ahlâk kurallarına göre yetiştirmeğe çalışmıştır. Ne var ki İstanbul'daki asrî hayatla yüzyüze gelen çocuklar hiç de Ali Rıza Bey'in hayal ettiği gibi devam etmezler.

İşten ayrılması ile ailede başlayan maddi sefalet her geçen gün manevi sefaleti de arttırır.

Eşi Hayriye Hanım, kızları Leyla ile Necla Ali Rıza Bey'e katı ahlâkçılığı yüzünden ailenin felaketini hazırlayan adam gözü ile bakarken, büyük kız Fikret babasını olup bitenler karşısında pasif kalmakla suçlar. Ayşe henüz küçük bir çocuk olduğu için olaylara sadece seyircidir. Ali Rıza Bey'in en zor günlerinde oğlu Şevket ona dayanak olur. Bir bankada işe başlayan Şevket, evin bütün geçimini omuzlar ve adeta aile için kendini feda edercesine çırpınır.

Leyla ile Necla, sözde iyi kocalar bulmak uğruna, ailenin bütçesinin hiç de karşılayamayacağı eğlenceler düzenler, ziyafetler verirler. Hayriye Hanım'dan da yüz bulan kızlara Ali Rıza Bey, artık müdahale edebilecek iradeye sahip değildir. Hele Şevket'in evlilik dışı münasebetle evlenmek zorunda kaldığı Ferhunde'nin eve gelin gelmesiyle evde çılgınlıkların haddi hesabı olmaz. Eve giren çıkan belli değildir. İşin garip tarafı önceleri olup bitenlere kızan Ali Rıza Bey de artık toplantılara kerhen de olsa katılmaktadır.

Ferhunde, Leyla ve Necla'nın kıyafetlerine, müsrifçe harcamalarına Şevket'in maaşı ile Ali Rıza Efendi'nin cüz'i olan emekli maaşının yetişmesi mümkün değildir. Şevket, her geçen gün borç batağına saplanmaktadır. Evin ipoteğe verilip borç alınmasına da razı olan Ali Rıza Bey, aileyi rahatlatabilecek olan ipotek parasını kontrol edemez. Mevcut borçlar ödeneceğine kısa sürede bu para da tüketilir. Alacaklılarından kurtulmak için gece yarıları eve gelip sabahları erkenden kendini dışarı atan Şevket, neticede çalıştığı bankadan, yerine koyarım hesabıyla, aldığı parayı yerine koyamaz ve zimmetine para geçirmek suçuyla hapse düşer. Artık Ali Rıza Bey'in evinin adı "cehennem"dir. Kavgaların münakaşaların ardı arkası kesilmez.

Eve gelip gidenlerden Suriyeli Abdülvahap Bey'in Leyla ile evlenmek istemesi bir ümit ışığı olarak belirir. Kendini zengin biri olarak tanıtan Abdulvahap Bey Leyla ile bir süre nişanlı kaldığı halde ondan

vazgeçip bu sefer Necla ile evlenmek istediğini bildirir. Ali Rıza Bey ailesi o kadar düşmüştür ki bunu da kabul ederler. İşte bu safhada yaprak dökümü başlar. Zaten Fikret daha önce hiç görmediği, dul, birkaç çocuk babası, kendinden yaşlı bir Adapazarlı ile aracıların tavassutuyla evlenip "cehenem" haline gelen evden kaçmıştır. Ferhunde, kocası hapse düştükten sonra çekilmez hale gelmiş, nihayet evi terketmiştir. Kendisini zengin biri olarak tanıtan Abdülvahap Bey'in Necla'yı üçüncü karısı olarak aldığı ve Necla'nın tam bir cehenneme düştüğü haberi ihtiyar babayı bir kat daha perişan etmiştir. Ne var ki Ali Rıza Bey, küçük kızı Necla'nın Suriye'den gelen "beni kurtarın" feryatlarına cevap verecek durumda değildir. Olup bitenler karşısında yataklara düşen Leyla, iyileştikten sonra bir avukatla metres hayatı yaşamağa başlamıştır. Önceleri kahvehaneleri tembelhaneler, iğrenç yerler olarak gören Ali Rıza Bey'in tek sığınağı bu kahvehaneler olmuştur. Her geçen gün ahlâk anlayışı, kendisi dışında gelişen şartlar karşısında iflas eden ihtayar emekli, her şeyi sineye çekmek zorunda kalmıştır. Nihayet babadan kalma konağı satmış, borçlarını ödedikten sonra artan parasıyla basit, nemli bir ev satın alabilmiştir. Hayriye Hanım ve Ayşe'nin ısrarlarına rağmen evden kovduğu Leyla'yı affetmeyen Ali Rıza Bey, onların da evi terkedip Leyla'nın yanına taşınmalarından sonra Adapazarı'na, Fikret'in yanına sığınmaya gider. Fikret, babasını yanında alıkoyacak bir ortamda değildir. Fikret'in kaba saba kocası ve onun haşarı çocukları hayatı ona zindan etmişlerdir ama o, bunlara katlanmak zorundadır. Kısa bir süre sonra İstanbul'a dönen yaşlı adam, hasta olarak sokaklarda orda burda sürünmeye başlar. Nihayet bir dostunun yardımıyla hastaneye yatırılır. Bir süre sonra Hayriye Hanım ile Leyla hastahaneye gelip Ali Rıza Bey'i alır avukatın Taksim'de kiraladığı daireye götürürler. Burada sıhhatine kavuşan yaşlı adam, tam bir yaprak dökümüne uğrayan ailesinin haysiyet ve vakarını kaybettiği gibi, kızının metres bulunduğu evde kalıp avukatın imkânlarıyla yaşamaya alışacak kadar da ahlâken sükut etmek zorunda kalmıştır.

KIZILCIK DALLARI

Romanın Özeti

Roman, Pendik istasyonunuda, gecikmiş Adapazarı posta trenini bekleyen insanların telaşlı konuşmaları, sabırsız sızlanmaları ile başlar. Nihayet tren istasyona vardığı zaman, inenler arasında yorganını omuzuna atmış bir köylü ile yanında yedi-sekiz yaşlarında bir kız çocuğu ve henüz kucaklık olan bir erkek çocuğu da vardır. Kıyafetleri, davranışları, perişan halleri dikkat çeken bu insanlar, Çankırı'nın Çerkeş ilçesinin Dere köyünden kalkıp İstanbul'a rızık peşine gelen bir ailedir. Adapazarı'na kadar yaya gelen ailenin parası Haydarpaşa için bilet almaya yetmemiş, dolayısıyla Pendik'te inmek zorunda kalmışlardır. Geceyi, bir tarlada açıkta uyuyarak geçirmeye niyetlenen ailenin hali, istasyona kızı ile damadını karşılamaya gelen Nadide Hanım'a dokunmuş ve onları konağa davet etmiştir.

Nadide Hanım, vefat etmiş Osmanlı paşalarından Şekip Paşa'nın eşidir. Şekip Paşa'nın Saraçhânebaşı'ndaki konağında oğulları, kızları, damatları, torunları, bir alay aşçı, hizmetçi, sütnine, lala ve kalfa ile beraber yaşayan Nadide Hanım, yazları da Pendik'teki köşkte geçirir.

Tren, Pendik istasyonunda durduğu zaman köylü ailenin perişan halini görenlerden biri de Nadide Hanım'dır. Sırtına yorganını yüklediği için "yorgancı" olarak anılan kişi, Gülsüm ve İsmail'in amcalarıdır. Bir savaş gazisi olan "yorgancı", anne ve babaları ölen yeğenlerine bakacak kimse bulunmadığı için onları alarak İstanbul'a gelmiştir. Henüz 7-8 yaşlarında olan Gülsüm, Nadide Hanım tarafından, henüz dünyaya gelmiş torunu Bülent'e dadı olmak üzere köşkte alıkonmuştur. Damad Feridun Bey'in aracılığı ile "yorgancı", küçük İsmail'i, Edirne'de bir yetimhaneye teslim etmek üzere ablasından ayırıp götürmüştür. Gülsüm, sabahleyin kalkıp yanında İsmail'i göremeyince deliye döner. Bir yandan doğduğu, ait olduğu yerin garibi olan Gülsüm'ü, bu sefer ilk günden itibaren kardeşinin hasreti yakar. Gülsüm'ün ağlama sızlanmaları dayakla dindirilir. Artık Gülsüm bütün eşyaya, olup bitenlere İsmail'le ilgileri veya kendi icad ettiği ilgilerle bakar. Köşkte, onun yerli yersiz İsmail'den söz edişi herkeste bıkkınlık uyandırır; İsmail'li sohbetlerini dinleyen tek kişi ise Lala Tahir Ağa'dır.

Gülsüm, okula sırf İsmail'e mektup yazabilecek kadar okuma yazma öğrenmenin hatırına gider. Mahalle Mektebinde kim suç işlerse işlesin hocanın elindeki kızılcık dalından sopa Gülsüm'ün ensesine iner. Nihayet onun okuma yazmaya kabiliyeti olmadığına karar verilir ve okuldan ayırılır.

İsmail'i bir türlü unutmayan Gülsüm'ün fitrî olan kardeş sevgisi, köşk ahalisi tarafından bir türlü anlayışla karşılanmaz. Nihayet Ermeni asıllı Karamusallı Sütnine, İsmail'in öldüğüne dair bir senaryo uydurur. Önceleri bu plânı zalimce bulan Nadide Hanım da bir süre sonra bunu kabul eder. Böylelikle Gülsüm'ün İsmail'e olan muhabbeti Bülent'e dönderilebilecektir. Gülsüm, kardeşinin uydurma ölüm haberini alınca âdeta hayata küser. Nevnihal Kalfa'nın etrafındaki uhrevî atmosferde teselli bulmaya çalışan küçük dadı, bu sefer harçlıklarını İsmail için mevlüt okutmak, onun adına hayır hasenede bulunmak için biriktirir.

Konaktaki çocuklarla oynayan Gülsüm, onların sebepli sebepsiz çocukça sızlanmaları, ağlamaları için bile dayak yer. Kim ne suç işlerse

işlesin günah keçisi arandığı zaman Gülsüm akla gelir. Romanın adının "*Kızılcık Dalları*" olmasının sebebi de budur. "*Kızılcık Dalları*", üst sınıfın alt sınıfı ezmesinin bir sembolüdür.

Bülent'in uzun süren bir hastalığından sonra ona karşı aşırı bir sevgi beslemeye baylayan Gülsüm'ün artık tek ümidi bu çocuktur. Bülent'in de gözü Gülsüm'den başkasını görmez, ne var ki ağzı laf etmeye başladıktan sonra çevredekilerin telkini ile o da Gülsüm'e horlayıcı, aşağılayıcı sözler söyler. Bir süre sonra da Gülsüm'den tamamen koparılır. Konağın en ağır işlerini Gülsüm yaptığı halde onun bir işe yaramadığı kanaati değişmez. Konak ahalisinin gözünde o bir "hırsız", "dilenci", adam olması mümkün olmayan, mayası bozuk biridir. Gülsüm de bir türlü yaranamadığı bu aileye karşı zaman zaman umursamaz davranır, her şeyi oluruna bırakır.

Yine Pendik'teki köşkte oldukları bir yaz, önemli bir gelişme olur. Hasta eşini hava değişimi için köşke yakın bir eve getiren Mutasarrıf Murad Bey, ailenin yakın akrabalarından biri çıkar. Köşke sık sık gelip gitmeye başlayan Murad Bey'in başka niyetlerinin olduğu da ortaya çıkar. Hanımı ölmek üzere olan Mutasarrıf, Karamusallı Sütnine'nin çöpçatanlığı sayesinde Nadide Hanım'ın en küçük kızı Seniye'ye taliptir. Nadide Hanım, veremli karısı ölümle pençeleşen Murad Bey'in bu teşebbüsünde Karamusallı Sütnine'nin aracı olmasını da iğrenç bulmuştur. Ne var ki sütnine, olağanüstü ikna gücünü kullanarak, karısının ölümünden sonra Seniye'yi Murad Bey'e vermeye Nadide Hanım'ı ikna eder. Seniye çirkin sayılmamakla beraber yaşı otuza yaklaştığı halde bir türlü hali vakti yerinde olan bir nasibi çıkmamıştır. Nadide Hanım, vicdan azabını dindirmek için hasta kadına karşı ilgisini bir kat daha arttırır; hemen hergün gidip onu teselli etmeye, acılarını hafifletmeye çalışır. Kızlarını, torunlarını, mikrop kaparlar endişesiyle Murad Bey'in evine bile yaklaştırmayan Büyük Hanım Efendi, Gülsüm'ü hasta kadına ve iki çocuğuna bakmakla görevlendirir. Bu sırada Gülsüm on beş yaşında genç bir kızdır.

Aile Saraçhanebaşı'ndaki konağa taşındıktan bir süre sonra Murad Bey'in veremli eşi ölür. Bir akşam, iki çocuğu ve Gülsüm'le beraber

konağa gelen Murad Bey, artık damatlardan biri gibi muamele görür. Seniye ile nişanlanan Murad Bey, bir ay konakta kaldıktan sonra işinin başına dönmek üzere ayrılır. İki ay sonra Nadide Hanım, Seniye'yi gelin olarak Anadolu'ya gönderecektir.

Murad Bey'in veremli eşi, ölmeden önce Gülsüm'e bir vasiyette bulunmuştur. Seniye ile kocasının evlenmesi halinde, Nadide Hanım'ın bütün evlatlarının da kendisi gibi gözünün önünde tükenmeleri için beddua etmiştir. Gülsüm, bir gece bunu Büyük Hanımefendi'ye söyleyince, büyüye, duaya, bedduaya çok önem veren yaşlı kadın, düşer bayılır. Bütün konak halkı telaşla Büyükhanımın başına toplanır Öteden beri Gülsüm'ün cezalandırılması sözkonusu olduğu zaman göreve zevkle talip olan damat Binbaşı Feridun Bey yine görevdedir. Gülsüm'e atılan birkaç tokattan sonra Büyükhanımın bayılma sebebi anlaşılır. Esas ceza, ertesi güne ertelenerek herkes odasına çekilir. Gülsüm tavan arasındaki odasında kısa bir muhakemeden sonra, yıllarca çile doldurduğu bu evden kaçmaya karar verir.

Konak, bir süre sonra dağılmıştır. Daha Gülsüm konakta iken nüzül inen Lala Tahir Ağa memleketine gönderilmiş, Nevnihal Kalfa vefat etmiş, evdeki hizmetçi sınıfı dağıtılmıştır. Cumhuriyet kurulmuş, damatlar Ankara'da görevler almışlardır. İstanbul'da neredeyse yalnız kalan Nadide Hanım da Ankara'ya getirilmiştir.

Bir akşam kızı Naciye Hanım, damadı Feridun Bey, torunu Bülent ve akrabadan bir delikanlı ile beraber opera meydanındaki tiyatro salonlarından birinde şark Greta Garbosu (şarkın büyük kekliği) Mualla Suzan'ı dinlemeye gelen Nadide Hanım, büyük bir sürprizle karşılaşır. Bin naz ve eda ile sahneye çıkan ve salon yıkılırcasına alkışlanan Mualla Suzan, Gülsüm'den başkası değildir. Gülsüm de locada oturan Hanımefendisini ve diğerlerini tanımıştır. Kantocu Mualla Suzan, birinci seanstan sonra tebdil-i kıyafetle locaya gelir ve yıllar sonra karşılaştığı Hanımefendisi ile sarılıp ağlaşırlar.

GÖKYÜZÜ

Romanın Özeti

Romanın adsız kahramanı, küçük yaşta anne ve babasını kaybettikten sonra amcasının konağında büyümüştür. Burada Raşid Çocuk dedikleri bir de süt kardeşi vardır. Raşid Çocuk askerliğe alınınca kahraman da tıbbîyeye girmiştir. Okulda doktor olmak için çabalamaktan çok bazı siyasi manevralar peşindedir. Bütün dini inançlarını yitirmiş olmakla kalmayan kahraman, insanlığın en büyük musibeti olarak gördüğü dine karşı mücadele etmek, dini ve devleti baskı unsurları olarak kullanan Sultan Abdulhamid'i devirmek emellerindedir. Pozitivist hatta materyalist düşüncenin ürünü bir yığın eser okuyan tıbbiye öğrencisinin, nihayet yönetim karşıtı faaliyetleri haber alınır ve bir jurnal üzerine Trablusgarb'a sürülür. Buradaki pervasız konuşmaları ve davranışları da dikkat çekmiştir. Arkadaşlarından mühendis Vahab'ın, onun Fizan'a sürüleceğine dair uydurduğu haber üzerine Paris'e kaçarak Ahmed Rıza Bey'in çevresindeki Jön Türkler'e katılır.

Paris'te Sorbonne'da mülkiye tahsiline devam eden kahramanı en çok rahatsız eden şey, Jön Türkler'in büyük bir kısmının müstakbel bir inkılabı yine İslâmî bir çerçeveye oturtmasıdır. Bu yüzden onlarla anlaşamaz ama Ahmed Rıza ile dostluğunu yine de sürdürür.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra sürgünden dönen herkes gibi o da hürriyet kahramanı olarak karşılanır. Ancak ortalığı sahte kahramanlar kaplamıştır. İç dünyasında kendisi ile bile barışık olmayan kahraman, yıllarca oluşturduğu birikimini aktarmak için bir gazete çıkarmaya teşübbüs eder. Ne var ki onun karmaşık, muğlak fikirleri, his ve heyecanın dorukta olduğu bu zeminde iltifat görmez. Ahmed Rıza'nın desteği ile gönderildiği mutasarrıflıkta ve Darülfünun hocalığında da uzun süre barınamaz. Bundan sonra dış alemle ve toplumla hiç de barışık olmayan dünyasına çekilen kahraman, kendisine atadan kalan hatırı sayılır mirasla hayatını sadece olayların bir seyircisi olarak sürdürür.

Süt kardeşi Raşid'in ziyaretine gittiği bir gün onun deniz yollarından emekli olduğunu öğrenince, dönüşte kendi ömrünün muhasebesini yapar. Hayatında elle tutulur hiçbir meyve bulamayan kahraman hâlâ, *Gökyüzü* Masalları dediği din müessesesi tamamen ortadan kalkmadıkça insanlığın rahat edemeyeceğine olan inancını sürdürmekte; *Gökyüzü* ile olan Nemrudvâri savaşma devam etmektedir

Kahramanın yele verdiği ömründe sevgiye, aşka da yer yoktur. Evlenmemiş, çoluk çocuğu hiç olmamıştır. Ellisinden sonra yalnızlığını paylaşan tek insan annesinin evlatlığı olan yetmiş yaşındaki Gülşen Kalfa'dır. Halasının torunu Sevim, Amerikan Kolejini bitirince gidecek bir yeri olmadığı için kahraman tarafından bir nevi evlatlık olarak alınmıştır. Sevim, kolejde Hristiyan rahibelerden aldığı aksülamelle bütün dinlere düşman kesilmiş, inançsızlıkta kahramanı fersah fersah geride bırakmıştır. Bundan dolayı ispiritizma ile çok yakından ilgilenen kahramanın arkadaşı Mükerrem'le tartışır, kendisine ilgi duyan Turgut'u bir parça da olsa, ruha maneviyata inandığı için red eder. Ona göre aydın olmanın en önemli şartı inanmamaktır.

Mükerrem'in ısrarı üzerine Bursa'da esrarlı birçok olayın cereyan ettiği söylenen ve "Perili Köşk" denen bir evde ruh çağırma seansına gidip katılmayı kabul eden kahraman, eğlensin diye Sevim'i de yanında götürür. "Perili Köşk"te lambaların sönük olduğu, nefeslerin tutulduğu ruh çağırma seansının daha ilk dakikalarında meydana gelen ani bir ses, Sevim'in bir kriz geçirmesine, bayılıp ayılmasına sebep olur. Bu şokun tesiriyle yataklara düşen Sevim'e, doktorlar "Beyin Veremi" teşhisi koyarlar. Romanın dörtte üçü Sevim'in hastalığı, eve gelen giden doktorlar, onun hastalığı etrafında meydana gelen münakaşalara ayrılmıştır. Bütün tıbbi tedbirler çare olmayınca, akrabadan Pervin Hanım'ın teklifiyle Sevim'in tütsülenmesi fikri ortaya çıkar. Kahraman bu durumu, inandığı din olan bilime aykırı bulur ve uzun bir süre buna direnir ama neticede o da pes eder.

Sevim, Mayangalar denen Habeşli Muhacirlerin düzenlediği bir Mayanga düğünü esnasında tütsülenir. Cumhuriyetten sonra Mayangalar'ın faaliyetleri de yasaklandığı için merasim gizli olarak yapılır. Bu olaydan sonra Sevim, umulmadık bir şekilde iyileşir. Sevim, eskiden inançlarından dolayı basit bulduğu Turgut'la nişanlanmayı şartsız olarak kabul eder.

Kahraman, *Gökyüzü* karşısında diz çöküşünü, ihtiyarlığına bağlarsa da o artık eski gökyüzü savaşçısı değildir. Halis manada dine inanmasa da Sevim hadisesi inançsızlıktaki mutlak direncini kırmıştır.

ESKİ HASTALIK

Romanın Özeti

Romanın bayan kahramanı Züleyha, Ali Osman adında Kuva-yı Milliyeci bir miralayın kızıdır. Ali Osman Bey, görevi icabı hep İstanbul dışında kalmış, Züleyha, annesinin ve evdeki hastalıklı teyzesinin yanında büyümüştür. Züleyha, Amerikan Koleji'ne devam ederken Anadolu'da İstiklâl Savaşı devam etmektedir. Osmanlı dönemi diplomatlarından olan dayısı Şevket Bey, Kuva-yı Milliye aleyhtarı olduğu için Ali Osman Bey'i eşkiyadan kabul etmektedir. Züleyha'nın kolejdeki son yılları işgal altındaki İstanbul'un hiç de hoş olmayan atmosferinde geçer. Babası itilaf devletlerine karşı çarpışırken, dayısı itilaf subaylarının yandaşı olan genç kızı, bu ikili durum rahatsız eder.

Ali Osman Bey, İstiklâl Savaşı'ndan yaralı ve çökmüş olarak çıkar. İstanbul'a dönerken tam manasıyla bir yorgun savaşçıdır. Bu arada Züleyha koleji bitirmiş, Amerikan hocalarının teşviki ile yüksek tahsilini Amerika'da devam ettirmek niyetindedir. Ne var ki yıllarca kızından uzakta yaşamış olan yaşlı subay, onun İstanbul'da kalmasına bile razı olmaz ve görevli bulunduğu Konya'ya, annesiyle birlikte götürür.

Ali Osman Bey'in Çanakkale Savaşları esnasında Yusuf adında bir askeri vardır. Yusuf, Silifkeli bir derebeyi ailesinin çocuğudur. Savaştan sonra Gölyüzü mevkiindeki, babadan kalma çiftliğinin başına geçmiş, bir süre sonra ise Silifke Belediye Başkanlığına seçilmiştir. Komutanına karşı olan sevgi ve saygısını muhafaza eden Yusuf, onu ailesiyle birlikte Silifke'ye dolayısıyla çiftliğine davet etmiştir. Yusuf ile Züleyha, bu davet vesilesi ile tanışırlar. İstanbul'da kolej muhitlerinde yetişmiş, geleneğin dışında bazı aşk, evlilik ve aile telakkilerine sahip bulunan Züleyha, Yusuf'u fazlasıyla taşralı bulmaktadır. Aslında Yusuf, zannedildiği kadar taşralı bir genç değildir. Avrupa'yı görmüş, bir süre Paris'te tahsil görmüş, dünyanın gidişatını, ülkenin durumunu, medeni alemi iyi kötü öğrenmiş bir insandır.

Yusuf'u oğlu gibi seven Ali Osman Bey, bir süre sonra Züleyha'nın onunla evlenmesini istediğini ihsas ettirir. Bu arada annesini de kaybeden Züleyha, emekli olduktan sonra İstanbul'a dönmek istemeyen ve hastalığı her geçen gün artan babasını yalnız bırakmamak ve onu kırmamak için Yusuf ile evlenmeyi kabul eder. Ancak bu evlilik bir aşk evliliği olmadığı gibi, bir hazırlık devresine de sahip değildir. Züleyha evlilik günlerinde Yusuf'la sadece bedeniyle evli kalmış, ruhen hiç bir zaman bu evliliği sindirememiştir. Bu arada Belediye seçimlerini kaybeden Yusuf, çiftliğinin başına dönmüş ve burasını ihya etmek için yeni projeler hazırlamıştır. Evli kaldıkları dört, beş yıl boyunca biribirine ısınamayan çift, nihayet ayrılmaya karar verir. Mahkeme şiddetli geçimsizlik maddesinden çiftin ayrılmasına karar verir ama ayrılığın gerçekleşmesi için bir yıl süre tanır. Fiilen ayrılmış Züleyha, İstanbul'a dönerken, Yusuf Silifke'deki hayatına döner.

Züleyha, ait olduğu yere kavuşmuş olmanın sarhoşluğu ile kolejden tanıştığı arkadaşları ile keyfince bir hayat sürer. Bir gün erkek arkadaşlarından biriyle arabayla çıktığı Alemdağ gezisi sırasında trafik kazası geçirirler. Bu durum skandala sebep olur. Yusuf, fiili olarak evlilik hayatları sona erse de nikahında olan Züleyha'ya sahip çıkar. İstanbul'a giderek onu yattığı hastaneden alıp Silifke'ye getirir. İstanbul-Silifke

arasındaki yolculuk Taşucu isimli, onarılmış eski bir gemi ile yapılır. Yolculuk, bütün Marmara ve Ege sahillerini içine alan bir tatil hükmündedir. Onbeş yirmi gün süren yolculuk esnasında Yusuf ile züleyha sadece birbirlerine saygı duyan iki eski arkadaştırlar. Gölyüzü'nde Züleyha'yı, başta Yusuf'un annesi Enise Hanım olmak üzere, herkes çok iyi karşılar. Yusuf, Züleyha'yla resmi lakırdıların dışında çok az konuşmaktadır. Misafirlerine karşı mutlu çift görüntüleri sergileyen eşler, yalnız kaldıkları zaman şahsî dünyalarına çekilmektedirler. Züleyha'yı Gölyüzü'ne getiren Yusuf'un iki düşüncesi vardır: Nikahlısını korumak ama en önemlisi komutanının kızına sahip çıkmak.

Yusuf, bir ara ortadan kaybolduğu dört beş günlük sürenin sonunda geri döner ve Züleyha'ya bir yıllık sürenin sona erdiğini bildirir. Züleyha'ya, hayat boyu rahat edebileceği kadar servet ayırmıştır. Olup bitenlerden sonra biribirlerine ruhen de ısınmaya başlayan çiftler, bir türlü gururlarını yenip gerçek duygularını itiraf edemezler. Bir yıllık sürenin sonunda evlilik kanunen de sona erdiği için Züleyha İstanbul'a geri dönecektir. Yusuf onu trene bindirinceye kadar yalnız bırakmaz. Tren beklenirken geçen birkaç saatlık süre içersinde Züleyha, Yusuf'a onu hiç bir zaman aldatmadığını yeminlerle söylerken, Yusuf, Taşucu ile yapılan seyahat esnasında "Eski Hastalığa" kapıldığını itiraf eder. "*Eski Hastalık*", Züleyha'nın aşka yakıştırdığı sıfattır. Ne var ki artık çok geçtir, gururları geri dönüş için en büyük engeli teşkil etmektedir.

Romanda olaylar kronolojik sırayla verilmemiştir. Roman, Züleyha'nın hastahanedeki odasında başlar. Yusuf'un hastahaneye gelmesi ve onu Silifke'ye götürmesi üzerine romanın büyük bir bölümü Züleyha'nın kamarasında hatıralara dalması, yani olanların hatırlanması sonucu ortaya çıkmıştır. Biz, Züleyha'nın çocukluğunu, kolej yıllarını babası Ali Osman Bey'in durumunu, hizmetini, vefatını, Yusuf'la evlenmesini, ayrılmasını bu hatırlamalar yolu ile öğreniyoruz.

ATEŞ GECESİ

Romanın Özeti

Kemal Murat Bey, hali vakti yerinde olan bir subay ailesinin çocuğudur. Yengelerinden birinin Veliahd Reşad Efendi'nin saraylılarından olması Sultan Abdülhamid'i kızdırmıştır. Yaşlı baba hariç, bütün aile sürgüne gönderilmiştir. Subay olan Ağabeylerinden Hayri Bey Trablusgarp'a, Şükrü Bey, Bağdat'a tayin edilirken; mühendislik okulu öğrencisi olan Kemal Murat ise o zaman İzmir'in bir ilçesi olan Milas'a sürgüne gönderilmiştir.

Henüz 17-18 yaşlarında olan Kemal Murat Bey, yaşının da verdiği bir taşkınlıkla başına gelen musibeti pek de ciddiye almamaktadır. İlçe'de ilk defa kaymakam ve ilçenin doktoru Selim Bey'le tanışan genç sürgün, kısa sürede onlarla dostluğu ilerletir. Kaymakam, Jön Türkler'e gizliden gizliye muhabbeti olan rind-meşrep bir insandır. Doktor Selim Bey ise Girit'ten göçmüş soylu bir aileye mensuptur. Girit davası doktorun gönlünde dinmez bir yara olarak yaşamaktadır.

Kaymakam, genç sürgünü Varvar Dudu denen yaşlı bir Ermeni kızının evine pansiyoner olarak yerleştirir. Kemal Murat, Rum nüfusun meskun olduğu kilise mahallesinde kaçı göçü olmayan bir alay Rum kızı ile ahbap olur. Ailesinden aldığı paralarla iyi giyinen, iyi yiyip içen Kemal Murat, kısa zamanda mahallelinin sevgisini kazanır. Kaymakamın Nafia Müdürlüğünde kendisine bulduğu işten çok onu, kendisine yaranmaya çalışan Rum kızları ilgilendirmektedir. Bir süre sonra anne ve babasının sürgündeki çocuklarını ziyarete gelmeleri Kemal Murat'ın hayatında önemli bir değişiklik yapar. Selim Bey, Kemal Bey'in babasını Girit'ten tanımaktadır. Adanın Müslüman halkının kendilerini Rumlara karşı savunmasında en büyük destekçileri olan Bursalı Subay, her Giritli gibi Doktor Selim Bey'in de hayranlığını kazanmıştır. Böyle bir babanın oğlu olması Kemal Murat Bey'le Doktor Selim Bey'in Sklavaki olarak anılan ailesini adeta akraba gibi yakınlaştırır. Milas'ta kaldıkları sürece yaşlı anne babayı çok iyi ağırlayan Sklavaki ailesi, onu, bundan sonra ailenin bir ferdi olarak göreceklerdir. Selim Bey'in evde iki kızkardeşi vardır: Büyük Abla ve küçük kardeş Afife hanım. Afife, daha on yedisinde iken Rıfkı Bey adında İzmirli bir tüccarla evlendirilmiştir. Dünyaya gelen çocuğuna rağmen Afife bir türlü Rıfkı Bey'le mesut olamamıştır. Yılın birçok ayını Milas'ta geçiren Afife'nin kocasıyla barışma teşebbüsleri uzun süreli müsbet bir sonuç doğuramamıştır. Kocasından ve çocuğundan ayrı yaşayan genç kadın, görünüşte Kemal Murat'a bir abla muamelesi yapmaktadır. Bir kaza sonucu ayağını kıran genç adamı Doktor Selim Bey iyileşinceye kadar kendi evinde yatırır. Ona bir nevi hemşirelik yapan Afife'ye, aradaki yaş farkına rağmen Kemal Murat Bey, aşık olur.

Milas'ta sürgünde bulunan Kemal Murat, önceleri affedileceği günü beklerken, tutulduğu aşktan dolayı ne olursa olsun Milas'ı terketmek istemez. Afife'yi sevmekle çok büyük bir suç işlediği vehmine kapılan genç adam, bir yandan onun etrafında pervane olurken öte yandan bir türlü ona duygularını açamaz. Nihayet bir köy düğününe davetli oldukları bir günün akşamında, Afife onun etrafındaki Rum kızlardan söz açarak onu deşmeye çalışır. Bir yığın sorudan sonra Kemal Murat, ona âşık

olduğunu, kendisini yiyip bitiren şeyin bu aşk olduğunu söyler. Bu ilan-ı aşk, Afife'de şok tesiri yapar ve ellerini yüzüne kapayarak meselenin vehametini göstermeğe çalışır. Bir daha tekrar etmemesi ve aşkını ihsas ettirmemesi şartıyla Afife, ona dost kalabileceğini söyler.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a dönen Kemal Murat, Afife'den ayrılırken büyük bir teessür duymamıştır. Çünkü o, günün birinde tekrar Milas'a dönüp onu göreceği ümidindedir. İstanbul'da ağabeyleri gibi o da hürriyet kahramanı olarak karşılanır. Nafia Nezareti tarafından Almanya'ya tahsile gönderilen genç adam, beş sene orada kalarak başarılı bir tahsil yapar. Dönüşünde vatan ve hürriyet uğruna! sürgünde kaldığı yılların hatırına taşraya gönderilmez; İstanbul'da kalır. Birçok kere heyetlerle Avrupa'ya gider. İttihatçılar arasında iyi bir yeri olduğu için ticari işlere girer ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir savaş zengini olur çıkar. Milas sürgününden yaklaşık on yıl sonra büyük ağabeyi Hayri Bey Suriye'de önemli bir komutan, küçük ağabeyi Şükrü Bey ise Enver Paşa'nın arkadaşı olduğu için Harbiye Nezaretinde önemli bir mevki işgal etmektedir.

Kemal Murat Bey, zenginliğin de verdiği başdönmesi ile sefahate dalmış, Beyoğlu'nda döşediği bir apatman dairesinde değişik muhitlerden bir yığın kadınla düşüp kalkmaktadır. O, artık aşkı budalaca bulmakta, onun için esas olan şey, karşı cinslerin biribirlerine karşı duyduğu arzulardır.

Yurt dışından dönüp ağabeyinin Üsküdar'daki konağına gittiği bir akşam onu bir sürpriz beklemektedir. Afife ile yüz yüze gelen Kemal Murat, fevkalade bir duyguya kapılmamıştır. Afife Hanım, on beş yaşındaki oğlunu Kuleli Askeri İdadisi'ne vermeğe gelmiş ancak bir çok zorlukla karşılaşmıştır. Kemal Bey'in Harbiye Nezareti'ndeki ağabeyinin araya girmesiyle mesele çözülmüş ama Afife Üsküdar'daki konakta Kemal Bey'in Milas'ta tanıdığı annesinden bir türlü ayrılamamış, yaşlı kadın da onu ısrarla alıkoymuştur. Fakat sonraki gelişmeler Afife Hanım'ı İstanbul'da tutan esas sebebin Kemal Bey'i görmek olduğunu gösterir. Bahçedeki bir gezinti esnasında yıllar önce kendisine ilan-ı aşk eden

Kemal Bey'e daha o zamandan beri âşık olduğunu itiraf eder. Kemal Bey'in Milas'tan ayrılmasından sonra Selim Bey vefat etmiş, aile bütün servetini kaybetmiştir. Ablası ile Milas'ın kenar mahallelerinin birinde basit bir evde fakirane bir hayat yaşamağa başlamışlardır. Afife'nin ümitsiz aşkını ablası da öğrenmiş, Kemal Murat Bey'i unutması için onun öldüğüne dair yalan bir haber uydurmuştur. Buna rağmen Afife'nin acısının dinmediğini öğrenince ona gerçeği söylemiş İstanbul'a gelmesine izin vermiştir.

Kemal Murat, eski aşkı Afife'ye karşı eskiden duyduğu platonik aşkı duymamakta fakat çocuk denecek yaşta iken ulaşılmaz bir yıldız olarak tahayyül ettiği ve şimdi yüzünde buruşukluklar belirmiş kadını sadece arzulamaktadır. Nitekim, Afife'nin İstanbul'dan ayrılmasından bir gün önce onunla bedeni olarak beraber olmuş ancak ruhu eski özelliğini kaybettiği için onunla ruhen vuslata erememiştir.

Afife İstanbul'dan ayrılırken, Kemal Murat Bey ise çok maddi, duygusuz, şiirsiz ama şaşaalı hayatına dönmüştür.

Elli yaşındaki Kemal Murat Bey'in maziye dönüşlerle hatırladığı olayların nakledilmesinden meydana gelen roman, baş taraflardaki küçük bir bölüm istisna edilirse hatırat tarzında yazılmıştır.

DEĞİRMEN

Romanın Özeti

Sarıpınar ilçesinin ileri gelen bürokratları, ilçenin zenginlerinden Ömer Bey'in evinde çalgılı içkili bir eğlence aleminde iken, malmüdürü Cevdet Efendi, içkinin tesiriyle olacak ki, birden "*zelzele oluyor arkadaşlar*" diye bağırır. Mecliste bulunan herkes, yerdeki sofrayı ve birbirlerini çiğneyerek kaçışırlar. Bulgar Kız Nadya (Kozanlıklı Naciye)'nin raksına dalmış olan kaymakam Halil Hilmi Bey de sarhoştur. Deprem olduğu haberi üzerine kendini dışarıya atmaya çalışmış ancak trabzanlara çarpmış ve yaralanmıştır. Bu panik havası içerisinde, jandarma komutanı Niyazi Efendi, hemen mutasarrıflığa bir telgraf çekerek Sarıpmar'da deprem olduğunu ve ilçede çok büyük hasar meydana geldiğini bildirir. Aynı zamanda İstanbul'daki Nida-yı Hak gazetesinin muhabirliğini yürüten Belediye Başkatibi Rıfat da Sarıpmar'da hiç olmamış depremi mübalağalı bir biçimde gazetesine bildirince işler iyice içinden çıkılmaz hâle gelir.

Kaymakam Halil Hilmi Bey'in hasta hanımı Sarıpınar'da olmadığı için, kendisi hükümet konağında yatıp kalkmaktadır. Dr. Arif Bey, kaymakamın yaralarını sarmış, jandarma Hurşit'in nezaretinde ayılması için yatağına yatırılmıştır. Ertesi gün sargılar içinde uyanan Halil Hilmi Bey, geçmiş olsuna gelenlerin ardı arkası kesilmediği için ne oldu bittiği ile ilgilenememiştir. Jandarma Komutanı'nın meseleyi mutasarrıflığa bildirdiğini söylemesi, Belediye Başkanı Reşit Bey'in de Başkatip Rıfat'ın marifetini haber vermesi kaymakamı iyice çıkmaza sokmuştur. Deprem söylentisi var ama ilçede deprem olduğuna dair hiç bir iz yok. Sadece aşağı mahallede yaşlı bir adam eceliyle ölmüştür. Mutasarraflığa neden sonra zarar ziyanın hafif olduğu yolunda telgraf çekilmiş ama İstanbul gazatelerinin Sarıpınar zelzelesi ile ilgili yazıları Sarıpınar'a yardım heyetlerinin gelmesine, Avrupa'dan yardımların yağmasına sebep olmuştur. Kaymakamın yaralı olduğu haberi üzerine mutasarrıflıktan Sarıpınar'a maiyet memuru Eşref Bey, kaymakam vekili olarak atanmıştır. Gelişmeler karşısında neye uğradığını şaşıran Halil Hilmi Bey, makamının elden gittiği, azledileceği korkusu ile tükenmiştir. İlçeye gönderilen yardım heyeti, yardım edilecek bir durum görmeyince eğlenceye dalmıştır. Valinin emri üzerine bu sefer mutasarrıf Hamit Bey, Sarıpınar'a gelir. Kaymakam Halil Hilmi Bey'i adam akıllı hesaba çeken Hamit Bey, meseleyi sonuçlandıramamışken İstanbul'dan aldığı emirle Vali, Sarıpınar'a gelir. Zıpkın gibi, sert mizaçlı bir İttihatçı olan Vali, Mutasarrıf ve Kaymakamın başını yakacakken, padişahtan telgraf gelir. Sultan, Sarıpınar zelzelesinden dolayı mükedder olduğunu, geçmiş olsun dileklerini bildirirken, Şehzade Şemsettin Efendi'nin yardımlar ve yabancı gazetecilerle beraber Sarıpınar'a geleceğini buyurmaktadır. Deprem olmamışken, deprem olduğu şayialarıyla bütün dünyanın yanıltılması valinin de başını götürecektir. Onun için Vali Bey, Kaymakam Halil Hilmi Bey, Mutasararıf Hamit Bey, Belediye Başkanı Reşid Bey ve ilçenin ileri gelenleri ile başbaşa vererek meseleye çözüm bulmaya çalışır. Çözüm mühendis Deli Kâzım'dan gelir. Mühendis'e göre Sarıpınar zaten deprem olmadan bile deprem olmuş gibidir. Devlet binalarının çoğu yıkılmak üzeredir. Okulların damları duvarları çatlaklarla doludur. Mühendis Deli

Kâzım'ın marifetiyle kısa zamanda ilçeye deprem görmüş görüntüsü verilir. Devletten ciddi yardımlar alacaklarını öğrenen halk, zaten eski püskü olan evlerinin yıkılmasına, bahçelerdeki çadırlara yerleştirilmeye dündan razıdırlar.

Şehzade Şemsettin Efendi, yabancı gazetecilerle beraber ilçeye girince, ilk defa bir Anadolu kasabasına ayak bastığı için, çok etkilenir. İlçe zaten bakımsız, harap bir vaziyettedir. Çadırlarda oturanların, Balkan savaşlarından sonra ilçeye yerleştirilen göçmenlerin durumu şehzadeyi ağlatır. Kaymakam Halil Hilmi Bey, azledilmeyi beklerken, yaralı olduğu halde vazifesinin başından ayrılmamış, vefâkâr cefakâr bir kaymakam olarak Şehzâde Efendi'nin iltifatına mazhar olur ve kendisine İstanbul'dan altın bir Osmanlı nişanı gönderilir.

MİSKİNLER TEKKESİ

Romanın Özeti

Kahraman, II. Mahmut dönemi kazaskerlerinden Kocabaş Şemsettin Molla'nın torunudur. Şemsettin Molla her ne kadar padişahın sofrasına kabul edilecek, ona nedim olabilecek kadar gözdedir ama dilenci bir tarafı vardır. En büyük zevki padişah sofrasından topladığı ve bir nevi kudsiyet izafe ettiği kırıntıları toplayarak konaktaki çocuklara yedirmektir.

Romanın kahramanı torun, konakta rahat bir hayat yaşayarak büyümüştür. Çıkan genel bir yangında, onların da konağının yanması üzerine Kocabaş ailesi Cinci meydanında daha eski bir konağa taşınır. şemsettin Molla'nın vefatından sonra Büyükanne konağın idaresini üstlenmiştir. Konak tam anlamıyla asalakların geçit resmi yaptığı bi mekandır. Bu konağın bitişiğinde Mesut Paşa Konağı vardır. Kahramanın ilk ve son aşkı Mesut Paşa'nın kızı Mesrure'dir. Ailesinin lakabının bir tezahürü olarak çok iri bir kafaya sahip olan delikanlı, önceleri Mesrure'ye görünmeden onu sever, onun aşkına ud çalmak için dersler

alır. Rüşdiyeyi güzel yazı yazmasının hatırına bitirir ve Evkâf İdaresinde memur olur. Ne var ki II. Meşrutiyet İnkılabının gelip çatması her şeyi alt üst eder.

Büyük dayısının II. Abdülhamid devri ricalinden olması konaklarının saldırıya uğramasına, dayısının sürgüne gönderilmesine sebebiyet verir Büyükanne, dadısı Gülfidan ile beraber Bağlarbaşı'nda bir ihtiyar kalfanın yanma sığınırlar. Bu arada Evkâf'taki işinden de atılır. Büyükannesi borç ve alacak meselelerini hallettikten sonra vefat eder. Evkâftan arkadaşı Talat Bey'in teşvik etmesi üzerine idadi diploması olmadığı halde, Zeynep Hanım Konağı'ndaki Darülfünun'a devam eder. Burada ittihatçılar aleyhindeki konuşmalara sadece pasif tavrıyla kafa salladığı için 31 Mart Vak'asından sonra üç yıllığına Sinop'a sürgün edilir. Burada oturduğu yerde arzuhal ve muska yazarak geçinir. Balkan Muharebelerinden sonra ittihatçıların düşmesi üzerine İstanbul'a döner. Sirkeci'de bir otele yerleşir ve eski arkadaşı Talat ona özel Nur-i İrfan mektebinde bir güzel yazı hocalığı bulur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine okula çok sayıda yatılı şehit çocuğu gelir. Bunların iaşelerini temin etmek üzere halktan, esnaftan yardım toplamakla görevlendirilir. Kendi ifadesine göre ilk dilencilik talimini burada yapar. Sarıkamış bozgunundan sonra askere alınır. İlk gittiği yer Mısır'dır. Daha sonra Halep'te elinden başka hiçbir iş gelmeyince yazıcı neferi olur. Bir gün sokakta bir katırla karşı karşıya gelir ve katır sağ bileği ile kolunu birkaç yerden kırar. Kol iyileşir ama çarpık kalır. En çok işine yarayan, güzel yazı yazan parmakları işlemez haldedir. Bozgun başlayınca yaya olarak bin bir türlü zorluk, dayak, hastalık atlatarak aylar sonra, önce Konya'ya ardından İzmir'e gelir.

İzmir'e ulaşan kahraman, sırtında ince bir gömlek ayağında bir donla kendisini bir hastanede bulur. Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi üzerine eski bir tütün deposuna nakledilir. Bir deri bir kemik kalmış olan gazi! taşa yapışmış bir kertenkele gibi tütün deposunun arkasında uyuyup güneşlenerek kendine gelmeğe başlar. Biraz ayaklanınca Eşref Paşa Camii civarında gezintiler yapar. Burada camiden çıkan cemaatı seyre

dalınca hâli gelen geçenin rikkatine dokunur ve avucuna ilk sadaka burada sıkıştırılır. Önceleri bu durumu kendisine yediremez, sinir buhranları geçirir fakat sonra alışır. Üç beş kuruşu olduktan sonra Kadifekale eteklerinde Taşmalık denen mahallede kendisine bir oda bulur ve buraya yerleşir. Bu mahalle ahalisinin çoğunu konaklardan çırak çıkarılmış kadın ve erkek Afrikalı zenciler oluşturur. Sefalet mahallenin her tarafında kol gezmektedir. Buradaki insanların çoğu gizli veya açıktan dilencilikle geçinir.

Taşmalık'ta, Mesule Kalfa denen bir Arap kadın vardır. İstanbul'da Sururi Paşa yalısında kalfa iken hangi rüzgârın onu Taşmalık'a attığı belli değildir. Yalıda dadısı bulunduğu ve Küçükbey dediği altmışlık bir mirasyediye şimdi o bakmaktadır. Küçükbey'in ölümü üzerine Mesule Kalfa büsbütün yalnız kalır. Dilencilikte epey merhale katetmiş Kocabaş ailesinin torunu, işlerini görmeğe başlayan, ellisine merdiven dayamış Mesule Kalfa'yı himayesine alır. O, artık Taşmalık'ın hali vakti yerinde olanlarındandır ve her geçen gün itibarı artmaktadır. Bir gün bir tesadüfle burnu kanamış bir çocuğa yardımcı olurlarken onun hikâyesini öğrenirler. Küçük İsmail'in annesi Zileli, kimsesiz fakir bir kız olduğu için bir defterdarın yanına hizmetçi olarak verilmiştir. Anadolu'nun birçok yerini Defterdar ailesi ile dolaşan kızcağız, bir yığın dayak ve hakarete katlanarak genç kızlık çağına gelir. Evin oğlu kendisini alacağı vaadiyle baştan çıkarır ve İsmail dünyaya gelir. Bu durumu ailenin Şerefine sürülmüş leke olarak kabul eden baba, küçük İsmail'i annesiyle beraber sokağa atar. Yedi yıl boyunca çocuğunu şuna buna para karşılığı bırakarak geçimini sağlamış annenin durumu Mesule Kalfa'ya dokunur. Artık İsmail de Kocabaş ailesinin torununun himayesindedir. Bir süre sonra İsmail'in annesi batağa saplanır ve onu aramaz olur. İsmail okula verilir. İki yılda dört sınıf geçen İsmail babasının dilenci olduğunu öğrenince gururu zedelenir ve ağlamağa başlar. Bunun üzerine İsmail okuldan alınır. Dilenci kahraman gerek sıla hasreti, gerekse parasının varlığına iştahlananların artması üzerine Taşmalık'ı terkederek Mesule Kalfa ve İsmail'le İstanbul'a gelir. Aslında İzmir'den ayrılırken İstanbul'a yerleşme niyetinde değildir. Onun amacı İstanbul'da dilenme imkânlarını yokla-

maktır. Bir süre sonra Süleymaniye'de bir ev kiralayarak yerleşir. İsmail'in izzet-i nefsi onu rahatsız ettiği için eski dostu Talat Bey vasıtasıyla onu paralı olarak bir yatılı okula verir.

Süleymaniye'deki evin aksaksız müdavimi, Talat Bey'dir. Önceleri dostunun bir dilenci olmasını yadırgayarak ondan kaçmış daha sonra, memuriyetle geçinmenin zor, hatta imkansız olması üzerine ondan borç paralar bile almıştır. İsmail'in yatılı okula gönderilmesini bir türlü hazmedemeyen Mesule Kalfa yine Talat Bey vasıtasıyla onun izini bulur, onu rahatsız edecek, utandıracak şekilde okuluna gidip gelmeye başlar. İsmail çok başarılı olduğu ve girdiği imtihanı kazandığı için Bursa'ya parasız yatılı olarak nakledilir. Bursa'ya gitmesi ile İsmail'in izi kaybedilir. Sonra, son sınıfa kadar çok başarılı bir öğrenci olarak gelen İsmail'in bir meselede hocalarına kafa tutması üzerine okuldan atıldığı öğrenilir. Kahraman Bursa'ya gider fakat İsmail bulunamaz. Bir süre sonra İsmail'in Avrupa'da olduğu, tahsilini bitirip mimar olduğu öğrenilir. Yurda dönen İsmail, Ankara'da önemli mevkilere gelmiş, başarılar elde etmiştir. Emekli olan Talat Bey, çoluğu çocuğu başından savmış, dilencilikten emekli olan Kocabaş ailesinin torununun evine yerleşmiştir. Hep günün birinde İsmail'in kendilerine döneceği ümidinde olan Mesule Kalfa haksız değildir. Bir gün kapıda duran otomobilden İsmail Bey ve eşi inmiştir. İsmail Bey, asilzâde bir aileye mensup olan eşine eski günleri bütün çıplaklığıyla anlatırken kendisini himaye etmiş insanlardan utanmamakta eşi de bunu yadırgamamaktadır.

KAVAK YELLERİ

Romanın Özeti

Doktor Sabri Bey, tıbbiyeyi bitirdikten sonra ihtisas yapma imkânı bulamamış, Anadolu ilçelerinin birine hükümet tabibi olarak atanmıştır. İlçede kabileciliğe, aile çekişmelerine dayalı feodal bir toplum yapısı vardır. Genç doktor, idealisttir; gece gündüz kasaba köy demeden, insanlara şifa dağıtmaya çalışır.

İlçede İsa Bey adında eski İttihatçı bir doktor vardır. Cumhuriyetle beraber İsa Bey siyasi itibarını yitirmiştir ama ilçedeki tek tecrübeli doktor olma imtiyazını elinde tutar. Doktor Sabri, İsa Bey'e ne kadar yaklaşmak isterse de o, her seferinde küçümser bir eda ile onu zor duruma sokmaya çalışır. İlçedeki Hacı Müslim'e ait eczahane aynı zamanda bir nevi mahfildir ve Doktor İsa Bey'in bu mahfilde kimsenin oturamayacağı bir yeri vardır. Karayamuklar ailesinin ileri geleni olan Hacı Müslim, bütün özel hastaları Doktor İsa Bey'e kanalize etmektedir. Aslında eczacının İsa Bey'e katlanması biraz da menfaat ilişkisine dayanır. Bir süre sonra el altından bir kısım hastaları Doktor Sabri Bey'e havale etmeye başlar. Genç doktorun ilçedeki en yakın dostu, bütün inkılaplara

maktır. Bir süre sonra Süleymaniye'de bir ev kiralayarak yerleşir. İsmail'in izzet-i nefsi onu rahatsız ettiği için eski dostu Talat Bey vasıtasıyla onu paralı olarak bir yatılı okula verir.

Süleymaniye'deki evin aksaksız müdavimi, Talat Bey'dir. Önceleri dostunun bir dilenci olmasını yadırgayarak ondan kaçmış daha sonra, memuriyetle geçinmenin zor, hatta imkansız olması üzerine ondan borç paralar bile almıştır. İsmail'in yatılı okula gönderilmesini bir türlü hazmedemeyen Mesule Kalfa yine Talat Bey vasıtasıyla onun izini bulur, onu rahatsız edecek, utandıracak şekilde okuluna gidip gelmeye başlar. İsmail çok başarılı olduğu ve girdiği imtihanı kazandığı için Bursa'ya parasız yatılı olarak nakledilir. Bursa'ya gitmesi ile İsmail'in izi kaybedilir. Sonra, son sınıfa kadar çok başarılı bir öğrenci olarak gelen İsmail'in bir meselede hocalarına kafa tutması üzerine okuldan atıldığı öğrenilir. Kahraman Bursa'ya gider fakat İsmail bulunamaz. Bir süre sonra İsmail'in Avrupa'da olduğu, tahsilini bitirip mimar olduğu öğrenilir. Yurda dönen İsmail, Ankara'da önemli mevkilere gelmiş, başarılar elde etmiştir. Emekli olan Talat Bey, çoluğu çocuğu başından savmış, dilencilikten emekli olan Kocabaş ailesinin torununun evine yerleşmiştir. Hep günün birinde İsmail'in kendilerine döneceği ümidinde olan Mesule Kalfa haksız değildir. Bir gün kapıda duran otomobilden İsmail Bey ve eşi inmiştir. İsmail Bey, asilzâde bir aileye mensup olan eşine eski günleri bütün çıplaklığıyla anlatırken kendisini himaye etmiş insanlardan utanmamakta eşi de bunu yadırgamamaktadır.

KAVAK YELLERİ

Romanın Özeti

Doktor Sabri Bey, tıbbiyeyi bitirdikten sonra ihtisas yapma imkânı bulamamış, Anadolu ilçelerinin birine hükümet tabibi olarak atanmıştır. İlçede kabileciliğe, aile çekişmelerine dayalı feodal bir toplum yapısı vardır. Genç doktor, idealisttir; gece gündüz kasaba köy demeden, insanlara şifa dağıtmaya çalışır.

İlçede İsa Bey adında eski İttihatçı bir doktor vardır. Cumhuriyetle beraber İsa Bey siyasi itibarını yitirmiştir ama ilçedeki tek tecrübeli doktor olma imtiyazını elinde tutar. Doktor Sabri, İsa Bey'e ne kadar yaklaşmak isterse de o, her seferinde küçümser bir eda ile onu zor duruma sokmaya çalışır. İlçedeki Hacı Müslim'e ait eczahane aynı zamanda bir nevi mahfildir ve Doktor İsa Bey'in bu mahfilde kimsenin oturamayacağı bir yeri vardır. Karayamuklar ailesinin ileri geleni olan Hacı Müslim, bütün özel hastaları Doktor İsa Bey'e kanalize etmektedir. Aslında eczacının İsa Bey'e katlanması biraz da menfaat ilişkisine dayanır. Bir süre sonra el altından bir kısım hastaları Doktor Sabri Bey'e havale etmeye başlar. Genç doktorun ilçedeki en yakın dostu, bütün inkılaplara

kayıtsız şartsız bağlı görünen Müftü Efendi'dir. Hacı Ömer gibi zengin, hâli vakti yerinde olan birkaç kişi ile mutad olarak karşılaşma durumunda olduğu esnaftan bazı insanlar, onun yakın çevresini oluştururlar.

Doktor Sabri, uzun süren bir münasebetten sonra Hacı Müslim'in itimadını kazanır. Hacının tek çocuğu, kızı Celile'dir. Celile'nin tedavisi için Hacı Müslim'in Dereboyu'ndaki evine çağrılan doktor, tıpkı masallardaki gibi ona ilk görüşte âşık olur. Aslında doktor, evden ayrılır ayrılmaz Celile'nin yüzünü bile ciddi olarak hatırlamamaktadır. Doktor, bu kapalı muhitte, zahiren etrafında bazı insanlar olsa da, çektiği yalnızlığa bir son vermek amacıyla Celile'ye bağlanmıştır. Aslında Karayamuklar ailesinin en zengin ferdi Hacı Müslim'e damat olmak pek de kolay değildir. Çünkü müstakbel damat aynı zamanda Hacı'nın yegâne varisi olacaktır. İlçede Celile'yi oğluna almak için can atan yığınla insan vardır. Müftünün de yardımları ile Doktor Sabri Celile ile evlenir. Celile, Ankara'da lise tahsiline devam ederken babası kendisini üniversiteye göndermeyeceğini söylediği için onu da yarıda bırakmıştır. Kendi halinde, kültürlü olduğu halde, ilçedeki sosyeteye karışmayan Celile ilk günden itibaren kocasının mesleğinin gereği olan mesaisine alışamaz ama evliliklerinde ciddi bir problem de çıkmaz. Doktorun akşamları Hacı Müslim'le sohbetlerinin konusu çoğunlukla ticaret veya tasavvuftur. Hayatı yeknesak bir ortamda geçmekte, hayatında iş ve eve gidip gelmenin ötesinde renkli sayılabilecek hemen hiçbir şey bulunmamaktadır. Kızları Cemile'nin dünyaya gelmesinden sonra Celile müzmin bir hastalığa yakalanır. Hacı Müslim'in, eczahanede işinin başında bir kalp sektesi ile ölümünden sonra bütün ihtimam ve çare arayışlarına rağmen Celile de hastalığı atlatamayarak vefat eder. Hacı Müslim'in damadı olduktan sonra Doktor Sabri, doktorlukta da İsa Bey'e üstünlük sağlamıştır. Doktor İsa Bey, Serbest Fırka teşebbüsü esnasında bu partiye angaje olduğu için, resmi çevreler nezdinde zaten şaibeli olan, itibarı tamamen yok olmuştur. Artık eczahane de, İsa Bey'in buradaki imtiyazlı köşesi de Doktor Sabri'ye aittir. Hatta sıhhatı gittikçe bozulan İsa Bey'in tedavisini de o yapmaktadır.

Celile'nin vefat haberini alan bütün civar köyler, ilçe halkı, kendilerine öyle veya böyle iyiliği dokunan doktorlarına vefa borçlarını ödemek için cenaze merasimine katılmışlardır. Doktor Sabri, kızı Cemile'yi annesinin ölümüne şahit olmaması için Karasekili köyündeki çiftliğe göndermiştir. Cenazenin kaldırılmasının hemen ardından, Hacı Ömer, karısının hasta olduğunu söylemiş, bunun üzerine Doktor, ısrarla onun çiftilğine giderek kadıncağızı tedavi etmek istemiştir. Hacı Ömer'in çiftliğinde misafir edilen odada ilk defa kendisi ile başbaşa kalan doktor, burada ömrünün bir muhasebesini yapmış ve ilçedeki bu tekdüze hayattan kaçıp kurtulmaya karar vermiştir.

İkinci Dünya Savaşı ve onun getirdiği olağanüstü şartlar doktoru daha yıllarca ilçede kalmak mecburiyetinde bırakmıştır. Bu arada ilçede hemen herkes işini gücünü bırakıp doktoru evlendirmek için gayret gösterir. Uzun süren bütün bu çabalar boş çıkınca ilçeli bu sefer evlilik çağına gelmiş Cemile'yi çocuklarına alıp Hacı Müslim'in mirasına konma peşindedir. Doktorun, kendi kabileleri dışında biriyle evlenmesini bir nevi hanedanı devretmek olarak değerlendiren Karayamuklar Cemile konusunda da aynı şeyi düşünmektedirler. Nihayet Karayamuklardan Andelip Hanım'ın oğlu İbrahim, Cemile'nin gönlünü çalmayı başarır. Aslında bu sonuca birçok kimsenin entrikaları ile varılabilmişitr. Doktor Sabri, eczacı olduğunu söyleyen İbrahim'e de, diplomasına da inanmamaktadır. Bu evliliğe hiç razı olmadığı halde kızının istekli olması üzerine kerhen boyun eğer. Düğünde tebrikleri kabul eden Doktor, İbrahim'i eczahaneye yerleştirdikten sonra kendisine bu tuzağı hazırlayan ilçede artık duramayacaktır. Aslında bu kaçış çok önceleri planlanmıştır. Cemile'nin evliliği bardağı taşıran son damla olmuştur. Doktoru istasyondan yine kalabalık bir ilçeli grubu yolcu eder. Onu İstanbul'a çeken, gençliğindeki kavak yelleridir. Talebelik yıllarında can dostu, arkadaşı Emin Hulusi ile beraber parasızlıktan, imkânsızlıktan dolayı yapamadıklarını şimdi varlıklı hem de çok varlıklı ve müstakil bir insanken yapacaktır. Bastırılmış duyguların, şuur altına itilmiş zevklerin nüksettiği bir zamanda, ellisini aşmış Doktor Sabri, başında kavak yellerinin estiği atmosferi bulmak için İstabul'a gelir.

Anadolu'da olduğu süre içerisinde doktor Emin Hulusi ile hep mektuplaşmış, son mektuplarda onun son derecede sıkıntılı olduğunu anlamıştır. Heybeliada'da oturan Emin Hulusi, belediye doktorluğundan kazandığı paralarla çoluk çocuğunu tatmin edememiştir. Son derece müsrif olan anne ve çocuklar adamacağızı ölmeden öldürmüşlerdir. Haydarpaşa'da inen Doktor Sabri'nin ilk hedefi Emin Hulusi'yi bulmaktır. Heybeliada'daki evin önüne varınca çok kısa önce arkadaşının son nefesini verdiğini öğrenir. Emin Hulusi'nin ölümü, doktoru Celile'nin ölümünden çok daha fazla müteessir etmiştir. Onun, ailesinden çektiklerini öğrendiği için başsağlığı için bile olsa arkadışının çoluk çocuğuna görünmez.

Beyoğlu'nda bir otele yerleşen doktor, önceleri turistler gibi müzeleri, camileri meydanları dolaşır. Geceleri Beyoğlu sokaklarına çıkan yaşlı adam, gençlik sefahatlerine özenmektedir. Bazı sokak kadınları ile yüzyüze gelince bu alem, onu adeta iğrendirir. Bu sıralarda onun en yakın sohbet arkadaşı otelin görevlilerinden Rum Kaço'dur. İlçedeki müftünün yerini şimdi Kaço doldurmuştur. İlçeyi tamamen unutmak için oradan gelen mektupları bile açmadan bir köşeye atmaktadır.

Bir gün otele doktoru görmeye genç bir delikanlı gelir. Tıp Fakültesinde asistan olan Hurrem ismindeki bu genç, damadı İbrahim'in arkadaşıdır. Hurrem'e soğuk davranan doktor, onu, damadının bir elçisi olarak görür. Buna rağmen Hurrem onunla dostluk kurmayı başarır. Bu arada kendisine bir kol ağrısı arız olmuştur. Hurrem onu Fakültedeki hocalarına muayene ettirmek için ikna eder. Fakültede dolaşırken, Doktor Sabri, sınıf arkadaşı Ali Osman ile karşılaşır. Ali Osman, Fakülteden sonra Avrupa'ya gitmiş ihtisas yapmıştır. Uzun muhabbetlerden sonra onun İstanbul'da bir otelde kaldığını öğrenen Ali Osman, kendisini Kadıköy'deki özel hastahanesine götürür ve burada yerleştirir. Aslında burası Sultan Abdülhamid dönemi paşalarından birine ait büyükçe bir konaktır. Hastahane ile pansiyon arasında bir şey olan konağın nefis bir manzarası ve mükemmel bir bahçesi vardır. Hastahaneye kafasını dinlemek, kür tedavisi görmek için yerleşen yaşlı doktor, bir süre sonra şart-

ların itmesiyle hastahanenin daimi nöbetçi gece doktoru ve yöneticisi durumuna gelir. Ali Osman çoğu zaman hastahaneye uğramamakta, sabaha karşı buraya gelmektedir. Onun ne yaptığına akıl erdiremeyen Doktor Sabri, hastahanede yatan Anadolulu bir avuç hasta ile hastahanenin dönmeyeceğini bilir ama değirmenin suyunun nereden geldiğini kestiremez. Bir gün tramvayda yine eski sınıf arkadaşlarından Doktor Sabri ile karşılaşan yaşlı doktor ona da gidip gelmeye başlar. Adaşı doktor hemen hergün Bakırköy'de sinir tedavisi görmekte olan karısını görmeye gitmektedir. Cihangir'deki evinde sadece bir Arap Bacı vardır. Karısının hanlarının kiralarını toplayan, bunlarla ilgili davalarla uğraşan adaş doktor, bir okulda da göstermelik de olsa okul hekimliği yapmaktadır. Karısı tarafından bir nevi istibdat altına alman doktor, eski, üstelik dul bir mektep arkadaşı ile karşılaşınca bütün perhizlerini bozmuştur. İki doktor Sabriler kâh hastahanenin terasında kâh Cihangir'deki evde kah da gazinolarda içerek eğlenmeye çalışmaktadırlar. Karısının gayr-i menkul davaları ile ilgilenen bir avukatın genç daktilosuna, geçkin yaşma rağmen aşık olan doktor, Bakırköy'de yatan karısının eve erken dönmemesi için dua etmektedir. Hastahane'de bir nevi pansiyoner olarak kalan dişçilik öğrencisi Perihan, doktor Sabri'nin âşık olduğu Ayper'in arkadaşıdır. Perihan iyi kalpli Anadolulu bir kızdır. Dul doktor ise Perihan'ın kendisine bakışlarında başka manalar aramaya başlamıştır.

Perihan ile Ayper'in Yalova'da düzenlenen bir baloya katılacaklarını söylemeleri üzerine iki doktor da bu baloya katılmak istediklerini beyan ederek Yalova'ya giderler. Beraber yenen bir yemekten sonra vapurda tanıştıkları İzmirli genç iki iş adamı Ayper ile Perihan'ı dansa kaldırarak onları doktorlardan ayırmışlardır. Doktor Sabri, bir kez de burada düştüğü durumdan utanmış ciddi bir suçluluk psikolojisine kapılmıştır.

Yalova dönüşü hastahenede Doktoru bir sürpriz beklemektedir. İlçeden hasta veya refakatçı bir kaç kişi izini sürerek kendisini burada bulmuş ve tedavi için yardımını istemektedirler. İlçeden getirilmiş veya gönderilmiş bir yığın hediye kendisine takdim edilmiştir. Hemşehrilerinden artık kaçma imkânı olmayan doktor onlarla yeniden

kaynaşmıştır. O güne kadar ilçeden gönderilen hiçbir mektubu açıp okumayan doktor, onları açıp okumaya başlar. Müftü, Hacı Ömer, kızı Cemile, damadı İbrahim bütün ilçe ona, dönmesi için yalvarmaktadır. İlçeliler valiye heyet halinde gidip doktorlarının geri getirilmesini istemişlerdir. Vali kendisine yazdığı mektupta onu eski görevine davet etmektedir. Emin Hulusi'nin olmadığı bir İstanbul'da aradıklarını bulamamış doktor, artık kayınpederi Hacı Müslim gibi işinin başında ölmeyi tercih etmektedir. O, tedavi için İstanbul'a gelen hemşehrileriyle beraber ait olduğu yere, kendisine muhtaç olan insanlara geri döner.

SON SIĞINAK

Romanın Özeti

Son Sığınak, Reşad Nuri'nin konusunu Cumhuriyet döneminden alan romanlarından biridir.

Romanın anlatıcı kahramanı Süleyman Bey, hâli vakit yerinde olan İstanbullu bir ailenin çocuğudur. İlk çocukluk yıllarından beri tiyatroya karşı aşırı bir hayranlığı vardır. Babasının vefatından sonra tek zevkleri, kardeşleri ile beraber köşkün bahçesinde meydana getirdikleri amatör dekorlar arasında misafirlere oynadıkları dramları seyrettirmektir. Babasının bıraktığı borçların ödenmesi için konak satılır, borçlar ödenir ve geri kalan para varisler arasında paylaşılır. Süleyman, Galatasaray'dan sonra, akrabalarının asker olması yönündeki telkinlerine değil, ağabeyinin sivil bir meslek seçmesi yönündeki tavsiyelerine uyarak Paris'e gider. Paris'teki iki yıllık tahsil, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla yarıda kalır. Paris'te iken de Süleyman'ın tek lüksü ve sefahatı tiyatrodur. İstanbul'a dönen kahraman, hemen silah altına alınır ve Kanal seferine gönderilir. İngilizlere esir düşüp Zekazik kampına düşünce yine tek eğlencesi arkadaşları ile kurdukları tiyatro kumpanyası ve bunun

amatör temsilleridir. Esaret bitiminde İstanbul'a dönen Süleyman Bey, sahipliğini bir Yahudi esnafının yaptığı bir boyacı dükkanında kâtip olur. Bir iş için gittiği Diyarbakır'dan, trenle dönen Süleyman Bey'in hayatında dönüm noktası teşkil eden bir olay olur. Tren Pozantı'dan sonraki bir ilçede aşırı kış şartları yüzünden yoluna devam edemez. Soğuk kompartımanda geceyi nasıl geçireceğini düşünürken yan kompartmanda seyahat eden assolist bir kadınla tanışır. İlçenin Halkevinde o gece bir düğün vardır ve tren yolcuları bu düğüne davet edilmiştir.

Süleyman Bey, Halkevinde o gece birçok tanıdık sima ile karşılaşır. Zekazik kampında arkadaşı eczacı Azmi Bey, babasının Suriye'deki servetini tasfiyeden dönen sofu Seyfullah Paşa'nın oğlu Servet Bey, bunların en mühimleridir. Düğün bittikten, davetliler evlerine döndükten sonra, Halkevinde sabaha kadar devam eden muhabbet olur. Assolist Makbule Hanım, halkevi başkanı, Hoca diye hitap edilen Halkevinin müdavimlerinden Hoca Eyüp Arsoy bu geceki eğlenceyi yönlendirirler. Meclis'te, ilçede görev yapan bir general ve ilçenin kaymakamı da vardır.

Sözkonusu gecede tiyatro sevdalıları hatıralarını tazelemekle yetinmemiş, yeni bir tiyatro kumpanyasının temelini atmışlardır. Servet Bey bir mirasyedidir ve bütün servetini kurulacak bir tiyatro kumpanyasına harcamaya hazırdır.

İstanbul'da dönüldükten birkaç ay sonra Süleyman Bey'in Kuledibi'nde kaldığı pansiyona bir grup misafir gelir. Bu misafirler; arkadaşı Azmi Bey, Servet Bey, Makbule Hanım ve Hoca Eyüp Arsoy'dur. Halkevinde geçirilen gecede bir tiyatro kumpanyası kurmak için ellerini birleştiren insanların bir süre sonra bunu unutacaklarını tahmin eden Süleyman Bey, yanılmıştır.

Ekip hemen faaliyete başlamış "Yeni Tiyatro" Sofu Sadullah Paşa Konağı'nda bir açılış yemeği ile resmen kuruluşunu duyurmuştur. "Yeni Tiyatro", Darülbedayi'i rakip bile kabul etmez. İddiaya göre Darülbedayi'in harcadığı kabiliyetler Yeni Tiyatro kumpanyasının çatısı altında yer bulacaktır. Açılan bir imtihana bir yığın eski ve yeni tiyatro

sanatçısı katılır. Yapılan elemelerde Yeni Tiyatro kumpanyasının yirmi kişilik oyuncu kadrosu kurulur.

Süleyman Bey, kumpanyanın işleyişinden özellikle de mali işlerden sorumludur. Bir hazırlık devresinden sonra yaşlı erkeklerden, orta yaşlı kadınlardan, genç kızlarından oluşan turne ekibi ilk seferini Karadeniz bölgesine yapar. Gemi ile yapılan bu yolculuk renkli geçmiştir. Servet Bey, birçok mülkî amir tarafından tanınmaktadır. Gittikleri yerlerde resmi çevrelerden ilgi gören kumpanya, ciddi oyunların sahnelenmesi esnasında aynı ilgiyi görmez. Daha işin başında iken Servet Bey'in, alacak verecek meseleleri için İstanbul'a dönmek zorunda kalması kumpanyanın moralini bozmuştur. Fakat bu işin geri dönüşü yoktur. Özellikle yaşlılardan Hoca Eyüp, Azmi Bey, Sadullah Nuri, Makbule Hanım, Süleyman Bey'in kendisi için bu kumpanya bir "*son sığınak*"tır. Zaten eserin adı da buradan gelmektedir. Kumpanyada genç erkeklerden Lâhuti, Doktor Reyhan, Pertev, Necmi, Şevket, Hakkı ve bir de onların peşine takılan Kambur lakaplı bir cüce vardır. Assolistliği bırakıp tiyatroculuğa başlayan Makbule Hanım'dan başka, orta yaşlı kadınlardan Remziye, Neriman ve Dürdane, genç kızlardan Melek ve Masume kumpanyanın bayan kadrosunu oluşturmaktadır.

Kumpanyanın kaptanlığını ele alan Süleyman Bey, arkadaşlarıyla görüştükten sonra yine Servet Bey'in sponsorluğunda olmak üzere devam kararı almıştır. Kumpanya Erzurum'da iken Servet Bey'in ayrıldığı karısının açtığı davayı kazandığı, karısı ve çocuklarının bütün servetine el koydukları ve kendisinin de hapsedildiği haberi gelir. Bu olay, kumpanyayı büsbütün hamisiz bırakmıştır. Ümitsizlik kumpanyayı sarmışken Azeri bir iş adamı ile tanışırlar. Zafer Bey ismindeki bu iş adamı kumpanyaya destek olur, hatta onları Erzurum çevresinde turneye çıkarır. Bir gün o da Neriman'ı alarak ortadan kaybolur.

Kumpanya Kars'ta iken artık günlük masraflar bile çıkarılamaz olmuştur. *Yaprak Dökümü* başlamıştır bile. Erzurum'a gidilip oradan herkesin kendi yoluna gitmesi kararlaştırılır. Turneye çıkmış Hafız Nuri'nin Opereti ile karşılaşmaları, kumpanyaya yeni bir fikir verir.

Dağılma yerine onlar da buralarda tercih edilen, rağbet edilen türden gösteriler yapacaklardır. Ciddi bir sanat kumpanyası olarak düşünülen Yeni Tiyatro artık bu hedefini unutmuştur. şimdi tek hedef bir aile haline gelmiş kumpanyayı dağıtmamak için çaba sarfetmektedir. Orta oyunu, hokkabazlık, yerine göre konserler, her türlü maskaralık gösterileri artık yadırganmadan sahnelenmektedir. Yeni Tiyatro artık bir Tuluat tiyatrosudur ve lubiyat yapmaktadır. Kumpanya yollara dökülmüştür, Ağrı, Doğubayezid üzerinden Van'a kadar uzanılır. Bu aradaki gidiş gelişler birkaç kere tekrarlanır. Daha Kars'ta iken gençlerden bir kısmı ayrılıp gitmişlerdir. Nihayet son bir kez gelinen Van'da kış sert bastırır ve kumpanya burada mahsur kalır. Neredeyse bir kış boyunca Van'da kalınır. Masume burada eşraftan birinin oğluyla evlenir. Remziye'nin, araları açık olan kocası peşinden Van'a gelir ve Masume'nin evindeki bir davette eşler barıştırılır. Van'daki kıştan sonra kumpanyada artık bir tükenmişlik havası vardır. Davet gecesi, aynı zamanda Yeni Tiyatro'nun son gecesidir. Yeni tiyatrodan kalan şey, tatlı ve acı hatıralardır. Son sığınağın mültecileri bundan sonra artık sığınakta yaşanmış, mazide kalmış günlerin hayaline iltica edebileceklerdir.

KAN DAVASI

Romanın Özeti

Kan davası da Reşad Nuri'nin konusunu Cumhuriyet döneminden alan nadir romanlarından biridir. Genç Cumhuriyetin en çok ihtiyaç duyduğu mesleklerden biri öğretmenlik, diğeri doktorluktur. Reşad Nuri'nin bu iki meslek mensubu kahramanlara romanlarında fazlasıyla yer verdiği hatta onları yücelttiği bir vakıadır.

Kan Davası, Cumhuriyet döneminde hemen bütün medenî imkanlardan mahrum olan bir köyde öğretmenlik görevi alan idealist bir insanın macerasıdır. Yazarın romanlarında mutâd olduğu üzere bu romanın da büyük bir kısmı kahramanın maziye dönüşler yaparak başından geçenleri anlatması ile meydana gelmiştir. Dinleyici mevkiinde olan kişinin bir doktor olması da romancının ilk defa başvurduğu bir uygulama değildir. *Harabelerin Çiçeği, Akşam Güneşi* romanlarında da anlatıcı kahramanlar hikâyelerini bir tıp doktoruna anlatırlar.

Romanın kahramanı Ömer, ilk defa askere alındığı ve doğu vilayetlerinden birine trenle sevkiyatın yapıldığı günlerde Bozova vilayetinden geçmiştir. İstasyondaki mola esnasında kendisine su ikram eden sarı saçlı küçük bir kızla çok kısa zamanda ahbap olmuştur. İstasyondaki bekleme süresi içerisinde onu omuzunda taşıyacak kadar kendisine yakın bulmuş hatta ondan gözyaşları içerisinde ayrılmıştır. Defterine küçük kızın bir resmini yapmayı da ihmal etmeyen Ömer Bey, onun ismini öğrenmeyi ihmal etmiştir. Küçük kız, onun çocuklara, hele kimsesiz çocuklara karşı olan şefkatini fazlasıyla tahrik etmiştir. Çünkü kendisi de I. Dünya Savaşı'nda Kuzey Cephesinde bozulan ordunun peşine takılarak Anadolu'nun içlerine kadar gelmiş kimsesiz biridir. Yatılı okullarda okuyan kahraman, İstanbul'da muallim mektebini bitirdikten sonra kısa bir süre öğretmenlik yapmış, İstiklâl Savaşı'nın başlaması üzerine askere alınmıştır. Doğudaki bir asker hastahanesinde uzun süre yaralı yattıktan sonra tekrar silah altına döner. Cumhuriyet'ten sonra teğmen Ömer Bey, bu sefer Doğu'daki hareketleri bastırmaya sevkedilen birliklerin içerisindedir. Bunları, asayişi korumaya çalışma, jandarma olarak eşkiya kovalamaları takip eder. Terhisten sonra trenle tekrar Bozova'dan geçen Ömer Bey, birkaç yıl önce istasyonda tanıdığı küçük, sarı saçlı kızı bulmak ümidiyle, trenin bekleme süresinden yararlanarak şehirde küçük bir gezintiye çıkar. Küçük kızı bulamaz ama eski dostu nafia mühendisi Murat Bey'le karşılaşır. Uzun zamanın hasret duygularıyla kucaklaşan iki dost bir daha ayrılamazlar. Murat Bey, terhisten sonra ciddi bir planı olmayan, ne yapacağı pek de belli olmayan Ömer Bey'i bir süre Bozova'da kalmaya ikna eder. Yaşlı sayılabilecek bir insan olan Murat Bey'in yanında Ferhat isminde ziraatçı bir memur daha vardır. Ferhat içli bir gençtir. Murat Bey ona sürekli "Âşık" diye hitab eder ve sürekli gönül maceralarını ifşa ederek onunla şakalaşır. Ömer Bey bu iki dost insanın yanında kaldığı sürece insan sıcaklığını biraz daha hisseder.

Ömer Bey, Murat Bey'in işyerine gittiği bir gün vilayet binasının bir bölümünde yer alan Adliye'de ciddi bir hareketlilik görür. Mahkeme salonuna girerek muhakemeyi takip eder. Dava bir kan davasıdır. Davalının

da davacının da gözlerinde kin ve gayz vardır. Üstelik bu insanlar devlete karşı çok ciddi bir küskünlük içerisindedirler. Yukarı Sazan'la Aşağı Sazan arasındaki kan davasını bu vesile ile öğrenen Ömer Bey, bir keşif için köylere çıkan Murad Bey'le beraber Aşağı Sazana gider. Burada Bozova Belediye Reisi ve Bozova mebuslarından birinin eşkiya tarafından yolda soyulduğunu öğrenir. Soyulan heyet, büyük bir heyecan ve telaşla nahiye merkezi olan Aşağı Sazan'a dönmüştür. Jandarma komutanının rahatsız olması nahiye müdürünü çaresiz bırakmıştır. Henüz askerlik havasından kurtulamamış, hatta askerlik paltosu sırtında olan Ömer Bey, bir birlik kurarak soygunu yapan eşkiyanın takibine çıkar. Gece yapılan takip onları Yukarı Sazan'a doğru götürür. Eski bir kireç ocağından yükselen ateşe yönelen birlik eşkiyayı burada kıstırır. Ne var ki Ömer Bey'in burada karşılaştığı manzara hayret vericidir. Soygunu yapan ve korku salan eşkiya, hakikatte bir alay kimsesiz çocuktur. Çoğu Yukarı Sazanlı olan çocukların amacı yiyecek bulmaktır. Köylülerin hükümet korkusuyla toprağa gömdükleri silahları bulup çıkaran çocuklar, yaşama kavgası için farkında olmadan eşkiya durumuna düşmüşlerdir. Çocukları toplayıp Aşağı Sazan'a getiren Ömer Bey, onları cezalandırmak gibi bir duyguya hiçbir zaman kapılmamıştır. Kahvehaneye toplanan çocukların akıbeti ile ilgili uzun konuşmalar olur. Birçok kimse en azından çetenin reisi Müslim'in cezalandırılması gerektiğini söyler. Ömer Bey'in müşahade ettiği bir diğer mesele, bazı devlet memurlarının da Aşağı ve Yukarı Sazan arasındaki kan davasında, Aşağı Sazan'dan yana tavır alacak şekilde kendilerini kan davalarına kaptırmış olmalarıdır. Bunlardan Ömer Bey'in Bozova'daki mahkemede tanıştığı Aşağı Sazan Mektebi Başmuallimi ile Öğretmen Esma Güneyli özellikle dikkat çekerler.

Ömer Bey, Yukarı Sazan'da yıllardır kapısı kilitli bir okulun varlığını öğrenince buranın öğretmenliğine talip olur. Küçük afacanları burada yatılı mektep öğrencileri olarak eğitip topluma kazandırma amacındadır. Bu teklif vilayet tarafından kabul edilir. Ancak çocuklara devletin otoritesini hissettirmek için onları Bozova'ya götürerek bir süre bir depoya hapsederler.

Bir süre Yukarı Sazan'a gitme hazırlıkları yapan Ömer Bey'i macerasında mühendis Murat Bey'le Ferhat da yalnız bırakmazlar. Çocukları peşine katarak Yukarı Sazan'a gitmek üzere yola çıkan ve dağı tırmanmaya başlayan üç arkadaş aya seyahata çıkmış kadar heyecanlıdır. Zaman zaman kayalara tırmanmak zorunda bile kalarak yolculuğa devam eden kafile büyük zorluklardan sonra Yukarı Sazan'a ulaşır.

Ömer Bey devletin resmen tayin edilmiş öğretmeni olduğu için Muhtar tarafından karşılanır ama bütün köylü bir eşkiya çetesi olan çocukların köye dönmesinden son derecede rahatsızdır. Leylekoğulları diye bilinen ve soyları tükenen bir derebeyi ailesine ait olan yarı kale görüntüsündeki okul binası, yapı olarak sağlam olmakla beraber bir yığın tamire ihtiyaç göstermektedir. Mühendis Murad Bey'in varlığı rahmet olmuştur. Sayısı 13 olan çocuk grubu ile beraber üç arkadaş okulu kullanılır hâle getirecek şekilde onarırlar. Köylüler arasında Ömer Bey'in varlığından en büyük huzursuzluğa duyan kimse kahvehânenin sahibi Hacı Rüstem'dir. Ömer Bey zamanla Muhtar'ın, Marmarisli bir kızla orada askerlik yaptığı sırada evlenen Fettah'ın, Sultan II. Abdülhamid'in mızıka heyetinde bulunurken bir kaza geçiren ve bir ayağını kaybeden ve bunun için kendisine yüzbaşılık rütbesi verilip emekliye ayrılan ve gelip köyüne yerleşen Ukkaş Efendi'nin desteğini almayı başarır. Bozova'dan epey bir erzak getirmiş olan Ömer Bey, kışın bastırması ve hareket imkanı tamamen ortadan kalktığı için himayesine aldığı çocuklarla beraber ciddi şekilde açlıkla pençeleşmiştir. Av hayvanlarını, hatta her çeşit haşereyi yiyerek hayatta kalmayı başaran Yukarı Sazanlı'lardan sadece Hacı Rüstem gibi dünyalığı yerinde olanlar bu kıtlığı rahat atlatmıştır. Murad Bey, Bozova'ya döner dönmez gerek basın yolu gerekse bürokratik kanallarla dikkatleri Yukarı Sazan'a ve onun fedakâr öğretmenine çekmeyi başarmıştır. Kızılay'ın ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun ciddi destekleri sağlanmıştır. Katır sırtında yardımların gönderilmesi ve baharın gelmesi Yukarı Sazan'da hayatı normale çevirmiştir. Yukarı Sazan'a tarih boyunca ilk defa, devlet heyetler göndermiştir.

Hacı Rüstem'in açtığı bir kampanya sonucu, suçlu damgası yemiş farklı yaşlardaki çocukların köyde üstelik yatılı öğrenci olarak bulun-

maları sakıncalı görülmüş ve vilayetten gönderilen bir yazı ile 13 öğrencinin şehirlerdeki yatılı okullara dağıtılmak üzere Bozova'ya gönderilmesi istenmiştir. Ömer Bey, çocukları toplayarak Bozova'ya getirmiş ama Maarif Müdürü bile çocuklar için ciddi bir tedbir getirememiştir. Esnafın yanma çırak olarak verilen çocuklar, gördükleri kötü muameleye dayanamayarak bir süre sonra Yukarı Sazan'ın yolunu tutmuşlardır.

Murad Bey'le Ferhad'ın da köyde oldukları bir sırada aşırı yağmurlardan dolayı Aşağı Sazan'ı sel bastığına dair haber alınır. Ömer Bey, yanına çocukları, Murad Bey, Ferhat ve köylü Fettah'ı da alarak Aşağı Sazan'a yardıma koşar. Yukarı Sazanlıların büyük bir kısmı Aşağı Sazan'ın uğradığı felakete fazlasıyla sevinmiştir. Murad Bey suyun istikametinin değiştirilemsi için kayalık bölgede bir geçit açılması için fazlasıyla patlayıcı gerektiğini söyler. Patlayıcı temin edilir, yerleştirilir ve Aşağı Sazan sulara gömülmekten kurtarılır. Fakat bu arada çocuklardan Müslim ile Çöme patlama esnasında ölmüşlerdir. Patlamada ayrıca birbirlerine ifrat derecesinde düşman olan Yukarı Sazan'dan Fettah ile Aşağı Sazan'dan ezeli düşman olan Osman da aynı amaç uğruna çalışırken ölmüşlerdir. Bu cenazeler ve musibet anındaki yardımlaşma iki Sazan arasındaki buzları eritir. Ölüler iki köyün arasına defnedilir.

Bu arada ilk gördüğünden beri Ömer Bey'e ilgi duyan Öğretmen Esma Güneyli de Yukarı Sazan'a tayin yaptırır ve Murad Bey'in de ısrarıyla evlenirler. Ferhat, Yüzbaşı Ukkaş'ın kızı Ayşe ile nişanlanır. Kan davası sona ermiş sevgi nefrete galip gelmiştir.

SONUÇ

Reşat Nuri'nin romanları, ilk anda gönül maceralarının konu edildiği ve ön plânda olduğu romanlar gibi görülse de gerçek bu değildir. Onun romanlarındaki aşk maceraları, çoğunlukla ana fikirler etrafında örülmüş cazibe unsurlarıdır.

Yeşil Gece romanı istisna edilirse, onun romanlarında sonsuz bir sevgi seli, şefkat, müsamaha ve insan sıcaklığı vardır. Bundan dolayıdır ki o en ciddi tenkitlerinde bile hiç bir zaman saldırgan değildir. Kişilere, sosyal ve siyasal kurumlara yönetilen alaycı tenkitlerinde de her zaman seviyeli kalabilmiştir.

Reşat Nuri, sözünü ettiğimiz şefkat ve müsamahasını suçlu insanlardan da esirgememiştir. O, daima suçlu kahramanlarının suçlulukları için mazeretler arayıp bulmuştur. Ferdin suçunda daima toplumun büyük payı olduğu gerçeğinden hareket eden romancı, bundan dolayıdır ki *Bir Kadın Düşmanı*'ndaki Hommongolos lakaplı Ziya'yı, *Acımak* romanında, sonunda hırsızlık suçundan hapse düşen Mürşit Efendi'yi, *Damga*'da hırsız damgası yemiş İffet'i, *Dudaktan Kalbe*'de yaşadığı yasak aşk

neticesi gayrimeşru bir çocuk dünyaya getiren Lamia'yı, *Harabelerin Çiçeği*'ndeki hayat kadınını okuyucuya mahkûm ettirmez. O, "kurdun çocuğu nihayet kurt olur" yaklaşımıyla insanların adeta suçlu doğduklarına inanan zihniyete tamamen karşıdır. İyiliğin ve kötülüğün kaynağını kalıtımda arayanların aksine Reşat Nuri, insan davranışlarında, kalıtımın payını vermekle beraber, aksine çevre faktörleri ve eğitimin etken olduğunu ortaya koyan bir yaklaşım sergilemektedir.

Suçlu insanlara karşı olduğu gibi, ikbâli sönmüş, önceleri gün görmüş kimseler oldukları halde sonradan çeşitli sebeplerden dolayı düşkün hâle gelmiş insanlara karşı da sonsuz bir acıma duygusu besleyen ve besleten romancı, bunlara karşı eski tabirle "zebûnküş" tavırlar sergileyen kişileri ve cemiyeti kıyasıya tenkit eder. Onun acıma duygusu insanlarla sınırlı olmayıp bütün canlıları içine alır.

İnsanların iyi veya kötü bireyler olmasında eğitimin çok önemli bir faktör olduğuna inanan yazar, bütün romanlarında eğitimle ilgili konulara yer vermiştir. Reşat Nuri'yi haklı bir şöhrete kavuşturan *Çalıkuşu* romanı, Feride ile Kamran'ın aşkından çok Osmanlı dönemi, Türk Milli Eğitimi ve bürokrasisinin hikâyesidir. *Harabelerin Çiçeği, Gizli El, Çalıkuşu, Damga, Bir Kadın Düşmanı, Yeşil Gece, Kızılcık Dalları* ve *Değirmen* romanlarında Osmanlı döneminde bozulan Türk eğitim kurumlarının çıkmazlarını, buralarda uygulanan yanlış eğitim ve öğretim metodlarını tenkit eden romancı, *Acımak, Kavak Yelleri, Son Sığınak* ve *Kan Davası* romanları ile de Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının bazı yönlerini tenkit eder. Onun romanlarında, ezbercilik, eğitimde dayak, sertlik, esnekliği olmayan kuralcılıklar daima yerilmiştir.

Osmanlı döneminin birçok kurumunda görülen bozulma, bürokraside kendisini daha çok hissettirir. İnsanlara hizmet etmekten çok onlara eziyet eden, şekilci, aşırı kuralcı bürokratik anlayış Osmanlı Devletinin hem merkezi hem de taşra teşkilatlarına hakim olmuştur. Dönemler değişmiş ancak sözkonusu zihniyet değişmemiştir. İstibdat dönemi, ardından Meşrutiyet dönemi ve onu takip eden Cumhuriyet döneminde Türk bürokrasisi, bir türlü o ağır aksak işleyişinden kurtulamamıştır. Kuvvetli

karşısında zelil, zayıf insanlar karşısında iyice despot bürokratlar, romancı tarafından son derecede alaycı bir tarzda tenkit edilmişlerdir. *Gizli El, Çalıkuşu, Yeşil Gece, Miskinler Tekkesi, Akşam Güneşi, Gökyüzü, Acımak, Ateş Gecesi, Değirmen* romanlarında Osmanlı bürokrasisini tenkit eden yazar, *Yaprak Dökümü, Kavak Yelleri, Son Sığınak* ve *Kan Davası*'nda ise Cumhuriyet döneminde eskinin bakiyesi olarak devam eden bürokrasiyi tenkit eder. Onun romanlarında bürokratik çarkın işleyişini sağlayan devlet memurları da, içinde bulundukları bozuk sisteme benzerler. Mutsuz, problemli ve çoğunlukla sorumsuz, geçim sıkıntısı içinde kıvranan, maaşlarını zamanında alamayan, Anadolu'nun ücra köşelerinde teselliyi içki ve sefahatte bulmaya çalışan memurlar, emeklilik günlerinde çektikleri geçim sıkıntısı yüzünden zamanında fırsat elde iken niye çalıp çırpmadıklarına hayıflanan emekliler, ülkenin problemlerini "asayiş berkemaldır" diyerek hasır altı eden böylelikle İstanbul'a problem çıkarmayan mülki amirler... vs. Daha neler neler... Ülkede değişen ekonomik şartarla beraber her kesimde görülen bir ahlâkî dejenerasyon kendini gösterir.

Reşat Nuri, cemiyetin ekonomik hayatı ile etik hayatı arasındaki bağlantılardan hareket ederek ahlâkî meseleler üzerinde durur. Savaş halinden yararlanarak haksız kazanç elde edenler, çeşit çeşit yolsuzluk ve rüşvet sayesinde kısa sürede zengin olanlar, fiktif şahsiyetler olsalar da hakikilerini temsil ettikleri için romancı tarafından teşhir edilirler. Özellikle *Gizli El* ve *Ateş Gecesi* romanlarında üstelik devletin imkanlarını da kullanarak kısa sürede zengin olan Şeref ve Kemal Murat bu türden insanlardır. Rüşvet ve yolsuzluk konuları, *Acımak, Akşam Güneşi, Yaprak Dökümü, Miskinler Tekkesi* ve *Kavak Yelleri* romanlarında da konu edilmiştir.

Romancının yerdiği diğer beşeri zaaflar dedikoduculuk, ikiyüzlülük ve vefâsızlıktır. Hemen her romanda yer alan bu meseleler çoğu zaman mizahi unsurlarla beslenerek sunulmuştur.

Yazar, iki romanında görünüşteki çirkinliğin arkasındaki güzelliğin veya görünüşteki güzelliğin ardındaki çirkinliğin genellikle basiretsiz

kimselerce görülememesi üzerinde durur. *Harabelerin Çiçeği* romanında, yüzü bir yangında yanıp harabeye dönen Süleyman'ın toplumdan kaçmasının; *Bir Kadın Düşmanı*'nda Homongolos lakaplı Ziya'nın insanlığa özellikle de kadınlara düşman olmasının sebebi budur. Romancı eski tabirle "siret" güzelliğinin "suret" güzelliğine feda edilmesini tenkit eder.

İnsanların maddi düzeylerinin, sahip oldukları servetin gittikçe toplumda yegâne itibar ölçüsü haline gelmesi, hayatın manasız, ruhsuz şiirsiz hale gelmesi özetle hayatın aşırı şekilde maddileşmesi romancıyı rahatsız eden gelişmelerdendir. Bir yandan azınlığın azınlığı bir zümre maddi refah içinde ama içi boş bir hayat yaşarken Anadolu insanı dertleriyle baş başa yaşamaktadır. Ülkenin geri kalmışlık, sefalet içinde yüzmesi de Reşat Nuri'nin romanlarına konu olan dönemlerin realitesidir.

Osmanlının müflis maliyesi, Anadolu'nun ihmal edilmiş, yürekler acısı durumu, özellikle köylerde sefalet boyutunda yaşanan sözde hayat, Reşat Nuri'nin ilk romanından son romanına kadar ısrarla üzerinde durulan meselelerdir. Cumhuriyetin ilanından sonra kalkınmanın gerekli ve yeterli hızda olmaması ve köylere pek yansımaması da yazarın tenkit ettiği ekonomik meselelerdendir. Ülkenin yaşadığı maddi sefaletin manevi sefalete dönüşmesi eşyanın tabiatı gereğidir. *Yaprak Dökümü* ve *Acımak* maddi sefaletin maneviyata galip gelişinin romanlarıdır, denilebilir.

Osmanlıların son dönemlerinde uygulanan yanlış ekonomik ve istihdam politikaları sayesinde insanların teşebbüs kabiliyetlerini neredeyse tamamen yitirerek geçimlerini devlet kadrolarında aramaları, üretmeden tüketmenin salgın hale gelmesi, tembelliğin toplumun her kesimine sirayet etmesi Reşat Nuri'nin romanlarında yer almış sosyal tenkit unsurlarıdır. İşin ilginç tarafı, aynı problemin günümüz Türkiye'sinde de sürüyor olmasıdır. Bundan dolayıdır ki Reşat Nuri'nin birçok romanında günümüz okuyucusu, kendisini bir asır önceki meseleler karşısında değil de aktüel meselelerle karşı karşıya hisseder.

Reşat Nuri, dinin batıl inanışlar yumağı haline getirilmesini, korkutan, ürküten bir unsur olarak kullanılmasını, dünyevi menfaatlere alet edilmesini tenkit eder. Özellikle batıl inanışlar konusu hemen her romanında karşımıza çıkar. Karıkocanın arasını açan, karşı cinsleri birbirinden soğutan veya yakınlaştıran üfürükçüler, etrafına sözde şifa dağıtan, insanların her derdine koşan yatırlar, ruhlar, tütsüler, tütsülenmeler, nüshalar, Allah'tan medet umacağı yerde ermiş zatlar olarak kabul edilen ancak vefat etmiş babalardan medet uman insanlar... Reşat Nuri, *Yeşil Gece* romanının dışında kalan romanlarında kahramanları vasıtasıyla da olsa açıktan dine saldırmaz. Hatta o, *Gökyüzü* romanı ile inanmanın tabii bir ihtiyaç olduğu, bundan kaçmanın imkansız denecek kadar zor olduğu mesajını verir. Onun romanlarından hareketle din olgusu karşısında aydınların tavrı üç kategoride ele alınabilir. Birinci kısım, dini insanlığın hayatından tamamen söküp atma savaşı verir. *Yeşil Gece*'nin Ali Şahin'i *Gökyüzü* kahramanının eski hâli buna en iyi örnektir. İkinci gruptakilerin hayatında dinin ne kadar var olduğunu veya olmadığını tesbit etmek zordur. Bunların inanıp inanmadığını bile öğrenemiyoruz. Üçüncü gruptakiler inanmadığı halde dine cephe almayan, dinle savaşmayanlardır.

Yeşil Gece'de din karşısında oldukça olumsuz bir tavır takman yazar, *Kavak Yelleri*'nde daha ılımlı bir yaklaşım sergilemektedir. Hatta *Kavak Yelleri* romanı, Cumhuriyetin tek partili döneminde din-devlet ilişkisini tesbit etmesi açısından oldukça ilginçtir. Romandaki müftünün iliklerine kadar işlemiş devlet korkusu, müftünün din adına bir yığın gariplikler sergilemesi bu dönemde din ve devlet ilişkilerinin hiç de sıhhatli olmadığını göstermektedir.

Türk toplumunun bir medeniyet dairesinden ötekine geçişi anlamına gelen Batılılaşma meselesi başlangıçtan itibaren Sabahattin Ali'ye kadar Türk romancılığının vazgeçilmez ve en önemli temasıdır. Reşat Nuri'nin romanlarında genel olarak Batılılaşma meselesi ele alınmakla beraber sathi Batılılaşma eğilimleri tenkit edilmiştir. Batılılaşmayı bilimde, teknolojide, iş disiplininde, prensiplerde arama yerine ev

mimarisinde, musikide, mobilyada, Batıya has görgü kurallarında, giyim kuşamda, balolarda vs.'de arayan anlayış oldukça mizahi bir dille tenkit edilmiştir. Sathi Batılılaşma eğiliminde olan aydınlarla halk arasında ciddi anlamda bir kopukluk meydana gelmiştir. Dünya görüşü, değer yargıları değişen aydınların halka tepeden bakması aradaki iletişimi büsbütün koparmıştır. Bu kopukluk herşeyden önce halkın seviyesinin yükseltilmesini engellemiştir. Batılılaşma, medeniyet, Avrupa, yenilik dendikçe gördükleri yanlış örnekleri mukayese unsuru olarak göz önünde bulunduran halk, faydalı ve güzel yeniliklere karşı da direnmiştir. Bu konuda devletin de üzerine düşeni yaptığını söylemek pek mümkün değildir. Kan Davası'nda devletin halkla ilgisi, askere adam alma, vergi toplama ve suç sözkonusu olunca onları yargılayıp hapsetme seviyesindedir. Mühendis Murat Bey'in köylünün sefaleti karşısında "*Vay gidi devlet vay!*" demesi bu gerçeğin ifadesidir.

Reşat Nuri, uzun süren bir istibdat döneminden sonra, II. Meşrutiyet döneminde ülkenin kazandığı hürriyet ortamının özellikle basın tarafından kötüye kullanılmasını hoş karşılamaz. Basın, hürriyet maskesi altında iyice bayağılaşmıştır. "Devr-i Sabık" çığırtkanlığı yaparak yeni yönetimlere yaranma yarışında olan gazeteler ve dergilerin bu hali topluma da sirayet etmiştir.

Reşat Nuri, sosyalist gerçekçilerden farklı bir tarzda sosyal sınıflar üzerinde durmuştur. *Kızılcık Dalları* ile *Gökyüzü* romanlarında ev sahipleri ile hizmetçilerin ilişkileri üzerinde dururken birçok romanında haksız yere kazanan, kolay ve bol harcayan, sorumsuz insanlardan oluşan sözde sosyetenin sergiledikleri maskaralıklar tenkit edilmiştir.

Yazarın engin şefkat ve merhamet duyguları, himayesiz, kimsesiz insanlar sözkonusu olunca daha da kabarmaktadır. Kimsesizleri himaye edecek, sokağa terkedilmiş çocukları topluma kazandırakcak müesseselerin olmamasını, özetle sosyal devlet kavramının yerleşmemiş olmasını tenkit eden yazar, bunlarla ilgili olumsuzlukların sorumlusu olarak da toplumu ve devleti görür.

Sultan Abdülhamid döneminin müstebit yönetimi, Reşat Nuri'nin romanlarında oldukça geniş yer tutar. İnsanların düşüncelerini ifade edememeleri, jurnaller sonucu haksız yere yapılan sürgünler, padişaha körü körüne sadakatın temin ettiği faydalar, baskıcı yönetimin birçok sözde aydını ne denli ikiyüzlü hale getirdiği ve benzeri meseleler birçok romanda çeşitli vesilelerle konu edilir.

Yazarın tenkit ettiği siyasi yönetim sadece istibdat dönemi değildir. II. Meşrutiyetin ilanından sonra yurda dönen sürgünler arasında bir yığın adi suçlu vardır. Bunlar da ittihatçılar tarafından hürriyet kahramanları olarak karşılanmışlardır. İttihatçıların kendi taraftarlarına devletin imkanlarını peşkeş çekmeleri, Türk siyasi hayatına yerleşmiş kötü bir tecrübedir. Özellikle *Gizli El, Gökyüzü* ve *Ateş Gecesi* romanlarında bu tutum eleştirilmiştir. II. Meşrutiyet inkılabından sonra ittihatçıların dine ve İslamcılara tavizkâr davranması başta *Yeşil Gece*'nin Ali Şahin'i ve *Gökyüzü*'nün kahramanı tarafından tenkit edilir.

Yeniçerilerden sonra orduya ittihatçılar tarafından siyaset bulaştırılması, sivil idarenin üstüne askerlerin silahlarının gölgesi düşmesi, askerlerin bol küfürlü, argo bir dil kullanmaları yazarın tenkit ettiği hususlar arasındadır.

II. Meşruyitetten sonra partili siyasetle tanışan toplumumuz çok geçmeden kirli politik oyunlara şahit olmuştur. O gün bugündür toplumumuzda politikacılarla ilgili hiç de hoş olmayan kanaatler yerleşmiştir. Bu durum Reşat Nuri'nin romanlarına da yansımıştır.

Batılılaşma sürecinde değişimden en çok kadınlarımız etkilenmiştir. Oldum olası özne olmaktan çok nesne durumunda olan kadınlarımız bu süreçte de aynı konumdan kurtulamamışlardır. Batılılaşma, kadına ekonomik özgürlük, hemen her mesleği seçebilme özgürlüğü, kanun önünde erkekle eşit durumda olma, erkekler istedikçe alınan, istedikçe boşanan bir durumdan kurtulma, eşini seçme veya reddetme hakkına sahip olma ve benzeri avantajlar getirmiştir. Ancak bir de madalyonun öteki tarafı vardır. Yeni dönemde kadın, kabiliyetleri, tahsili ve kültürü ile

değrelendirilmesi gerekirken çoğu zaman bu böyle olmamıştır. Reşat Nuri, kadının sosyal hayata karışmasıyla onu sadece cinsi bir obje olarak gören, bir pazarlama ve reklam aracı yapmaya çalışan zihniyeti her fırsatta yerer. Erkeklerin iğfal etmesiyle düşmüş kadın kahramanlarına karşı oldukça merhametli olan yazar, kadınlarla ilgili hemen her meselede oldukça duyarlıdır.

Batılılaşma sürecinde toplumumuzda hızla değişen başka bir şey de aşk ve evlilikle ilgili düşüncelerdir. Eskinin halk hikayelerine, mesnevilerine, efsanelerine konu olmuş, bedeni olmaktan çok ruh ve mana planında yaşayan aşk kavramı yeni nesil için artık eski bir hastalıktır. Aşkı, bedenî hazlarda arayan, hayvanî arzuların temininde bulacağını sanan anlayış, Reşat Nuri'nin romanlarında mahkum edilmiştir. Özellikle *Dudaktan Kalbe, Akşam Güneşi, Eski Hastalık* ve *Ateş Gecesi* romanlarında ele alman bu konuda, yazar daima saf ve platonik aşktan yana tavır takınmıştır.

Reşat Nuri, yukarıda saydığımız konularda tenkitlerde bulunurken son derecede ustadır. Bazen bir kelime ile, bazen bir veya birkaç cümle ile, ama kırıp dökmeden, yapacağı tenkiti yapar. Asla bayağılığa düşmeyen mizah anlayışı, ince ironisi, kelimeler üzerindeki tasarruf gücü sözkonusu tenkitleri hem de iyice kamufle ederek yapmasını kolaylaştırmıştır kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

Reşat Nuri Güntekin'in İncelenen Eserleri:

- ***Harabelerin Çiçeği,*** İnkılâp Yayınevi, II. Baskı, İstanbul-1994.

- ***Gizli El, İnkılâp Yayınevi,*** 10. Basım. İstanbul-1993.

-***Çalıkuşu, İnkılâp Yayınevi,*** 10. Basım, İstanbul-1993.

-***Damga, İnkılâp Yayınevi,*** 17 Basım, İst.-1994.

-***Dudakten Kalbe,*** İnkılâp Yayınevi, 18. Baskı, İstanbul-1994.

-***Akşam Güneşi,*** İnkılâp Kitabevi, 15. Basım, İstanbul-1993.

-***Bir Kadın Düşmanı,*** İnkılâp Kitabevi, 15. Baskı, İst.-1993.

-***Yeşil Gece,*** İnkılâp Kitabevi, 12. Baskı, İstanbul-1993.

-***Acımak,*** İnkılâp Kitabevi, 22. Baskı, İstanbul-1993.

-***Yaprak Dökümü,*** İnkılâp Kitabevi, 14. Baskı, İst.-1992.

-***Kızılcık Dalları,*** İnkılâp Kitabevi, 16. Baskı, İst.-1993.

-***Gökyüzü,*** İnkılâp Kitabevi, 9. Baskı, İst.-1991.

-***Eski Hastalık,*** İnkılâp Kitabevi, İstanbul-1994.

-***Ateş Gecesi,*** İnkılâp Kitabevi, 9. Basım, İst.-1993.

-***Değirmen,*** İnkılâp Kitabevi, 13. Baskı, İst.-1993.

-***Miskinler Tekkesi,*** İnkılâp Kitabevi, 11. Baskı, İst.-1993.

-***Kavak Yelleri,*** İnkılâp Kitabevi, 6. Baskı, İst.-1991.

-***Son Sığınak,*** İnkılâp Kitabevi, 9. Baskı, İst.-1992.

-***Kan Davası,*** İnkılâp Kitabevi, İnkılâp Kitabevi, 8. Basılış, İst.-1991.

-**Sönmüş Yıldızlar (Hikaye),** İnkılâp Kitabevi, 11. Basım, İst.-1993.

-***Anadolu Notları (Gezi Notları),*** İnkılâp Yayınevi, 14. Baskı, İst.-1986.

FAYDALANILAN DİĞER KİTAPLAR

Aktaş, Prof. Dr. Şerif, ***Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş,*** Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara-1991.

Akyüz, Kenan, ***Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri,*** 1860-1923 İnkılâp Kitabevi, İstanbul-1990.

Aytür, Ünal, ***Henry James ve Roman Sanatı,*** D.T.C.F. Yayınları, Ankara-1977.

Bourneur, Roland ve Quellet Real, ***Roman Dünyası ve İncelemesi,*** Kültür Bakanlığı, Ankara-1989.

Davison, Roderic H., *Reform in The Ottoman Empire* 1856-1878, Princepton-1963.

Emil, Prof. Dr. Birol, ***Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası I,*** İst. Ünv. Edb. Fak. Yayınları, İstanbul-1989.

_____ , ***Reşat Nuri Güntekin,*** Kültür Bakanlığı, Ankara-1989.

Enginün, İnci, ***Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları,*** Dergah Yayınları, İlaveli 2. Baskı, İstanbul-1991.

Fethi Naci, ***Reşat Nuri'nin Romancılığı,*** Oğlak Yayıncılık, İstanbul-1995.

_____ , ***Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme,*** Gerçek Yayınevi, İstanbul-1981.

Kaplan Mehmet, Emil Birol, Enginün İnci, ***Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi,*** c.1, İstanbul Ünv. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul-1974.

Kaplan, Ramazan, ***Cumhuriyet Dönemi Türk Romanda Köy,*** Kültür Bakanlığı, Ankara-1988.

Kavcar, Prof.Dr. Cahit, ***Edebiyat ve Eğitim,*** Genişletilmiş 2. baskı, Ankara Ünv., Eğitim Bilimleri Fak. Yayınları, Ankara-1994.

Kösemihal, Nurettin şazi, ***"Edebiyat Sosyolojisine Giriş"*** Sosyoloji Dergisi, Sayı: 19-20, 1964-1966.

Lukacs, Georgy, Roman Kuramı, Say Yayınları, Çev: Sedan Ümran, İstanbul-1985.

Mehmet, Murat, ***Turfanda mı Yoksa Turfa mı?,*** Haz: Birol Emil, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara-1983.

Moran, Berna, ***Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış,*** c.1, İletişim, 4. baskı, İstanbul-1991.

Önertoy, Olcay, **Reşat Nuri Güntekin,** Altın Kitaplar Yayınevi, 3. Basım, İstanbul-1991.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, ***Edebiyat Üzerine Makaleler,*** Dergah Yayınları, 3. baskı, Haz: Zeynep Kerman, İstanbul-1992.

Timur, Taner, ***Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik,*** APA, İstanbul-1991.

Tural, Sadık, ***Zamanın Elinden Tutmak,*** Ecdâd, 2. Baskı, Ankara-1991.

_____ , ***Edebiyat Bilimine Katkılar,*** Ecdâd, Ankara-1993.

Wellek, R. QWarren A., ***Edebiyat Biliminin Temelleri,*** Çev: Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara,-1983.

Yalçın Alemdar, ***Cumhuriyet Devri Türk Romanı I,*** Ankara.

Yücebaş, Hilmi, ***Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri,*** İstanbul-1957.

B- Makaleler

Adıvar, Halide Edip, ***"Reşat Nuri Güntekin'e",*** Yeni İstanbul, 17 Aralık 1956, s.2.

Boran, Behice, ***"Gökyüzü",*** Yurt ve Dünya, sayı:9, s.181-188.

Emil, Prof.Dr. Birol, ***"Edebiyatımızın Her Zaman Yaşayacak Adlarından Biri: Reşat Nuri Güntekin"***, Gösteri, Aralık 1989, sayı: 109, s.4-9.

_____ ***"Öğretmenler Romancısı Reşat Nuri Güntekin"***, Marmara Ünviversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 1990, sayı:2, s.73-83.

Ertop, Konur, ***"Reşat Nuri'nin Bir Romanı"***, Gösteri, Aralık 1989, sayı:109, s.10-11.

İleri, Selim, ***"Öykümüzde Bir Sevecenlik Fırtınası: Reşat Nuri Güntekin"***, Türk Dili, Temmuz 1975, s.75-84.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, ***"Reşat Nuri İçin"***, Varlık, 1 Ocak 1917, nr:445, s.3.

Kavcar, Cahit, ***"Bir Öğretmenin Romanı: Yeşil Gece"***, Ankara Ünviversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1972, c.V, nr:1-2, s.167-187.

_____ , ***"Çalıkuşu ve Türk Eğitimindeki Yeri"***, Ankara Ünviversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1969, c.2, no:1-4, Ankara-1970, s.165-176.

Levent, Âgâh Sırrı, ***"Gökyüzü"***, Yeni Türk, Mart 1936, nr: 39, s.127-129.

_____ , ***"Miskinler Tekkesi"***, Sanat ve Edebiyat, 9 Ağustos 1947, sayı: 31-32, s.2.

Muvaffak, Naci, ***"Yaprak Dökümü"***, Servet-i Fünûn, 1930, sayı:1760, s.358-359.

Nahit Sırrı, ***"Yeşil Gece"***, Hayat, 8 Kasım 1928, c.IV, nr:102, s.471-472.

Uyguner, Muzaffer, ***"Reşat Nuri'nin Kan Davası"***, Hisar, sayı:41, s.10-12.

_____ , ***"Reşat Nuri'nin Kavak Yelleri"***, Hisar, sayı:40, s.22-24.

DİZİN

(Eser ve Kişi)

A

Acımak 13, 14, 18, 20, 23, 24, 27, 39, 56, 57, 59, 72, 76, 93, 104, 105, 165, 189, 217, 257, 258, 259, 265
Addison, Joseph 1
Adıvar, Halide Edip 123,178, 268
Ahmet Mithat 94, 139
Ahmet Haşim 141, 182
Akbal, Oktay 27
Akşam Güneşi 27, 37, 38, 55, 72, 78, 107,108,132, 141, 142, 163, 175,190, 209, 258, 259, 263, 265
Aktaş, Şerif 9, 267
Akyüz, Kenan 4, 267
Anadolu Notları 3, 6, 7, 59, 60, 99, 265
Ateş Gecesi 27, 56, 71, 75, 78, 81, 83, 86, 88, 99, 113, 141, 169,172, 173, 190, 233, 258, 262, 263, 265
Austen, Jane 1
Aytür, Ünal 8, 267
Aziz İstanbul 128

B

Balzac, Honore de 2
Bennet 1
Beşir Fuad 185,186
Beyatlı, Yahya Kemal 128,140
Bir Kadın Düşmanı 12, 13, 20, 38, 78, 84, 85, 93, 94, 162, 188, 213, 214, 257, 259, 265
Boran, Behice 130, 268
Bourneur, Roland 267
Bütün Cepheleriyle Reşat Nuri 3, 8, 12, 13, 25, 95, 100, 127, 268

C

Checkov, Anton 2
Cumhuriyet Devri Türk Romanı I 268
Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy 102, 267

Ç

Çalıkuşu 19, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 32, 3435, 36, 37, 46, 47, 48, 54, 76, 77, 82, 83, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 100, 113, 115, 120, 132,140, 182, 183, 184, 115, 150, 176, 177, 197, 258, 265

D

Damga 14, 16, 17, 18, 36, 82, 83, 156, 164, 168, 202, 257, 265
Davison, Roderic 60, 267
Değirmen 18, 32, 33, 60, 61, 79, 92, 97, 108, 121, 145, 150, 178, 237, 258, 265
Deloney, Thomas 1
Dickens, Charles 1
Dudaktan Kalbe 15, 16, 27, 76, 77, 83, 87, 141, 155, 161, 162, 178, 185, 188, 189, 205, 257, 263, 265
Dursunoğlu, Cevat 14

E

Edebiyat Bilimine Katkılar 7, 268
Edebiyat Biliminin Temelleri 1, 268
Edebiyat Sosyolojisine Giriş 267
Edebiyat Üzerine Makaleler 8, 12, 95, 268
Edebiyat ve Eğitim 267
Emil, Birol 1, 4, 9, 14, 17, 19, 25, 27,45, 53, 67, 95, 107, 125, 126, 267, 268
Enginün, İnci 4, 5, 20, 58, 67, 95, 141, 267
Ersoy, Mehmet Akif 156
Ertop, Konur 96, 268
Eski Hastalık 79, 80, 83, 98, 142, 147, 148, 150, 155, 187, 229, 230, 263, 265

F

Farrel 1
Fethi Naci 5, 9, 25, 26, 27, 32, 45, 137, 148, 153, 267
Fielding, Henry 1

G

Gizli El 3, 34, 35, 36, 45, 67, 68, 70, 71, 77, 82, 87, 91, 92, 98, 131, 161, 172, 181, 195, 257, 258, 262, 265
Gökyüzü 55, 81, 86, 120, 122, 124, 125, 127, 128, 130, 131, 152,159, 169, 171, 172, 176, 227, 258, 260, 261, 262, 265
Güntekin, Reşat Nuri 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 56, 57, 59, 61, 62, 64, 65, 67, 68, 70, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 91, 92, 94, 93, 95, 96, 101, 102, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 115, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 130, 133, 137, 139, 147, 149, 156,157, 158, 159, 161, 162, 163, 165, 167, 171, 178, 179, 181, 183, 184, 187, 188, 190, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 265, 267, 268, 269

H

Harabelerin Çiçeği 17, 27, 38, 42, 84, 167, 181, 183, 192, 183, 257, 259 , 265
Henry James ve Roman Sanatı 8, 267
Howells 1
Hüküm Gecesi 178

İ

İleri, Selim 5, 269
İnsanlığın Komedisi 2

J

Johnson, Ben 1
Jules Cesar 32

K

Kan Davası 16, 19, 23, 40, 41, 61, 63, 101, 102, 121, 149, 152, 180, 253, 258, 261, 265
Kaplan, Mehmet 13, 25, 67, 267

Kaplan, Ramazan 102,267
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 42, 92, 94, 95, 102, 150, 161, 178, 269
Karay, Refik Halit 94,95
Kavak Yelleri 61, 62, 76, 82, 93, 99, 101, 108, 122, 123, 133, 137, 148, 149, 155, 156, 170, 178, 179, 243, 258, 259, 260, 265
Kavcar, Cahit 2, 32, 140, 267, 269
Kerman, Zeynep 141
Kızılcık Dalları 15, 33, 39, 83, 92, 95, 98, 107, 113, 119, 157, 168, 169, 177, 178, 223, 224, 258, 261, 265
Kösemihal, Nurettin Şazi 2, 267

L

Levent, Âgâh Sırrı 5, 7, 21, 131, 269
Lukacs, Georgy 267

M

Memleket Hikâyeleri 94
Mery Wives of Windsor 1
Miskinler Tekkesi 7, 21, 54, 56, 75, 84, 108, 109, 114, 120, 145, 146, 159, 160, 164, 239, 258, 259, 265
Mizancı Mehmet Murat 47, 107, 268
Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 4, 267
Moran, Berna 139, 268

N

Nabizâde Nazım 94
Namık Kemal 94
Nazım Hikmet 27, 124

O-Ö

Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik 268
Önertoy, Olcay 137, 268
Örik, Nahit Sırrı 6, 32, 81, 269
Özdeş, Oğuz 12

P

Proust , Marcel 2

Q

Quellet, Real 267

R

Recaizâde Mahmut Ekrem 139
Reform in The Ottoman Empire 60, 267
Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası 1, 4, 17, 27, 53, 95, 125, 267
Reşat Nuri'nin Romancılığı 5, 9, 25, 26, 27, 32, 123, 137, 148, 153, 267
Roman Dünyası ve İncelemesi 267
Roman Kuramı 267
Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş 9, 267
Rübâb-ı Şikeste 35

S

Sabahattin Ali 260
Samipaşazâde Sezai 145, 157, 185
Sergüzeşt 157, 185
Sevük, İsmail Habip 95
Shakespeare, William 1, 32

Sholokov, Mihail A. 2
Sinekli Bakkal 123
Smollet 1
Sodom ve Gomore 95, 161
Son Sığınak 41, 61, 62, 64, 92, 114, 115, 121, 122, 149, 153, 154, 155, 163, 170, 249, 250, 251, 258, 265
Sönmüş Yıldızlar 130, 265
Steinbeck, John 1
Stowe, Beecher 1
Süleymaniye Kürsüsünde 156

T

Tanpınar, Ahmet Hamdi 8, 12, 95, 268
Tercî-i Bend 160
Tevfik Fikret 165
Thackeray, William 1
Timur, Taner 268
Tolstoy, Lev 2
Trollope, Anthony 1
Tural, Sadık Kemal 7, 46, 95, 268
Turfanda mı Yoksa Turfa mı ? 47, 107, 268
Turgenyev, İvan 2
Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 139, 268
Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme 267

U

Uyguner, Muzaffer 269
Uysal, Ahmet Edip 1

V

Vurun Kahpeye 123

W

Warren, Austin 1, 268
Wellek, Rene 1, 2, 268
Wells, H.G. 1

Y

Yaban 26, 95, 102, 150
Yalçın, Alemdar 268
Yaprak Dökümü 42, 65, 73, 77, 83, 88, 89, 104, 105, 106, 125, 130, 131, 186, 221, 258, 259, 265
Yeni Turan 178
Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi 67, 267
Yeni Türk Edebiyatı Araştır-maları 5, 20, 59, 95, 267
Yeşil Gece 19, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 38, 39, 53, 79, 80, 81, 96, 97, 98, 114, 116, 117, 123, 124, 125, 126, 131, 132, 133, 151, 152, 168, 173, 189, 215, 257, 258, 260, 262, 265
Yücebaş, Hilmi 3, 8, 12, 13, 25, 95, 100, 127, 268
Yücel, Hasan Âli 100

Z

Zamanın Elinden Tutmak 46, 95, 268
Ziya Paşa 160
Zola, Emile 12

HÜSEYİN ÇELİK: 1959 yılında Van'ın Gürpınar ilçesinde doğdu. 1983 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl Yüzüncü Yıl Üniversitesine asistan olarak girdi. 1987 yılında İstanbul Üniversitesinin kadrosuna geçti.

1988-1990 yılları arasında doktorası ile ilgili araştırmalar yapmak üzere İngiltere'de bulundu. Aynı zamanda Londra Üniversitesi, School of Oriental and African Studies'e Turkish Politics Bölümünde MA programına devam etti.

Aynı yıllarda belli aralıklarla Türkiye'de ilk siyasal muhalefet hareketi olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile ilgili araştırmalar yapmak üzere Belçika, Hollanda, Almanya, Avusturya, İsviçre, İtalya ve Fransa'da bulundu.

1991'de doktor, 1992'de yardımcı doçent, 1997 yılında doçent oldu.

Son olarak Yüzüncü Yıl Üniversitesinde öğretim üyesi ve bölüm başkanı iken 18 Nisan 1999 seçimlerinde Van'dan milletvekili seçilen Doç. Dr. Çelik'in Türk siyasi tarihi, kültürü ve edebiyatı üzerine yazılmış 10 adet kitabı ve çoğunluğu aktüel ülke meseleleriyle ilgili olan çok sayıda bilimsel makalesi bulunmaktadır. İngilizce bilen Hüseyin Çelik, evli ve üç çocuk babasıdır.

ISBN 975-17-2505-4
9 789751 725059

2.400.000-TL.